

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

PAUL HOLST

HISTORISK TIDSSKRIFT

ELLEVTE RÆKKE

UDGIVET AF

DEN DANSKE HISTORISKE FORENING

VED DENS BESTYRELSE

REDIGERET AF

POVL BAGGE OG ASTRID FRIIS

11. RÆKKE 1. BINDS 4. HEFTE

KØBENHAVN

H. HAGERUPS BOGHANDEL, HOVEDKOMMISSIONÆR

BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI A/S

1946

Den danske historiske Forenings Bestyrelse

bestaar af

Arkivar Dr. phil. POVL BAGGE, Professor Dr. phil. C. O. BØGGILD ANDERSEN, Aarhus, Professor, Dr. phil. ASTRID FRIIS, Overarkivar, Dr. phil. H. HJELHOLT og Professor Dr. phil. ALBERT OLSEN.

Foreningen har udgivet:

- HISTORISK TIDSSKRIFT. 1—6. Bd. 1840—45. Nyt historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1846—56. 3. Række. 1—6. Bd., samt Register. 1858—69. 4. Række. 1—6. Bd. 1869—78. 5. Række. 1—6. Bd. 1879—87. 6. Række. 1—6. Bd. 1887—97. 7. Række. 1—6. Bd. 1897—1906. 8. Række. 1—6. Bd. 1907—17. 9. Række. 1—7. Bd. 1917—29. 10. Række. 1—6. Bd. 1930—44. Indholdsfortegnelse til 1—5. Række. 1889.
- C. MOLBECH: Historiske Aarbøger. 1—3. Del. 1845—51. (Udsolgt.)
— Historisk-biographiske Samlinger. 1—3. Hefte. 1847—51. (Udsolgt.)
- J. P. F. KØNIGSFELDT: Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter. 2. omarb. Udg. 1856.
- N. M. PETERSEN: Bidrag til den danske Litteraturs Historie. I—VI. 1853—64. (Udsolgt undtagen VI, Registret.)
- H. G. GARDE: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 1861.
- FR. HAMMERICH: Den hellige Birgitta og Kirken i Norden. 1863. (Udsolgt.)
- O. VAUPELL: Kampen for Sønderjylland 1848—50. I—III. 1863—67. (Udsolgt.)
- H. F. RØRDAM: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621. 1—3. Del, samt Aktstykker. 1868—77.
- JOH. C. H. R. STEENSTRUP: Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801—1863). 1889. (Udsolgt.)
- VILH. LORENZEN: Studier i dansk Herregaardsarkitektur i 16. og 17. Aarhundrede. 1921.
- Festskrift til Kristian Erslev. 1927.
- ELLEN JØRGENSEN: Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800. 1931.
- JOH. STEENSTRUP: Nogle Omrids af min Virksomhed som Universitetslærer. Med en Fortegnelse over Joh. Steenstrups litterære Arbejder og Oversigt over hans Universitetsvirksomhed. Udgivet i Anledning af Joh. Steenstrups 90aarige Fødselsdag. 1934.
- KR. ERSLEV: Historiske Afhandlinger. I—II. 1937.
- A. D. JØRGENSENS Breve. 1939.
- HENRY BRUUN: Indholdsfortegnelse til Historisk Tidsskrifts 1.—10. Række, IV. Bind. 1939.
- ELLEN JØRGENSEN: Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede. 1943.

Johann Gustav Droysen og hans Deltagelse i den slesvig- holstenske Bevægelse.

Nogle Betragtninger.

AF

HOLGER HJELHOLT

I nogle Ungdoms-Erindringer, trykte 1891 i Tidsskriftet Museum, af S. B. Thrige — et Navn, som de lidt ældre af os bl. a. kender fra hans Haandbog i den gamle Historie — fortæller Thrige om, hvordan han i 1839 drog til Berlin for at studere ved Universitetet her, og han omtaler forskellige af de Professorer, han hørte. »Først og fremmest,« skriver han, »maa jeg nævne Ranke, af hvis historiske Seminar jeg var Medlem. ... Hans Forelæsninger interesserede mig meget. Den unge Professor Droysen, med hvem jeg blev personlig bekendt, yttrede, at Ranke ikke var ham partisk nok, ikke var begejstret nok. Men kort efter udtalte Ranke sig med saa megen Følelse om Josef den anden, at jeg maatte give Droysen fuidstændig Uret. ... Men partisk var han ikke, som Droysen og de nyere tyske Historieskrivere forlange; han anerkjendte altid det gode og sande paa begge Sider.«¹

Nærværende Afhandling er oprindeligt holdt som Foredrag ved det 7. nordiske Historikermøde i København, Aug. 1939. Den fremtræder her i lidt udvidet Skikkelse.

¹ Museum 1891, 122 f.

Den unge Professor Droysen, hvis personlige Bekendtskab Thrige altsaa for hundrede Aar siden gjorde, og hvis Modsætningsforhold til Rankes historiske Standpunkt han fremhæver, skulde snart træde i et nærmere Forhold til den danske Stat. Af hvad Art dette Forhold blev, og hvorledes det udviklede sig, skal jeg omtale i de efterfølgende Bemærkninger.

Johann Gustav Bernhard Droysen var af Fødsel Pommerer, født 1808 i Treptow som Søn af den derværende Garnisonspræst. Hans Barndomsaar faldt altsaa sammen med mægtige Begivenheder i Preussens Historie: de store indre Reformere efter Nederlaget ved Jena mod Frankrig og Frihedskrigen mod Napoleon, Begivenheder, hvortil Navne som Stein, Hardenberg og Schön, Scharnhorst, Gneisenau, Blücher og Yorck er knyttede. Fra denne Tid skulde Droysen ogsaa selv tage Emnet til et af sine større historiske Arbejder: »Das Leben des Feldmarschalls Grafen Yorck von Wartenburg« (1851).

Droysen blev 1826 Student fra Stettin, studerede derefter ved Universitetet i Berlin, blev her 1829 Gymnasielærer og samtidig Docent, fra 1835 overordentlig Professor — uden Løn — i klassisk Filologi og Oldtidshistorie. Thrige nævner i de anførte Erindringer, at han hørte Droysens Forelæsninger over den græske Tragedie, og kalder dem »meget livlige og aandrige«.

Da der i 1839 blev rettet en Opfordring til Droysen om at overtage et Professorat i Historie ved Kiels Universitet, og da der stadig ingen Udsigt viste sig til, at han kunde faa sin ulønnede Virksomhed ved Universitetet i Berlin ombyttet med en lønnet, førte dette til, at Droysen trods sin store Ulyst til at forlade Berlin sidst paa Aaret sagde Ja til Opfordringen fra Kiel, og i Marts 1840 udfærdigedes der gennem det slesvig-holsten-lauenborgske Kancelli Bestalling for ham som ordentlig Professor i Historie i Kiel; han skulde tiltræde ved Begyndelsen af Sommersemesteret¹. Samtidig udfærdigedes der gennem Danske Kancelli Naturalisationspatent for ham, hvorved han altsaa fik dansk Indfødsret.

¹ RA. S. H. L. Kanc. Vorstellung 1840. II. Nr. 77 og S. 449.

Om Indfødsretsloven fra 1776 har en nyere slesvig-holstensk Historieskriver — Otto Brandt — udtalt, at Loven ganske vist ikke var rettet mod »de tyske Beboere i Hertugdømmerne«, men at den dog i sidste Instans var udstedt ud fra »et ensidigt dansk-nationalt Standpunkt«. Den gjorde det nemlig umuligt, hævder han, at fremtidig Mænd som Bernstorfferne eller Schimmelmann viede den danske Stat deres Kræfter, og at det tyske Element i Helstaten yderligere styrkedes ved Tilflytning fra Egnene hinsides Elben¹.

Brandt maa ved disse Udtalelser gaa ud fra, at det tyske Element inden for Helstaten ikke i Længden vilde kunne klare sig over for det danske ved egen Hjælp, men at det stadig maatte rekrutteres ved Tilvandring fra det store Tyskland. Det danske Element behøvede efter hans Opfattelse aabenbart ingen Styrkelse ved Tilvandring fra de andre nordiske Stater — Sverige og efter 1814 Sverige-Norge. Men Indfødsretsloven haandhævedes i øvrigt aldeles ikke paa den rigoristiske Maade, som Brandt her tænker sig. Den gjorde det ikke umuligt for den unge Preusser Johann Gustav Droysen, at han kunde vie sine Kræfter til at tjene sit nye Fædreland, der modtog ham med en vellønnet Universitetsstilling, ja, den hindrede ham ikke engang i, at han et Tiaar igennem brugte sin voldsomme Liden-skab og sine rige Evner for at bidrage til at sprænge den Stat i Stykker, i hvis Tjeneste han var traadt.

At Droysen fik sit Brød i dansk Statstjeneste, var for øvrigt paa den Tid saa vist ingen Undtagelse. Ved Universitetet i Kiel var der fuldt op af Mænd fra Egnene hinsides Elben. Professorens i klassisk Filologi, Gregor Wilhelm Nitzsch, der i 1839 forhandlede med Droysen om dennes Kaldelse til Kiel, omtaler i et Brev til denne, at han selv og H. F. Scherk, Professor i Matematik, tillige med deres Hustruer var Preussere, Juristen Hermann, Professorens i Filosofi Chalybäus og Professorens i Kirurgi Günther med Hustruer var fra Kongeriget Sachsen, den kendte Teolog I. A. Dorner og Professorens i Kemi Pfaff var

¹ Otto Brandt: *Geistesleben und Politik in Schleswig-Holstein um die Wende des 18. Jahrhunderts* (1925), 56.

Württembergere¹. I hvert Fald ved Universitetet i Kiel har da Indfødsretslovens Ord om, at »Billigheden selv vil, at Landets Børn skal nyde Landets Brød, og Fordelene i Staten falde i dens Borgeres Lod,« ikke just fundet nogen strikte Efterlevelse.

— — —

Til Oplysning om Droysens Liv foreligger der først den smukke Biografi, som Sønnen Gustav Droysen i 1910 udgav, og som bygger paa udstrakt Anvendelse af Brevstof. Der udkom imidlertid kun »Erster Teil. Bis zum Beginn der Frankfurter Tätigkeit,« d. v. s. Tiden til og med Revolutionen i Kiel den 24. Marts 1848. Om Droysens Virksomhed i Frankfurt kan man søge Oplysninger i det store Værk, som Dattersønnen Rudolf Hübner i 1924 udgav: »Aktenstücke und Aufzeichnungen zur Geschichte der Frankfurter Nationalversammlung aus dem Nachlass von Johann Gustav Droysen,« og fem Aar efter — i 1929 — udgav Hübner det mægtige Værk i 2 Bind og paa tilsammen henved 2000 Sider: »Johann Gustav Droysen: Briefwechsel.« Dette Værk adskiller sig fra sædvanlige Brevsamlinger derved, at det indeholder baade Droysens egne Breve og et stort Udvalg af Breve til ham fra mange betydelige Personligheder. At det for den Tid, som det omfatter — Aarene 1829 til Droysens Død i 1884 — giver rige Bidrag til Tidens Historie, siger sig selv. I en Omtale af Værket kort efter dets Fremkomst udtalte Friedrich Meinecke, at man helst ønskede, at Brevvekslingens Kæmpekorpus med dens uforlignelige, høj-individuelle Afspejling af tre Perioder i tysk Historie, af litterær-aandelige Glæder, af nationalpolitiske Lidelser, Kampe og Sejre, af Fortonen og Hendøen af store, oplevede Ting kom alene i den modtagelige Læsers Hænder². Man skælver, føjede han til, allerede noget for den Sværm af Doktordisputatser, der vil kaste sig over den.

Doktordisputatserne behøvede man heller ikke at vente længe paa, saaledes udkom allerede Aaret efter en Disputats

¹ Johann Gustav Droysen: Briefwechsel. Herausgeg. von Rud. Hübner. I (1929), 157. Dette Værk citeres i det følgende som Briefwechsel.

² Historische Zeitschrift, Bd. 141, Heft 2 (1929), 256.

af en Holstenerinde, Anni Meetz, om »Johann Gustav Droysens politische Tätigkeit in der Schleswig-Holsteinischen Frage«, samme Emne, som jeg her og til en væsentlig Grad ogsaa paa Grundlag af Brevvekslingen vil gøre til Genstand for nogle Betragtninger. At Brevsamlingen i øvrigt ogsaa blev udnyttet i andre Værker end i tyske »Dissertationer«, siger sig selv. Jeg skal her kun nævne Hermann Hagenahs Skildring ogsaa i 1930 af Droysens Kollega og Kampfælle i Kiel Waitz: »Georg Waitz als Politiker« (i Schleswig-Holsteinische Universitäts-Gesellschaft, Jahrbuch 1930), en Skildring, der desuden bygger paa Udnyttelse af Waitz'es efterladte Papirer. Blandt de nyere slesvig-holstenske Historieskrivere indtager Hermann Hagenah i det hele en betydningsfuld Plads — baade derved, at han i sine Undersøgelser har udnyttet meget hidtil ubrugt og utrykt Stof, og ved, at han i sit i 1916 udkomne Værk »Revolution und Legitimität in der Erhebung Schleswig-Holsteins« (Quellen u. Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins Bd. 4) brød med den hittidige traditionelle slesvig-holstenske Opfattelse af Begivenhederne i Kiel Marts 1848 til Fordel for en mere historisk, mere virkelighedstro Skildring. Hvor vanskeligt det i øvrigt har været for disse nye Anskuelser at slaa igennem, viser sig ved en Fremstilling som den tidligere nævnte af Anni Meetz. Naar denne Forfatterinde omtaler det Værk, hvori den traditionelle slesvig-holstenske Opfattelse findes: det af Droysen og Samwer i 1850 udgivne Stridsskrift: »Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und das Königreich Dänemark. Aktenmässige Geschichte der dänischen Politik seit dem Jahre 1806«, som et Værk, der ganske vist er gennemsyret af Tendens, men hvori det mest forbavsende dog er, at det — skønt forældet i Enkeltheder — alligevel formaacede lige til den nyeste Tid at hævde sin Rang som videnskabelig Fremstilling, ja, saa kan man i og for sig godt fra dansk Side dele Forbavelsen, men uden at finde, at den tjener til Ære for Droysens Værk eller til Ære for tysk historisk Videnskab¹.

— — —
¹ Anni Meetz: anf. Arb., 104.

Da der i Aarene 1839—40, saadan som tidligere nævnt, forhandlede med Droysen om hans Kaldelse til Kiel, er de Ytringer om Holsten, som vi møder i Brevene til ham, unægtelig ikke saadanne, der vidner om, at der fandt danske Overgreb Sted mod det tyske Forbundsland, og at man havde Brug for hver ung kraftig Preusser til at modsætte sig disse. Tværtimod! Professor G. W. Nitzsch, hvem det jo ganske vist ogsaa maatte være magtpaaliggende at gøre Land og Folk tiltrækkende for den nye Kollega, taler i et Brev fra Oktober 1839 om det frodige, blomstrende Land, om Kiels yndige Belliggenhed og om Folkets rige Fond af Velvilje¹. Og hvad Regeringen angaar, bemærker han, saa »lader den os leve behageligt uden at kontrollere os. Den regerer stadig snarere for lidt end for meget. Samtidig er den netop nu bestræbt paa at udstyre Universitetet rigere.« Ja, ender han, »man lever her godt«. Manglen paa Regeringsindgreb, Øvrighedens Humanitet og den udstrakte Frihed til at sige og gøre, hvad man vilde, det er den Karakteristik af Forholdene, som man ogsaa møder i adskillige andre Breve fra den Tid². Droysen selv fremhæver, at man ikke har megen Brug for at være forsigtig og tilbageholdende, og at hans lille Kiel-Universitet tillader ham at tale friere, end det sandsynligvis vilde være muligt paa et hvilket som helst andet tysk Universitet³.

Droysens Kaldelse til Kiel skete jo kort efter Ophøret af Frederik VI.s lange Regeringstid og Christian VIII.s Tiltrædelse. I et Brev fra Marts 1840 fra den kendte Forlagsboghandler Friedrich Perthes skriver denne til Droysen om, at han kommer til Kiel samtidig med, at et nyt Liv begynder i Staten (d. v. s. Danmark), og at han vil kunne iagttage heftige Rivninger⁴. Om den nye Monark, som Perthes kendte personligt, udtaler han, at han er en Mand med Indsigt og fin Dannelse, at han dybt føler sit høje Kald og har en fortræffelig Vilje. Han er modnet

¹ Briefwechsel I, 155.

² Smst., 156, 235.

³ Smst., 181 og 259.

⁴ Smst., 168.

igennem Iagttagelse og Venten og ved sikkert ret godt, hvor Skoen trykker, men han vil ikke faa let ved at regere.

Disse Perthes' Forudsigelser skulde kun slaa alt for godt til i Kong Christians otte-aarige Regeringstid. De heftige Rivninger udeblev ikke; de fremkaldtes dels af Tidens liberale Strømninger, som Kongen ikke var til Sinds fuldt ud at ville imødekomme, og dels af de nationale Modsætninger i Helstaten, som det ikke lykkedes Kongen at forsone eller slaa Bro over. Hertil kom yderligere som et særlig ulykkesvangert Forhold Usikkerheden om Arvegangen i Helstatens forskellige Landsdele. Med Christian VIII.s barnløse Søn Frederik (VII) vilde den oldenborgske Mandsstamme formentlig uddø, og Kongeriget vilde da gaa i Arv efter den kvindelige Arvefølge, medens i Holsten kun den mandlige Arvefølge gjaldt. Holsten vilde da tilfalde den augustenborgske Hertugslægt. Om Slesvig hævdedes det fra dansk Side — og som jeg mener at have paavist i min Afhandling i Historisk Tidsskrift 10. R. IV (1937): »Inkorporationen af den gottorpske Del af Hertugdømmet Slesvig i Aaret 1721« i hvert Fald for den tidligere gottorpske Del med fuld Ret¹ — at Arvegangen her var som i Kongeriget. Augustenborgerne paastod imidlertid ogsaa at være arveberettigede til Slesvig, og deres Krav kunde da falde sammen med den slesvig-holstenske Bevægelses Maal at sondre Helstaten i to skarpt skilte Dele, eventuelt helt opløse den i disse. De augustenborgske Hertuger blev saaledes i deres fyrstelig-egoistiske Politik, for hvilken de søgte Støtte baade i Berlin og ved andre tyske Hoffer, et fremragende Redskab i Opløsningen af den danske Stat.

Christian VIII saa det naturligt nok som sit Maal at oprettholde Helstaten, men det lykkedes ham ikke inden sin Død at hidføre en Løsning af Arvefølgespørgsmaalet. I Roskilde Stænderforsamling 1844 stillede Tage Algreen-Ussing sit bekendte Forslag om, at Kongen ved en højtidelig Erklæring skulde bringe til Undersaatternes Kendskab, at det danske Monarki udgjorde et eneste, uadskilleligt Rige, der gik i Arv efter Konge-

¹ Sml. nu ogsaa mit Skrift fra 1945 »Inkorporationen af den gottorpske Del af Sønderjylland i Kronen 1721«.

lovens Bestemmelser, og at de nødvendige Forholdsregler vilde blive truffet for at hindre Forsøg paa at opløse Forbindelsen mellem de enkelte Statsdele. Forslaget vedtoges med 59 Stemmer mod 2, og under Debatten om det havde den kongelige Kommissær, A. S. Ørsted, udtalt sig med megen Velvilje og bl. a. forsikret, at Kongen sikkert gerne modtog Stænderforsamlingens Ønsker og Anskuelser herom. Kommissærens Ytringer saavel som det vedtagne Andragende gik jo saa stærkt imod de slesvig-holstenske Programpunkter, at der naturligt nok i denne Lejr blev stort Røre, og til den holstenske Stænderforsamling, der var inde samtidig med den roskildske, indløb der en talrig Mængde slesvig-holstenske Protestadresser — i Spidsen for disse den saakaldte Kiel-Adresse, dateret 11. Novbr. 1844 og med 99 Underskrivere, deriblandt mange af Universitetsprofessorerne¹. Den første Underskriver var Falck, som Nr. 7 stod Droysen, der havde forfattet Adressen. Enkelte Punkter af Adressens Indhold vender jeg senere tilbage til.

I Fortsættelse af det af den roskildske Stænderforsamling tagne Initiativ fulgte Nedsættelsen af en kgl. Kommission til Undersøgelse af Arvefølgespørgsmaalet, og efter at denne havde afgivet sin Betænkning, udstedte Kongen den 8. Juli 1846 »det aabne Brev«, der fastslog, at Kongelovens Arvefølge var gældende i Lauenborg og i Slesvig. For enkelte Dele af Holsten turde Kongen vel ikke udtale sig med samme Bestemthed, men han forsikrede, at hans Bestræbelser skulde være rettede paa at fjerne disse Hindringer og tilvejebringe »en fuldstændig Anerkendelse af den samlede danske Stats Integritet«, saa Landsdelene ikke nogen Sinde skulde adskilles. Ved den stærke Reaktion, som »det aabne Brev« fremkaldte hos Augustenborgerne og Slesvig-Holstenerne, skal jeg her ikke nærmere dvæle, men kun lige nævne, at Kiel-Professorerne atter var blandt de første paa Pletten. Ikke færre end ni af dem, deriblandt Falck, Waitz og Droysen, slog sig sammen om i Begyndelsen af Oktober at udsende det lille Stridsskrift mod det aabne Brev: »Staats- und

¹ Adressen er trykt i Beilagen zur Zeitung für die Verhandl. der fünften Holstein. Ständeversammlung, 1844, 2. Heft, 625 ff.

Erbrecht des Herzogthums Schleswig. Kritik des Commissionsbedenkens über die Successionsverhältnisse des Herzogthums Schleswig¹.

Saa lidt som det lykkedes Christian VIII i sin korte Rege- ringstid at skabe en Løsning af Arvefølgespørgsmaalet, lige saa lidt naaede han at hidføre den Videreudvikling af Monarkiets stænderske Forfatning, hvorpaa der arbejdedes i hans sidste Aar. Planerne herom var dog ved hans Død den 20. Jan. 1848 saa vidt modne, at Efterfølgeren, Frederik VII, allerede 8 Dage efter udstedte en Kundgørelse med Løfte om Udarbejdelse af en Helstatsforfatning. Før den nye Forfatning udstedtes, skulde »erfarne Mænd« fra Monarkiets forskellige Dele afgive deres Be- tænkning om den. Kundgørelsen tilfredsstillede selvsagt hverken til dansk eller slesvig-holstensk Side, og før de erfarne Mænd samledes, slog Februarrevolutionens Storme ogsaa ind over det gamle danske Monarki. Den 24. Marts brød Oprøret ud i Kiel, og i København faldt i samme Maaned det enevældige Styre sammen, og der dannedes det saakaldte Martsministerium med Repræsentanter for den liberale og ejderdanske Bevægelse. Tre- aarskrigen tog sin Begyndelse.

— — —

Det vil af de foregaaende Bemærkninger ses, at i de af Perthes bebudede »heftige Rivninger« inden for det danske Mo- narki, som jeg nu yderst kortfattet har skitseret, nøjedes Droy- sen ikke med »Iagttageren«s Rolle. Tværtimod møder vi ham som ved Kiel-Adressen i den forreste Kamplinje eller som ved Skriftet fra 1846 Side om Side med Mænd som Falck og Waitz. Men med hvor helt andre Forudsætninger end disse to indfødte Slesvigere — den ene fra Tønder-Eggen, den anden fra Flens- borg — maatte ikke Preusseren Droysen gaa ind i Striden! At

¹ G. Droysen: J. G. Droysen, 328 skriver: »Die Namen der neun Pro- fessoren standen auf dem Titelblatt. Sie verschmähten es, mit geschlos- senem Visier in den Schranken zu erscheinen«. Af Fremstillingen i S. H. L. Kanc. Vorstellungen 1846. X, Nr. 73 ses imidlertid, at de ni i Anledning af Regeringens Mishag med deres Skrift hævdede, at de havde troet, det vilde fremkomme anonymt! De nærmere Omstændigheder ved Skriftets Udsendelse skal i øvrigt ikke her behandles.

der var »Kampfællesskab« mellem dem, kan man ikke bestride, men man kan nok paa Forhaand nære sine Tvivl om, hvor stort Fællesskab der i øvrigt kan have raadet mellem dem i Synsmaader og Maal.

Da Droysen i 1840 gik til Kiel, var det, som nævnt, ikke just med hans gode Vilje, men fordi han ingen Mulighed saa for en lønnet Professur ved Universitetet i Berlin. Der foreligger heller ingen Tegn paa, at han blev rodfast i Kiel eller tilfreds med de smaa provinsielle Forhold her. Derimod findes der tilstrækkeligt med Ytringer, der vidner om Utilfredshed med Livet i Kiel og om, hvor stærkt han længtes tilbage til Berlin og til det rige aandelige Liv, som han her havde levet. Helt efter Bogstaven skal man dog sikkert ikke altid tage de Droysenske Udtalelser. Dels var han, som Vennen Felix Mendelssohn-Bartholdy engang udtaler, en »Sprachgewaltiger«¹ — jeg forstaaer dette saadan, at Droysen i høj Grad havde Sproget i sin Magt, men vel ogsaa noget overvældedes af denne Evne og boltrede sig i Ord og Billeder — og dels besad han et stærkt, modsætningsrigt Følelsesliv, hvorom Brevvekslingen giver saa mange smukke Vidnesbyrd. Et Aars Tid efter, at han havde forladt Berlin, klager han saaledes over for en af sine Venner: »Jeg har dog opgivet utroligt meget, da jeg gik bort, alt mit ædleste og bedste Liv er nu som kastet til Side, som et tropisk Træ, som Bølgerne har revet bort fra Bredden og ført til en raadden Klitkyst. Der skal det nok lade være med at fæste Rod.«² Men lidt efter i samme Brev føjer han til, at han paa den anden Side er ganske tilfreds med at være gaaet til Kiel. »Hvad hed dog,« spørger han, »den Ravnekrog, hvor Cæsar gerne vilde være den første?«

Kritiske Bemærkninger — og ikke just af den blideste Art — om de særlige holstenske Forhold træffes navnlig i Droysens Breve i Tiden, før Kampen mellem den slesvig-holstenske Bevægelse og Regeringen absorberede hans Interesse og i ham selv fik saa fremragende en Deltager. Kritikken kan, selv om

¹ Briefwechsel I, 329.

² Smst., 196.

den ikke er saa voldsom, minde noget om den, Treitschkes Ven, A. Gutschmid (fra Efteraaret 1863 Professor i Kiel), senere gjorde den forhen saa lovpriste »forladte Broderstamme« til Genstand for¹. Paa Droysen virkede de holstenske Tilstande aabenbart som stærkt tilbageblevne og Befolkningen som værende i alt for høj Grad sig selv nok. Kort før han gik til Kiel, udtaler han, at i Holsten ser det ud til, at man holder paa Retten, »som ganske vist synes at se noget broget ud og formelig at være et endnu tiloversblevet Stykke 17de Aarhundrede.«² Og efter at han er kommet til Kiel, falder der adskillige haarde Ord af om »den forbandede Provinsialisme« og om Holstenernes »særlige Fædreland«, ja, i et Brev Aaret efter hedder det endda, at i Kiel findes der det mest lønnende »Augiasarbejde« i Verden; der er naturgroet Mødding fra saa og saa mange Aarhundreder, ret brugbar som Gødning, men ellers af ingen Værdi³. I Forbindelse hermed skal jeg nævne nogle Udtalelser af Perthes, der om et Brev fra Droysen skrev, at denne karakteriserede de holstenske Forhold træffende: Holstenerne putter Gud og Verden ind i Holsten, hvorved ganske vist begge faar en noget smaat-skaaren Skikkelse, og efter denne Skikkelse maaler man saa igen alt, der ikke er holstensk⁴. Det er for Resten, forekommer det mig, Udtalelser, som ogsaa andre end Holstenerne kan have Nytte af at skrive sig bag Øret.

Med Droysens Flytning til Kiel skete der en afgørende Forandring i hans Studieomraade. Fra sine tidligere klassiske Studier vendte han sig ganske vist ikke pludselig eller for stedse, men dog mere og mere til Studiet af Tysklands nyere Historie og med det klart bevidste Formaal, at han herved vilde virke praktisk-politisk til Fremme af det store Maal: Tysklands Enhed under Preussens Førerskab. Det var jo et Maal, der ogsaa virkede normgivende for adskillige andre af Tysklands daværende store Historikere. Fra Droysens Kiel-Aar stammer hans oprindelig

¹ Se herom min Bog »Treitschke og Slesvig-Holsten« (1928), 79 ff.

² Briefwechsel I, 170.

³ Smst., 181, 198, 235, 244 og 261.

⁴ Smst., 180.

som Forelæsninger holdte, i 1846 udkomne 2 Binds Værk: »Vorlesungen über die Freiheitskriege«, og kort efter gav han sig i Færd med det store, tidligere nævnte Arbejde: »Das Leben des Feldmarschalls . . . Yorck«, der dog først udkom i Begyndelsen af 50'erne.

Om Overgangen fra de klassiske Studier til Fordybelsen i den nyere Tids tyske Historie foreligger der i Droysens Breve en Række karakteristiske Udtalelser¹. Det er som en voldsom opblussende Begejstring for den Rigdom, der kan ligge i at syse med en Tid, i hvis Luft man næsten selv endnu aander, og hertil kom for Droysen de med denne Sysselsættelse intimt forbundne politisk-patriotiske Formaal. Næsten som i Foragt vender han sig bort fra den klassiske Oldtid, hænger sin gamle græske Kappe paa Pulterkammeret, trækker i en helt nymodens Dragt og styrter sig paa Hovedet i Politik og den nærmeste Fortids Historie. Men som Aarene gaar, blander der sig i denne første Begejstringsrus alligevel et vist Savn over, hvad han ved at forlade sine »skønne Hellenere og deres Væsen« har givet Afkald paa, og det er, som han selv i hvert Fald i nogen Grad fornemmer, at den patriotiske Lidenskabelighed, som han i sin historisk-politiske Virksomhed giver frie Tøjler, berøver ham en vis Kvalitet som Historiker: den videnskabelige Interesses Klarhed grumses af en overhaandtagende Subjektivitet.

Professor Nitzsch havde under Forhandlingerne med Droysen om dennes Kaldelse til Kiel ment at kunne forsikre ham om, at ogsaa i Kiel kunde han »elske og ære« den Idé, som Droysen kaldte »Preussens høje Kald«². Til at »elske og ære« indskrænkede Droysen sig nu ikke, men han saa det som sin Opgave at virke for, at Hertugdømmerne skulde føle sig som hørende til Tyskland, og at de skulde blive en Del af et fremtidigt enigt Tyskland under Preussens Førerskab. Under sit Arbejde herfor maatte han naturligvis støde sammen med den slesvigholstenske Partikularisme. Jeg vil gøre mit yderste, skriver

¹ Se herom og om det følgende Briefwechsel I, 195, 224 f, 246, 252, 285, 313, 315 og 322.

² Smst., 157.

han allerede i et Brev fra Decbr. 1840, for at jage Folk her ud af deres forbandede Provsialisme: »Vi i Tyskland«, siger jeg til dem; »Du ved, at det har en Betydning her.«¹ Ved en Fest i Sommeren 1843 i Anledning af en Lægekongres i Kiel, hvor Hegewisch under ubeskrivelig Jubel udbragte en Skaal for Hertugdømmernes Uadskillelighed, tog Droysen bagefter Ordet for med endnu stærkere Iver at tale for »vort almindelige tyske Fædreland«, men hvad hjælper det, føjer han til i det Brev, hvor han beretter dette². For øvrigt i samme Sommer greb han den Lejlighed, som 1000-Aars Jubilæet for Forliget i Verdun gav, til at faa Universitetet til at afholde en Fest, hvor han selv holdt Festtalen³. Det gælder om, skriver han, at forkynde os »som Tyske«. Karakteristisk for ham er ogsaa hans Vrede over, at det i 1843 startede Tidsskrift »Neue Kieler Blätter« fik denne Titel i Stedet for den oprindelig paatænkte »Nord-deutsche Blätter«⁴.

Skønt Droysen var dansk Statsemdsmand, synes Loyaltetsfølelse over for Staten at have været ham ganske fremmed. Nogen Interesse for Danmark eller den danske Stat fattede han aabenbart heller aldrig. Om København udtaler han, at det er ham lige saa fjernt, som om det var Aleppo eller Kjachta⁵. Helstatens truende Opløsning var ham velkommen som et Middel til at nærme sig »Preussens høje Kald«, og det slesvig-holstenske Spørgsmaal var for ham bestemt til at tjene til at øge Preussens Magt og Indflydelse.

Et Par Aar efter at være kommet til Kiel fornyede Droysen et tidligere Bekendtskab med en Mand i det preussiske Udenrigsministerium, Justus von Gruner, der havde Spørgsmaalet om Sundtolden under sig, et Spørgsmaal, hvori Preussen grundet paa sine Østersøhavne naturligt var interesseret⁶. Droysen for-

¹ Briefwechsel I, 181.

² Smst., 244 f.

³ Smst., 248.

⁴ Smst., 244; jvf. G. Droysen: J. G. Droysen, 253 f.

⁵ Briefwechsel I, 258.

⁶ Smst., 256 f, 277 og 288 f.

synede Gruner med Skrifter om Arvefølgesagen og fremholdt for ham Betydningen af Preussens Indgriben, men i de første Aar mente han ganske vist ikke at kunne spore tilstrækkelige Frugter af sine Anstrengelser. Da han i Novbr. 1844 sendte Gruner nogle Eksemplarer af Kiel-Adressen, skrev han samtidig: »Jeg tror ikke, at jeg lader mig skuffe ved Nærheden af disse Forhold, naar jeg hævder, at de er af mere almindelig Vigtighed. Navnlig for Preussen er uden al Tvivl disse Ting af meget stor Vigtighed. . .«¹ Og i et Brev fra Foraaret 1845 hedder det: »Preussen har her frem for alt en stor Opgave, men jeg frygter for, at det vil lade sig drage bort fra de store Ideer ved smaa Fordele og maaske vil købe en Smule Lettelse i Sundet ved Prisgivelsen af de tyske Interesser«². I et langt senere Brev — fra 1864 — nævner Droysen spottende, at da han i 1846 talte med den daværende preussiske Udenrigsminister, havde denne næppe Anelse om, at Kiel besad en Havn, langt mindre forstod han Droysen, da denne fremhævede, at Herredømmet over Østersøen afgang af Hertugdømmerne³. I 1847 — efter Systemskiftet i Preussen — er Droysen mere optimistisk m. H. t. Preussens Indgriben i det slesvig-holstenske Spørgsmaal. Oplysninger, han herom har faaet i det preussiske Udenrigsministerium, viser, skriver han, »at man der endelig begriber, hvilken ubeskrivelig Forholdenes Gunst det er for Preussen, at netop nu vort Spørgsmaal er i Gang. Jeg haaber, at i Løbet af kort Tid det preussiske Diplomati vil spille den Rolle i København, som er det værdigt. Man forstaar, at ingen andre Steder end der skal den store Kamp mod Rusland aabnes. . .«⁴ I Jan. 1848 — efter Frederik VII.s Tronbestigelse — er Droysen naaet til at ønske, at Preussen sender en Diplomat til København, der her kan spille samme Rolle som i sin Tid Saldern og Philosofov, og han betoner, at i militær og handelspolitisk Interesse er den stærkest mulige Tilknnytning til Tyskland af afgørende Vigtig-

¹ Briefwechsel I, 301.

² Smst., 310.

³ Smst. II, 836.

⁴ Smst. I, 354 f.

hed¹. Til Navnet Caspar von Saldern er der, som Edv. Holm siger, for os Danske unægtelig ikke knyttet noget tiltalende Minde; han er bekendt som den, der i flere Aar ved det danske Hof herskede »med Stokken i Haanden«².

Af de Udtalelser, som jeg nu har anført af Droysen, turde det tilstrækkelig tydeligt fremgaa, at der hos ham ikke fandtes noget særligt Sværmeri for et af Slesvig-Holstenismens Dogmer, det om, at Slesvig-Holsten var en »selvstændig Stat«³. I Kampen for Helstatens Opløsning var det hans Hovedmotiv, at her gik Vejen frem til Preussens Styrkelse i Tyskland og til en øget europæisk Magtstilling. Som en Slags preussisk Lydstat maa han vel nærmest have tænkt sig et fra Danmark adskilt Slesvig-Holsten. Nogen særlig inderlig Forbindelse med det andet af Slesvig-Holstenismens tre Dogmer, det om den mandlige Arvefølge i saavel Holsten som i Slesvig, kan han ganske sikkert heller ikke have haft.

Fra 1843—44 findes der et Par Ytringer af Droysen, der endnu røber en vis Usikkerhed om Arvefølgespørgsmaalet. I et Brev til Gruner fra Novbr. 1843 hedder det saaledes om Spørgsmaalet om Augustenborgernes jævnybyrdige Ægteskab: »Allah maa vide det«⁴, og i Oktbr. 1844 afslaar han en Opfordring til at recensere et Arvefølgeskrift med, at han selv ikke er tilstrækkelig »au fait« m. H. t. disse Anliggender⁵. En Maaned efter gaar han dog i Kiel-Adressen med et voldsomt Opbud af Patos ind for Augustenborgernes Arvefølge: »Es geschehe, was Rechtens ist« og slaar af et godt Hjerte løs paa den store danske Retslærde, A. S. Ørsted, den kgl. Kommissær i Roskilde, der i sine Udtalelser havde nævnt den Mulighed, at man kunde se bort fra visse retslige Betænkeligheder. Tvivl om Augustenborgernes Arveret synes han ikke senere hen at have ytret,

¹ Briefwechsel I, 382 f.

² Hist. Tidsskr. 4. R. III, 73.

³ Jvf. ogsaa hans Vrede i 1864 over den da fremsatte Tanke om et selvstændigt Slesvig-Holsten under europæisk Neutralitet. Briefwechsel II, 842 og 861.

⁴ Briefwechsel I, 256.

⁵ Smst., 292.

men hans Kamp for denne maa ganske afgjort ses under det Synspunkt, at her gik efter hans Opfattelse Vejen frem til at skille baade Slesvig og Holsten fra Danmark og bringe Hertugdømmerne til Tyskland-Preussen.

I 1844 tordnede, som sagt, Droysen: Es geschehe, was Rechtens ist! og han udmalede de skrækkelige Følger af at røre ved Arveretten: »Hvor man nogen Sinde har dristet sig til at afbryde eller forandre Arvefølgeretten, har Resultatet stedse været Krige, indre Splid, uhyre Tider« (»Kriege, innere Zerüttungen, ungeheure Zeiten«). Men i 1864—66, da Preussen lempede Hertug Frederik VIII væk fra hans »Slesvig-Holsten« og selv tog de erobrede Hertugdømmer i Besiddelse, da lød der saa vist intet Tordenraab fra Droysen: Es geschehe was Rechtens ist, skønt han selv i 1863 var traadt i Skranken for Hertugen mod Danmark, og han bebudede heller ingen »uhyre Tider«. Nærmest, mente han, gik det Hertugen som forskyldt, da han ikke vilde gøre Preussen tilstrækkelige »Koncessioner«: Det afgørende var, at Landet kom til Tyskland, og at Preussens Magtstilling styrkedes¹.

Trods al Legitimitet i Kiel-Adressen er der dog en enkelt Sætning, der peger i anden Retning. En Stilstand i menneskelige Ting er ikke det prisværdigste, hedder det i en Bisætning, men kom der Bevægelse i Tingene, ja, saa skulde den ganske vist ikke gaa i Retning af nærmere Forening mellem Hertugdømmerne og Kongeriget! En Bevægelse altsaa til Fordel for Tyskland-Preussen var tilladt, men Danmark havde da rigtignok at holde sig til det historisk givne! At Droysen for Resten skulde føle sig bundet af den historiske Ret, er jo, naar man kender hans politiske Aspirationer, en absurd Tanke². For øvrigt er det vel for enhver Historiker noget vanskeligt at føle sig overtydet om Tingenes Uforanderlighed.

Hvor lidt »den historiske Ret« bandt Droysen eller »Slesvig-Holstenerne«, viste sig i Marts 1848 og den følgende Tid, da de stillede Krav om Slesvigs Optagelse i det tyske Forbund. Som

¹ Briefwechsel II, 841 f og 861, jvf. 886.

² Jvf. Briefwechsel I, 150.

den provisoriske Regerings Udsending virkede Droysen herfor i Frankfurt og hans Kollega Waitz i samme Retning i Berlin. At Slesvig intet havde med Tyskland at gøre, var et ubestrideligt Faktum, og da Hertugdømmerne i 1864 var erobrede, udtalte Droysen ogsaa i Udkastet til et Lykønskingsbrev til den preussiske Kronprins: »To smukke Landskaber, hvoraf det ene aldrig har hørt til Riget, og det andet i 400 Aar har været tabt for Tysklands Magtstilling . . . er trukket over fra det skandinaviske System . . . til det tyske.«¹ Waitz paa sin Side formulerede sit Forsvar for Kravet om Slesvigs Optagelse i det tyske Forbund med, at for »at værne en bestaaende Ret var man berettiget til at gaa ud over den bestaaende Retstilstand«². Ja, maa man spørge, men var man da ikke lige saa berettiget til dette paa dansk Side? Var man ikke berettiget til at skabe en Fællesforfatning for Kongeriget og Slesvig — Slesvig, der fra Oldtiden havde hørt Danmark til, og hvis Befolkning ganske overvejende var af dansk Stamme!

Til yderligere Belysning af Droysens Standpunkt i det slesvig-holstenske Spørgsmaal skal jeg omtale en meget interessant Brevveksling fra Begyndelsen af 1850'erne mellem Droysen og den 70-aarige Borggreve af Marienburg, Theodor von Schön, kendt fra den preussiske Reformtid. Droysen var kommet i Forbindelse med ham under sine Forarbejder til sin Biografi af Yorck, og da Droysen i 1850 sendte ham sit og Samwers Skrift: »Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und das Königreich Dänemark«, fremkaldte det et længere Ordskifte mellem dem om Værdien af den danske Stats Opretholdelse: Schön som Forsvarer af denne og af det danske Folk, Droysen som den lidenskabelige Angriber, der knap levnedes Stat og Folk Ære for to Skilling. Den gamle Herre lod sig dog ikke gaa paa, men blev ved sit og tog Droysen strengt i Skole — hvad han for øvrigt ogsaa gjorde i det Spørgsmaal, der fra først af havde ført dem sammen, Droysens Fremstilling af Hertugen af Yorck.

Schöns Udgangspunkt var Statsideen, og han hævdede den

¹ Briefwechsel II, 850.

² Hagenah: anf. Arb., 147

danske Stats Nødvendighed i Kulturforløbet («im grossen Kulturgange»), og da de danske Øer ikke var nok til at udgøre en Stat, skulde Slesvig og Holsten ogsaa høre til¹. »Den kære Gud,« skriver han i et andet Brev, »der samtidig med, at han gav os Statens Idé, har forbeholdt sig selv Bestemmelsen af Staternes Grænser, og for hvem Nationaliteterne herved kun er som Tangenter paa et Pianoforte, stiller sig nu engang ikke frem for en jordisk Domstol, tværtimod er Pergamentstykker, beskrevne med Traktater og Arverecesser, blot Materiale til det ham skyldige Brændoffer, naar det kommer an paa at udforme en Idé.«² Over for Droysens Skildring af Danmark som en raadden og i Opløsning værende Stat fortalte Schön, hvordan Frederik den Store engang ved et af sine smaa aandrige Selskaber havde stillet det Spørgsmaal, hvilket Folk der var Jordens største³. Der blev nævnt Grækerne, Romerne, Goterne o. a., men Kongen rystede hver Gang paa Hovedet. Da han saa blev spurgt om, hvad det da var for et Folk, svarede han: Danskerne! Thi saa langt tilbage man vidste noget om dem, var de altid bleven slet styrede og — alligevel udgjorde de stadig et Folk. — Schön fremhævede yderligere, at hvor slet en Regering Danmark nu maatte have, saa fandtes dog dér to bærende Ideer: Statens og Tapperhedens.

Over for Schön hævdede Droysen, at hans og hans Venners Optræden i det slesvig-holstenske Spørgsmaal ikke havde været bestemt af Nationalitetssvindl, heller ikke var de ført paa Vildspor ved Miskendelse af Statsideen, lige saa lidt som Fetischdyrkelsen af gamle Pergamenter havde gjort dem sløve⁴. De havde været lænket til en henraadnende Stat, der blot tilsyneladende fristede Livet ved at opsuge Hertugdømmernes Blod og Kraft. Staten København — saadan kaldte han Danmark⁵ — stod efter Tabet af Norge — ja efter Tabet af Skaane — ikke til

¹ Briefwechsel I, 656 f.

² Smst., 685 f.

³ Smst., 692 f.

⁴ Smst., 688 ff.

⁵ Jvf. smst., 388.

at redde. Den Skade, som Preussen i 1813 havde lidt ved at afstaa Østfrisland til Hannover, kunde rigelig opvejes ved den slesvig-holstenske Sag, hvad der fra 1846 var ganske klart. Preussen behøvede for ikke at kvæles ved Østersøen Overherredømmet over Holsten («die Obmacht über Holstein») og »saa meget af Slesvig, som er nødvendig for at dække en Vandforbindelse mellem Østersøen og Vesterhavet, der tillige lammer Sundtolden, og tillige ligesom vilde have fordoblet den nødvendige nordtyske Marine. Hermed vilde Statens Idé, til hvilken i første Række hører, at man kan støtte sig paa sig selv, først i Sandhed være bleven realiseret nærmest for Preussen. . . .« Naar Anni Meetz i sit tidligere nævnte Arbejde siger, at Droysen ikke bliver træt af at henvise til, at Hertugdømmernes Interesser militært og handelspolitisk er identiske med Tysklands og Preussens¹, saa er det en noget løjerlig Stillen Tingene paa Hovedet. Nej, hvad Droysen ikke bliver træt af at hævde, er, at det for den preussiske Stats Magtstilling er af Betydning i militær og handelspolitisk Henseende at udvide sig paa Bekostning af den danske Helstat. Det var disse Synspunkter, han ikke kunde faa den gamle Herre i Marienburg til at dele. Al Møje, klager han, som jeg har gjort mig for at gøre ham klart, at den danske Helstatsdannelse hverken lader sig retfærdiggøre i holstensk eller i tysk eller i preussisk Interesse, har været forgæves².

Efter Omtalen af disse Droysens magtpolitiske Ræsonnementer vil det være rimeligt stærkt at betone, at til Grund for det slesvig-holstenske Spørgsmaal laa dog en betydningsfuld folkelig Realitet, den forskellige Nationalitet i Helstaten, for saa vidt den »Nationalitetssvindl«, som Droysen over for Schön benægter har ledet hans og hans Venners Optræden. M. H. t. den danske Nationalitet i Slesvig har Droysen ganske vist heller ikke, som jeg straks skal anføre Vidnesbyrd om, drevet nogen »Svindl«, men anderledes har hans Betragtning dog afgjort været over for sine Folkefæller Holstenerne. I et Brev fra Efteraaret 1843 findes der ganske vist nogle kritiske

¹ Anni Meetz: anf. Arb., 30.

² Briefwechsel II, 126.

Ytringer om Holstenernes Animositet mod Danskerne; den er, siger han, endnu »langt frækkere end alt, hvad Hr. Bülow, Sachseren, finder for godt at udspejle mod Preussen.«¹ Senere Ytringer i denne Retning synes imidlertid ikke at forekomme. Det givne, skriver han i et Brev Aaret efter, er den fuldstændige Antipati hos næsten 600.000 Tyskere imod at forblive under et utysk Lands og Folks Herredømme². Dette Synspunkt fremhæver han gentagne Gange, og da han i et Brev fra Jan. 1848 efter Regeringsskiftet i København omtaler Mulighederne enten for en ejderdansk Stat eller for en Helstat, hævder han, at ved begge disse rammes Hertugdømmerne af den Ulykke, at de ogsaa fremtidig bliver underkastet det forfængelige Øfolks utyske, egoistiske Interesse³. Ved Forbindelsen har Danmark al Vinding, Hertugdømmerne al Skade, udtaler han.

Saa lidt som Droysen anerkendte den danske Stats Livsret, lige saa lidt anerkendte han, saa vidt skønnes, nogen Livsret for den dansktalende og dansksindede Befolkning i Sønderjylland. I det førnævnte Brev fra 1848 anslaaer han — meget lavt — denne til at udgøre en Tredjedel af Slesvigs Befolkning⁴. Naar han under Trearskrigen er villig til en Deling af Slesvig, er det aabenbart, fordi dette under de herskende Magtforhold maa betragtes som værende det mindre Onde af flere⁵, og desuden ansaa han det, som forud nævnt, ikke for nødvendigt for Preussens Magtstilling, at det beherskede hele Slesvig. Da Magtforholdene i 1864 laa helt anderledes, tager han saa vist ikke til Orde for en Deling. I Marts — efter Preussernes og Østrigernes Besættelse af Slesvig — skriver han: »Den nordlige Del fra Flensborg af, der før 1848 var helt dansk af Sprog, halvt dansk af Sindelag, bliver nu helt igennem germaniseret. Naar det om kort eller længe kommer til Fred, vil man med Forbavselse se,

¹ Briefwechsel I, 256. — Droysens Ytring sigter til den af Fr. Bülow, Professor i Leipzig, i 1842 udgivne »Geschichte Deutschlands von 1806 bis 1830«.

² Briefwechsel I, 288, jvf. 298 og 342.

³ Smst., 382.

⁴ Smst., 381.

⁵ Smst., 567 og 576.

hvor rask og fuldstændig Forandringen er sket, hvordan Tyskland realiter har udvidet sig til Kongeaaen.«¹

Skønt Droysen saaledes i en Haandevending germaniserede de danske Sønderjyder og lod den danske Stat raadne op, har dog i det siden omtrent forløbne Hundredaar — det tør vi Danske vel sige uden at være alt for ubeskedne og forfængelige — baade Øfolket og Jyderne i Nord og i Sønder vist Livskraft som Folk og som Stat. De Betragtninger af Droysen, som jeg nu har fremført, viser til fulde, forekommer det mig, Berettigelsen af den Karakteristik, hvormed jeg begyndte: Mod-sætningsforholdet til Ranke, der altid anerkendte »det gode og sande paa begge Sider.« Meinecke betoner ogsaa i sin før nævnte Omtale af Droysen, at denne principielt afviste at udforske Modstandernes Motiver fra deres egne Forudsætninger². Selv om det at følge Kravet herom mulig kan svække den til Ensidigheden knyttede Handlekraft, ser jeg ikke, hvordan man kan komme uden om i hvert Fald at prøve paa at opfylde dette Krav. For os almindelige Mennesker og for os Historikere har det sin betydelige Værdi at holde os for Øje de Visdomsord, som Heidenstam i et af sine Digte (»Begynd vandring«) har udtalt: »... men där jag går, jag ser, att rätt och heder min ovän ock på skölden skrivet bär.«

¹ Briefwechsel II, 833 f.

² Hist. Zeitschr., Bd. 141, Heft 2 (1929), 276.

Den jydskø Borgerbevægelse 1629¹.

AF

RUDI THOMSEN

Da Wallensteins Tropper efter Freden i Lübeck 1629 havde forladt den jydskø Halvø, opstod der blandt Borgerne her en voldsom Bevægelse. Denne fik ganske vist ingen vigtige Følger for Samfundet; men alligevel har den stor signifikativ Betydning, idet den klart viser de Stemninger og Ønsker, der raadede inden for Borgerstanden paa denne Tid. Det er derfor ikke uvigtigt at trænge til Bunds i Bevægelsen. For at dette kan ske, er det imidlertid nødvendigt at placere Kilderne til den sikkert og nøjagtigt. Der findes virkelig Kriterier, ved hvilke man kan naa til en entydig Placering. Følgelig vil det være paa Tide at give en samlet Fremstilling af Bevægelsen. En saadan maa naturligt falde i to Hovedafsnit: første skal indeholde den egentlige Kildeanalyse og en Skildring af Bevægelsens Forløb, og i andet vil Borgernes Ønsker og Besværinger blive belyst med den almindelige Samfundstilstand som Baggrund, hvorved Bevægelsens Karakterer nøjere kan defineres.

I.

Kildematerialet til Bevægelsen er hovedsagelig aftrykt to Steder: i Suhms »Nye Samlinger« I², S. 209—21 og i Erslev:

¹ Min Lærer, Professor Dr. phil. C. O. Bøggild-Andersen tilskyndede mig i min Studietid til at undersøge Kilderne til den jydskø Borgerbevægelse 1629. Udarbejdelsen af denne Afhandling har han fremmet ved sin stadige og levende Interesse, og gennem frugtbare Samtaler med ham har jeg hentet flere værdifulde Impulser. Det er mig derfor en kær Pligt herigennem at overbringe ham min hjertelige Tak.

² Cit. Suhm.

»Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid«¹ II, S. 204—10.

Dokumenterne hos Suhm udgør en Del af en Samling kaldet »Den Jydske Borgerstands Besværing over Adelen i Christian den IVdes Tid«². Denne er ifølge sin Indledning³ aftrykt efter »et samtidigt Haandskrift, som Hr. Kammerherre Suhm blant andre løse Papirer har kiøbt paa den Langebekske Auction«. Samlingen har følgende Bestanddele: 1. en Memorial, der ud fra et tydeligt adelsjendeligt Standpunkt behandler de adelige Friheder, 2. et Referat af de jydske Borgeres Erklæring paa Stændermødet i Odense 1638⁴, 3. en Skildring af Danmarks Indtræden i Trediveaarskrigen og af de Møder, som forarsagedes deraf, 4. Dokumenterne til den jydske Borgerbevægelse 1629 med sammenknyttende Bemærkninger, og 5. en kort Beretning om Borgerbevægelsens Efterspil.

Idet Samlingens tre første Dele foreløbig lades ude af Betragtning, skal der her gives en kort Oversigt over 4. og 5. Afsnit.

I 4. Afsnit berettes om, hvorledes Repræsentanter for Borgereskabet i Jylland begiver sig til Rigsraadsmødet i Odense August 1629 med en til Kongen stilet Supplikation, som overgives til Kansleren Christen Friis. Denne Supplikation, der er dateret Viborg 9. August 1629, gengives derefter. Under Paaberaabelse af de ulykkelige Tilstande, der raader i Jylland, bønfaldes Kongen om at udtænke Midler til at bøde paa Ulykkerne. Til lige anmoder man om, at Borgerne maa indsende Supplikationer til Kongen.

Derefter berettes det, at Købstædernes befuldmægtigede, da Kongen ikke selv kom til Odense, drog videre til Kremepe, hvor de 2. September overgav Majestæten en Genpart af Supplikationen, mundtligt underrettede ham om Jyllands Forarmelse og overgav ham et skriftligt Andragende, samt at Kongen gav et skriftligt Svar derpaa.

¹ Cit. Erslev.

² Suhm, 197—221.

³ Ibidem, 197.

⁴ Selve Erklæringen er aftrykt i Erslev II, 474 ff.

Andragendet gengives. Heri afvises Rygtet om, at Almuen i Jylland ikke vil være Ovrigheden lydige. Der fremsættes Ønske om et stærkt Forsvar; men da den menige Befolkning ikke har Raad til at bekoste Lejetropper, foreslaas i Stedet Oprettelsen af en Folkevæbning bestaaende af alle egnede Borgere og Bønder uden Hensyn til Person eller Privilegier. Til Slut anmodes om, at man maa aflægge Beretning om Overtrædelsen af Borgernes Privilegier. Ogsaa Kongens Svar gengives. Kongen ønsker en Udtalelse fra et Møde af jydsk Kjøbstadsrepræsentanter, og denne skal være »punctuel« opsat.

Der fortælles derefter om, hvorledes de jydsk Kjøbstadsrepræsentanter samledes til Møde i Ry 19. Oktober, og der her vedtoges en Resolution til Kongen, som derefter gengives. Den indledes med en Tak til Kongen for Tilladelsen til Mødet. Derpaa følger Borgernes Ønsker opstillet i 12 Punkter. Da disse vil blive behandlet enkeltvis i anden Del af Undersøgelsen, skal de her blot omtales i grove Træk: Kongen anmodes om at hjælpe de jydsk Kjøbstæder, bl. a. ved Skattefrihed i nogle Aar. Der bør skrives strengt ind mod ulovlig Landhandel og mod Udenrigshandel over ulovlige Havne. Der ønskes Frigivelse af Oxnehandelen for Borgerne, Ophævelse af Importforbudet for Rug, Mel og Brød og af Exportforbudet for Træ. Aarsmarkederne bør alene holdes i Kjøbstæderne. Hver Stand bør blive ved sine Privilegier. Der tiltrænges en bedre Lovgivning for Gældsforhold mellem adelige og Borgere. Borgerne vil gerne støtte Oprettelsen af en Folkevæbning. I en længere Slutningspassus gøres den adelige Privilegiestat til Genstand for en haard Kritik: Borgerne og Kronens Bønder er meget svækkede. Borgmestre og Raadmænd ønskes indsat paa samme Maade som tidligere. Der klages over, at Adelen, bl. a. ved fordelagtige Mageskifter med Kronen, har udvidet sine Besiddelser, og det beklages, at Kongens Tanke om Hoveriafløsning ikke er blevet til noget.

Suhmsamlingen 5. Afsnit indeholder nogle supplerende Bemærkninger af den Mand — han vil i det følgende blive benævnt Kompilatoren — som har samlet og forbundet Dokumenterne

om Borgerbevægelsen. Det fortælles, at den jydsk Adel besværede sig højlydt over Rysupplikationen, og at den paa Herredagen i København 1632 overbragte sine Klager mod Borgerskabet. Nogle af Borgernes befuldmægtigede kaldtes til Afhøring af Rigshofmesteren Frants Rantzau¹, uden at man dog kunde komme nogen af dem til Livs. Men Lensmændene opfordredes til at være paa Vagt over for fremtidige Bevægelser blandt Almuen. Endelig fik Adelen gennemtrumfet en Forordning, ifølge hvilken ingen ufri maatte overbringe Kongen en Supplikation, uden at Lensmanden havde paategnet den².

Erslev aftrykker to Dokumenter: Det første er en Afskrift fra ca. 1650³ af et Aktstykke, der har følgende Overskrift: »Underdaning och nødvendigh erindring och begiering til kongl. mayts., voris alernaadigste herre och koning, af borgerskabet udi Jydtland, den 2 september 1629 underdanigste andragen.« Dets Indhold er følgende: Efter en Indledning, i hvilken Kongen bedes om at hjælpe Jyderne, opstilles Borgernes Ønsker og Besvælinger i 6 Punkter: Først Ønsket om, at der maa blive oprettet en Folkevæbning; Kongens Svar herpaa gengives. Dernæst anmodes om nogle Aars Skattefrihed og om, at hver Stand maa blive ved sin Bestilling. Efter en Henvisning til, at Kongen har bevilliget Borgerne at opstille deres Besvælinger over Indgreb i deres Privilegier punktvis, klages der over ulovlig Landhandel, Benyttelse af ulovlige Havne og falsk Anvendelse af adelige Navne til Handelsforetagender. Indskrænkningerne i den frie Handel bør ophæves. Kornexportforbud bør, om de ikke kan undgaas, udstedes til Mikkelsdag. Importen af Rug og Mel bedes atter frigivet, og Accisen paa Malt og dansk Øl ønskes afskaffet. En bedre Lovgivning for Gældsforhold mellem adelige og Borgere tiltrænges.

Det andet Dokument, Erslev aftrykker, er et Brev, Aalborg-

¹ Hos Suhm kaldes han Frantz Kruse. Det drejer sig utvivlsomt om en Skriverfejl.

² Der er Tale om Forordningen af 23. Maj 1636, trykt i V. A. Secher: *Corpus constitutionum Daniae* (cit. Secher) IV, 668 ff.

³ Ny kgl. Saml. Fol. 540.

genseeren Hans Sørensen sendte Rantzau i Juni 1632¹, i hvilket han gør Rede for sin Deltagelse i Borgerbevægelsen. Heraf fremgaar det bl. a., at han, der da beklædte Borgmesterembedet i sin By, var med i Odense og desuden sammen med Viborgs Borgmester Peder Sørensen optraadte som Borgernes befuldmægtigede i Krempe.

Bortset fra nogle faa Breve fra 1629 og de følgende Aar, som giver enkelte supplerende Oplysninger, er Erslevs og Suhms Dokumenter de eneste Kilder til den jydsk Borgerbevægelse. Hvor simpelt vilde det ikke have været at give en Skildring af Begivenhedernes Gang, om kun det af Suhm trykte Haandskrift havde været overleveret. Men nu findes der tillige et Aktstykke, der ligesom det ene hos Suhm skulde stamme fra Krempe 2. September 1629. For at naa til Klarhed over, hvad der er sket paa denne for Borgerbevægelsens Forløb saa vigtige Dag, er det nødvendigt at kunne bestemme Forholdet mellem Erslevdokumentet og Suhmdokumenterne.

Den eneste Forsker, der hidtil har stillet Spørgsmaalet herom, er Erslev. Han kunde ikke naa til noget bestemt Resultat, men maatte nøjes med at fastslaa følgende²: »Dette (d. v. s. det af ham aftrykte) Aktstykke er ikke optaget i »Den jydsk Borgerstands Besværinger«. Det er mærkeligt, at der allerede heri henvises til en Befaling af Kongen om at fremstille Besværingerne punktvis; en saadan synes jo først udstedt netop 2 Septbr., og tilhører n. 181 (d. v. s. paagældende Dokument) denne Dag, maa det da være forfattet alene af de to Udsendinge. Maaske hører det i Virkeligheden til det efterfølgende Møde i Ry«.

Ved en nøjere Kildeanalyse viser det sig dog muligt at naa til et sikkert Resultat m. H. t. Erslevaktstykkets Kronologi.

Erslevs Krempe-dokument ligner i høj Grad Ry-resolutionen. Bortset fra fire Punkter, nemlig dem, der omhandler Benyttelse af adelige Navne ved Handelsforetagender, Handelsfrihed, Kornexportforbud og Olaccise, gaar alle Punkterne i Erslevdoku-

¹ RA. Indk. Br. t. Kanc. Juni 1632.

² Erslev II, 203 N. 3.

mentet igen i Ryresolutionen. Men desuden har denne tre Punkter, som ikke findes i Erslevdokumentet, nemlig Ønskerne om Borgernes frie Oxnehandel, Exportforbud for Træ og Forlæggelse af Aarsmarkederne til Købstæderne. Ligheden mellem de to Dokumenter er iøjnefaldende. Men den tvinger dog ikke til med Erslev at tro, at de maaske begge stammer fra Rymødet. Det kan tværtimod paavises, at Erslevdokumentet umuligt kan være blevet til paa saa sen en Dato som 19. Oktober, da Rymødet holdtes.

I Erslevdokumentet indtager Militærspørgsmaalet, Forslaget om Oprettelse af en saakaldt Krigsordinans, et Landeværn af Landets egne Sønner, Førstepladsen og er det fyldigst behandlede Punkt i hele Dokumentet. Derimod er Udtalelsen om denne Sag i Ryresolutionen anbragt til sidst, i § 12, og er yderst kort og vagt affattet. Dette Forhold kan næppe forstaas, hvis Erslevdokumentet ikke stammer fra Tiden før Rymødet. Erslevdokumentet, som jo er en Afskrift, har efter Punktet om Militærsagen følgende Ordlyd: »Kongl. mayts^s svar herpaa med egen hand schrefvet: At folchet udi landet blifver armerit och execerit och med dychtig officerer forsørgende, det er hel nødvendig, naar slig stedis i verch, saa at cronen det iche alene bekaster, som hid indtil sched er; och schal rigens mars och flerre af raadet sligt befallis.« Hermed havde Kongen givet sit Svar i Spørgsmaalet om Krigsordinansen. Og forudsat, at Erslevdokumentet stammer fra Tiden før 19. Oktober, er det forstaaeligt, at man paa Rymødet gik saa let hen over Militærsagen.

Et andet Bevis for, at Erslevdokumentet ikke kan stamme fra Rymødet, haves i dets og Ryresolutionens forskellige Behandling af Kornspørgsmaalet.

Herom siger Erslevdokumentet i § 5: »Naadigste maatte anseis, hvor merchelig større schaade undersaaterne hafver der af, naar misvext paa kornet indfalder, eders mayts. med Danne-marchis rigis raad forarsagis at laade giøre forbud paa korn iche af riget maa udføris; begieris underdanigste, at slig forboed maa publiceeris ved Mecheli, och rovg och mcl, som er forboeden at indføris fra fremmede steder, maa tillaadis igjen at indføris

hvor mand det beste och lideligste kiøb hafve kand, den fattige giemmene mand och nødtørfdig til underholding.«

Samme Sag behandles i Ryresolutionens § 7 saaledes¹: »Rug, Meel og Brød, er efter udgangne Forordning forbuden, ikke at maa føres ind i Riget, og man noksom veed, at slig Forordning af en Part af Adelen, som aarlig haver store Partier af Rug, at ville udbringe paa høi Priis, med Villie er udbragt, og man nu, desværre, samtlig seer for Oyne, at Gud allermægtigst, med Krig, Misvext og dyr Tid, kan os alle baade Rige og Fattige besøge, naar hans guddommelige Retfærdighed det behager, begieres underdanigst, Eders Kongel. Majestæt af christen Ovrigheds Forsorg, vilde bevilge, at Rug, Meel og Brød, maa uformeent igien i Riget indføres, og den Fattige maa ubehindret kiøbe det Brød, man skal ernære sig og sine fattige Hustruer og Børn med, hvor man det for beste Kiøb have kan.«

Man bemærker strax en vigtig Forskel mellem de to Aktstykker: i Ryresolutionen er Sætningen om Udførselsforbud strøget, medens Punktet om Indførselsforbud er opretholdt. Da det drejer sig om en vigtig Sag, kan det næppe skyldes en Tilfældighed, at Spørgsmaalet om Udførselsforbud er faldet ud. Derfor skal det undersøges, hvordan det forholdt sig med Kornexporten i 1629².

16. December 1628 var der udgaaet et almindeligt Kornexportforbud for Danmark³. Da Jylland efter Lübeckerfreden atter var kommet ind under Kongens Magtomraade, udvidedes Forbudet ved en Forordning af 12. Juni 1629⁴ til ogsaa at gælde her. I sin Betænkning af 5. September 1629 udtalte Raadet sig for Ophævelse af Forbudet⁵. Og 1. Oktober udgik der da For-

¹ M. H. L. Ortografien er at bemærke, at Suhm har moderniseret denne i den aftrykte Dokumentgruppe (jfr. Suhm, 197).

² For en nøjere Udredning af den danske Kornpolitik under Christian d. 4. henvises til Gunnar Olsen: Studier i Danmarks Kornavl og Kornhandelspolitik i Tiden 1610—60 (Hist. Tidsskr. 10. R. VI, 428 ff.), som dog først er udkommet efter Afslutningen af mit Manuskript.

³ Secher IV, 438 f.

⁴ Ibidem IV, 481.

⁵ Betænkningen § 9 (Erslev II, 201).

ordning om Frigivelse af Exporten af Korn undtagen Rug indtil videre¹. Allerede 22. Oktober ønskede Kongen imidlertid Udtalelser af Raadet, om det ikke var paa Tide atter at indføre Forbud², og 3. November udstedtes et saadant³.

Da Rymødet afholdtes, var Exporten af Korn undtagen Rug altsaa fri. Følgelig er det forstaaeligt, at Klagen over Kornexportforbud ikke findes i Resolutionen derfra⁴. Det saa meget mere som Borgerne havde set, at Regeringen af sig selv havde frigivet Kornexporten, hvad der jo ogsaa var i Adelenes egen Interesse qua Storproducenter af Korn. Borgerne kunde da være sikre paa, at i Spørgsmaalet om Kornexportforbud Regeringens og deres egne Interesser normalt vilde falde sammen, og at Regeringen ogsaa uden Paamindelse vilde bestræbe sig for at holde Kornexporten fri.

Derimod maa Erslevdokumentet, hvori det fremhæves, at Kornexportforbud er til stor Skade for Undersaatterne — der tænkes naturligvis her paa de jyske Købmænd, som trængte til at forbedre deres økonomiske Stilling ved Afslutning af nogle Kornhandler — uden Tvivl stamme fra et Tidspunkt, da Skoen trykkede, da der béstod Kornexportforbud. Det var netop Tilfældet før 1. Oktober.

Forfatteren eller Forfatterne af Erslevdokumentet har nok principielt været Modstander af Kornexportforbud. Men paa-gældende har dog indset, at et saadant til Tider kunde være nødvendigt. Derfor anmodes der yderligere om, at eventuelle fremtidige Forbud maa publiceres ved Mikkelsdag, 29. September. Dette er næppe at forstaa saaledes, at de jyske Købmænd ønskede at bringe Kornhandler i Stand for Mikkelsdag og derfor ikke ønskede Forbud før dette Tidspunkt. Af en Be-

¹ RA. Sjæll. Tegn. XXIV, fol. 321 b; jfr. Kanc. Brevb. 1627—29, 780.

² Ibidem XXIV, fol. 334; jfr. Kanc. Brevb. 1627—29, 803.

³ Ibidem XXIV, fol. 343 b; jfr. Kanc. Brevb. 1627—29, 820.

⁴ Erslev har — II, 203 N. 4 — besynderligt nok ikke bemærket, at Ryresolutionen kun taler om Import-, ikke om Exportforbud. Han siger nemlig angaaende dennes Ønske om Forbudets Ophævelse: »Dette var allerede sket 1 Oktbr., men et nyt Forbud udstedtes 3 Novbr.«

tænkning af Rigsraaden Albrekt Skeel dateret Riberhus 8. November 1629¹ fremgaar det nemlig, at det ikke i samme Grad var muligt for Jyderne som for Indbyggerne i de øvrige Landsdele at exportere deres Korn om Efteraaret. Passusen om Mikkelsdag maa da forstaas saaledes, at Forbud burde udstedes allerede Mikkelsdag, for at de øvrige Landsdele ikke skulde favoriseres paa Jyllands Bekostning. Baggrunden for dette Ønske er, at der i 1620erne, hvor der forekommer saa mange Udførselsforbud for Korn, intet findes, som er udstedt paa eller før Mikkelsdag.

Efter Ophævelsen af Exportforbudet 1. Oktober regnede Borgerne aabenbart med, at der ikke vilde blive indført et nyt Forbud i den følgende Vinter. Derfor gled i Ryresolutionen, i hvilken de vigtigste Klager og Ønsker optegnedes, alt om Kornexport ud.

En nøjere Gennemgang af Borgernes Stilling til Kornspørgsmaalet skal være forbeholdt 2. Del af Undersøgelsen². Det her fremførte turde være tilstrækkeligt til at vise, at Erslevdokumentet maa være blevet til paa et Tidspunkt, da Kornexport-sagen var aktuel, altsaa før 1. Oktober 1629.

Men naar Erslevdokumentet ikke kan stamme fra Rymødet, foreligger der ikke den ringeste Grund til at betvivle, at det, ifald det ikke er et Falsum, skulde være blevet affattet i Krempe 2. September, som det selv angiver. Der er saaledes overleveret to Dokumenter opsat i Krempe 2. September 1629. Forholdet mellem disse maa da undersøges. For at det kan ske paa fyldestgørende Maade, vil det være nødvendigt først at gennemgaa Borgerbevægelsens Forløb indtil Krempemødet.

Forudsætningen for den jyske Borgerbevægelses Opstaaen var Danmarks Deltagelse i Trediveaarskrigen. Herved var der ind over Jylland strømmet en Række Ulykker, som maatte

¹ Erslev II, 211 f.

² Se ndfr. S. 639 f.

fremkalde en kraftig Reaktion fra Indbyggernes Side. Allerede de kongelige Troppers skaanselsløse Plyndringer under Marchen mod Nord i Efteraaret 1627 havde vakt en bitter Harme i Folket, som vendte sig mod disse Tropper og saaledes af Kongen maatte betragtes som oprørsk¹. Samtidig skærpedes Klassemod-sætningen i Samfundet meget stærkt. Bønderne udplyndrede f. Ex. Gaardene, som tilhørte de adelige, der var flygtet bort, da Tyskerne nærmede sig². Paa tilsvarende Maade har ogsaa Almuen i Byerne optraadt over for disses Overklasse, hvis man da ellers tør tage det, der skete i Aalborg, som Normen³.

Tyskernes Regimente førte nye og meget større Ulykker med sig, saa de jydsk Borgere i Viborgsupplikationen kunde tegne følgende Billede af Situationen i deres Landsdel: »Eders Kongel. Majestæt berettes underdanigst, at vores kiære Fæderne-land Jylland, ganske er blottet og udskattet, og Landets Formue den gemeene Mand, som ikke kunde salvere sin Formue, fra-revet, saa man nu i ruinerede Huuse med blotte Hænder sidder elendig, og ikke haver Middel, at ernære vores fattige bedrøvede Hustruer og Børn; tilmed i Kiøbstæderne ingen Forraad er, at nære sig af, Crediten er svækket, Bonden haver ingen Middel at dyrke Jorden, hvorfor Næringen hos de fattige gemeene Stæn-der ganske er forsvækket«. Og i Suhmkompiletorens Indledning før Viborgsupplikationen hedder det: »haver de (d. v. s. Kej-serens Tropper) paa alting giort Landet bart, saa der var ingen Forraad paa Victualia, Penge, Sølv, Kobber, Tin, eller andet i Landet, en ringe Ting af Jordens Grøde, Husene i Kiøbstæderne nedbrudte, Landets Indvaanere udsuet, og aftvunget al deres Formue, og den fattige Geistlig-, Borger- og Bondestand ingen Middel saac at ernære sig af mere, end hvis den eene Ven kunde hjælpe den anden; og overalt var en meget jammerlig Tilstand,

¹ Se herom f. Ex. C. Klitgaard: Nogle Bemærkninger om Krigen 1627—29 (Jydske Samlinger 3. R. VI, 89 ff.); Chr. Christensen: Fra »Kej-serens Tid« (Fra Himmerland og Kjær Herred I, 56 f. og 67 ff).

² Villads Christensen: De kejserlige i Vendsyssel 1627—29 (Jydske Samlinger 4. R. II, 212).

³ Chr. Christensen: Opus cit., 87.

fornemmelig i Jylland, af grasserende smitsomme Sygdomme, som Krigsfolket efterlod.«

At disse Skildringer næppe er meget overdrevne fremgaar af andre samtidige Kilder¹. Tilstandene i Jylland var virkelig yderst elendige, ja, saa alvorlige, at man i Marts 1630 maatte gribe til at indsamle Kollektur i de øvrige Landsdele til Ud-deling blandt Jyllands fattige².

Tyskernes Regimente havde ramt alle Klasser i Jylland, men mest Underklassen. Overklassen i By og paa Land havde personligt ikke lidt saa meget, idet overmaade mange var flygtet til Øerne eller Norge, for en stor Del medbringende deres rørlige Værdigenstande³. Derimod var det gaaget haardt ud over Almuen, saavel personligt som materielt. Dens Had mod Tyskerne gav sig Udslag i, at der ved disses Bortmarch dannede sig en Sammensværgelse for nedhugge dem, en Plan, der dog blev forpurret⁴. Og 31. Maj udstedte Kongen et aabent Brev til Jyderne⁵, hvori han forbød at forulempe de fremmede Tropper under deres Afmarch. At Tyskerne imidlertid selv var klare over Befolkningens oprørte Stemning ses af det Faktum, at de drog bort i store samlede Troppekorps⁶.

Efter at de fremmede Tropper havde trukket sig tilbage, vendte Almuens Harmes sig mod Adelen, af hvilken en Del havde optraadt mindre heroisk i de foregaaende Aar. Men dette bevirkede, at Adelen henvendte sig til Kongen med Klager over Almuen, hvad der fremgaar af Borgernes Apologi i Krempe-dokumentet hos Suhm, »at den gemeene Mand i Jylland samtlig haver hørt, hvorledes de for Eders Kongel. Majestæt skal være

¹ Se nærmere herom i de citerede Afhandlinger af Chr. Christensen og Villads Christensen samt i P. Lauridsen: Bidrag til Haderslev Amts Historie og Beskrivelse (Sonderj. Aarb. III, 264—304).

² Erslev II, 253.

³ Se f. Ex. Chr. Christensen: Opus cit., 85 f.; Villads Christensen: Opus cit., 212.

⁴ Krempe-dokumentet hos Suhm, 213; Hans Sorensens Brev af Juni 1632, Erslev II, 209.

⁵ Secher IV, 480.

⁶ Villads Christensen: Opus cit., 250.

angiven og forført, at de skulle være Eders Kongel. Majestæt u lydige, og ikke af Eders Majestæts Embedsmænd herefter skulle ville lade sig commandere, og sætte til Rette, ogsaa Adelen Tienere ikke skulle være deres Øvrighed hørig og lydige, og Eders Majestæt skal være anmodet, at sætte den gemeene Mand med Magt til Rette, og bringe dem til Lydighed.« Disse Beskyldninger betegner Borgerne som ganske ubegrundede. Men naturligvis har der været noget om det; det viser f. Ex. Hans Sørensens Brev til Rigshovmesteren af Juni 1632 tydeligt; heri siger han nemlig¹: »Och der jeg formerkte, at almofven i landet, som hafvede udstanden fiendens thvang och theranny, vor ilde thilfreds met addelen och andre, som vor bortdragen af landet...«

Christian d. 4.s Stilling til Bevægelsen fremgaar af et Brev, som han sendte Jørgen Skeel 9. Juli 1629²: »epterssom oss forrekomme at ehn deel undersatterne der udi vortt land Nørjudland, schulle nu anstille sig heel mutwilligen, emod øffrigheden«, faar Jørgen Skeel Befaling til uden Skaansel at bringe Ro og Orden i Landsdelen, saa Almuen lydigt bøjer sig for Øvrigheden.

Samme Dag skrev Kongen til Christen Friis³: »Bysspen udi Riibe haffuer giordt y dag siin Eed och er nu befaaliid sig strax igen til køben: at forføie, huor hand aff Bysspen der in loco skall ordineris, och henad Riiber stycht hannem med ded første sig at begiffue instigeris«. Derpaa følger, men paa ny Linie: »Ded uil end høre nogid til at bringe dii Iuder paa den gammel tohn ygen. Bliffuer ded icke dreffuid sliitig och tylig, daa tør der uel bliiffue allehande aff«.

I første Afsnit tales om Indsættelsen af Jens Dinesen Jersin som Bisp i Ribe, i næste om de oprørske Jyder. Gjellerup⁴ slutter da, at Kongen vel fra første Færd tænkte paa at benytte Jersin som sin Mellemmand over for Jyderne i det hele taget. At dette skulde have været Tilfældet er dog meget usandsynligt.

¹ Erslev II, 209.

² RA, Jy. Tegn. VIII, fol. 186 b; jfr. Kanc. Brevb. 1627—20, 730.

³ Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve, ed. C. F. Bricka og J. A. Fridericia II, 216 f.

⁴ S. M. Gjellerup: Biskop Jens Dinesen Jersin (1868—70), 175 N. 1.

Paa det højeste kan Jersin have tjent som Mellemmand over for Menigheden i Ribe Stift, hvor han ved sin Ankomst stod over for meget vanskelige Forhold, saavel i verdslig som i gejstlig Henseende¹. Dog har man ikke Lov til at bygge meget paa Brevet; thi de to Afsnit behøver slet ikke at have nogen indbyrdes Sammenhæng, det kan være rent tilfældigt, at de staar efter hinanden.

At Ribe dog i hvert Fald ikke har staaet uden for den jyske Borgerbevægelse, men snarere har spillet en betydelig Rolle fremgaar af det Møde mellem Byens Borgmester Morten Lime og Hans Sørensen og Peder Sørensen, som skal omtales nedenfor.

Den almindelige oppositionelle Stemning i Jylland havde ogsaa grebet Borgerne, og i Klagerne over den gemene Mand har Adelen inkluderet disse. Hvorfor skulde ellers Borgerne i Krempeandragendet hos Suhm fremføre deres Apologi over for Kongen? De jyske Byer var jo ogsaa ualmindelig stærkt medtaget efter Krigen. Borgernes Økonomi var ødelagt, saa de for Øjeblikket ikke saa nogen Udvej til at komme paa Fode igen. Det er da ikke underligt, at de blev grebet af en Panikstemning, blandet med Harme mod den privilegerede Adel, som havde lidt forholdsvis mindst af alle Samfundsklasser under Krigen og i denne for fleres Vedkommende havde gjort en direkte ynkelig Figur.

Om Borgerbevægelsens Forløb er den udførligste Kilde Hans Sørensens Brev til Rigshofmesteren af Juni 1632. Dette Brev er et Led i den Afhøring af Bevægelsens Ledere, som fandt Sted i Tilknytning til Herredagen i København 1632, hvad der præger Brevets Tone, som heltigennem er apologetisk. Det Spørgsmaal stiller sig da, om Hans Sørensens Undskyldninger kan tages for gode Varer, eller om det ikke snarere er at formode, at han har spillet en mere aktiv Rolle i Bevægelsen, end han vil give det Udseende af. Man staar imidlertid næsten fuldstændig blottet for Kontrolmidler over for hans Beretning, og i sin Dom maa man da lade sig nøje med almindelige Overvejelser.

Efter at have skildret, hvorledes han beroligede Almuen,

¹ Gjellerup: *Opus cit.*, 170 ff.

som var rasende paa Overklassen, der var stukket af — at han virkelig har gjort det er slet ikke usandsynligt, ikke saa meget fordi han selv tilhørte dem, der var flygtet ved Fjendernes Ankomst¹, som fordi han som Øvrighedsperson i sin By maatte være imod uorganiserede og tumultuariske Bevægelser blandt Borgerne — fortsætter han saaledes: »Och der jeg formerkte, at en part af almofven hafvede i penen befated deris besveringer, och mig blif forstendiget, de vele affierdige deris middel thil kong. mayts. met deris suplication och besveringer, hafver jeg reyst thil Viborig och lagt mig efter at vide hvis som fated vor, och loed mig inted andet merke, ind jeg paa Aalborgig byies vegne vele underschrifve det, som fated vor, men der jeg saa vet och nochsom forstoed, at der som sligt hans kongelig mayts. schulle hafvede veret andragen, hafvede det en perrikelsche udgangh, hafver jeg forstendiget almofven, at der vor beramet et moede i Ottens; der kunde de lade deris fuldmictig møede; thviflet jeg inted derpaa, at kong. mayts. joe nadigste schulle finde paa thienlig middel imoed deris besveringer och nadigste rette alting, men det, som fated vor, siuntis mig vor for ifrig; mand kunde och matte stikle det anderledis, saa blif det och bedre optagen, och paa det de schulle ingen mistanke hafve thil mig, velle jeg reyse met thil Ottense. Det jeg och gjorde...«

Det ses, at Tonen er udpræget apologetisk. Beretningen giver nærmest det Indtryk, at Hans Sørensen er gaact Regeringens Ærinde og har bestræbt sig for at modarbejde Borgerne. Dette kan dog næppe have været Tilfældet; thi af Krempe-dokumenterne, som han — hvad der senere skal paavises² — har været med til at affatte, fremgaar det, at han afgjort har forfægtet et Borgerstandpunkt. Men bortset fra Gengivelsen af Hans Sørensens Motiver er Beretningen vel i Hovedtrækkene rigtig. Meget deraf kunde jo sikkert kontrolleres. Og det maa undre enhver, som læser Viborgsupplikationen, hvor tam denne i Grunden er; den store Oprørsaad kan slet ikke spores heri. Aarsagen hertil er sikkert den, at der i Viborg er fremtraadt

¹ Chr. Christensen: Opus cit., 88.

² Se ndfr. S. 619 ff.

nogle moderate — eller maaske rettere sagt: taktisk kloge — Mænd, som har berøvet Bevægelsen dens revolutionære Præg, og blandt disse maa vel Hans Sørensen og Peder Sørensen henregnes.

En lille Regnskabsnotits fra Ribe viser, at de to Borgmestre allerede før Viborgmødet har været optaget af Borgerbevægelsen — hvad Hans Sørensen ikke nævner i sin Beretning. Denne Notits¹ lyder: »d. XII Aug. gaff jeg N. for hand Oeg Borg. M. L. her Fraa oc Till Vellig² att Talle medt Borgmester af Olborrig oc aff Viborig paa Byens Vegenne«. Umiddelbart før Viborgmødet har der altsaa aabenbart fundet en Sammenkomst Sted mellem Hans Sørensen, Peder Sørensen og Ribes Borgmester Morten Lime, der næppe heller har været nogen Hedspore³. Og hvilken Forklaring til Mødet er vel — i Betragtning af Viborgresolutionens tamme Karakter — mere sandsynlig end den, at de tre Borgmestre var utilfredse med Bevægelsens uorganiserede Præg. Som det kan ses af Krempe-dokumenterne — og disse er vel endog noget afdæmpede, fordi de to Borgmestre højst sandsynligt maa have følt sig en Del trykket ved Opholdet i Krempe's Hofkredse — har Hans Sørensen og Peder Sørensen fuldtud staaet paa de øvrige jydskes Borgeres Standpunkt. Desuden berettiger intet en til at tro, at Ryresolutionen ikke er Udtryk for deres Anskuelse; ud fra dennes Ordlyd, der slutter sig saa nøje til Ordlyden i Krempe-dokumentet hos Erslev, faar man det bestemte Indtryk, at de har haft et stort Ord at sige ved Affattelsen. Men da regnede de med at have Kongen paa deres Side, hvorfor der ikke var nogen Grund til at sige andet end deres Mening. Anderledes før Viborgmødet. Da har Hans

¹ P. Adler: Efterretninger angaaende Byen Ribe III (1834), 48 N. 1.

² Sikkert Øster- eller Vestervelling nær Langaa. — I Danmarks Riges Historie IV, 210 skriver Fridericia: »Det blev Borgerne, der førte an, vistnok under Ledelse af Borgmestrene i Ribe, Vejle og Aalborg.« Om Vejles og dets Borgmesters Deltagelse i Borgerbevægelsen er der intet overleveret i Kilderne. Mon da ikke Forklaringen paa denne Passus er, at Fridericia har opfattet Vellig = Vejle?

³ Jfr. den dunkle Udtalelse af Jesper Brochmand, der er citeret hos Gjellerup: *Opus cit.*, 175 N. 1.

Sørensen og Peder Sørensen, og sikkert ogsaa Morten Lime, været klare over, at man maatte gaa forsigtigt til Værks. Først gjaldt det om at komme paa det rene med Kongens Holdning; følgelig var det nødvendigt at affatte det første Dokument, med hvilket man vilde henvende sig til denne, i diplomatiske Vendinger.

I Viborg lykkedes de tre Borgmestres Bestræbelser. De har sikkert fremholdt den Harme, som Bevægelsen havde fremkaldt hos Adelen, og som havde faaet denne til at klage til Kongen. Tillige har de vel hævdet, at man ved revolutionære Toner intet vilde opnaa, at det var nødvendigt at anvende Taktik. I Overensstemmelse med deres Anskuelser blev da Viborgsupplikationen affattet meget forsigtigt. Der findes ingen direkte Beskyldninger mod Adelen. Man beklager sig blot over de Ulykker, som er overgaaet Almuen under Krigen, og beder om at maatte fremføre sine Ønsker for Majestæten. Men allerede her kommer halv dulgt Forslaget om en Konstellation Konge-Borger, naturligvis rettet mod Adelen, til Orde: »Den fattige borgerlige Stand i Jylland erklærer sig samtlige underdanigst, under Eders Kongel. Majestæts christelige og høilovlige Regimente at ville leve og udstaae, hvis Gud dennem tilføier, og dennem fra fremmede Stæder, hvor en Deel i denne elendige Tilstand sig haver nedsat, at begive, og paa deres forrige Boepæl at ville sig igjen nedsætte, om de kunde nogenledes med Gud og Æren sig ernære, og ikke med ulidelig Skat og Tynge saa ideligen besværges, førend de nogenlunde kunde komme til Rette igjen.«

Nu tilbage til Hans Sørensens Brev til Righshofmesteren. Efter at have fortalt, at han og Peder Sørensen af Borgerne blev valgt til som Udsendinge at drage til Kongen i Krempe, da man ikke traf denne i Odense, beretter Hans Sørensen følgende om Begivenhederne i Krempe: ». . . och thil Krempe den 2 september 1629 underdanigste paa det korteste ofverleveret hans kongelig mayt. voris supplication, som alene formelte om landsens ønkelig ofverdragelse och almofvens daa elendig och jamerlig thilstand, købstedernis ruin och borgelig nerings forsvækkelse, met underdanig begiering hans kongelig mayt. nadigste

velle betinke middel thil sine fatig undersatis nøedtørft och velstand. Och der hans kongelig mayt. nadigste erfaret mieningen, gaf hans mayt. met sin egen hand schrefftelig svar, først at landet af fienden uformodelig vor ofverdragen, vor inted andet at acte ind en vel forthiente synde straf, och hafvede mand Gud i himelen at thacke, at det icke vor gangen vere af, indsom sched vor. Der hoes thilladte och nadigste befalet, at borgerschabens middel schulle sig forsamble och puntatim befate, ved hvad middel købstederne och borgerschabet kunde kome thil rete igen, velle hans mayts. des indhold nadigste ofverveyie och nadig befodring bevise. Hvilken hans mayt^s nadigste befaling er underdanigste efterkomen, som her hofmester des enfoldig indhold vel ehr bevest.«

Denne Beretning er tydeligt nok ufuldstændig, idet den vist kun hentyder til Overrækkelsen af Viborgsupplikationen. Hans Sørensens Brev kan altsaa ikke hjælpe til at bestemme Forholdet mellem de to overleverede Dokumenter fra Krempe. Det vil da være nødvendigt at undersøge, om disse selv indeholder Kriterier, der kan føre til en Løsning af Problemet.

Ifølge hele sin Karakter kan Suhms Krempe-dokument umuligt være blevet indleveret til Kongen efter Erslevdokumentet. Suhmdokumentet har en mere almen Karakter end Erslevdokumentet, der specificerer det. Suhmdokumentet omtaler i store Træk. Og det er tydeligt nok Erslev- og ikke Suhmdokumentet, der har tjent som Forlæg for Ryesolutionen. Naar det saaledes paa Forhaand kan betragtes som udelukket, at Suhmdokumentet skulde være opsat senere end Erslevdokumentet, er der tre Muligheder tilbage for Forholdet mellem disse to Aktstykker:

- 1) Først er Suhmdokumentet blevet overgivet Kongen, og senere Erslevdokumentet, 2) Erslevdokumentet er ikke blevet overrakt Kongen, men har alene tjent som Udkast for Rymødet, 3) det ene af de to Dokumenter er et Falsum, forfattet af Hans Sørensen, da han af Rigshofmesteren fik Ordre til at aflægge Regnskab for sin Deltagelse i Borgerbevægelsen.

Mulighed Nr. 2 skal først undersøges. Det vilde være nærliggende at borteliminere denne ved at henvise til, at Erslevdokumentet tydeligt nok har været i Kongens Hænder, idet denne har paategnet sit Svar paa Ønsket om Krigsordinansen. Dette Argument har dog ingen Beviskraft, da det ikke er Originalen, men en Afskrift, som er overleveret. Det er ikke givet, at Kongens Svar har været paategnet Originalen; der kan ligesaa godt være Tale om en selvstændig Skrivelse fra Kongens Side, hvoraf en Del er gengivet efter Punkt 1 i Erslevafskriften. Selvom Christian d. 4. var meget skriveglad, har han dog vel næppe to Gange givet skriftligt Svar, hvad heller ikke Situationen i Krempe, som man maa forestille sig den¹, taler for. Og da der nu i Suhmsamlingen citeres en anden Del af Kongens Svar², tyder alt paa, at dette virkelig har foreligget som en selvstændig Skrivelse.

Man maa da slaa ned paa et andet Punkt, nemlig at Kongens Svar, som det er overleveret i Erslevdokumentet, tydeligt refererer sig til dette og ikke til Suhmandragendet fra samme Dag. Svaret forudsætter nemlig et Ønske om, at Landfolket maa blive »med dychtig officerer forsørgende«. Et saadant Ønske fremsættes i Erslevs Aktstykke³, derimod ikke i Suhms. Følgelig har Erslevdokumentet været forelagt Kongen, og dermed bortfalder Mulighed Nr. 2.

Af de resterende Muligheder skal først Nr. 3 undersøges, ifølge hvilken et af Dokumenterne skulde være et Falsum, som Hans Sørensen har tilsendt Rigshofmesteren. At det ikke kan være Erslevdokumentet, der er et Falsum, siger sig selv, da det har været i Kongens Hænder. Konkret gaar Muligheden altsaa ud paa, at Suhmdokumentet skulde være et Falsum for Erslevdokumentet.

At Muligheden for et Falsum virkelig foreligger fremgaar af et Brev, som Hans Sørensen 22. Sept. 1632⁴ tilsendte Rantzau.

¹ Se ndfr. S. 622 f.

² Suhm, 214.

³ Erslev II, 205.

⁴ RA. Indk. Br. t. Kanc.

Heri hedder det: »effter her hoffmesters strengheds befaling siste ieg wuerdig thalde mett her hoffmester, sender ieg eders welb: st: retig copia aff borgerschabett i Judtland deris underdanig offuergiffuene suplication och besueringer till kong. mayt. 1629«. Sandsynligvis dækker »suplication och besueringer« kun eet Dokument; thi nøjagtig det samme Udtryk bruger Hans Sørensen i Brevet af Juni 1632¹ om det, Borgerne havde affattet i Viborg før hans egen Tilstedekomst, og det har vel ligesom den overleverede Viborgsupplikation været opsat som een Skrivelse. Som helt sikkert kan det dog ikke betragtes.

Det kan ikke med det forhaandenværende Kildemateriale afgøres, hvilket Aktstykke Hans Sørensen har sendt Righshofmesteren Kopi af. Ud fra Udtrykket »borgerschabett i Judtland deris underdanig offuergiffuene suplication och besueringer« kan man ikke slutte sig til, at det maa dreje sig om et Dokument, som er opsat af en Forsamling af jydsk Borgere. Der kan ligesaa godt være Tale om et af de to Krempe-dokumenter, der er affattet i Borgerskabets Navn. Det er heller ikke muligt med Bestemthed at udtale sig om, hvilke Dokumenter Rantzau havde Adgang til. Meget sandsynligt er det blot, at det ikke var en Kopi af Viborgsupplikationen, han ønskede. Thi, som det fremgaar af Suhmkompiletorens Meddelelse, var dette Dokument allerede paa Rigsraadmødet i Odense 1629 blevet overgivet til Kansleren Christen Friis, medens Borgernes Udsendinge drog videre til Krempe med en Kopi. Følgelig fandtes Viborgsupplikationen vel nok 1632 i Kancelliets Arkiv. Derimod vides det ikke, hvilke af de andre Dokumenter Adelsregeringen sad inde med.

Muligheden foreligger altsaa for, at Righshofmesteren har ønsket en Kopi af et Dokument fra Krempe, og at Hans Sørensen da sendte Suhmdokumentet som et Falsum for det ægte Erslev-dokument. Alt taler dog imod, at dette skulde være Tilfældet.

Suhmdokumentet har nemlig en Indledning, til hvilken der ikke findes noget tilsvarende i Erslev-dokumentet. I denne hævdes det, at den Klage, Adelen har indbragt til Kongen, over, at

¹ Erslev II, 209.

Almuen i Jylland ikke er de kongelige Embedsmænd og Adelen lydig, er ganske ubegrundet. Og til Slut hedder det: »men mueligt, Samvittigheden giver nogen Rørelse og Frygt hos dennem, som tilforn ilde haver handlet med sine Underhavende, og i den høieste Nød ikke forsvaret dennem for Tyrannie, og meddeelt dem Trøst og Raad, hvis mueligt var, men salverede sig, og lod dem i Stikken«. Denne Insinuation om, at Adelen skulde have optraadt tyrannisk, — noget, som slet ikke omtales i Erslevdokumentet — vilde være højst malplaceret i et Falsum, som skulde forsone Adelen. Dette Punkt i Suhmdokumentet er tydeligt en Apologi, som er beregnet paa Kongen og ikke paa Adelen. — Og for det andet: hvorfor skulde saa mange Ting i Originalen være ændret af den formentlige Forfalsker, uden at det var nødvendigt, f. Ex. den ganske uskadelige Indledning og Afsnittet om Folkevæbningen?

Antagelsen af 3. Mulighed fører altsaa til uløselige Vanskeligheder. Derimod giver 1. Mulighed, ifølge hvilken begge Dokumenter, først Suhm- og derefter Erslevandragendet, er blevet overrakt Kongen i Krempe 2. September, et sammenhængende og logisk Billede af Begivenhedernes Gang. Erslevdokumentet viser sig, som omtalt, netop at være en Specifikation af Suhmaktstykket¹. Og man maa da forestille sig Begivenhederne i Krempe paa følgende Maade:

Efter deres Ankomst til Krempe har de to Borgmestre ladet Kongen overbringe Viborgsupplikationen². Dette er ikke sket personligt, hvad der fremgaar af paagældende Dokuments Indledning: »Underdanigst og nødvendig Erindring, at notificere Kongel. Majestæt vor allernaadigste Herre og Konge, af den

¹ At Hans Sorensen har været med til at affatte Krempe-dokumentet hos Suhm fremgaar af dette Dokument selv, idet en Episode — nemlig Vendelboernes Plan om at overfalde de tyske Tropper, som bl. a. forpurredes ved Hans Sorensens Hjælp — stærkt fremhæves paa samme Maade som i Hans Sorensens Indberetning til Rantzau Juni 1632.

² Indleveringen af Viborgsupplikationen kan godt have fundet Sted for 2. September. Denne Dato i Hans Sorensens Brev er vel hentet fra et af de i Krempe opsatte Dokumenter.

fattige og meenige borgerlige Stand i Jylland, og formoder derpaa naadig og god Audiens.«

2. September fandt Audiensen Sted. I denne berettede de to Borgmestre, som Suhmkompilatoren siger, mundtligt om Landets og Almuens daarlige Tilstand. Samtidig overrakte de Kongen et skriftlig Andragende, de netop havde forfattet, nemlig det hos Suhm overleverede, som herefter skal benævnes Krempe-dokument I. Ved deres Ankomst til Krempe — om ikke før — havde de erfaret, at Kongen fra den jydsk Adel havde modtaget Klager over Landsdelens Almue. Følgelig rensede Borgerne sig i den lange Indledning til Dokumentet over for disse Beskyldninger. Desuden fremførtes med Eftertryk Ønsket om Oprettelse af en Krigsordinans. Men iøvrigt indeholder Dokumentet ikke mere specificerede Angivelser af Borgernes Ønsker og Besværinger end Viborgsupplikationen: »Foruden dette, allernaadigste Herre og Konge, har Borgerskabet i Riget, i alle Rigets Forsamlinger, underdanigst suppliceret og andragen Eders Kongel Majestæt, at borgerlig Næring meget er svækket deraf, at de andre Stænder, som særlig er privilegeret, og haver andre Middel end Kiøbmandskab at leve af, angribe i borgerlig Næring, og Borgerskabet ikke nyder deres Privilegier; begieres derfor underdanigst, den fattige borgerlige Stand Eders Majestæt med grundig Beretning underdanigst maa andrage deres Brøst og Forhindring, formodendes herpaa Eders Kongel. Majestæts naadigste Befordring og Svar.«

Af Erslevdokumentets Ord i § 4 »Efterdi eders kongl. mayts. naadiste hafver befalet och bevelget, at den borgelig stand puntatemes i penen schulle befatte hvis besvering de hafver...« kan det sluttes, at Kongen ikke har villet lade sig nøje med Krempeandragende I's Almindeligheder, men — uden Tvivl mundtligt under Audiensen — har udtalt Ønsket om at faa et mere udførligt og specificeret Dokument, og det samme Dag.

De to Borgmestre affattede da Dokumentet, der er trykt hos Erslev, Krempeandragende II. Om dette er blevet overleveret Kongen gennem en Hofsinde, eller der har fundet en ny Audiens

Sted kan ikke afgøres. Det er senere blevet leveret tilbage tillige med en Billet indeholdende Kongens Svar.

Krempeandragende II kom til at tjene som Forlæg for Ry-resolutionen. Det Spørgsmaal stiller sig da, om Kongen allerede i Audiensen har udtalt Ønsket om at faa et Udkast til en Udtalelse af det jydsk Borgerkab, eller om han først efter Modtagelsen af Krempeokumentet II har faaet Ideen om at lade afholde et Købstadsmøde paa Grundlag af dette Aktstykke.

For første Mulighed taler, at Krempeokument II ingen Slutning har og saaledes bærer Præg af at være et Udkast. At Slutningen mangler kan dog ogsaa skyldes andre Aarsager, f. Ex. manglende Tid — Dokumentet blev jo opsat paa samme Dag som Audiensen, i hvilken Krempeandragende I overræktes; Kongen har vel udbedt sig det nye Dokument til et bestemt Tidspunkt —, eller at Afskriveren simpelthen ikke har taget den med.

Til Gunst for den anden Mulighed taler derimod følgende: Hvis Kongen havde ønsket et nyt Dokument forfattet som Udkast til en Borgerresolution, mon han da ikke vilde have givet sit Svar angaaende Krigsordinansen allerede efter Krempeandragende I's Overrækkelse? Dette Dokument er jo netop meget udførligt paa dette Punkt.

Intet af det fremførte har dog tilstrækkelig Beviskraft. Det kan ikke siges med Bestemthed, hvilken af de to Muligheder der er den rette. Fast staar det kun, at Kongen har leveret Dokumentet tilbage tillige med en Skrivelse, i hvilken han bl. a. svarede paa Punktet om Krigsordinansen og iøvrigt gav Tilladelsen til Afholdelse af det paatænkte Borgermøde.

Naar Kongen har faaet overleveret to Dokumenter, og hans Svar har foreligget som selvstændig Skrivelse, er det forstaaeligt, at Dele af dette kan være indføjet saavel i Suhmkompiletionen som i Erslevafskriften. Det fremgik jo sikkert ikke uden videre af Svaret, hvilket af de to Krempeaktstykker det refererede sig til¹.

¹ Af Suhmkompiletorens Ord, 211 f., »og derpaa af Kongel. Majestæt fik naadelig skriftlig Svar med sin egen Haand skreven, som herefter hos

Næste Hovedpunkt bliver ud fra Dokumenterne at definere Bevægelsens Karakter. Men forinden kan det være af Interesse at undersøge, hvordan Haandskriftet hos Suhm, »Den Jydske Borgerstands Besværing over Adelen i Christian den IVdes Tid«, er blevet til.

Som nævnt bestaar dette foruden af Afsnittet om 1629 og dette Aars Efterspil af en Memorial om Adelen's Friheder, et Referat af de jydske Borgeres Erklæring paa Stændermødet i Odense 1638 og en Omtale af Danmarks Indtræden i Trediveaarskrigen og Møderne, der foraarsagedes heraf. Det sidste danner ligesom en Indledning til Begivenhederne i 1629 og er vel kommet med af samme Grund.

Nøglen til Løsningen af Problemet om Suhmsamlingens Opstaaen er den rette Forstaaelse af Memorialen. Denne giver selv et Fingerpeg om sin Tilblivelsestid, idet den indeholder følgende Passus¹: »De Friheder, Adelen haver over deres Bønder og Tienere, at Kongen ikke til Defension maa lade udskrive eller opmane Adelen's Tienere, men de skal sidde qversæde, og gjøre den Tieneste til Adelen's Gaarde, synes for den adelige Stand, at de haver gjort Riget en drabelig Tieneste dermed, de nu haver bevilget Udskrivelse, paa hver 300 Tønder Korn aarlig indkom to Bønder-Dreng at gaae paa Mønstring.« Da Adelen først gik med til dette i 1638², haves her en terminus post quem, og som terminus ante quem kan sættes 1641, da Adelen bevilgede Udskrivning af 4 Mand pr. 300 Td. Korn³.

Dernæst stiller det Spørgsmaal sig, hvem der har forfattet hver Post er antegnet« fremgaar, at det har været hans Hensigt at give Kongens Svar efter hvert Punkt. Men saa er han kommet i Gang med Afskrivningen og har da helt glemt sit Forsæt. Følgelig afskrev han bagefter kun den Del af Svaret, der vedrørte det efterfølgende Borgermøde; netop dette havde jo stor Betydning for Bevægelsens videre Forløb, hvad der f. Ex. ikke var Tilfeldet med Svaret angaaende Krigsordinansen.

¹ Suhm, 201.

² Adelen's Resolution 29. Juni 1638, Erslev II, 479.

³ Adelen's Bevilling 28. Oktober 1641, Erslev II, 578.

Memorialen. Her er det af Betydning at fastslaa, at Forfatteren maa have været i Besiddelse af et Exemplar af Ryresolutionen, idet Memorialen tydeligt nok overalt bygger paa denne. Et overbevisende Exempel paa Afhængigheden er følgende:

Ryresolutionen¹:

Kronen paa sine Bønder har lidt mærkelig Skade paa de mange Mageskifter, nu en Tid lang er gjort med Adelen, idet det skønne Kronens Gods, som af Arrilds Tid haver standen for ringe Skyld, har havt drabelig Frelse, og været Kiernen af alt Gods i Riget, er bortskiftet til Adelen imod ganske ringe og bart forskyldet Gods...

Memorialen²:

De Mageskifter, Adelen nu mange Aar haver havt med Kronen, haver været Kronen til mægtig Forsvækkelse og skadelig; thi de imod forskyldet og bar Gods, som de Aar efter anden haver sat Skyld paa, synderlig naar de haver i sinde at mageskifte med Kronen Kiærnen af det allerbedste Kronens Gods, som stod for ringe og lidelig Skyld med drabelig Herlighed...

og lidt senere:

Det skønne fri Bøndergods, som i fordum Tid laae under Kronen, som i Ufreds Tid vel bar sin Deel af Rigets Tynge, af hvilke fri Bøndergods kunde udredes nogle tusinde Mand Landevern, Riget til Bistand og Tieneste, hvorom man kan noget læse udi Fortællingen paa Christian I Krønike, er nu henvendt under Adelen, og de ved Mageskifter haver bekommet Herlighed af det bedste Bøndergods...

Foruden dette, beklages for Gud, at Adelen paa nogle Aars Tid haver bekommet til Mageskifte af Kronen, Herlighed af Selveyer-Bøndergods, af hvilket Kronen fordum havde drabelig Tieneste og Bistand baade til Lands og Vands, hvorom findes i Christiani I Krønike, og ydermere i Cancelliet og Rentekammeret af Upartiske kunde med Flid opsøges...

Hvem kan nu i 1638 eller i et følgende Aar have været i Besiddelse af et Exemplar af Ryresolutionen? — Man maa snarest regne med to Muligheder: enten en Deltager i Rymødet

¹ Suhm, 219.

² Ibidem, 203.

eller maaske en Ven af samme, eller ogsaa en Embedsmand i Centraladministrationen, som eventuelt i Arkivet har kunnet finde Ryresolutionen frem. Og da Memorialen er yderst adelsfjendtlig, maatte man i saa Fald regne med en underordnet borgerlig Embedsmand.

Ud fra selve Klagepunkterne fremgaar Forfatterens Stilling i Samfundet ikke med Sikkerhed. Memorialen er nemlig udelukkende præget af at være adelsfjendtlig: alle mulige Klagepunkter mod Adelsstanden er samlet sammen, saavel saadanne, der laa nærmest for en kongeligsindet borgerlig Embedsmand, som saadanne, der naturligst vilde flyde en Købmand i Pennen. Dog tyder den systematiske Maade, hvorpaa alt er medtaget, snarest paa en »lærd Mand« som Forfatter. I samme Retning peger ogsaa andre Ting i Memorialen.

Memorialens Forfatter har skrevet et helt Afsnit af efter Christian d. 3.s Koldingreces af 1558¹ og anfører Jydske Lov². Det vilde derfor være fristende at hævde, at Forfatteren maa have været en juridisk uddannet Mand. Et saadant Argument har dog ingen Gyldighed; thi baade Krempeandragende II, der med Sikkerhed, og Ryresolutionen, der sandsynligvis er affattet af Købmænd, hentyder til Koldingrecessen, og endvidere er det givet, at f. Ex. en jydsk Købmand maa have haft grundigt Kendskab til Jydske Lov, der stadig var Landsdelens gældende Lov.

Man maa da slaa ned paa andre Ting: For det første vilde en Mand, der selv var Købmand, næppe om Landhandlere have brugt Ordet »Købmand«, saadan som Memorialens Forfatter gør det³: »Adelen . . . tilstæder og, dennem til Profit, Peppersvenne, Landkræmmere og Kiøbmænd paa deres Gods fri at handle.« Og følgende tyder afgjort paa en »lærd Mand« som Memorialens Forfatter: Hans Sørensen og Peder Sørensen har kendt deres Huitfeld; ham henvises der til saavel i Krempeandragende II⁴

¹ Suhm, 198; Recessen § 2, J. L. A. Kolderup-Rosenvinge: Samling af gamle danske Love (cit. Kolderup-Rosenvinge) IV, 254.

² Suhm, 203.

³ Ibidem, 201.

⁴ Erslev II, 206.

som i Ryresolutionen¹. Derimod vilde Mænd som de næppe have paaberaabt sig udenlandske Krønikers Vidnesbyrd, som Forfatteren gør i Sætningen »som . . . vores danske og udlændiske Krøniker udviiser.«²

En Petitesse tyder ogsaa paa en »lærd Mand«; medens Krempe-dokument II og Ryresolutionen henholdsvis har Udtrykkene »kong Christian den 1 fortalle« og »Fortalen paa Christian I Krønike«, har Memorialen en symptomatisk i-Genetiv af Christian: »Christiani I Krønike.«³

Referatet af den jydsk Borgerstands Erklæring paa Stændermødet 1638, som følger efter Memorialen i Suhms Haandskrift, danner en logisk Fortsættelse af denne og skyldes sikkert samme Mand. Det vil ogsaa — selv om der ikke kan føres noget bindende Bevis herfor — være det naturligste at regne med, at han er identisk med Kompilatoren, den Mand, som har forfattet Indledningen og Slutningen til Dokumenterne fra 1629 og har skrevet det forbindende Stykke mellem disse. Kompilatorens Indledning til Dokumenterne fra 1629 tyder ogsaa paa, at han har været en »lærd Mand«, da der heri forekommer en Del nøjere Tidsbestemmelser⁴, som man næppe kan tiltro en dansk Købmand.

Hvem har nu den »lærde« Kompilator været: en Embedsmand fra Centraladministrationen eller en, der tilhørte de jydsk Børgeres Kreds, f. Ex. en Skolemester? Sandsynligheden taler for, at det sidste er Tilfældet. Kompilatoren har nemlig haft Adgang til Kongens Svarskrivelse, enten i Original eller i Af-skrift. Altsaa maa han have været i direkte eller indirekte Forbindelse med de to Udsendinge. Følgelig kan man sikkert se bort fra den Mulighed, at en Embedsmand fra Centraladmini-strationen har været Suhmhaandskriftets Kompilator.

Den »lærde Mand« kan have faaet Dokumenterne fra 1629 af selve de to Borgmestre eller ogsaa af en anden Købmand, som

¹ Suhm, 219.

² Ibidem, 203.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem, 207 f.

har taget Afskrift deraf. At han personligt har kendt de to Borgmestre synes at fremgaa af, at han lader til at være godt informeret om Bevægelsens Forløb i 1629. Undersøger man imidlertid Sagen nøjere, viser det sig, at han har kunnet hente næsten alle sine Oplysninger fra selve Dokumenterne. At Borgerne i Odense overgav Originalen af Viborgsupplikationen til Christen Friis har han kunnet faa at vide af mange jyske Borgere. Og Meddelelsen om, at der forud for Overrækkelsen af 1. Krempeokument gik en mundtlig Tiltale, kan ogsaa bero paa mundtlig Tradition, der ikke behøver at stamme direkte fra de to Borgmestre. Omvendt tyder den upersonlige Maade, hvorpaa Begivenhederne i 1629 er skildret — de to Borgmestre nævnes slet ikke ved Navn — afgjort ikke paa, at Kompilatoren har kendt Hans Sørensen eller Peder Sørensen.

For nøjere at bestemme Omstændighederne, hvorunder Suhmsamlingen er opstaaet, maa man holde sig for Øje, at Memorialen er blevet til i Tidsrummet 29. Juni 1638—28. Oktober 1641. Det ligger da nær at formode, at den er skrevet umiddelbart efter Stændermødet i Odense 1638, og at Foranledningen har været den spændte Situation paa dette Møde. At Memorialen fortsættes af et Referat af den Udtalelse, de jyske Borgere havde vedtaget til Mødet, kan kun bestyrke denne Formodning.

Ved at kaste et Blik paa Ny kgl. Samling Fol. 540, hvori Erslevdokumentet er afskrevet, kan man naa et Skridt videre. Det viser sig nemlig, at det følgende Dokument i Folianten er den nævnte Udtalelse af den jyske Borgerstand, dateret 20. Juni¹. Denne Udtalelse har tydelige Verballigheder med saavel Erslevs som Suhms Aktstykker fra 1629, og desuden henvises der udførligt til Situationen i dette Aar. Dette Forhold kunde nok alene forklares ved, at Hans Sørensen og Peder Sørensen, som repræsenterede deres Byer i Odense i 1638², utvivlsomt ogsaa har deltaget i Aalborgmødet og altsaa kan have været blandt

¹ Aftrykt i Erslev II, 474 ff.

² Deres Underskrift findes paa det Dokument, som de jyske Borgere opsatte i Odense 29. Juni 1638, Erslev II, 486.

Erklæringens Forfattere. Mere sandsynligt er det dog, at man ved Forhandlingerne paa Aalborgmodet benyttede Dokumenterne fra 1629, som sikkert let kunde fremskaffes, da Hans Sørensen jo boede i Aalborg. Holder denne Hypotese stik, haves en plausibel Forklaring paa saavel Erslevdokumentets Overlevering som Suhmkomplexets Opstaaen:

Ved Forhandlingerne i Aalborg var, som det fremgaar af Udtalelsen derfra, Militærvæsenet et Hovedpunkt. En Deltager i Mødet kan da have taget en Afskrift af Krempe-dokument II, som mest udførligt behandlede dette Spørgsmaal, og efter § 1 have indføjet Kongens Svar. Afskriften har paagældende hjembragt fra Mødet tillige med en Afskrift af Aalborgudtalelsen, og disse har da senere tjent som Forlæg for Ny kgl. Samling Fol. 540.

Mon ikke ogsaa Suhmdokumenterne fra 1629 i Betragtning af, at Suhmsamlingen er blevet til i Tiden 1638—41 og Memoria-len fortsættes af Referatet af Aalborgudtalelsen, stammer fra Aalborgmødet? I saa Fald har en Deltager afskrevet Kongens Brev og Borgernes Dokumenter, maaske — hvis det da ikke er Kompilatoren, der har udeladt det — med Undtagelse af Krempe-dokument II, der ikke ansaas for saa vigtigt for Begivenhederne i 1629, da det bar Karakteren af at være et Udkast til Ryesolutionen. Disse Dokumenter samt Aalborgudtalelsen, af hvilken vedkommende Borger ogsaa har hjembragt en Kopi, har han da laant en Ven af sig, en »lærd Mand«, som paa Grundlag af dem affattede det Haandskrift, der via Langebek havnede i Suhms Eje.

II.

Efter at nu Dokumenternes indbyrdes Forhold er blevet præciseret, skal deres Indhold behandles, for at Bevægelsens Karakter nøjere kan klarlægges.

Viborgsupplikationen og det første Krempe-dokument er, som nævnt, meget alment affattede. Klagerne over de daarlige Forhold og over de øvrige Stænders Indgriben i Borgernes Privilegier var voldsomme nok; hvad man positivt ønskede var der-

imod ikke klart udtrykt. Det er først i Krempe-dokument II og i Ryresolutionen, at Borgernes konkrete Ønsker træder tydeligt frem. Paa disse to Aktstykker maa den følgende Under-søgelse derfor baseres.

Med et Par enkelte Undtagelser gaar alle Ønskerne i Krempe-andragende II igen i Ryresolutionen, som paa sin Side optager nogle nye Ønsker. Da Ryresolutionen er vedtaget af en Forsamling af jyske Købstadsrepræsentanter, turde man allerede paa Forhaand antage, at den giver et bedre Udtryk for Stemningerne inden for Borgerskabet end Krempe-dokument II, der er et Produkt af to Mænd. Desuden er Ryresolutionen anderledes gennearbejdet end Krempe-dokumentet, som tydeligt bærer Spor af at være et Hastværksarbejde. Saaledes staar de enkelte Borgerønsker i Ryresolutionen i hver sin Paragraf, hvorimod flere Ønsker er slaaet sammen til eet Punkt i Krempe-dokument II. Det vil derfor ved Gennemgangen være naturligt at benytte Ryresolutionen som Ledetraad, alt imedens Krempe-dokumentets Udtalelser bruges som Sammenligningsmateriale.

Først skal dog et Par Ønsker omtales, som ikke af Ryresolutionen blev overtaget fra Krempeandragende II.

I Midten af Krempe-dokument II's § 5 staar: »Begierendis underdannigste, at ald handel och kiøbmandschab, som er tvongen, igien for borgerschabet maae friladis, saa de iche schulle forhindris formedelst forpachtning, compagnier eller noegen serdelis personners gifvene friheder«. Det er kort sagt Ønsket om fuldkommen fri Udøvelse af Handelsvirksomhed. Til Trods for, at saavel Hans Sørensen som Peder Sørensen ved Oprettelsen af Saltkompagniet i Aalborg 1622—23 indtraadte i dette som Direktører — fra hvilken Post Hans Sørensen dog snart fratraadte¹ —, og trods det, at Hans Sørensen senere, i 1641, af Adelen beskyldtes for at være Monopolist², har de dog i Krempe 1629 ønsket Handelsfrihed.

¹ Klitgaard: Aalborg Købmænd (1931), 41.

² I Adelen's Begæring af 11. Oktober 1641 hedder det (Erslev II, 573 f.): »Andre monopolier anlangendis, da hafver nylig iblant andre Hans Sørensen udi Aalborg, kongl. mayt^s toldere, ladet lese hans mayt^s bref, at kirckerne

At dette Ønske er faldet ud i Ryresolutionen kunde tyde paa, at Borgerrepræsentanterne i Ry har været af en anden Opfattelse. Dette er imidlertid ikke videre sandsynligt i Betragtning af, at Borgerskabet paa Stændermødet i 1627, altsaa kun to Aar før, havde udtalt sig til Fordel for den frie Handelsudøvelse¹. Er Forklaringen da mon ikke snarere den, at Kongen over for de to Borgmestre har insisteret paa Opretholdelsen af sin Handelspolitik, og at Borgerne følgelig har ladet dette Punkt falde for at kunne opnaa den forønskede Alliance med Kongen mod Adelen?

I Slutningen af samme Paragraf hedder det: »Den paaboedene accise af malt och danst øl er det fattige borgerschab i denne megen besverlig tid til stoer thyngge; begieris underdannigste, at den matte blifve afschafft och naadigste efterladis«.

Ved en Forordning af 16. Februar 1621² var Import af fremmed Øl blevet forbudt. For at Kongens Indtægter dog ikke skulde mindskes p. Gr. af den bortfaldne Told, var der samtidig blevet indført en Accise paa Malt og dansk Øl. Med denne Forordning kunde Borgerskabet ingenlunde være tilfreds; thi foruden at mindske Handelen bevirkede den, at man ikke mere kunde faa det gode tyske Øl, samtidig med at det danske Øl fordyredes. Paa Stændermødet i Februar 1627 begærede Borgerne da, at fremmed Øl atter skulde kunne indføres, og at Accisen paa dansk Øl og Malt skulde afskaffes³. For at fremme Borgernes Handel under de for dem særdeles vanskelige Forhold fik Raadet gennemført en Forordning af 2. September 1627 i Overensstemmelse med Borgernes Ønsker⁴. Men allerede fem

udi Vensyssel schulde vere tilfortenct hos hanom alene at kiøbe och hente al hvis materialia, som til kirkerne der udi landet at holde ved maect behøvis.«

¹ Raadets Erklæring 10. Februar 1627, Erslev II, 28: »Borgerskabet begierde i lige maade, at alle commercia maatte som tilforne frie verre.«

² Secher III, 630 f.; jfr. Raadsbetænkningen 28. August 1620 § 12, Erslev I, 285 f.

³ Raadets Erklæring 10. Februar 1627, Erslev II, 29.

⁴ Secher IV, 374 f.; jfr. Raadsbetænkningen 16. August 1627 § 7, Erslev II, 40.

Dage senere klagede Kongen¹ over, at der p. Gr. af Krigen næsten ingen Tilførsler af fremmed Øl vilde komme, og at han følgelig hverken vilde faa Accise af det indenlandske Øl og Malt eller Told af det udenlandske Øl. Han ønskede derfor de før 2. September gældende Bestemmelser opretholdt, og derved blev det da². Allerede i samme Maaned klagede nogle Borgere over, at den nye Forordning ikke var blevet ført ud i Livet³. De opnaaede intet ved deres Klage, og derfor optoges denne nu i 1629 af de to Borgmestre.

Hvorfor dette Punkt udelodes i Ryresolutionen kan ikke siges med Bestemthed. Men Forklaringen er sandsynligvis den samme som for Punktet om Handelsfrihed: Kongen har vel, som over for Raadet i 1627, saaledes ogsaa over for de to Borgerrepræsentanter i Krempe insisteret paa, at han ikke kunde undvære Indtægten fra Accisen, og da bedt dem om at lade Punktet udfalde i den forestaaende Ryresolution. Dette har Borgerne da rettet sig efter.

Herefter skal Borgernes Ønsker og Besværinger gennemgaaes punktvis efter Ryresolutionen, idet stadig Opmærksomheden er henledt paa Afgivelser fra Forlægget, Krempedokument II.

§ 1 henviser til Viborgsupplikationens Bøn til Kongen om at udfinde nogle Midler til at ophjælpe Købstædernes Kaar. Denne Paragraf er som et Kompendium af Viborgsupplikationen og det meste af Krempedokument I, og i Krempedokument II svarer den til Indledningen.

§ 2 svarer til § 2 i Krempeandragende II. Viborgsupplikationen havde dulgt udtalt Ønsket om Skattelettelser, idet den pointerede, at Borgerne lydigt vilde bøje sig for Kongens Regering, hvis de »ikke med ulidelig Skat og Tyngde saa ideligen besværges, forend de nogenlunde kunde komme til Rette igjen.« I Krempedokument II og Ryresolutionen udtales nu direkte, at Borgerskabet ønskede at blive forskaanet for Skat i nogle Aar for atter at kunne komme paa Fode.

¹ Kongens Brev til Raadet 7. September 1627, Erslev II, 46.

² De københavnske Raaders Brev af 27. September 1627, Erslev II, 53.

³ Ibidem.

Det siger sig selv, at de jyske Købstæders Skatteevne maatte være meget ringe, da de jo havde været besat af en fjendtlig Hærmagt i godt halvandet Aar, en Hærmagt, som havde pint det mest mulige ud af Landet¹. Ogsaa af de Indberetninger, som de dertil beskikkede Raader i 1629 skulde indsende til Kancelliet om Forholdene i Købstæderne, fremgaar det tydeligt, at de var yderst elendige. Raaderne fremhæver, at Byerne var meget medtagne, og at de burde fritages for Skat det første og gaa for halv Skat i de følgende Par Aar. Ja, for nogle af Byerne ønskedes endnu større Lettelser².

Rigsraadet var som Helhed klar over, at det ikke var noget uberettiget Krav fra de jyske Byers Side at blive forskaanet for Skat. Derfor findes der hverken i Raadsbetænkningen af 5. September 1629³ eller i Skatteforordningen af 1. Oktober s. A.⁴, som udstedtes paa Grundlag af denne, noget om Købstæderne i Jylland. Man vilde afvente de ovennævnte Indberetninger om deres Skatteevne. I dette Aar slap de for at betale Skat. Næste Aar kom de med⁵, men blev dog snart efter fritaget for Halvdelen af deres Skat⁶. Disse Lettelser har naturligvis hjulpet Købstæderne noget. Men de har dog langtfra bragt dem paa ret Køl igen, hvad der bl. a. fremgaar af et Brev, Rigsraaden Albrekt Skeel indsendte til Kancelliet i 1631⁷. Heri fastslaas det, at det er tilraadeligt at fare meget lempeligt frem med Skatteskruen i Jylland, specielt i Byerne.

Ryresolutionens § 3 tjener som Kapiteloverskrift for de følgende Punkter: »Borgerskabets Besværing og Forhindring i deres Næring, imod deres Privilegier, som med Eed af fremfarne Konger er blevet confirmerede.«

¹ Vidnesbyrd om Tyskernes Huseringer i By og paa Land vil man især kunne finde i de citerede Afhandlinger af Chr. Christensen, Villads Christensen og P. Lauridsen.

² RA. Indk. Br. t. Kanc. 4. Oktober og 1. November 1629.

³ Raadsbetænkningen § 1, Erslev II, 197.

⁴ Kanc. Brevb. 1627—29, 776.

⁵ Kanc. Brevb. 1630—32, 227, 10. September 1630.

⁶ Ibidem, 340 f., 5. Januar 1631.

⁷ RA. Indk. Br. t. Kanc. 17. August 1631.

§ 4 i samme Dokument lyder: »Imod Kiøbstædernes Privilegier, Recessen, og Eders Kongel. Majestæts Forordning haver hidindtil paa Landet understaaet sig mange Løbekræmmere at omstrippe løbende og kørende, og udsælger Kramvare, og igien opkøber Landets Vare til Forprang, og derforuden baade paa Kronens og Adelens Stavn sidder Pebersvenne, som holde fal Humle, Salt, Staal, og andre Vare, og igien kiøbe af Bonden de Vare, som de kan aflade, og ikke Varene bliver ført til Kiøbstæderne, Borgerskabet til Gavn og Beste.«

Omtrent det samme siges i Midterpartiet af Krempeokument IIs § 4. Heri fremhæves det desuden snildt, at »eders mayts. och cronen aldellis ingen thyngge och thienniste hafver af slig landstripper.«

Den Reces, til hvilken der hentydes i Ryresolutionen — og forøvrigt ogsaa i Krempeandragende IIs § 4 — er Christian d. 3.s Koldingreces af 1558. I dennes §§ 33—34¹ var der sikret Borgerne i Købstæderne et udstrakt Handelsmonopol. Bortset fra Adelens frie Dispositionsret over sin Produktion skulde stort set al Landets Afgrøde føres til Købstæderne og sælges der. Og vilde Landboerne købe Byernes Produkter, maatte de rejse til Købstæderne. Landhandlere, hvad enten de benævnedes Løbekræmmere, Landprangere eller Pebersvende², maatte ikke findes.

Det for Landboerne saa besværlige Monopol maatte nødvendigvis overtrædes. Gang paa Gang høres der fra Borgernes Side Klage herover, og Regeringen maatte atter og atter skride ind med Forordninger, der indskærpede Recessens Bestemmelser, saaledes under Christian d. 4. i Tiden før 1629 Forordningerne af 20. August 1590³, 25. Juli 1623⁴ og 19. November 1623⁵. Forordningen af 25. Juli 1623 fastslaar kategorisk: »skal

¹ Kolderup-Rosenvinge IV, 270 f.

² Om dette Ords Betydning se J. Steenstrup: Pebersvende (Hist. Tidsskr. 8. R. II, 60 ff.).

³ Secher II, 572 ff.

⁴ Ibidem IV, 99 f.

⁵ Ibidem IV, 111 ff.

herefter aldels ingen ufri mand mue drifve nogen handtering paa landit med kiøb och sal eller och actis for borger, med mindre hand borgerschab sorit . . .«

Ogsaa efter 1629 høres gentagne Gange samme Klage, saaledes allerede i 1631, da Skatteborgerne i Aalborg besværede sig over, at der mod Recessen og Kongens Anordninger drevs stor Forprang i Limfjordsegnene¹, og i 1633, da Købstæderne paa Lolland og Falster klagede over den store Handel blandt Bønderne indbyrdes og Pebersvendenes Virksomhed². Endelig fremførtes i Landkommissariernes Betænkning om Købstæderne af 16. April 1646³ nøjagtigt de samme Klager som i 1629. Overtrædelserne florerede stadig, og de maatte blive ved med at forekomme, saa længe man opretholdt Bestemmelserne om Landhandelen.

Næste Paragraf i Ryresolutionen, § 5, fortsætter med Landprangerne: »Befindes og, at slige Landprangere udskibe slige Landsens Vare, og igien indføre paa ulovlige Havne de Vare, de til Bonden igien sælge, Eders Majestæt og Kronen paa sin Rettighed til stor Skade, og borgerlig Næring til Forsvækkelse.«

Ifølge det aabne Brev af 30. Juni 1589⁴ var det forbudt Rigets Indbyggere saavel som Udlændinge at benytte andet end visse autoriserede Havne, hvortil der var knyttet Toldstation, baade af Hensyn til Toldoppebørslen og til Kontrollen med forbudte Import- og Exportvarer. Hvis ufri Danskere, som ikke havde Borgerskab, under eget Navn vilde importere eller exportere noget, maatte de nødvendigvis benytte ulovlige Havne. Følgelig var det i Borgernes Interesse, at der blev skredet ind heroverfor. Heri var ogsaa Kongen interesseret paa Grund af Tolden, og dette fremhæver Borgerne da naturligvis i deres Andragende. Klagerne over ulovlige Havne ophører ikke efter 1629, genfindes i den omtalte Supplik fra Købstæderne paa Lolland og Falster 1633 og i Landkommissariernes Indberetning 1646.

¹ RA. Indk. Br. t. Kanc. 30. Maj 1631.

² RA. Indk. Br. t. Kanc. 12. Oktober 1633.

³ Erslev III, 240 f.

⁴ Secher II, 538 ff.

Klagen over de ulovlige Havne findes ogsaa i Krempe-dokument II (§ 4), og derefter følger et Punkt, som ikke blev optaget i Ryresolutionen: »och noegen del findis och di paa landet, som indkiøber korn i lester tal, fører det til Norge och andenstedts, udschibber kornet och andre vaare paa ulovlig hafner, och mange under adelens nafn bruger slig praticher, borgerschaabet til schaade och forsvichelse.« Da Forordningen af 30. Juni 1589 ikke fritog Adelen fra Forbudet mod at benytte ulovlige Havne, maa der i sidste Punkt alene hentydes til, at Landprangere ved deres Handelsforetagender dækkede sig under adelige Navne. — Adelen havde jo ligesom Borgerne Lov til at drive Handel med Udlandet.

Hvorfor Punktet om den falske Benyttelse af adelige Navne ved Handelsforetagender ikke blev optaget i Ryresolutionen er ikke let at afgøre. Men maaske har Aarsagen været følgende: Som det fremgaar af forskellige Forordninger og andre Dokumenter fra Christian d. 4.s Tid¹, var det almindeligt, at Adelen, som var fri for Told paa indført Øl og Vin, gav andre deres »Sisesedler« derpaa, saa de indførte Varerne toldfrit under adelige Navne — naturligvis mod Rekompensation til Adelen. De, der paa denne Maade overtraadte Toldbestemmelserne, har utvivlsomt fortrinsvis været Borgere. Muligheden foreligger da for, at Borgerne af Hensyn hertil ikke ønskede at henlede Regeringens Opmærksomhed for meget paa den falske Benyttelse af adelige Navne til Handelsforetagender, og at det var derfor, de i Ry lod Punktet herom fra Krempe-dokument II glide ud.

Slutningen af Ryresolutionens § 5, der svarer til Indledningen til Krempeandragende IIs § 5, udtaler Onsket om, at Magistraterne »saavidt deres Frihed strækker« maa have Opsyn med den ulovlige Landhandel og indberette derom til Lensmanden, som skal sørge for, at Lovens Straffebestemmelser bliver efterfulgt.

¹ F. Ex. Recessen 1615 § 33, Secher III, 447; Forordningen 1. Maj 1618, ibidem III, 542; Raadsbetænkningen 19. Marts 1629 § 5, Erslev II, 177; Forordningen 8. April 1629, Secher IV, 477; Forordningen 21. Juli 1647, ibidem V, 535 f.

Dette Onske om Magistraternes Medvirken er ikke nogen Usurpation. I Slutningen paa Forordningen af 19. November 1623 om Liggere, Kræmmere og Bissekræmmere¹ faar nemlig bl. a. Rigets Borgmestre og Raadmænd Befaling til at overvaage, at Forbudet mod ulovlig Landhandel gennemføres.

Ryresolutionens § 6, hvortil der ikke findes noget tilsvarende i Krempeandragende II, lyder saaledes: »Øxnehandel i Riget haver altid været Borgerskabet fri og uformeent, dermed at bruge deres Næring, kiøbe med Præster og Bønder, som efter Recessen² ikke maa tvinges til at sælge deres Vare. Begieres underdanigst, at efterdi det fast er den fornemste Handel udi Riget, og det altid haver været Borgerskabet frit tilladt, dermed ubehindret at handle, Borgerskabet herefter som tilforn deres Handel dermed maa drive, og deraf have deres Næring og Brug.«³

I Tiden efter Kristiern d. 2.⁴ var de ufri Stænders Rettigheder inden for Øxnehandelen blevet betydeligt indskrænket, saa de kun maatte stalde Øxne paa eget Foder⁵. En yderligere Indskrænkning fandt Sted under Christian d. 4., nemlig ved Forordningen af 6. September 1604⁶, ved hvilken det forbødes alle ufrie at købe Græsøxne i Landsbyerne til Opstaldning; deres Køb maatte alene foregaa paa de lovlige Markeder i Riget og paa Axeltorvene. Derimod maatte Adelsmænd gerne opkøbe Græsøxne ude paa Landet, hvad der naturligvis betød en stor Fordel for Adelen, som netop havde haft svært

¹ Secher IV, 113.

² Recessen 1558 § 34, Kolderup-Rosenvinge IV, 270.

³ For en nojere Behandling af den danske Øxnehandel henvises til Albert Olsens Skildring i Axel Nielsen: *Dänische Wirtschaftsgeschichte* (1933), især 136 ff.

⁴ Ifølge Kristiern d. 2.s gejstlige Lov Kap. 95 (Kolderup-Rosenvinge IV, 49) var det tilladt enhver at holde Staldøxne; blot skulde man holde dem ved sin egen Gaard.

⁵ Frederik d. 1.s Brev af 15. Juli 1524; jfr. C. Christensen Hørsholm: *Agrarhistoriske Studier I* (1886), 46.

⁶ Secher III, 171. Denne Forordning er en Gentagelse af to Forordninger af 21. Juni 1575 (ibidem I, 627 ff). Disse var imidlertid atter blevet ophævet ved et aabent Brev af 21. November 1576 (ibidem II, 26 f.).

ved at skaffe Øxne til Opstaldning. Denne Bestemmelse overholdtes dog ligesaa lidt som de tidligere Bestemmelser om Øxnehandelen. Misbrugene florerede. Og da det viste sig umuligt at komme dem til Livs, gik Kronen og Adelen i Stedet 1622 med til, at Købmændene foruden de Øxne, de kunde stalde paa eget Foder, paa Landet maatte opkøbe saa mange Græsøxne, som de vilde opstalde paa Kronens og Adelen's Gaarde¹ — for at Kronen og Adelen kunde faa udnyttet deres Foder. Dog var Borgerne heller ikke tilfredse hermed: Hvorfor skulde Adelen og Kronen nemlig være privilegerede Foderværter for deres Øxne? Det, de ønskede, var Øxnehandelens fuldstændige Frigivelse. Og Kravet herom kommer da frem i Ryresolutionens § 6.

At forøvrigt heller ikke Adelen var tilfreds med den øjeblikkelige Tilstand inden for Øxnehandelen viser en Supplik, som den skaanske Adel indgav til Regeringen 28. Maj 1629². Af denne fremgaar det tydeligt, at de Forhaabninger, der var knyttet til Forordningen af 1622, ikke var blevet opfyldt. Adelen klager nemlig over, at de ufri Stænders ulovlige og skamløse Opkøb af Øxne blandt Bønderne samt den ulovlige Opstaldning hos Præster og Bønder var af et saadant Omfang, at Foderet paa de adelige Gaarde ikke nær blev opbrugt.

Adelen mente altsaa ogsaa at have Grund til at være utilfreds: Bønderne kunde tjene mere ved at handle med Borgerne, og følgelig blev der ikke Øxne nok til Adelen. Borgerne betragtede Overtrædelsen af Forordningerne som en Nødvendighed for at komme det uretfærdige i dem til Livs. Derimod ansaa Adelen Overtrædelsen for en alvorlig Forseelse, der strengt burde straffes. Adelen's Forrettigheder med Hensyn til Øxnehandelen var en af dens vigtigste Privilegier, som den vaagede skinsygt over. At Borgerne nu paa Rymødet vovede at rette deres Angreb herimod viser, hvor radikal Stemningen har været paa dette Møde.

Udtalelserne om Kornspørgsmaalet i Ryresolutionens § 7

¹ Raadsbetænkningen 6. Juli 1622, Erslev I, 338; Forordningen 26. August s. A., Secher IV, 27.

² Erslev II, 184.

og i Krempeandragende IIs § 5 er gengivet ovenfor, ligesom Sagen kort er blevet behandlet med Henblik paa dens Betydning for Fastsættelsen af Dokumenternes Kronologi¹. Hertil skal nu føjes nogle faa supplerende Bemærkninger.

Borgerne var i 1629 Modstandere af Udførselsforbud paa Korn. Og det har de principielt været i disse Tider². Saaledes optræder blandt Borgernes Ønsker i 1645 ogsaa dette, »at forbud paa korn och andre vare maatte løsgifvis«³. Dette er ikke saa underligt, da Kornhandelen spillede en meget vigtig Rolle for dem — mest i Egenskab af Kommissionærer for Hollænderne⁴.

I 1629 følte Exportforbudet særlig haardt. Thi for det første stod man i dette Aar over for en usædvanlig Højkonjunktur paa Korn paa det europæiske Marked⁵. Og dernæst var de jydskes Borgeres økonomiske Stilling yderst svækket paa Grund af Krigen. Hvis Kornexportforbudet blev ophævet, var der store og haardt tiltrængte Penge at tjene for dem.

1. Oktober blev Kornexporten — dog undtagen Exporten af Rug — virkelig givet fri. Og Motiveringen var netop Landets Forarmelse: man maatte have nogle Penge til Landet⁶. Men dette kom den danske, og specielt den jydskes Underklasse dyrt at staa. Ganske vist blev Exporten 3. November forbudt fra 8 Dage efter Mortensdag at regne. Men da var det allerede for sent. I Marts 1630 var Situationen en saadan, at »i Jylland

¹ Se ovfr. S. 607 ff.

² Den eneste Gang, man under Christian d. 4.s Regering hører om et Ønske fra Borgernes Side om at faa Kornexportforbud, er i 1590, da Københavns Borgere anmodede om Forbud mod Udskibning af Byg og Malt fra Byen (Kjøbenhavns Diplomatarium IV, Nr. 774). At dette dog har været af Hensyn til Ølbrygningen fremgaar af Ordene »... huorledis bryggerne och borgerne der wdi eders bye skulle haffue aff eder werrit begierendis en ethers forskrift thill os, at paa nogen thiid lang motte giøris forbudt, att ingen biug eller malt ther for byen motte vdskiibis...«

³ Borgerskabets Begøring 21. August 1645 § 5, Erslev III, 172.

⁴ Jfr. Albert Olsen i: Danmarks Sofart og Søhandel I (1919), 327.

⁵ W. Naudé: Die Getreidehandelspolitik der europäischen Staaten vom 13. bis zum 18. Jahrhundert (Acta Borussica: Getreidehandelspolitik I, (1896), 363).

⁶ Raadsbetænkningen 5. September 1629 § 9, Erslev II, 201.

hafver den største del icke selvver at ede«, og »Her i landene (d. v. s. paa Øerne) hafver mange allerede icke korn at saae, fast mindre at ede, thil høsten kommer¹. Dette var netop den store Fare i 1620erne med de af den europæiske Krig skabte høje Kornpriser paa Verdensmarkedet, at altfor store Mængder Korn skulde blive udført, saa snart Exporten blev givet fri. I disse Aar vrimlede det da ogsaa med Exportforbud fra dansk Side.

Hvad Spørgsmaalet om Import af Rug, Mel og Brød angaar, ønsker saavel Krempeandragende II som Ryresolutionen Ophevelse af det Forbud, der var udstedt 18. Februar 1621². Medens Ønsket i Krempeokumentet angaaende Kornexportforbud var et typisk Købmandsønske, idet dets Gennemførelse kun vilde komme Kornhandlerne til Gode og tværtimod gaa haardt ud over Haandværkerne qua Konsumenter, kunde alle Borgerne slutte sig til Ønsket om Frigivelse af Rug-, Mel- og Brødindførslen, saavel i Egenskab af Kornimportører som af Konsumenter.

Interessant er det at bemærke den store Forskel i Tonen i de to Dokumenters Udtalelser om Kornimporten: Medens Krempeandragendet blot fremsætter Ønsket om at faa Forbudet ophævet af Hensyn til den fattige Mands Tarv — noget man selvfølgelig slet ikke tænkte paa i Spørgsmaalet om Exportforbud! — former Ryresolutionens Ord sig som et voldsomt Udfald mod den egoistiske Adel: »og man noksom veed, at slig Forordning af en Part af Adelen, som aarlig haver store Partier af Rug, at ville udbringe paa høi Priis, med Villie er udbragt«. Dette viser — ligesom Paragraffen om Oxnehandelen — at der virkelig paa Rymødet har hersket en revolutionær Stemning.

Ryresolutionens § 8 er ny og lyder saaledes: »Skovene er i Jylland af Fienden fast forhugget, hvorfor man underdanigst begierer, Eders Majestæt naadigst vilde paabyde, intet udaf Riget maatte føres.«

Af flere samtidige Kilder³ fremgaar, at det virkelig stod slet

¹ De sjællandske Raaders Betænkning 27. Marts 1630, Erslev II, 226.

² Secher III, 636.

³ Et klart Billede af de store Hærgninger i Skovene faar man f. Ex.

til med de jyske Skove efter Fjendens Bortgang. Fjenden havde foretaget store Skovhugster¹, og det samme havde Jyderne selv gjort for at dække deres eget Behov. Saaledes hævder Otte Skeel i en Betænkning til Raadet fra Aaret 1632², at praktisk talt alle Bønderne og flere andre havde foretaget ulovlig Skovhugst i Besættelsestiden.

Aarsagen til, at Onsket om Forbud mod Træexport ikke fandtes i Krempeandragende II, men kom med i Ryresolutionen, er sikkert simpelthen den, at de to Borgmestre i deres Udkast alene optegnede det, der forekom dem at være mest presserende, og der da paa Rymødet kom andet til. Saaledes ogsaa § 9, som heller ikke har nogen Pendant i Krempeandragende II.

Denne lyder: »Foruden Eders Majestæts naadige Tilladelse er kommet i Brug, at der paa Landet mange Steder i vilde Heeder, hvor ingen Huuse ere, holdes Aarmarkeder, som Eders Majestæts Embedsmænd ikke kan være tilstæde at have Indseende med, at intet uskikkelig begaaes, og straffe Modtvillige; forarsages deraf paa de Steder store Døds slag, og andre grove Synder gaae i Svang, begieres underdanigst, slige Markeder maatte henlægges til næste Kiøbstæder, hvor Eders Majestæts Embedsmænd god Indseende kan have.«

Begrænsningen af de frie Aarmarkeder var et gammelt Programpunkt fra Borgernes Side. Helst saa de naturligvis disse helt afskaffet. Men skulde det være nødvendigt at oprettholde nogle af dem, maatte det efter deres Mening kun være saadanne, som holdtes i Købstæderne. Og som et Agitationsmiddel for at naa deres Maal plejede de gerne at fremholde, at Mangelen paa Politiofsyn ved Markederne paa Landet medførte en høj Kriminalitet. I 1623 opnaaede da ogsaa Indbyggerne i Præstø ved at klage over den store Uskikkelighed, der

af et Brev af 16. August 1629 (RA. Indk. Br. t. Kanc.), hvori der gives en Fortegnelse over Skovhugsten i de til Dronningborg liggende Skove.

¹ Jfr. Chr. Christensen: *Opus cit.*, 100 f. og 120; J. J. A. Vorsaac: *Bidrag til Veile Byes og Amts Historie i det syttende Aarhundrede* (Hist. Tidsskr. 1. R. II, 195).

² § 1, trykt i *Erslev II*, 351.

prægede Aarsmarkedet udenfor deres By, at faa dette forlagt ind i Byen¹. Den sande og vigtigste Aarsag til, at Byerne fremkommer med Ønsket, nemlig at Aarsmarkederne er til Skade for dem, kommer dog ogsaa en enkelt Gang frem i Kilderne fra Christian d. 4.s Tid, nemlig i Indledningen til Forordningen af 12. Maj 1602 om Aarsmarkederne i Vendsyssel². Heri siges det, at Aarsmarkederne ude paa Landet er Købstæderne »til højigste skade och nachdel.«

§ 10 i Ryresolutionen svarer til Krempeokument II's § 3, men er noget mere specificeret. Krempeokumentets Ordlyd er følgende: »Och eftersom til forne af borgerschabet er beklaget, at de andre ste[n]der i riget, som iche er prevelegeret at maa drivve comers och kiøbmandschab, imod resessen och kongl. forordning doeg indgriber i borgelig næring med ulovlig landtsprang och udschibning, och den adelig, giestelig stand och bønder och hantvercherne er forornede middel foruden kiøbmandschab at lefve af, begieris underdanigste, at en hver maa laade sig nøyie och bruge deris næring af hvis dennem af Gud i hemmelen er forordnet och fremfarne konger och eders mayts. naadigste priveligeret och bevilget . . .«

Dette er i Ryresolutionen blevet til: »Efterdi man hidindtil haver noksom befunden, at de andre Stænder, som særdeles er privilegerede, mod Kiøbstædernes Privilegier indgribe i borgerlig Næring, og man tit ikke tør det for Had og Eftertragtelse beklage, begierer den fattige borgerlige Stand underdanigst, at de maatte haandthæves, og nyde den Frihed til Lands og Vands, og enhver Stand maa tilholdes, at blive i sin Statu, og ernære sig efter sine Privilegier og Friheder, nemlig Adelen af deres Sædegaarde og Bøndergods, og andre Kongelige og Kronens Beneficier; Geistligheden af deres Tiende, Offer og Rente; Bonden af sin Avl og Opfødning; Haandværksfolk i Kiøbstæderne af deres Haandværker og Hænders Arbeide, paa det enhver i Eenighed kan giøre sit Embede med Glæde, det hannem af Gud er befaleet, og der altid under Stænderne kan blive og

¹ Forordningen 28. Juni 1623, Secher IV, 76 f.

² Secher III, 146 f.

være Samdrægtighed, god Correspondence til fælleds Bedste og Lyksalighed.«

Det fremgaar for det første af disse to Citater, at det maa have været Købmænd, der har forfattet begge Dokumenter. Dernæst fremkommer allerede i Krempe-dokumentet halvt dult Ønsket om, at Adelen helt skal afholde sig fra Handelsvirksomhed: i Ordene »och den adelig . . . stand . . . er forornede middel foruden kiøbmandschab at lefve af,« hvilket i Ryresolutionen præciseres saaledes, at Adelen bør lade sig nøje med at leve af sine »Sædegaarde og Bøndergods, og andre Kongelige og Kronens Beneficier.« Paa dette Punkt staar de to Dokumenter altsaa paa Linie. Men ellers kommer ogsaa her i Ryresolutionen den mere radikale Stemning til Orde. Et Udtryk som »og man tit ikke tør det for Had og Eftertragtelse beklage« er jo tydeligt en Insinuation mod Adelen.

Krempe-dokumentets § 6 gaar uforandret, men lidt mere specificeret igen i Ryresolutionens § 11. Derfor skal kun sidstnævnte gengives: »Det er kommen i Brug, at de nedrige Stænder, som Ufrie kaldes¹, som af en god Villie enten forstrække den adelige Stand Penge eller Vare, som man tit selv laaner af andre, og forstrækker dennem med, uanseet Adelen udgiver deres strænge Brev paa Ære og Indmaning, skadesløs at betale til visse Terminer, naar man søger sin Betalning efter slige skadesløse Breve, befindes mange, som efter udgangen Gieldsforordning søge Udflugt, og gjør Tilbud, at vil rette for sig med de allerslemmeste Vare, som de kan tilveye-bringe, og tit sættes ubillig Vurdering derpaa af den adelige Stands Mittel, som allene tilberettiget er, det at taxere, og naar fattige Folk faer Udlæg i ont forderved Adels Jordegods for høi Vurdering, tør man det ikke over Aar og Dag beholde, men endelig det igien til den adelige Stand maa sælge, og tit taber den halve Deel derpaa, og naar man ingen Kiøbmand af Adelen kan bekomme til slig ondt Gods, urgeres der paa, at det bør

¹ Denne Sætning, som ikke har nogen Pendant i Krempe-dokument II, viser, som saa meget andet, den hadefulde Stemning mod Adelen paa Rymødet.

være forbrudt, og man da mister baade Capital og Interesse, begieres derfor ganske underdanigst, at de fattige gemeene Stænder maatte ikke mindre end andre nyde Lands Love, og Adelen maa tilholdes enten at holde og efterkomme deres Breve, og fattige Folk enten Penge eller gode rørlige Vare betale, eller, om man endelig skal tage adelig Jordegods til Underpant, man det uformeent maa holde i Besiddelse, og gjøre Eders Majestæt og Riget Tynge deraf, indtil det igien indløses, eller man det nogenlunde skadesløs kan afhænde.«

Forordningen, som der hentydes til, og som bl. a. omhandler Adelens Gældsforhold til uadelige, stammer fra 1. Juli 1623¹. Naar en Adelsmand for at frigøre sig for sin Gæld tyede til Likvidation, skulde hans Ejendom taxeres af et Par Mænd, som han selv udpegede, og derpaa skulde Kreditorerne efter Lodtrækning gøre Údlæg i Effekterne. Paa denne Maade kom en Borger ofte i Besiddelse af fri Ejendom. Det vilde være i Strid med Adelens Privilegier, om han til Stadighed kunde besidde denne; følgelig var det i Forordningen bestemt, at Jordegodset skulde sælges inden Aar og Dag, og naturligvis til en adelig.

Øvrigt vil den bedste Kommentar til Borgernes Klage være at referere en Udtalelse af Adelen om det samme fra Aaret 1641²: En Del af de ufrie, som ved adeliges Likvidation er kommet i Besiddelse af frit Jordegods, udbyder nok aarligt paa Landstingene dette til Salg; men de vil kun sælge det hele under eet og til den Pris, de selv fastsætter. Da det nu ikke altid er let for den enkelte Adelsmand at købe et større Stykke Jord, og paa den anden Side Recessens Bud bør overholdes, forlanges det for det første, at paagældende ufrie skal sælge Jorden i saa smaa Stykker, som de adelige Liebhavere ønsker, og for det andet, at Landsdommerne blandt de nærmest bosiddende skal udnævne nogle Vurderingsmænd, som ud fra Jordens Værdi skal fastsætte dens Salgspris — og det uden Hensyn til, at den maaske ved Likvidationen er blevet taxeret meget højere.

¹ Secher IV, 79 ff.

² Adelens Begæring 11. Oktober 1641, Erslev II, 575 f.

Af en Sammenligning mellem Indlæggene fra de to Parter fremgaar klart, at Adelen formelt havde Retten paa sin Side; den staar paa den gældende Forordnings Grund. Imidlertid ses det selv af Adelens Indlæg, at denne Forordning var uretfærdig over for Borgerne, da det udlagte Gods ofte taxeredes for højt, og Borgerne ofte var nødt til at sælge Jorden i flere Partier, hvorved den samlede Salgssum blev mindre, end den vilde være blevet, om hele Jordstykket var blevet solgt under eet. I deres Klage over Gældsforholdene havde Borgerne saaledes den moralske Ret paa deres Side. Men for Adelen drejede det sig ikke saa meget om at gennemføre, hvad der var retfærdigt, som for enhver Pris om at kræve sine Privilegier overholdt. Følgelig maatte den hævde, at ingen ufri i længere Tid maatte sidde inde med frit Jordegods, for at dette ikke skulde blive Praxis. Af flere samtidige Kilder fremgaar, at virkelig mange ufrie ved Likvidation, Pant o. l. var kommet i Besiddelse af frit Jordegods¹.

Ved Behandlingen af Dokumenternes Kronologi er Ryresolutionens sidste Punkt, § 12, og den dertil svarende § 1 i Krempeandragende II, der omhandler Landets Militærvæsen, Opretelsen af en Krigsordinans, allerede omtalt². Aarsagen til, at dette Punkt kun er ganske flygtigt behandlet i Ryresolutionen, er, at Kongen allerede havde givet sit Svar paa Spørgsmaalet. For at kunne forstaa Kongens Motiv hertil er det nødvendigt at kaste et Blik paa det danske Forsvarsvæsen paa dette Tidspunkt³.

I Kalmarkrigen havde Danskerne høstet bitre Erfaringer med Hensyn til Lejetropperne. Raadet indsaa da, at det var nødvendigt at skabe en Hær af Landets egne Sønner, og paa dets Initiativ oprettedes derfor i 1614 en national Hær bestaa-

¹ F. Ex. Raadsbetænkningen 28. Juni 1632 § 5, Erslev II, 337: »oc efterdi hos ufrie folck en stor del frie godts befindes.«

² Se ovenfor S. 607.

³ For en udførligere Behandling af det følgende henvises til K. C. Rockstroh: Udviklingen af den nationale Hær i Danmark i det 17. og 18. Aarhundrede I (1909), hvori ogsaa Kildehenvisninger findes.

ende af 4000 Bønderkarle, stillet af Selvejrbønderne samt af nogle af Kronens Bønder, for at man kunde naa op paa Tallet 4000. Opretholdelsen og den videre Udbyggelse af denne nationale Hær blev et Programpunkt for Rigsraadets Politik i den følgende Tid. Derimod stillede Kongen sig hele Tiden meget lunken heroverfor. Han saa helst den nationale Hær likvideret og ønskede i Stedet Penge til en fremmed Lejehær, som han kunde bruge til en aktiv Udenrigspolitik og ogsaa til at hævde sin Magt indadtil, over for Raadet. Det er da fuldtud forstaaeligt, at dette altid modarbejdede Kongens Planer om store Lejehære.

I Kejserkrigen havde de jyske Borgere faaet at føle, hvad en Lejehær kunde foraarsage: Da Wallensteins Tropper gik op i Jylland, trak Christian d. 4.s Lejehær sig nordpaa, og det — delvis af strategiske Hensyn — i Form af et sandt Røvertogt. Allerede da rejste Jyderne sig mod Tropperne¹. Og i 1629 kommer Hadet til disse til Orde i Krempe-dokument II, hvor det i Slutningen af § 1 hedder: »en arme af fremmed nationer, som søger alene at samle til sig rigens och undersaatternis formufve och oprechthet och det i fremmede land udføre och iche saa trolig och oprechtig mener eders kongl. mayts. och riget, som riggens egne naturlige undersatter.«

Ikke underligt, at de jyske Borgere i 1629 saavel af denne Grund som af økonomiske Hensyn maatte blive Modstandere af, at der blev stablet nye Lejehære paa Benene, og maatte ønske en udviklet national Militi over for Faren fra Syd, som endnu ikke var forsvundet. Derfor udtales da i første Krempe-dokument Ønsket om, »at Bonden og Borger, som for Alder og Ungdom beqvem kan være Exercicen undergiven, maa uden Persons Anseelse eller Privilegiers Paaskud armeres og exerceres.« Og i Krempe-dokument II specificeres det saaledes: »at alle de unge mandkøn fra 16 thil 50 aar udi kiøbstederne och paa landet i fredts tid motte forstillis officerer, som dennem beqvemmelig paa goed manner kunde exercere.« Dette Forslag minder meget

¹ Se nærmere om Kongens Lejetropper og Befolkningens Stilling til dem: Rockstroh: Opus cit., 72 f.; Lauridsen: Opus cit., 268 ff.; Klitgaard: Nogle Bemærkninger. . ., 89 ff.; Chr. Christensen: Opus cit., 56.

om Raadets Plan i Februar 1625 om at oprette en bevæbnet og exerceret Landstorm, omfattende alle tjenstdygtige unge Bønderkarle, baade Kronens og Adelens, dog med Undtagelse af Adelens Ugedagstjenere¹. Borgerne gaar nu endnu mere radikalt frem mod Adelens Privilegier, idet de ønsker, at Forsvarsordningen skal omfatte alle unge Borgere og Bønder, altsaa ogsaa Adelens Ugedagstjenere. Dog i Princippet var Borgere og Adel enige i Forsvarsspørgsmaalet: begge var mod Lejehære og ønskede en national Militi. At Adelen virkelig satte noget ind paa Spørgsmaalets Gennemførelse fremgaar af, at den, som omtalt, i 1638 gik med til at bevilge Udskrivning af sine egne Bønderkarle til Soldatertjeneste.

Derimod var Kongen nu i 1629 som tidligere Modstander af en national Hær. Naar han derfor allerede ved Krempe-dokument II's Ovrerrækkelse gav sit Svar, var det ikke, fordi han billigede Forslaget. Nej, tværtimod er den rette Forklaring sikkert den, at han vilde hindre Borgerne i at slaa dette Punkt for stort op i den forestaaende Ryudtalelse. Han naaede ogsaa sin Hensigt: Medens Ønsket om Krigsordinansen i Krempe-dokument II var det udførligste af alle Punkter, kom det i Ryresolutionen til at staa som sidste Paragraf og blev ganske kort affattet — nu, da man havde Kongens skriftlige Tilsagn til Krigsordinansens Oprettelse, var det jo ikke mere nødvendigt at spille mange Ord paa denne Sag. Desuden fandt man det ikke passende at opstille Punktet som et Krav, som det var sket i Krempe-dokumenterne; derfor den vage Form: »Om Eders Kongel. Majestæt med Rigets Raads Betænkende, bliver til Sinds, i Jylland at oprette en lidelig Defensions Krigs-Ordinance, saaledes, at der foruden den Rostieneste, som Adelen holder Kronen af deres Gods, derforuden kunde være Fodfolk og Dragoner, og Mandskabet overalt, som beqvem er, i Tide maatte armeres og exerceres, vil det fattige Borgerskab til slig Rigets Defension bære deres Tyngde, efter Eed, af al yderste Formue, og os ydermere erklære, naar det os befales, og vi derom anmodes, efter Eders Majestæts naadigste Befaling.«

¹ Rockstroh: Opus cit., 57.

Hermed er de punktvis opstillede Ønsker og Besværinger i Krempe-dokument II og Ryresolutionen gennemgaaet. Det er Ønsker og Besværinger, der stammer fra de jydsk-Borgere, eller — for at være mere præcis — fra de jydsk-Købmænd. Naar der ikke tales om almene Anliggender, er det Handelsforhold, de to Dokumenter omhandler. Intet specielt Haandværkerønske er medtaget. Overalt er det Købmandsinteresser, der staar i Forgrunden, ogsaa naar disse, som i Spørgsmaalet om Kornexportforbud, er ganske modsat Haandværkerens. Men det er ikke saa underligt: Forfatterne af Krempe-dokument II var begge Købmænd. Og i Betragtning af Forholdene inden for Købstadsstyrelsen paa Christian d. 4.s Tid er det næppe troligt, at der blandt Udsendingene til Købstadsmødet i Ry befandt sig Repræsentanter for Haandværkerne. Disse var nu engang anden Rangs Borgere¹.

Noget andet, som ogsaa har virket paafaldende ved Gennemgangen af de to Dokumenters Paragraffer, er den store Forskel i Tonen. Medens Krempe-dokument II tydeligt nok helst undgaar at støde Adelen, kommer der i Ryresolutionen paa sine Steder en helt revolutionær Tone frem, saaledes i Punkterne om Øxnehandelen og Importforbudet og i Sætninger som »og man tit ikke tør det for Had og Eftertragtelse beklage« (§ 10) og »de nedrige Stænder, som Ufrie kaldes« (§ 11). De antiadelige Bølger paa Rymødet har aabenbart gaaet højt. Og de er blevet nærret ved, at man mente at have Kongen med sig, idet det var paa hans Opfordring, at Mødet blev holdt. Man regnede med en Alliance Konge—Borger mod Adelen. Følgelig lod man et Par Punkter i Krempe-dokumentet, der tjente som Udkast til Resolutionen, udgaa, nemlig om Monopoler og Accise. Derimod afholdt man sig ikke fra Udfald mod Adelen.

Disse Udfald er ikke begrænset til det punktvis opstillede Afsnit af Ryresolutionen, men fortsætter ogsaa ind i dennes Slutning, som nu kort skal gennemgaaes.

Her slaas det først fast, at det næsten alene er Kronbøn-

¹ Jfr. P. Munch: Købstadsstyrelsen i Danmark fra Kristian IV's Tid til Enevældens Ophør I (1900), 61.

derne og Borgerne, der holder Landets Finanser oppe. Derpaa følger et Afsnit, som latent giver Udtryk for Borgernes Uvilje mod Adelen: »Kiøbstædernes Afvejt og Forsvækkelse er meget deraf foraarsaget, at Borgemester og Raadmænd ikke nu, som i fordem Tid, efter Recessen selv gjorde Eders Majestæt deres Eed, og efter de bedste Borgeres Vota af Eders Majestæt synderlige Borgemestere beskikkes, sættes, forordnes, og tagcs, efter Guds Ord, beqvemme Dannemænd, som med Flid og Troeskab kunde forestaac deres underhavende Borgere, og, om Nøden fordrer, Eders Majestæt Kiøbstædernes og Borgernes Nødtørft med fri Tilgang til Eders Majestæt, som i fordem Tid, synderlig i Kong Hanses Tid, haver været brugelig, at notificere.«

Det er Kong Hans' for Borgerne saa gyldne Tid, der ønskes tilbage. Dengang valgtes Raadmænd og Borgmestre af Raadet selv blandt Borgerne¹. Derimod bestemte den i 1629 gældende Lov om Bystyret, Forordningen af 7. April 1619 om Embedsmænd i Købstæderne, i § 11², at Kongen ved Vakancer personlig eller gennem sin Lensmand med eller uden Raadets Medvirken skulde udnævne Borgmestre og Raadmænd. Denne Bestemmelse betød ikke noget radikalt Brud med Fortiden. I Virkeligheden var det en Lovfæstelse af den allerede gældende Ordning, blot med en betydelig stærkere Betonning af Kongens og Lensmandens Deltagelse³. Herefter var det som Regel Lensmændene, der udnævnte Byraadenes Medlemmer; men til Gengæld var det som oftest det eneste Punkt inden for Bystyret, paa hvilket deres Indflydelse gjorde sig direkte gældende⁴. Det er overleveret, at Lensmændene benyttede sig af deres Privilegium til at indsætte deres Ridefogeder og Skrivere som Borgmestre og Raadmænd. Dette har imidlertid sikkert kun undtagelsesvis været Tilfældet. Som Regel valgtes Raadsmedlemmerne blandt Byens Købmænd⁵. Aarsagen til Borgernes Uvilje over de herskende For-

¹ Munch: Opus cit. I. 3.

² Secher III, 567.

³ Munch: Opus cit. I, 26.

⁴ Ibidem, 50.

⁵ Ibidem, 53.

hold inden for Bystyrelsen, som bl. a. kommer til Orde i Ry-resolutionen, har da sikkert alene sin Oprindelse i, at Borgerne var irriterede over at være afhængige af de adelige Lensmænd, som de følte sig i Modsætning til¹. I Stedet for at belemres med Adelsmænd som Mellemed mellem sig og Kongen ønskede Borgerne at staa i direkte Forbindelse med denne. Det er stadig Alliancen Konge—Borger contra Adel, der foresvæver Ryresolutionens Forfattere.

I det følgende Parti af Ryresolutionens Slutning kommer en hvas Kritik af den adelige Privilegiestat til Orde. Først i det ovenfor citerede Afsnit om Mageskifterne², og derefter i følgende Udtalelse: »Jorddrotten besværges med ulidelig Trældom og Arbejde, saa Adelen nu fast haver Bondceye og Herlighed; dermed er nedreven en drabelig Pille af Kronens Herlighed. Lehnsmændene, som allene nyde al Fordeel af Eders Majestæts og Kronens Ladegaarde, foruden deres aarlige Genant, tvinge ikke allene Kronens Bønder til Ladegaarden, men og nu strængelig tilholde de jordegne Bønder, som igien af dette ringe Gods er overbleven, at de og maa gjøre Egt og Arbejde til Ladegaarden, og dermed nu mere trænges, end tilforn skeet er.« Endvidere beklages det, at Kongens paatænkte Hoveriafløsning ikke er blevet gennemført³. Og herefter fortsættes saaledes: »Disse Eders Majestæts og Kronens Undersaatters Besværinger med mere, hvorved Kronen forringes og aftager, og Adelstanden voxer og tiltager, Eders Majestæt til Forkleining og Landet til endelig Fordervelse, forstaae mange fattige Folk, som meener Eders Majestæt og deres Fæderneland med Troe, og offentlig det ville bekiende og udsige: men man er saa haardt bunden med autoritetiske Linier og Strikker, at man sig ikke kan eller tør rømme.«

Dels vilde det kræve en særskilt større Undersøgelse, og dels

¹ Munch: Opus cit. I, 50.

² Se ovenfor S. 625.

³ Om Kongens paatænkte Plan om Hoveriafløsning paa Kronens Gods, der sikkert alene skyldtes finansielle Motiver, se nærmere: Christensen Hørholm: Opus cit. I, 198 ff.

er det heller ikke særlig relevant at skildre, hvorledes det i Tidens Løb er gaaet til ved Mageskifterne mellem Krone og Adel¹. Det skal da blot fastslaaes, at Borgernes Ord herom har Betydning som Udtryk for deres Stemninger paa det paagældende Tidspunkt, hvad der netop er af principiel Interesse for nærværende Undersøgelse. Tydeligere end andetsteds i Dokumenterne fra 1629 faar man et Indblik i, hvor stærkt Borgerne følte sig i Modsætning til Adelen. I Forholdet Konge—Adel stiller de sig afgjort paa Kongens Side. De gør Kongens Klager til deres egne og haaber samtidig, at Kongen vil afhjælpe de Misforhold, de selv lider under. Borgerne viser Kongen, at det er deres bestemte Ønske at faa en Alliance i Stand med ham. De lægger deres Skæbne i hans Haand og ser fortrøstningsfuldt hen til ham som den, der skal hjælpe dem i deres Nød, hvad der fremgaar af den lille — man fristes næsten til at sige: lyriske — Finale paa Ryresolutionen: »Hver Mand holder sig til det Træe, man haver Læ under, hver Mands Tiener søger sin Huusbond, naar han ængstes og trænges, Kronens Kiøbstæders Indvaanere og Bønder have næst Gud, ingen anden at søge, end Kongel. Majestæt vores allernaadigste Herre, og andrage deres anliggende Nød med Suk i Kongens Skiød. Gud styrke alle, som elske, og af troe oprigtige Gemytter ære og tiene Kongen, til Guds Ære og Fædernelandets Beste, og Gud forhindre onde Raad, og alle dennem, som svække Kronen, og søge egen Nytte med Kronens og Kongens Skade. Amen.«

Slutning.

Af Resolutionen fra Rymødet fremgaar, hvor radikal Stemningen har været paa dette. Man var ikke mere saa forsigtig, som de to Borgmestre havde været i Krempe, for ikke at støde Adelen. Kongens Tilladelse til, at Borgerne samledes til Møde og affattede deres Besværinger, havde gjort dem modige, saa

¹ Angaaende Mageskifterne paa Frederik d. 2.s Tid kan henvises til Th. B. Bang: Kronens Mageskifter under Frederik 2. (Hist. Tidsskr. 9. R. I, 1—42).

de medtog alle deres vigtigste Ønsker, hvor meget disse end vilde vække Harme hos Adelen. De regnede nemlig med, at en Alliance Konge—Borger nu vilde være mulig. Men heri tog de fejl. Da det kom til Stykket, sprang Kongen fra og vilde ikke mere have med Sagen at gøre. Det blev da ikke til noget med de Reformer, Borgerne havde bedt om; den adelige Privilegiestat fortsatte i sin gamle Gænge. Imidlertid var den jydsk Adel rasende over Ryresolutionen¹, og paa Herredagen i København 1632 besluttede den at drage Borgerbevægelsens Ledere, hvoriblandt Hans Sørensen, til Ansvar. Den naaede dog ikke sin Hensigt: Borgerne slap uskadt fra Attaken². Men ifølge Suhmkompilatorens Udsagn³ laa Adelen herefter paa Lur efter en Lejlighed til at komme Borgerne til Livs: »mens hver Lehnsmand blev ombudet, at have sine Underhavende udi Agt, naar Leylighed kunde gives; det er baade hemmelig og offentlig bleven drevet, og paa mangen fattig ærlig Mand indkendt Had og Eftertragtelse for ringe Aarsager, som vitterligt er, og Exempel udviser, og Adelen haver derefter udbragt Forordning, at ingen Geistlig, Borger eller Bonde maa besøge Kongel. Majestæt med nogen Supplication, førend man sig først for Lehnsmanden angiver, og han bevilger, at man maa supplicere, og først skrive paa Supplicationen, førend den til Kongel. Majestæt maa overleveres.« Om denne Forordning, som først blev udstedt 23. Maj 1636⁴, virkelig har haft til Hensigt at kue Borgerne er om-disputabelt⁵. Men af Suhmkompilatorens Ord fremgaar i hvert Fald, at Borgerne efter 1629 har følt sig forfulgt af Adelen. Det var ikke blevet til noget med Drømmene fra 1629 om Borgerstanden i nøje Samarbejde med Kongemagten!

¹ Hans Sørensen i Brevet af Juni 1632: »af den arsage, at adelen meste parten i Jutland men[er], at borgerschabet schulle hafve begieret videre, ind deris preveleger anrører och deris stand er gemes, hvilket aldrig schied ehr, voxer der en forgiftig haad imelom adelen och borgerschabet och dagelig joe mer och mer thager ofverhand.«

² Suhm, 221.

³ Ibidem.

⁴ Secher IV, 668 ff.

⁵ Jfr. Munch: Opus cit. I, 33 f.

For Peder Sørensen og Hans Sørensen fremtidige Stilling kom Begivenhederne i 1629 til at spille en betydningsfuld Rolle. Kun halvanden Maaned efter hinanden, henholdsvis 6. Dec. 1629 og 19. Jan. 1630, fik de af Kongen Tilladelse til at nedlægge deres Borgmesterembeder. Som det fremgaar af Kongens Breve til dem i denne Anledning¹, havde de begge bedt derom. Som Grund havde Peder Sørensen angivet, at han, da han havde mistet sin Formue under Kejserkrigen, var nødt til at tjene til sit Underhold til Søs, hvad der i og for sig var en god Undskyldning. Derimod angiver Hans Sørensen ingen Grund. Det ser mærkeligt ud, og underligt er det især, at begge Afskedigelserne fandt Sted umiddelbart efter de to Mænds Deltagelse i Borgerbevægelsen. Det vilde være fristende at sætte de to Ting i Forbindelse med hinanden². Der kunde i saa Fald tænkes to Muligheder for Afskedigelsen: enten er de to Borgmestre blevet saa ærgerlige over, at deres Anstrengelser for at bringe Borgerbevægelsen til en lykkelig Afslutning var blevet frugtesløse, at de af den Grund vilde nedlægge deres Hverv i Bystyrelsen. Eller snarere er der fra Raadets og Adelens Side blevet lagt Pres paa dem for at faa dem til at trække sig tilbage. At de to Mænd stadig interesserede sig for deres Stands Anliggender og blev betragtet med Tillid af deres Medborgere fremgaar i hvert Fald klart af, at de ved Stændermødet 1638 blev udkaaret til at repræsentere deres Byer³ — maaske netop paa Grund af deres ledende Rolle inden for Borgerbevægelsen.

Hermed er Undersøgelsen over den jyske Borgerbevægelse 1629 ført til Ende, en Bevægelse, som ogsaa af den Grund ikke er helt uvigtig, at den er det eneste kendte Borgerrøre i Danmark fra Tiden mellem Grevens Fejde og Statsomvæltningen 1660. Fra Borgernes Side var der tydeligt lagt op til det Samarbejde mellem Konge og Borger, som først blev effektueret et

¹ RA. Jy. Tegn. VIII, 212 b; Jy. Reg. VIII, 225; jfr. Kanc. Brevb. 1627—29, 833; 1630—32, 23.

² Ifølge Kancelliets Brevbøger er det de to eneste Afskedigelser fra Aarene umiddelbart efter 1629, som ikke skyldes Alderdom eller Svagelighed.

³ Jfr. ovenfor S. 628 N. 2.

Slægtled senere. Hvad Kongen angaar, stod han netop da — væsentligst p. Gr. af Deltagelsen i Trediveaarskrigen — i et meget daarligt Forhold til Adelen. Dette Modsætningsforhold bevirkede, at han, som i sit Brev til Christen Friis af 9. Juni 1629 havde talt om »at bringe dii Iuder paa den gammel tohn ygen«, i Krempe indlod sig i Forhandling med Borgernes Repræsentanter, ja, endog gav dem Tilladelse til at afholde et Købstadsmøde i Ry. Om Kongen da for Alvor har tænkt sig Muligheden af at gaa i Forbund med Borgerne mod Adelen kan ikke siges. I hvert Fald foretog han ikke senere noget Skridt, der tyder paa, at han har haft en Plan i den Retning. Rymødet blev nok afholdt, og dets Resolution er naturligvis blevet overrakt Kongen¹. Men netop nu, da det var Tid at handle, lod han — akkurat som i 1604, da han paatænkte at lade afholde Borgermøder i Horsens og Bogense² — Sagen falde. Det skulde først blive hans Søn og Efterfølger Frederik d. 3., som øgede sin Magt ved Hjælp af en Alliance med Borgerskabet.

¹ Jfr. det ovenfor S. 618. citerede Stykke af Hans Sørensens Brev af Juni 1632.

² Erslev I, 122 f.

Smaastykker.

1.

Undersøgelser i Sverige af middelalderlige Fragmen- ter, der har tjent som Omslag om Arkivalier.

Af

Ellen Jørgensen.

Isak Collijn gav det første Stød ved sin *Redogörelse för på uppdrag av kungl. Maj:t i kammararkivet och i riksarkivet verkställd undersökning angående äldre arkivalieomslag* (1914), som skaffede Overblik over Stoffet — c. 29 000 Blade af gamle codices, hvoraf c. 27 000 var haandskrevne Blade, Resten Tryk.

Overbibliotekar G. E. Klemming havde i sin Tid fremdraget talrige Incunabelblade og havde sammenstykket betydelige Dele af de første trykte svenske liturgiske Bøger, og Collijn gjorde under sin systematiske Gennemgang en Efterhøst. Hans Interesse var dog concentreret om den store Haandskriftmasse og især om de liturgiske Fragmenter, der udgjorde Størsteparten af den, og det blev ham muligt at finde karakteristiske Træk og anvise Arbejdsomraader. Han fastslog, at de ældste Stykker pegede mod England (Skriften havde Reminiscenser af angelsaxisk Skriveskik, og Kalendere og Litanier rummede engelske Helgennavne), han fremlagde en Række Kalenderfragmenter fra de forskellige svenske Stifter gennem det 13., 14., 15. Aarhundrede med dybe Perspektiver for Kirkehistorikeren og gjorde opmærksom paa, hvor mange Bidrag Fragmenterne vilde give til Studiet af Hymnologien og Kirkemusikken og til Forstaaelse af Legendeudviklingen.

Redegørelsen sluttede med et Forslag om at løsne Omslagene fra Arkivalierne og ordne og analysere Fragmenterne — ikke et Udvalg af særlig interessante Blade, men *alle* — og saa vidt muligt rekonstruere de Bøger, der var taget itu i Aarhundredet efter Reformationen. En stor og vigtig Opgave for svensk Biblioteksforskning. Trods denne Appel og de mange Impulser, Collijn havde givet, blev Sagen lagt til Side; maaske fordi det snart maatte blive klart, at det videnskabelige Foretagende, Redegørelsen havde skitseret, ikke burde begrænses til Kammerarkivet og Rigsarkivet, men omfatte det kgl. Bibliotek i Stockholm, hvortil mange Fragmenter i Tidens Løb var afleverede, og overhovedet alle Biblioteker og Arkiver rundt i Landet.

Endelig 1930 skred man til Værket. Det meget krævende Hverv overdroges Dr. Toni Schmid, som har gaaet i Professor Lauritz Weibulls kritiske Skole. Efter den oprindelige Ordning sorterede hun under det kgl. Bibliotek, senere et Aars tid under Rigsarkivet, men fra 1944 er hendes Arbejde henlagt under Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-Akademien. I de forløbne Aar har hun i »Scandia« og i »Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen« offentliggjort en Række Analyser og Studier, ogsaa nogle Bøger, deriblandt *Sveriges kristnande* (1934) og *Liber ecclesie Vallentunensis*, udgivet af Vitterhets-Akademien i Fjor. De er en Slags Fyraftenssyssel efter det egentlige Arbejde, Ordningen og Katalogiseringen af de 50 000 Arkivomslag, hun tumler med. De viser en stadig dybere Indtrængen og er i methodisk Henseende meget lærerige. Hvad Rigsbibliotekar Collijn havde bemærket om de ret mange engelske Haandskrifter, er blevet stadfæstet af Dr. Toni Schmid ved Fund af Brudstykker af Missaler, Breviarier og Antiphonarier, en nøje afgrænset, særpræget Gruppe fra Slutningen af det 12. og Begyndelsen af det 13. Aarhundrede, smukke initialprydede Bøger, hvis Proveniens fremgaar af Skrift og Helgennavne. De maa tænkes at have tjent som Forlæg for svenske Skrivere. De har været med til at danne Grundlag for Messe og Tidelæsning og ført engelske Helgener ind i Kalenderen.

Paa mange Omraader lægger Undersøgelserne en fastere

Grund under Sveriges ældre Kirkehistorie. Først med Hensyn til Stifternes tidligste Tid og deres Udvikling.

I det 12. Aarhundredes første Halvdel — fra Lund Ærkesædes Oprettelse til 1164 — lød alle svenske Stifter under Lund. Navnlig i de nær Danmark liggende Bispedømmer maatte Assers og Eskils Kirkestyre øve Indflydelse. Toni Schmid finder baade for Skaras og Växiös Vedkommende Spor af Lundensisk Tradition i Fragmenter fra det 13. Aarhundrede, der fører tilbage til det 12. Aarhundrede. Ved Domkirkens Indvielse 1145 var Bisperne Ödgrim af Skara og Gislo af Linköping til Stede. Gislo deltog ogsaa i den vigtige Provincialsynode i Lund 1139. Ærkesædet i Uppsala grundlagdes 1164. Alexander III.s Bulle anfører Lydbisperne af Linköping, Skara, Strängnäs og Västerås, men ikke Växiöbispen; hvoraf vel maa sluttes, at han blev tilbage under Lund. Danske Akter fra 1170—1191 synes at bekræfte dette Forhold, idet de nævner Bisperne Balduin og Stenar af Växiö som Vidner og Deltagere i Møder, holdt af Eskil og Absalon. Først i et Diplom af 1241 betegnes en Växiöbiskop som lydende under Uppsala.

Växiö Stift var lille og fattigt. Det fik ikke Raad til sidst i Middelalderen at lade et Missale eller et Breviar trykke, og paa Grund af Ildsvaade og Krig er der kun faa Rester tilbage af de ældre Aarhundreders liturgiske Bøger. De andre Bispedømmer skaffede sig de dyrebare trykte Bøger — Uppsala og Strängnäs baade Missale og Breviar; Linköping, Västerås og Skara kun Breviaret; Västerås et Graduale. — Deres haandskrevne Codices er for en Del bevarede; hertil kommer saa Fragmenterne. Alt i alt taget har Västerås, men især Linköping en nogenlunde god Overlevering.

I Linköping vidtstrakte og rige Stift grundede Cistercienserne Alvastra og Nydala 1143, Roma paa Gotland 1164. I Skara Stift anlagdes Varnhem 1150. Saba i Södermanland (Strängnäs Bispedømme) var Datterkloster af Alvastra. Først kom Cistercienserne til Götalandskaberne, senere naaede de til Mälaregnene. I liturgisk Henseende var Klostrene Enklaver i det Stift, hvori de laa. En Paavirkning er alligevel ikke udelukket, og som Led

i en stor centraliseret Organisation maa de utvivlsomt have formidlet den svenske Kirkes nærmere Tilknytning til den almindelige Kirke.

Toni Schmid understreger stærkt Modsætningen mellem de sydlige Bispedømmer og Bispedømmerne omkring Mälaren: Uppsala, Strängnäs og Västerås. De er senere i Udvikling og danner en Gruppe for sig med mange Fællestræk.

Overalt er Kalenderen den første og sikreste Hjælp til Orientering med Hensyn til Stifternes liturgiske Forhold. For Uppsalas Vedkommende foreligger fra c. 1200 tre Kalenderblade, som udgør Del af et Missalefragment fra Vallentuna Kirke i Uppland, fra de følgende Aarhundreder syv Kalendere (flere af dem er kun enkelte Blade), endelig de to Tryk Missale Upsalense af 1484 og 1513. Kalenderen i Vallentuna-Fragmentet er skrevet til Brug for en Kirke i et af Mälarlandskaberne. Under 8. Maj staar »Erici regis«, hvorved er tegnet et Kors og med senere Haand skrevet »festum«. Det er det ældste Vidnesbyrd om St. Eriks Kultus. Under 28. Juli læses »Botwidi«, under 11. Juni er »Eskilli martiris« indføjet. Botvid og Eskil var Södermanlands Helgener. Kalenderen mangler Maanederne Januar-Februar, derfor savnes Henrik (¹⁹/₁) og Sigfrid (¹⁵/₂). Af nordiske Helgener findes iøvrigt kun Kongerne Olav og Knud og under 8. Juli Martyrerne fra Selja paa Norges Vestkyst, Sunniva og hendes Følge. Olav var Nordens Helgenkonge fremfor nogen anden, og hans Fest fejredes i Sverige saalænge den gamle Kirke stod. Godt og vel en halv Snes engelske Navne, Ælfege, Wilfrid, Johannes af Beverley, Dunstan, Botolf, Ætheldrida etc., og nogle Ærkebispers og Bispers Navne fra Kirkeprovinsen Cölln taler om fremmed Indflydelse eller om Import af Bøger fra Vest og Syd. I Uppsala Stifts yngre Kalendere er imidlertid de fremmede Navne næsten alle forsvundne. Af de engelske findes kun Botolf fra Danelagen og Thomas af Canterbury, der begge lige til Middelalderens Slutning havde Festsdage af høj Rang; desuden Martyrkongen Edmund fra Østangel og Ærkebiskop Edmund¹. Forsvundne er

¹ Botolf stiftede midt i det 7. Aarh. i Lincolnshire et Kloster, som gik til Grunde under Vikingernes Hærgen. Hans Dag, 17. Juni, er nævnt i

ogsaa Knud Konge og Martyrerne fra Selja som Fortidslevn. Ældre Forbindelser afbrydes, gammel Kult glemmes, ny Interesser træder frem. Kalenderen afspejler det kirkelige Livs skiftende Præg. I Vallentuna-Fragmentet er der gjort Tilføjelser til den oprindelige Stamme. Hænder fra det 13. Aarh. har indført Navnene Franciscus og Dominicus og Martyren Peter fra Verona af Dominikanerordenen. I de næste Aarhundreders Kalenderer faar de to Ordensstiftere en fornem Placering. Dominikanerne, Datidens Intellectuelle, og Franciskanerne med deres folkelige Virke kom som en Stormvind over Landene og greb langt stærkere ind, end Cistercienserne havde gjort. Franciskanerne bidrog gennem de liturgiske Bøger, de førte med sig, til Udbredelse af romersk Ritus, og i Texterne i svenske sen-

Kalendere baade fra angelsaxisk og angлонormannisk Tid. Der skal i England være mere end halvhundrede Kirker, viede til ham. Ved hver af Londons 4 Porte laa en St. Botolf-Kirke. Centrum for hans Kultus var dog Dane-lagen, hvor Relikvier gemtes i Ely og Thorney Klostre. Broderskabslisterne fra Thorney fra 11. Aarh. har talrige nordiske Navne. Fra disse Egne er St. Botolf ført over Havet til Kolonisternes gamle Hjem. (jfr. min Redegørelse for Ms. Addit. 40 000 i British Museum i NTBB XX, 1933, S. 186—188). — I Danmark fandtes St. Botolf-Kirker i Viborg, Aalborg, Roskilde, Lund, Engelholm, hertil Bolsker paa Bornholm. — I Necrologium Lundense regnes hans Dag blandt Festdage, og i Kalenderen, der er knyttet til det skaanske Annal-Manuscript, som man efter dets sidste middelalderlige Hjemsted plejer at kalde Colbaz-Ms., staar hans Navn skrevet med Majuskler og med vedfojet Kors, hvorved betegnes, at St. Botolf-Dagen ligesom St. Olav-Dagen horer til Kirkefesterne. Saaledes ogsaa i den katolske Kirkes sidste Tid; i de liturgiske trykte Bøger fra de danske Stifter har 17. Juni høj Rang sammen med 29. Dec., Thomas af Canterburys Dag.

Det er umuligt at blive klar over, hvor omfattende den engelske Indflydelse i Danmark har været, saa længe vi ikke har en nogenlunde sammenhængende liturgisk Overlevering i Lighed med den. Toni Schmidts Undersøgelser har skaffet til Veje. Man kan formode, at meget af Fortids Forhold allerede er slettet ud ved Absalons Forsøg paa at skabe Uniformitet, da han 1187 eller 1188 kaldte Bisperne og Domkirkernes første Mænd til Synode i Lund (Kr. Erslev: Rep. n. 52; Annales Danici 139, 145) — end mere ved senere Forsøg, da Missaler og Breviarier sendtes i Trykken. Vist er det, at de engelske Helgeners Spor i disse Bøger er faa, naar undtages Breviarium Otthoniense. Odense Stifts Serstilling har sin Forklaring: Domkirkens Præsteskab var Benedictinere, indkaldte fra Evesham.

middelalderlige Manuscripter iagttoges et ikke ringe dominikansk Indslag. Sidste Stadium paa den lange Vej repræsenterer Kalenderen i Missale Upsalense af 1484 og 1513, der drager de hjemlige Helgener i Forgrunden.

Samme Udviklingslinie i det væsentlige findes i de andre Bispedømmers Kalendere. De liturgiske Bøger, der blev trykt i de sidste Tiaar før den katolske Kirkes Fald, bærer Præg af, at der er arbejdet med det overleverede Stof, fejlet ud, systematiseret. I alle dominerer de nationale Helgener. Hvert Stift fejrer dem alle tilsammen næsten uden Undtagelse, men giver sine egne Børn den største Ære. Derved fremkommer en Differenciering. Samtidig med at Uniformitet søges gennemført inden for Stiftsgrænsen, skiller det ene Stift sig klarere fra det andet end nogen Sinde før.

Saaledes har Toni Schmid fulgt Stifterne ned gennem Tiden — kun ikke det yngste, Åbo Bispedømme. Her har finske Lærde arbejdet. 1917 tog Chefen for Universitetsbiblioteket i Helsingfors Initiativet til en Katalogisering af Omslagene om de Arki-valier, der var afleverede i Henhold til Freden i Frederikshavn, og som for Størstedelen hidrørte fra Mss., forhen brugte i finske Kirker og Klostre. 1922 udsendte T. Haapanen 1. Hefte af *Verzeichniss der mittelalterlichen Handschriftenfragmente in der Universitätsbibliothek zu Helsingfors* omhandlende Missaler og derefter to andre Hefter, der registrerede Gradualer og Breviarier. Ligesom Haapanens Arbejde var A. Malins vægtige Disputats *Der Heiligenkalender Finlands* (1925) inspireret af Rigsbibliotekar Collijns Redegørelse. Meget kraftigt fremhæves den Paavirkning, der udgik fra Dominikanernes i 1249 grundlagte Konvent i Åbo. Dominikanernes Ordensliturgi, ikke liturgisk Tradition fra et af de svenske Stifter blev Basis for Udviklingen.

Der er meget at hente i Dr. Toni Schmidts Undersøgelser. Man faar f. Ex. Underretning om et Par Fragmenter af et Paaskespil, en dramatisk Fremstilling af Kvindernes Besøg ved Christi Grav Paaskemorgen, fundne i Kammerarkivet, og et lille Brudstykke, som gemmes i Strängnäs Domkirkes Bibliotek (NTBB).

XX, 1933, 57). Andetsteds berettes om Fund af Fragmenter af Vielseritualer, »Ordo ad faciendum sponsalia«, »Benedictio sponsi et sponsæ« (Scandia VI, 1933, 112). Hvis mere Manualestof kommer for Lyset, vil det maaske blive muligt at prøve Jos. Freisens Hypotese om engelsk Indflydelse paa svenske Ritualer, fremsat i hans Udgave »Manuale Lincopense etc.« (1904), en Hypotese, som alene hviler paa svenske trykte Manualer fra Middelalderens Slutning og end yngre engelsk Stof. Ogsaa paa dette Omraade maa der bygges op fra Grunden ved Hjælp af den ældre Overlevering.

Hidtil synes imidlertid det mangeaarige Arbejde med Arkivomslagene især at være kommet den ældre Helgenhistorie til Gode. Nogle Navne fører os tilbage til Missionstiden. Adam af Bremen nævner Sigfrid blandt de Bisper, Olav den Hellige havde med sig fra England til Norge, og som ogsaa virkede i Sverige; Ælnoth ved Besked om en engelsk Biskop Eskil, der prædikede i Sverige og blev Martyr.

Om en Kultus foreligger dog intet solidt og sammenhængende Vidnesbyrd før c. 1200, thi først fra det Tidspunkt er der bevaret liturgisk Stof, Kalendere og Litanier. Her finder man tidligst Erik, Botvid, Eskil og Sigfrid, — fra 13. Aarh.s Udgang Elin fra Skövde i Skara Stift, — fra 15. Aarh. David fra Munkatorp i Västerås Stift. Man iagttager, hvorledes en Kultus, der var stedbunden, drages til Domkirken, hvorledes den breder sig fra Stift til Stift, over hele Riget. Diplomerne giver Støttepunkter. Biskop Brynolf af Skara sætter i sin Forordning 1281 Bøde for Saar og Drab under Elin-Messe i Skövde. Et Botvidpræbende stiftes 1331 i Strängnäs Domkirke. 1463 søger den udvalgte Biskop i Västerås hos Paven Tilladelse til at føre St. David til Domkirken.

De tidligste Mss., der indeholder Helgenlevneder, er fra det 13. og 14. Aarh. Toni Schmid har arbejdet meget med dette Stof. Botvid-Legenden med de konkrete Træk, den enkle Stil mener hun at kunne føre til det 12. Aarh.¹ og stiller mod den

¹ Da Botvid er bleven dræbt af en vendisk Træl ude i Södermanlands Skærgaard, og hans Broder søger hans Lig, slaar en hvid Fugl sig ned i
Historisk Tidsskrift. 11. R. I.

de yngre Legender, der tynnes af bibelske Reminiscenser og giver meget faa reelle Data, intet individuelt, da de oftest er skaarne over en given Læst. Hun viser, at to Legender, henholdsvis fra Södermanland og Västmanland, søger at knytte St. Eskil og St. David til St. Sigfrid, der i Tidens Løb er bleven den store Missionsbiskop fra England, der bygger Kirker og grunder Bispesæder, kristner Sverige. St. Sigfrid-Legendens Udviklingslinie ligger klar, idet Toni Schmid 1942 i *Analecta Bollandiana* LX har fremlagt en Del af Materialet, karakteristiske Stykker, nemlig den ældste Redaktion af St. Sigfrids Vita efter et svensk Breviar Ms. Addit. 40 146 i British Museum (sæc. XIII), en yngre Redaktion efter Ms. Ups. C 416 (sæc. XIV) og tilsidst Legenden i sin fulde, fantastiske Udfoldelse efter Ms. Ny kgl. Saml. 54 8vo i det kgl. Bibliotek i Kbh. (sæc. XV).

Man vil gerne tage denne 9 Siders Publication som et Præludium og haabe paa en omfattende Ud-gave af de Texter, der ligger forud for de liturgiske Tryk fra Middelalderens sidste Aartier, og alt hvad der kan finde Plads i »*Vitæ sanctorum Svecicorum*«.

Dette Stykke skal dog ikke slutte med en Begæring, men med en Lov over de Undersøgelser, som føres igennem med haardnakket Vilje og lang Taalmodighed.

2.

Et Par smaa Holbergproblemer.

Af

Th. A. Müller.

1°. *Holbergs Rejse til Holland og den »Moscovitiske Edelmand«.*

I Efteraaret 1704 kom Holberg hjem til Bergen som cand. theol. med laud og megen Selvfølelse over den fine Eksamen Forstavnen af Baaden. (Arkivar H. Grüner-Nielsen henviser til Art. Seelenvogel i *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* VII sp. 1572 og til St. Thompson, *Motif-Index of Folkliterature* II, 421).

men med en tom Pung. Familien skaffede ham da en Stilling som Huslærer hos dens nære Ven, Vicebiskop Niels Smed, Holbergs tidligere Lærer ved Latinskolen, en Stilling der ved denne mægtige Mands Hjælp aabnede gode Muligheder for at opnaa et Præsteembede. Men disse Fremtidsudsigter udnyttedes ikke af Holberg. Efter et Par Maaneder var han ked af Undervisningens »Slavelænker«. Han stiledede efter et friere Liv og højere Maal end et Præsteembede. Til Forargelse for Familien og Bispen siger han sin Stilling op og stikker af til Holland, en Vej som saa mange af hans Bysbørn var draget, nylig hans Barndoms-kammerat Adrian Geelmuyden, der blev Købmand i Amsterdam og hvem Holberg senere flere Gange besøgte og musicerede med.

Penge skaffede han sig ved at sælge nogle Jordstykker, han havde arvet efter Forældrene. De indbragte ham 60 Rdr., en ikke helt ringe Sum, men efter Lejeafgiften af dem at dømme¹ var det næppe nogen synderlig god Forretning, den senere store Forretningsmand her gjorde.

Rejsen blev en Skuffelse for ham og overfor Familien noget af en Skandale. Nogen bestemt Plan og noget bestemt Maal havde han endnu ikke som ved de senere Rejser. Han opnaaede ikke nogen Stilling i Holland. Hans Undervisning i Sprog, hvor hans Kundskaber ogsaa var smaa, havde man ikke Brug for; han kunde jo heller ikke Hollandsk. Og han har aabenbart endnu ikke været klar over de Interesser, der senere kom til at fylde hans Liv, og søgt at skaffe sig Kundskaber og Oplevelser, der kunde være nyttige for dem. Ikke et Ord beretter han om de Studier, der fylder hans senere Rejser. Skønt han blev et helt Aar i Holland, melder Levnedsbrevet ikke om eet Besøg paa et Bibliotek eller et Universitet, ikke Navnet paa en Bog, ikke en Visit hos en lærd Mand, ikke en Bygning eller et Maleri — kun et Par almindelig holdte Ord om, at han anvendte de første 14 Dage af sit Ophold i Amsterdam paa at se »det, som Holland er stolt af«.

¹ Skiftet med Fortegnelse over Jordstykkerne og Indkomsterne af dem findes i »Bergens Byes Hoved Arvebog« 1701. Aftrykt hos Nordahl Olsen: L. H. i Bergen, 21—29.

Opholdet i Holland stod i det hele i et ikke lysteligt Lys for ham, da han senere skrev sine Erindringer. De 6 Sider i dem, der beretter om Tiden i Holland, fortæller kun om Skuffelser, Mangel paa Anerkendelse, Sygdom og Fattigdom. Den lille spinkle koleriske Cand. theol. med sit »Pigeansigt« kan ikke gøre sig gældende nogensteds; i de norsk-hollandske Familier, hvor han bliver introduceret, maa han høre Moralprækener for sin letsindige Rejse. Han har den Tort paa Turen til Aachen at blive taget i Forhør af sine Medrejsende, der tror, at han er en bortløben Skoledreng; hans Pas fra Holland til Tyskland lyder paa »Drengen Ludvig Holberg«. Saa faar han — vel om Vintren¹ — Forkølelssygdomme med Feber og Afmagring. Ogsaa med Pengene kniber det. Han tænker paa at tage hjem med Skam. Saa bestemmer han sig i sin Desperation til et »dumdristigt« Skridt. Trods sine yderlig faa Penge tager han en Treugers Tur til Aachen. Han vil dels efter sin Læge Ivar Brederocks Raad søge at blive af med sin Sygdom ved de berømte varme og svovlholdige Kilder, dels vil han — som han lidt naivt skriver — ved »selve det dumdristige i Foretagendet erhverve sig Ære«: rehabiliter sig i sine Amsterdamberkendtes Øjne. Men alt slaar Klik paa Grund af Pengemangel. Han har kun 6 Rdr., da han naar Aachen, og af Nød prøver han at luske fra sit Logi uden at betale. I Amsterdam søger han at rejse Penge til at rejse hjem for; han løber rundt »i Gader og Stræder« til Pengeudlaanere, som til hans Forundring ikke vil laane ham noget, skønt det unge Menneske frister med Løfte om høje Renter. Da han endelig faar Laanet, er det sikkert kun mod Kaution fra én af sine Amsterdamberkendte med Regres til Familien i Bergen. Han har i hvert Fald efter Hjemkomsten til Norge ikke Lyst til at vise sig i Bergen. Et Gode har dog Aachen-

¹ Kronologien i Holbergs Beretning om Hollandsrejsen er saa usikker, at vi af den ikke kan slutte meget om Tidspunktet for dens forskellige Begivenheder. End ikke om Rejsens Varighed fortælles der noget. C. W. Smith antog, at Rejsen kun havde varet nogle Efteraarsmaaneder 1704 (L. H.-Levnet 1858, 33 og 36). Kun fra en Samtidig (Alb. Thura) ved vi, at Rejsen varede et helt Aar.

turen med Svovlvand og Motion skaffet ham: Sundhed og dermed atter et af hans store Aktiver i Verden: hans ukuelige Humør (summa animi tranquillitas).

Som i et pludselig Glimt fik man imidlertid en Anelse om, at Hollandsrejsen har rummet mere brogede romantiske Begivenheder end Levnedsbrevets graat i graat, da Registrator i Geheimearkivet Kall Rasmussen 1858 fandt Holbergs Ansøgning til Frederik IV om at blive Professor (vist fra Januar 1714) og offentliggjorde den i »Historisk Tidsskrift« i en Afhandling, der gjorde Epoke i Holbergforskningen ved i udstrakt Grad at bygge paa Arkivalier og at fremdrage overmaade meget nyt Stof. I Ansøgningen anfører Holberg blandt sine Kvalifikationer til Professorembedet sine tre Rejser, til Holland, Tyskland og England. Og paa den hollandske Rejse fortæller han, at han »har rejst med en Moscovitisk Edelmand«. Om dette mærkelige Bekendtskab har han ellers ikke mælet et Ord, heller ikke fortæller han, i hvilken Egenskab han rejste med Russeren. Den forsigtige Kall Rasmussen antyder som en Mulighed, at han har været Hovmester for denne. En ganske ung russisk Dreng, Nicolai Ismailow, Søn af den russiske Minister i København, gik netop i disse Aar paa det ridderlige Akademi i København (1702—07) og havde der en dansk Hovmester, Joh. Henrik Syling²; Holberg — mener han — kan have haft en lignende Stilling. Et Problem melder sig imidlertid ved Holbergs Omtale af Rejsen med Russeren. Det er, hvorfor Holberg aldrig, hverken i Levnedsbrevet eller i sine andre Skrifter, hentyder til dette dog baade mærkelige og interessante Rejseselskab. Han fortæller jo dog ellers vidt og bredt om ganske anderledes jævne Ledsagere eller kortvarige Bekendtskaber paa sine Rejser. Forskere som Chr. Bruun³, Just Bing og Nordahl Olsen har ikke ment, at denne besynderlige Tavshed lod sig forklare paa anden Maade end, at Holbergs Stilling til Russeren har været af en Art, som

¹ Bidrag til L. Holbergs Biographi for Aarene 1702—14 (Hist. Tidsskr. 3. R. I, 94—130).

² Sst. S. 105 Anm. 4.

³ Om Ludvig Holbergs trende Epistler (1895), 58.

han senere ikke skøttede om at omtale, at han f. Eks. havde været Lakai hos ham. Havde han været Hovmester, var der jo lige saa lidt Grund til at fortie det, som at han paa en senere Rejse var Hovmester for den unge Winding. Men »at Professor Ludvig Holberg skulde meddele, at han i maanedsviis havde været nødt til at pudse en anden Mands Sko og børste hans Klæder — det tog sig ikke godt ud« (Just Bing).

I den allersidste Tid har Dr. F. J. Billeskov Jansen behandlet Spørgsmaalet om Holberg og den moskovitiske Edelmand, bl. a. i det foregaaende Hefte af »Historisk Tidsskrift«. Denne Behandling har Krav paa nogen Opmærksomhed, hvad Betydning man saa vil tillægge Emnet, bl. a. fordi den aabenbart fremstilles som et Mønster paa, hvorledes et historisk Problem og en historisk Tekst skal behandles, hvorledes »en Tekst skal eksamineres tilstrækkelig skarpt« og i tilbørlig »Sammenhæng med Helheden«. Hvilken Betydning Billeskov Jansen i den Retning tillægger sin Behandling af Spørgsmaalet, fremgaar af, at han i Løbet af 1½ Aar har optrykt den ikke mindre end tre Gange nogenlunde ordret¹.

Jeg maa tilstaa, at jeg i Billeskov Jansens Redegørelse ikke har kunnet finde andet om Holbergs Forhold til Russeren end, hvad der allerede er fremsat af andre, og en Række Forsøg paa at bevise dette ud fra Professoransøgningens og Levnedsbrevens dog tilstrækkelig kendte Tekst, Forsøg som kun synes mig at vise ringe Kendskab til, hvorledes en *historisk* Tekst skal behandles. Jeg skal søge at vise det.

Først Billeskov Jansens *Resultater* angaaende Holbergs Stilling til Russeren. B. J. mener, at Holberg har været Hovmester hos Russeren, ligesom han senere paa en Rejse til Tyskland var det for Etatsraad Vindings Søn. Altsaa ganske den samme Anskuelse, der før er fremsat som rimelig af Kall Rasmussen, Daae og Hans Brix. Og den fremsættes *her* med samme Forhold som hos Forgængerne. »Det *kan antages* (!), at Holbergs Stilling har været en *lignende*« som hos den unge Vinding; Hol-

¹ Gads Danske Magasin Jan. 1944.: »Holbergs Memoirer«, 240; Hist. Tidsskr. 11. R. I, 487 ff.

berg »har *antagelig* (!) ladet sig engagere af en Russer« af Penge-mangel. Altsaa intet nyt.

Det nye skal vel altsaa ligge i, at Billeskov Jansen mener at kunne bevise, at disse ikke nye Synspunkter »antagelig« er rigtige ud fra Ansøgningens og Levnedsbrevens Ord. Altsaa i Metoden.

At Holberg har været Hovmester for Russeren fremgaar efter B. J. af Professoransøgningens Tekst. Denne lyder saaledes: »Jeg har reist 3 Gange udenlands, først med en Moscovitisk Edelmand. Siden paa min egen haand opholdet mig halvtredie Aar udi Engeland aleene ved mine egne Studia, saasom de ulykkelige ildebrander udi Bergen have totaliter skildt mig ved mine midler. Og den tredie gang reist her fra med Etats Raad Windings Søn«. Billeskov Jansen slutter heraf: Holberg bruger samme Udtryk (»rejist med«) om sit Følgeskab med Russeren og med den unge Vinding. Han maa altsaa have indtaget samme Stilling begge Gange. Da vi nu fra Levnedsbrevet ved, at han var Præceptor for Vindings Søn, maa han ogsaa have været det hos Russeren. Alt sammen fuldstændig *logisk* sluttet. Det vilde ogsaa være *rigtigt*, hvis vi havde Sikkerhed for, at Professoransøgningen var en paalidelig Kilde til Holbergs Levnet. Dette vilde følgelig enhver *Historiker* undersøge, før han gav sig til at drage Slutninger af den, men B. J. har forsømt det. Det kunde jo nemlig være, at Holberg i sin Ansøgning overfor Kongen havde haft helt andre Hensigter end at give et historisk korrekt Billede af sin Ungdoms Farter. Det kunde være, at han med den vilde opnaa noget praktisk, selv om det gik lidt ud over den strenge Sandhed. Der er nu ogsaa i Ansøgningen et Sted, som vi kan kontrollere, og som er saa lidt i Overensstemmelse med Sandheden, at det ved en Smule Eftertanke burde gøre Læseren mistroisk overfor Ansøgningen som Kilde ogsaa paa andre Punkter¹. Det er de ovenfor anførte Linier, hvori Holberg fortæller, at han ved

¹ Billeskov Jansen har ligesom andre før ham bemærket, at Holbergs Beretning her ikke er i Overensstemmelse med Sandheden, men han har ikke draget Konsekvensen deraf med Hensyn til Ansøgningens Værdi som Kilde.

Bergens »ulykkelige ildebrander« er bleven »totaliter skildt ved sine Midler«. Sandheden var, at Holberg ogsaa efter Ildebrandene havde saa meget af sin Arv i Behold i Jordegods, at han deraf kunde betale Onklen Peder Lem ikke ubetydeligt for sit Ophold i 6—7 Aar¹ og endda ved Rejsen til Holland have 60 Rdr. i Behold. Holbergs Hensigt med denne Afvigelse fra Sandheden er vel ganske klar. Han har overfor Kongen villet fremstille sig som en værdig trængende Lærd, der trods den yderste Fatigdom af Kærlighed til Videnskaben uden offentlig Understøttelse har foretaget flere Studierejser, og derfor nok kunde fortjene et Professorembede.

Det kunde jo nu være, at det med Professoransøgningens Ord om den moskovitiske Adelsmand forholdt sig paa samme Maade som med dens Beretning om Ildebrandenes totale Ødelæggelse af Holbergs Midler. At det de tilstræbte, ikke helt var Sandheden men en praktisk Fordel, og at de ikke uden videre kunde fortolkes, som om de var Dele af et vidnefast juridisk Dokument eller en litterær Tekst, der skulde udlægges. Der kunde f. Eks. som en Mulighed til Forstaaelse af den virkelige Sammenhæng regnes med følgende: Holberg kunde jo ikke godt i sin Ansøgning fremstille sin »taabelige Udenlandsrejse« som Anbefaling til et lærd Embede, paa den Maade som han senere ugenert gjorde det i Levnedsbrevet: den ubetænksomme Bortrejse fra sin Plads mod sine Paarørendes Ønske, ikke et Besøg paa et Bibliotek eller et Universitet, ikke en Bog, Pengevanskeligheder, der driver ham til at forsøge at luske sig fra Værtshusgæld, Farten rundt efter Penge hos Udlaanere o. s. v. Paa den anden Side har han nødvendig villet opgive at nævne sin første Udenlandsrejse blandt sine lærde Adkomster. Og saa griber han til den Udvej uden ligefrem at sige det, at antyde, at den hollandske Skandalerejse har været en pæn Hovmesterrejse af samme Art som den senere Rejse med den unge Vinding.

At Holberg paa Hollandsrejsen har kendt og maaske en kort

¹ Jordegodset har ikke været ubetydeligt. I Aaret 1701 sælger Onklen af sin Myndlings Ejendom Middtun saa meget, at det indbringer 112 Rdr. (L. Daac i Norsk hist. Tidsskr. 1. R. II, 274).

Tid f. Eks. paa Vejen til Aachen har rejst sammen med en Russer, er vel hævet over al Tvivl. Men, hvor nært Bekendtskabet har været og af hvad Art, er vi ikke mere i Stand til at afgøre. At Holberg har været Hovmester hos Russeren er ikke sandsynligt. Ansøgningen om Professoratet er, som omtalt, højst usikker som Kilde. Og vil man holde paa denne Antagelse, maa man kunne give en Forklaring paa, hvorfor Holberg aldrig ellers omtaler dette mærkelige Bekendtskab paa samme Maade, som han vidtløftigt taler om sin Hovmesterrejse med den unge Vinding. Billeskov Jansen kommer, som ogsaa andensteds¹ i sine Arbejder, uden om Vanskeligheden ved at lade, som om den ikke eksisterer. Han omtaler den i sin Behandling af Spørgsmaalet ikke med et Ord. Ligeledes maa man forklare, at Holberg trods sin Hovmesterstilling altid er i Pengemangel; nogen Løn maa han vel have faaet². Sandsynligst forekommer det mig, at Bekendtskabet har været af en ganske flygtig og forbigaaende Karakter, og at Holberg saa i sin Ansøgning om at blive Professor har benyttet det som et kønt Skærmbrædt for sin uheldige og ulærde Rejse. Det forekommer mig ogsaa rimeligere end, at Holberg skulde have været Lakaj hos Russeren³.

¹ Eksempler i Gads Danske Mag. Jan. 1944, 34 ff.

² Billeskov Jansen mener, uden at give Grunde, at Forholdet til Russeren er bleven bragt til Afslutning lige for Holbergs Rejse til Aachen. Holberg har da ved Afskeden »faaet bragt sin Okonomi paa Fode« og kunnet »foretage en Baderejse til Aachen«. En Baderejse! Ja det kan man jo godt kalde det. Det var i hvert Fald af de billigere. Han kommer til Aachen med 6 Rdr. og maa for at slippe bort med lidt i Behold prøve at luske bort uden at betale. Og den paa Fode bragte Okonomi!

³ Et Bevis for, at Holberg har været Lakaj hos Russeren, har den hollandske Forsker Hoogvliet villet finde i den Omstændighed, at Holberg — som han selv fortæller i sit Første Levnedsbrev — paa sit Pas paa Rejsen fra Holland til Aachen kaldes »Le garçon Louis d'Holberg«. »Garçon« skal her efter Hoogvliet betyde »Tjener« (Saskia Ferwerda: »Holberg en Holland« 1939, 41, Anm. 2). Var dette Tilfældet, vilde den ærekære og af sin »adelige« Fødsel stolte Holberg imidlertid næppe have omtalt denne Benævnelse paa Passet. Der hentydes sikkert her til hans drengagtige Udseende. Da han var 30 Aar og Professor designatus antoges han i Paris for »un garçon de dix-huit ans«.

Men foruden af Professoransøgningen mener Billeskov Jansen, at man ogsaa af *Levnedsbrevet* kan paavise, at Holberg har været i Russerens Tjeneste, vel at mærke, hvis Levnedsbrevets Tekst bliver eksamineret paa samme kyndige og nøjagtige Maade, som han har anvendt paa Professoransøgningen. Det Ræsonnement, der ifølge Billeskov Jansen skal til for at naa det rigtige Resultat, er følgende: Holberg har efter sin egen Opgivelse 60 Rdr. med til Holland. Da han 14 Dage efter sin Ankomst til Amsterdam gør sin Status op, kommer han til det Resultat, at han for dem med største Sparsommelighed vil kunne leve seks Maaneder. Efter den Tid vil han staa uden Ressourcer, og saa er det, at han af Nød gaar i Russerens Tjeneste.

Alt dette er rigtig ræsonneret, men alligevel bliver Resultatet ogsaa her forkert. Ved Analysen af Professoransøgningen glemte Billeskov Jansen at undersøge Ansøgningens Kildeværdi, før han begyndte at ræsonnere logisk ud fra den. Ved Analysen af *Levnedsbrevet* er han, som det oftere hænder ham¹, af Iver for sin Teori blind for Ting i Teksten, der taler imod den og gør den umulig. Holberg er nemlig under sit Ophold i Amsterdam slet ikke henvist til sine 60 Rdr. for at leve. Han nyder i høj Grad godt af Gæstfriheden hos de mange Nordmænd særlig fra Bergen, der var bosat i Amsterdam², bl. a. vel Barndomsvennen Adrian Geelmuydens Slægt. Han modtager Indbydelser og Introduktioner til nye Bekendte af dem³. Og i sine unge Aar var Holberg aldrig bange for at leve paa andres Bekostning, naar det kneb med Pengene. Da han saaledes efter Hollandsrejsen vendte hjem til Norge uden Penge og ikke tør tage til Bergen, logerer han sig et halvt Aar ind hos nogle Næstsødkendebørn i Christianssand; som en Slags Betaling underviser han sin Vært i Begyndelsesgrundene i Engelsk. Paa sin følgende Rejse til England drager han ud med 12 Rdr. i Lommen, altsaa meget

¹ Eksempler i »Gads Magasin« Jan. 1944, 84.

² Nordmændene var i Amsterdam saa talrige, at de sammen med de meget færre Danske havde egen Kirke, Præst og Salmebog. L. Daae: Normænds Udvandringer til Holland og England (1880), 16.

³ »Nam in quacumque domum ministerio municipalium introductus fui . . .« Ep. ad virum perillustrem, Holbergs Saml. Skr. V, 13.

mindre end paa Hollandsrejsen, men han har som yderligere Hjælp faaet en velstaaende Enkes Søn til at tage med uden Moderens Vidende. Da Rejsepengene er sluppet op, begiver de to Venner sig til London, og Holbergs Rejsekammerat faar der efter Holbergs Eksempel i Amsterdam, et Laan paa Moderens Navn mod Kaution af en i London bosiddende Mand fra Trondhjem. For disse Penge lever de to Venner et Par Maaneder »i Fryd og Herlighed«, først i London, saa paa et Værtshus i Oxford. I denne glade Tid gør Holberg Bekendtskab med flere Oxfordstudenter, der skaffer ham Undervisningstimer, da Vennen er bleven ekspederet hjem efter Ordre fra Moderen. Og som en god Aflastning paa Budgettet bliver han »næsten hver Dag inviteret til Frokost og Middag af Medlemmer af de forskellige Kollegier«.

Saaledes har Forholdene ogsaa været i Amsterdam med Landsmændenes stadige Indbydelser og Introduktioner. Han har ikke været henvist til sine 60 Rdr. for at kunne leve. Med Spar-sommelighed og rigelig BESPISNING hos Bekendte har de kunnet strække langt, vel endog lige til Hjemrejsen, selv om de ikke har været nok til ogsaa at sikre Hjemrejsen, der krævede kontante Penge. Men hermed falder jo rigtignok den logiske og spidsfindige Beregning om, hvorlænge Holberg har kunnet eksistere med sine 60 Rdr. uden at behøve at gaa i Russerens Tjeneste¹.

En virkelig Besked om det gennemdebaterede Emne om den russiske Adelsmand lader sig næppe udlede af de forhaan-

¹ Som en Slags Bekræftelse paa at Holbergs Beregning er rigtig, naar han siger, at 60 Rdr. netop var hvad han behovede til at leve i et halvt Aar, anfører Billeskov Jansen, at han paa sin Udenlandsrejse 1714—16 netop fik 60 Rdr. halvaarlig af det Rosenkrantzske Stipendium. Han følger her autoritetstro den almindelige Opfattelse af Stipendiets Størrelse, som f. Eks. ogsaa findes i min Bog om »Den unge Ludvig Holberg«. Men er den rigtig? Holberg siger selv oftere, at han kun fik 100 Rdr. aarlig (»Hl.'s Memoirer« ved B. J., 253). Billeskov Jansen afviser uden Undersøgelse dette Udsagn af den dog ret pengeinteresserede Holberg som fejlagtigt (l. c.). Men det er ikke umuligt, at Holberg har Ret.

Sagen er, at der i *Fundatsen* for det Rosenkr. Stipendium (Hofman: *Fundationer* (1755) I, 126) *ikke* staar, at Stipendiaterne skal have 120 Rdr. aarlig, men at de skal have Renten af 2000 Rdr., der skal udsættes til 6 % aarlig. Hvad ikke nødvendig er det samme. Der kunde sikkert være Aar, hvor det kun var muligt at faa 5 % eller mindre af Legatkapitalen.

denværende Kilder. Det kan kun faas ved nye Fund i Arkiverne af samme Art som Kall Rasmussens Fund af Professoransøgningen. Men sligt sker ikke hver Dag, og Arkivundersøgelser har jo for øvrigt aldrig været Billeskov Jansens Sag. Dr. Saskia Ferwerda, der har skrevet en smuk Bog om »Holberg og Holland«, har anstillet ihærdige Undersøgelser i hollandske Arkiver, men har, som hun godhedsfuldt har meddelt mig, intet fundet, der kunde give Oplysninger om Holbergs Hollandsrejse, om den russiske Adelsmand, om Adrian Geelmuyden eller om Holbergs Læge med det norske Fornavn og det hollandske Efternavn.

Det ovenfor drøftede Problem er jo ikke af de vigtigste. Men det aabner dog visse Indblik i Holbergs Psykologi. Og det er ikke uden metodisk Interesse. Blandt andet synes Behandlingen af det at vise, at den videnskabelige Metode, der anvendes i et Fag som Historie, ikke er helt den samme, som den der anvendes i Fag som Litteraturhistorie, Æstetik og Poetik.

For at fremføre en Modsætning til sin oven omtalte Analyse af Historien om den moscovitiske Adelsmand skriver Billeskov Jansen: »I Th. A. Müllers Holbergbiografi spores en vis Ulyst til at følge Appellen fra Erslev, hvis kildekritiske Metode han tidligere bevidst(!) overførte paa Studiet af Portrætter som historiske Dokumenter«¹. Dette er ikke i Overensstemmelse med Virkeligheden. *Alle* de Værker af Holberg, der falder indenfor min Bogs Omraade, faar nemlig en oftest endog ret indgaaende kildekritisk Behandling: Introductionen, Anhanget, Naturretten

Holberg kom selv som Kvæstor til at erfare, hvor vanskeligt det var at faa Universitetets Penge anbragt til en rimelig Rente eller overhovedet at faa dem anbragt (Levned ved Winkel Horn, 289. Ep. 446). Et Svar paa, hvor meget Holberg i Virkeligheden har faaet, kan vel kun opnaas ved Undersøgelse i Arkiverne. Regnskabsbøgerne for det Rosenkr. Stipendium er ikke bevaret i Universitetsarkivet, som de er det for Borchs Kollegiums Vedkommende, heller ikke »Acta facultatis theologicæ« opgiver Summen. Men har Billeskov Jansen forsøgt andensteds? Spørgsmaalet er jo ikke af de vigtigste, men i et Tilfælde som dette, hvor det nojagtige Tal er af Betydning i Billeskov Jansens Bevisførelse, burde han ikke have ladet sig nøje med andenhaands Opgivelser.

¹ Hist. Tidsskr. 11. R. I, 489.

(S. 138—64), Skæmtedigtene (S. 277—296) o. s. v. Introduktionen og Anhanget fik før Behandlingen i min Bog en udførlig kildekritisk Behandling i *Historisk Tidsskrift*¹, ligesom det fremdroges, hvad disse Værker fortalte om Holbergs hele Habitus efter Englandsopholdet. Ogsaa kontrolleredes og suppleredes de trykte Kilder efter »Appellen fra Erslev« i stor Udstrækning ved Materiale fra Arkiverne. En kritisk Behandling af Levnedsbrevet, som B. J. efterlyser hos mig, hører efter den Plan, jeg har fulgt med Holbergs øvrige Værker, hjemme ved Omtalen af den Tid, da Bogen fremkom; der vil den følge. Et Sted, hvor Billeskov Jansen ellers med Rette kunde vente at finde den efterlyste »udtømmende kritiske Analyse af alle de holbergske Tekster, der hører herhen, først og fremmest de autobiografiske Meddelelser i Breve, Fortaler og Epistola prima« — er i sin egen Udgave af Holbergs Levnedsbreve. Men den findes ikke. Indledningens litterærhistoriske Placering af Værket er jo noget ganske andet.

2°. *Holberg og Magister Peder.*

En Regel, som Kr. Erslev ved sine Øvelser ofte indskærpede, var, at man ikke i sine Undersøgelser glad og tilfreds maatte slaa sig til Ro med en Forklaring, fordi den var sandsynlig og tiltalende. Der var, naar man ser rigtig efter, ofte flere andre Muligheder, som man maatte opsøge og veje mod hinanden. Følgende Episode fra Holbergs Liv kan maaske have lidt Interesse som Eksempel paa en Opgave med flere mulige Løsninger.

Aaret efter at Holberg var bleven Student, tog han (1703) et Aars Tid Plads som Huslærer hos Pastor Chr. Nielsen Weinwich i Voss Øst for Bergen, dels for at forberede sig til teologisk Eksamen, dels for at tjene lidt til et lille Ophold i Kbh. før han gik op til Eksamen. Han maatte i denne Stilling nogle Gange prædike for Præsten i de afsides beliggende Annekser Vik og Opheim, hvortil Turen pr. Hest tog et Par Dage. Præsten var ikke helt fornøjet med hans korte Prædikener. Derimod fortæller han, at Bønderne, der ikke var forvænnet med gejstligt Besøg, var saa glade ved hans Taler, at de sammenlignede

¹ *Hist. Tidsskr.* 10. R. IV, 1—28.

ham med en ham ellers »ukendt tidligere afdød Præst, *Mag. Peder*, som de paa Grund af hans kraftige Tale saa op til som en anden Chrysostomus«.

Nu har L. Daae imidlertid i en bekendt og ofte citeret Afhandling¹ meddelt, at der overhovedet i Voss ikke har været nogen Præst af Navnet *Mag. Peder*. Daae meddeler blot Kendsgerningen, men drager ikke nogen Slutning deraf. Den Slutning, som er den mest nærliggende, er vel, at vi her — som oftere i Holbergs Produktion² — har et Eksempel paa, at Holberg for en morsom Historie eller en Vittighed ikke har taget det saa nøje med den historiske Sandhed, noget der ikke vilde være uden Betydning til Forstaaelse af den artistiske Side af Holbergs Karakter med dens Lyst til Fabuleringen. Billeskov Jansen slutter sig i den omtalte Anmeldelse S. 491 til Daaes Bemærkning, den er for ham Slutningen, »den sidste Draabe«, der bør »presses af den foreliggende Litteratur«.

Daaes Iagttagelse er imidlertid ikke, som Billeskov Jansen mener, »den sidste Draabe«. Spørgsmaalet er, hvis man endelig vil drøfte det, mere indviklet. Der er flere Muligheder. Holbergs forkerte Præstenavn behøver jo ikke at være Udslag af Lyst til at fabulere. Han kan let, da han 24 Aar senere nedskrev Fortællingen fra Voss i sit Levnedsbrev, have glemte Navnet paa Præsten og saa ladet ham løbe i Trykken med det første det bedste Navn, der faldt ham ind.

Der er imidlertid endnu en tredje Mulighed til det forkerte Navn, som Billeskov Jansen aabenbart ikke kender, da han ikke anfører den. Den findes anført i Olsvigs Bog om Holbergs unge Aar (S. 338). Der findes ganske vist i Voss ikke nogen

¹ Optegnelser til Ludvig Holbergs Biographi (1872), 29.

² Et Eksempel herpaa har jeg i sin Tid meddelt Billeskov Jansen til hans Udgave af Holbergs »Moralske Tanker« (S. 497). Holberg fortæller der fra sin Parisertid om en norsk Student ved Navn Mecklenborg, der blev spurgt om sit Navn af Schweitzeren, da han vilde skaffe sig Adgang til en eller anden Festlighed. Hans Tjener henkastede da flot: Monsr. de Mecklenborg. Da Hertugen af Mecklenburg just da opholdt sig i Paris, blev han taget for denne og »med stor Æresbevisning indladen«. I Universitetsmatriklen findes der imidlertid ikke i Tiden 1704—26 nogen Student af Navnet Mecklenborg.

Sognepræst af Navnet Peder. Derimod var der to *Kapellaner* af dette Navn, af hvilke den ene, Peder Arctander, havde forladt Voss Aar 1700, altsaa kun et Par Aar før Holbergs Ankomst. Det er vel rimeligt at antage, at det er ham, hvis Talegaver Vossbønderne har beundret og med hvem de har sammenlignet Holberg. Holbergs Fortælling er rimeligvis sand.

3°. *Er Peder Paars fuldendt eller ufuldendt.*

Som bekendt udkom »Peder Paars« ikke paa en Gang. Saa ofte Forfatteren havde et vist Kvantum Tekst færdigt, udgav han det som en Bog. Nogen sikker Plan for Værket har han under Udarbejdelsen næppe haft. Det er gaaet for ham som for Comoedieskriverne; »mens de skriver paa Comoedien, falder dem af sig selv ind, hvorledes den skal udføres og endes«. I hvert Fald ender Digtet ikke med, som Digteren straks i Begyndelsen af Værket forudsiger Gudinden Avind, at hun med største Harm har »maat see ham (Paars) komme hjem (til Kallundborg) — med Folks Forundring, med Berømmelse og Ære« (I, 1). Digtet standser, da Helten fra Skagen er paa Vejen til sin Fæstemø i Aarhus. Man har deraf almindelig sluttet, at Forfatteren er bleven ked af Arbejdet og har undladt at bringe det til Fuldendelse. Med denne Formodning har Professor Hans Brix ikke uden Heftighed vendt sig; Bogen er ikke »en Torso«, siger han.

Om man vil ansé den nuværende Slutning for tilfredsstillende, bliver vel nærmest en Smagssag. Den er i hvert Fald ikke den af Digteren lovede. Nogen Interesse kan det dog i denne Sammenhæng have, at det ogsaa i Holbergs egen Samtid gjordes gældende, at Digtet var efterladt ufuldendt.

I sin »*Idea historiæ litterariæ Danorum*«, der udkom 1723, et Par Aar efter, at »Peder Paars« var afsluttet, nævner Forfatteren, Albert Thura, blandt Holbergs Værker S. 355 ogsaa »*Itinerarium Petri Porsii, quattuor partibus adhuc constans*« (*forelobig* bestaaende af fire Bøger) ∴ man venter stadig en Fortsættelse, ansaa ikke Værket for afsluttet.

Anmeldelser.

Schultz' Danmarkshistorie. Vort Folks Historie gennem Tiderne skrevet af danske Historikere. Redigeret af Aage Friis, Axel Linvald og M. Mackeprang. I-VI. Kbh. 1941-43.

Schultz' Danmarkshistorie er, som det fremgaar af forordet, intet nyt værk, men en revideret udgave af den i aarene 1926—29 under samme redaktion udsendte »Det danske Folks Historie«, der samtidig med forlagsskifte ogsaa har skiftet navn. Der er dog sket ikke ubetydende ændringer i medarbejderstaben. Det ældste betydningsfulde historiske afsnit af Danmarks Fortid, tiden ca. 800—1241, der i »Det danske Folks Historie« skildredes af Johannes Steenstrup, er i nyudgaven delt mellem Vilhelm la Cour og Hal Koch, saaledes at den første skildrer tiden ca. 800—1042, den sidste tiden 1042—1241. For skildringen af tiden 1588—1648 er C. O. Bøggild-Andersen traadt i stedet for Povl Engelstoft. Ligeledes er der sket ændringer i medarbejderstaben for flere af de senere afsnit (se ndfr. s. 686).

Da det ikke drejer sig om et nyt værk, men mange af afsnittene er udarbejdede for ca. 15—20 aar siden og ofte nu kun reviderede med let haand, maa det maaske være anmelderne tilladt fortrinsvis at gøre de nyskrevne afsnit til genstand for omtale. Inden Vilhelm la Cours og Hal Kochs behandling af tiden ca. 800—1241 omtales, skal dog forudskikkes et par bemærkninger om første bind i sin helhed. Allerede i »Det danske Folks Historie« indledes med et afsnit af Knud Jessen om »Danmarks Natur gennem Tiderne« samt et kort afsnit af Svend Aakjær om »De danske Sprogs Oprindelse og Udvikling« begge fortræffelige som orientering. Men noget betænkelig virker denne udstykning mellem videnskabsmænd af forskelligt fag og indstilling, naar man kommer til de følgende to afsnit arkæologen Johannes Brøndstedts »Vort Folks Oldtidsliv og Fortidsminder« og Vilhelm la Cours »Vort Folks Oprindelse og ældste Historie«, der i førsteudgaven rakte til vikingetiden og i nyudgaven ogsaa omfatter denne. De to afsnit dækker i stort omfang hinanden i tid. Naar redaktionen

allerede i 1920erne har ment det nødvendigt at lade en arkæolog af fag selvstændigt behandle det danske folks ældste historie, er baggrunden herfor naturligvis arkæologiens stærke udvikling gennem de sidste decennier, der maa vanskeliggøre det for ikke fagmænd at beherske det omfattende stof. Ved tanken om, at Johannes Steenstrup endnu ved aarhundredeskiftet turde paatage sig at give en samlet skildring af tiden helt op til 1241 i første bind af »Danmarks Riges Historie«, og at Erik Arup endnu i begyndelsen af 1920erne har vovet forsøget, undslipper der dog læseren et vemodigt suk. Det store landnam i vor ældste historie, som arkæologen Johannes Brøndsteds afsnit betyder, har jo uundgaaeligt berøvet Vilh. la Cours skildring en jordfasthed, som den ellers kunde have faaet. Om nogen udenfor de snævre fagarkæologers kreds turde la Cour dog have haft forudsætninger for at beherske det arkæologiske stof. Der kan da ogsaa her peges paa, at man i »Sønderjyllands Historie«, som la Cour selv har været medredaktør af, har ment at kunne undvære en arkæologs medarbejderskab. Berøvet det arkæologiske materiale har det sagnhistoriske stof i la Cours fremstilling faaet en mere fremskudt plads end sikkert ellers vilde være blevet det til del. Selv om den senere tids sammenlignende sagnhistoriske forskning har sat sig spor i la Cours fremstilling, saa har han dog i sin skildring kastet venerationens kaabe over de gamle sagn. Vel nævnes det, at Dan og Angul maa opfattes som opnævnerkonger, at fortællingen om Skjold som hittebarnet sendt over havet ene liggende i et skib modsvarer af varierende hittebørnssagn andetsteds, men dog har la Cour betitlet et helt afsnit »Skjoldungeriget«, som han identificerer med Danevældens første store tid. En mere nøgternt indstillet historiker vilde nok her ladet dette staa in blanco indtil moderne sagnhistorisk forskning havde vist vej gennem »sagnets spind af eventyr« ind til en eventuel kerne af særlig dansk tradition, nu vel for en stor del dækket af vandresagnetenes svøb. Det kan i hvert fald ikke nægtes, at læseren, naar han vender sig fra la Cours højtsvungne fjerde afsnit om »Skjoldungeriget« til femte afsnit om det olddanske samfund føler, at her er et noget nær uoverstigeligt svælg. Dette har da ogsaa synet saa stærkt for Vilhelm la Cour selv, at han mellem »Skjoldungetid« og »Vikingetid« (fra slut. af 8. aarh.) indskyder en opløsningens tid fulgt af en saa langsomt skridende genopbygning, at samfundets udbygning først ca. 950 atter gav mulighed for en kraftig centralmyndighed. Skeptikere vil maaske mene, at den aldrig før har foreligget. En langsom men fortsat udvikling stemmer — forekommer det mig — egentlig ogsaa bedst med la Cours egen opfattelse af det danske samfunds

opstaaen, saaledes som den tegner sig i det første afsnit kaldet »Bosættelsen«, hvor han opridser en udvikling fra flokkene og deres bopladser til bygderne, der atter voksede sammen til »tjod«. I la Cours definition at forstaa som mindre territorialsamfund — af hvilke han søger at identificere enkelte — og hvis videre udvikling søges klarlagt i det nært tilknyttede femte afsnit om »det olddanske Samfund«. Pladsen tillader desværre ikke nøjere at gaa ind paa flere af de i disse afsnit anlagte synspunkter —. Kun et punkt skal jeg henlede opmærksomheden paa. Naar Vilhelm la Cour synes tilbøjelig til at tillægge ætten en afgørende betydning ved bosættelse og landsbygrundlæggelse (I, s. 413), kan det bemærkes, at en saadan opfattelse næppe støttes ved sammenligning med forholdene hos andre germanske stammer¹.

Videre kan det bemærkes, at den fremadskridende teknik indenfor landbruget ikke træder frem med samme klarhed som i Johannes Brøndsteds skarpt leddede fremstilling, og at naar la Cour om hjulploven skriver, at kendskabet til dette baade kraftigere og mere effektive redskab, som kunde tillade en udvidelse af driften, kan spores tilbage til den tidligste jernalder, men at det sikkert i lange tider »kun var Storbøndernes Sag at anskaffe sig« denne (I, s. 409), vender han sig dermed mod den almindeligt herskende opfattelse, hvorefter hjulploven, hvor forholdene var egnede, hurtigt kom i almindelig anvendelse overalt indenfor germansk eller gotisk omraade og fremkaldte eller fremtvang samarbejde indenfor landsbyerne (dog hersker ikke fuld enighed om hvorvidt systemet med de lange smalle agre skyldtes hjulploven)². Heller ikke omtaler la Cour klimaforværringen som en medvirkende faktor ved den tungere plovtypes indførelse. Dette kunde være gjort blot ved en krydshenvisning til Brøndsteds afsnit (I, s. 264 f.)³.

Endnu et punkt skal fremhæves. la Cour rammer sikkert det rette, naar han formulerer den opfattelse, at det oprindelig var i sin egenskab af kriger, at kongen blev bærer af politisk magt, og at hans styrke først og fremmest udtryktes gennem størrelsen af den huskarleflok eller hird, som han formaaede at samle om sig, men som han saa ganske vist ogsaa havde pligt til at skaffe underhold — og at betydningen af det kongen efterhaanden til-

¹ Jfr. Cambridge Economic History I, 16—18, som la Cour dog ikke har været i stand til at nyttiggøre sig, da værket er fremkommet 1941 og først i efteraaret 1945 er blevet tilgængeligt for danske historikere.

² Cambridge Econ. Hist. I, 18.

³ Jfr. i øvrigt Cambr. Econ. Hist. I, hvoraf vil fremgaa, at først med indtrædelsen af et fugtigere og køligere klima blev den svære plovttype, der frembragte den dybe plovfure, hensigtsmæssig.

lagte kongelev i forhold hertil i begyndelsen stod i anden række. En opfattelse af det olddanske samfund som af udpræget krigerisk karakter udadtil allerede inden vikingetiden sætter ind i slutn. af 8. aarh., turde have megen sandsynlighed for sig. la Cour gør endda nok de gamle nordiske »Farmænd« lidt for fredelige, naar han skriver, at »vore Vikingskibe trods al krigerisk Udrustning ikke var egentlige Krigsskibe. De egnede sig ikke til Kamp i aaben Sø, og de benyttedes kun sjældent dertil. De var derimod ypperlige hurtigtsejlende og sødygtige Transportfartøjer, som kunde bringe Mandskabet over til Kyster, hvor enten Plyndringer eller Købmandsfærd vilde skaffe Skibet fuld Last, inden Kursen blev sat mod Hjemmet« (I, s. 434). Det er vel rigtigt, at vikingeskibene ikke egnede sig til kamp i aaben sø, men hertil maa rigtignok føjes, at en saadan form for søkrig ogsaa er af langt senere dato (den kom først for alvor til gennembrud i sidste halvdel af 16. aarh. Det var saaledes den engelske flaaedes moderne bevægelsesteknik og udstrakte anvendelse af bredsidekanoner, der bragte den sejren over den spanske armada 1588¹). Det olddanske skib var kun beregnet til kamp i snævre farvande med vædring og bording for øje og en kampteknik, der ikke væsentlig adskilte sig fra den paa landjorden anvendte. Ligeledes varede det meget længe — ikke alene i norden — inden der blev en saadan forskel paa et krigsskib og et handelsskib, at det ikke var muligt at lade et skib tjene begge formaal (selv om Friserne ganske vist tidligt indførte en ny skibstype endnu bedre egnet til handelsfærd end vikingebaadene). Endelig skal fremhæves, at hin tid, hvor mellemfolkelig ret endnu var et ukendt begreb, saa paa en noget anden maade paa sørøveri og kystplyndringer, end man gør nu om stunder. Det kan saaledes være værd at gøre opmærksom paa, at selv i oldtidens kulturlande var dette tilfældet. I Athen var sørøveri saaledes et anerkendt erhverv². I øvrigt kan jeg naturligvis fuldstændigt samstemme i la Cours opfattelse af, at for de gamle Nordboer gik handels- og krigerliv side om side. Naar Albert Olsen i et nyligt fremkommet værk fremhæver, at adelen endnu i 16. aarh. fortsat, saaledes som i middelalderen, drev handel og skibsrederi³, kan man vel tilføje, at herfor var der tradition helt tilbage til vikingetiden. Ligeledes er det utvivlsomt rigtigt, naar la Cour fremhæver, at handelsforbindelsen med de egne — først og fremmest Frisland — hvorimod vikingetogene rettedes, utvivlsomt var ældgammel, og at

¹ Jfr. Julian S. Corbetts bøger.

² Goldschmidt: *Universalgeschichte des Handelsrechts* (1891), 27.

³ Danmark-Holland (1945).

den ikke havde haft en ensidig karakter af frisisk handel paa de nordiske lande, men at den ogsaa havde været drevet af danske med danske skibe (I, s. 434). Ud fra dette synspunkt er det ikke helt forstaaeligt, at la Cour synes at mene, at der er et ret betydeligt kulturskel mellem Friserne og Danerne i 8. aarh., og ligeledes bliver det mellem Sachserne og Danerne, saa snart disse sidste kommer under frankisk herredømme. Man skal næppe undervurdere den kulturpaavirkning, som de gamle Nordboer har modtaget gennem deres, ved fund paaviselige forbindelser med omverdenen, og den mulighed de havde, ved deres særlige placering, for at modtage paavirkning og impulser ikke alene fra vest og sydvest, men ogsaa fra det ikke mindre vigtige sydøstlige kulturomraade, d. v. s. fra Byzans og med forbindelsestraade helt over i islamitisk kultur.

Den lethed, hvormed vikingehøvdinge var i stand til ikke alene at sætte sig i besiddelse af frisisk omraade, men ogsaa gennem aartier at bevare overherredømmet og gøre det til basis for nye togter, gør det vanskelig tænkeligt, at der har været et meget stærkt kulturelt skel. Dog kom naturligvis kristendommen senere til Danmark end til Frisland og Sachsen.

Kristendommens officielle indførelse i Danmark under Harald Blaatand opfattes af la Cour som fremkaldt af tysk politisk pres. Denne slutning mener han at kunne drage af et 965 af kejser Otto I udstedt brev, hvori denne »fritager alle Ejendomme i Danmarks Rige, tilhørende eller i Fremtiden tilhørende Kirkerne i Slesvig, Ribe og Aarhus for enhver Skat eller Tyngte, der maatte tilkomme Kejseren«. Og videre: »Det er givet, at Otto ikke kan have udstedt et saadant Brev uden at han mente sig i Besiddelse af *Højhedsretten over Danmark*«, idet han dog tilføjer, »om Harald har anerkendt Berettigelsen af en saadan Opfattelse ved vi derimod ikke«, og endelig som slutningspassus »men selv i saa Fald var det tyske Overherredømme en ren Formalisme, et Led i en Politik, som foreløbig ikke satte sig noget som helst reelt Spor, men som ved Lejlighed kunde blive truende nok« (I, s. 470).

Hermed sigtes vel bl. a. til Otto II.s angreb paa den danske sydgrænse 974. Men dette kan dog næppe blandt sine forudsætninger have haft en overfor kejserlige krav imødekommende politik fra Harald Blaatands side. I øvrigt synes den store Jellingestens stolte indskrift mig vanskeligt at være forenelig med en for tysk pres modtagelig dansk kongemagt. Det kan næppe være en rigtig placering af Harald Blaatand at indrullere ham blandt de konger, der i kirkelig henseende søgte nær tilknytning til Hamburg-Bremen, »Kilden til Tysklands politiske Indblanding i vore For-

hold« (I, s. 476). Erik Arup har nok her haft mere skarpsyn. Men naar han gaar saa vidt som at opfatte Harald Blaatands daab som et direkte modtræk mod den tyske kejsers krav om overhøjhed, er dette dog heller ikke en forklaring, der paatrænger sig som uafviselig. Er det absolut givet, at Harald Blaatand har kendt det kejserlige brev fra 965 eller mere generelt: de fornyede krav om overhøjhed over dansk omraade fra kejserlig side, som fremgaar deraf? Eller om saa var, er det saa givet, at den danske konge har tillagt dem en saadan vægt, at de nødvendigvis paa den ene eller anden maade har maattet fremkalde en reaktion fra hans side?

Jeg kan ikke nægte, at Johannes Steenstrups fremstilling, saaledes som den fremtræder i »Det danske Folks Historie«, forekommer mig langt bedre afbalanceret. Ud fra sin endnu uovertrufne viden om Normanner- og vikingetidens forbindelser mellem Danmark og Vesteuropa tillægger han disse en langt større betydning for kristendommens udbredelse i Danmark end missionen fra Bremen, og han ser Danmarks officielle overgang til kristendommen under Harald Blaatand som en begivenhed, der næsten af sig selv maatte indtræde, »da Tiden var moden dertil« (Det danske Folks Hist. I (1927), s. 397).

Ogsaa i la Cours skildring af den følgende tid forekommer det den noget anderledes indstillede rescensent, at forholdet til Tyskland og Bremen, selv hvor der er tale om en antibremisk politik, indtager en for fremtrædende plads, og at der nok kunde være lagt noget mere vægt paa skildringen af forbindelserne vestpaa, der naturligvis ikke ensidigt har haft karakter af dansk krigerisk ekspansion. Der kan dog vel næppe være tvivl om, at den nære forbindelse med England, navnlig under Knud den Store, ogsaa har betydet kulturel højnelse i Danmark. Ganske har la Cour dog ikke manglet blik herfor, naar han skriver, at der ikke »i England og Norge var Tale om nogen dyberegaaende dansk Paa-virkning af de politiske og administrative Forhold«, men at det snarere er saadan, »at man i Danmark og Norge finder Spor af engelsk Paa-virkning« (I, s. 498).

I endnu højere grad end la Cour synes Hal Koch, der har forfattet det følgende afsnit, hvori tiden 1042—1241 behandles, at have overset betydningen af de tidligere forbindelser vestpaa. Saaledes naar han i sine indledende betragtninger som et karakteriserende træk for den tid, han skal skildre, ytrer følgende: »den stadig *livligere Forbindelse med Udlandet*, hvorved Danmark, der hidtil havde været et ukendt, halvt barbarisk Germanerland, kom til at indtage sin Plads — og det ikke nogen helt uvæsentlig

Plads — blandt de øvrige europæiske Stater« (I, s. 553). Det fremgaar af, hvad Hal Koch derefter skriver, at han med denne bemærkning sigter til et europæisk statsystem bygget op med pave og kejser som centrum. Der var imidlertid ogsaa en verden udenfor Verona, og ganske ukendt kan vikingetogene, sidst den danske kong Svend Tveskægs erobring af England og sønnen Knuds samherredømme over England, Danmark og Norge næppe have gjort Danerne og Danmark. Man sammenligne her Sture Bolins og Josef Carlssons 1944 udsendte »Historisk Atlas«, hvor en tavle er reserveret til illustration af dansk Nordsøvælde under Knud den Store og dansk Østersøvælde under Valdemar Sej. Hal Kochs fortsatte betragtninger er ligeledes prægede af et ensidigt sydpaa rettet blik, naar han skriver, at »den stadig livligere Forbindelse med Udlandet« ikke blot betød et plus, men ogsaa rejste »alvorlige Vanskeligheder« og fortsætter, som følger: »mod Syd grænsede Landet op til det tysk-romerske Kejserrige, hvis Drøm det var at samle alle Folkeslag i det ene universelle Rige, der kunde staa som Modstykke til den ene internationale Kirke. Skulde Danmark gaa op i dette europæiske Storrige eller skulde det bevare sin statslige Selvstændighed og Uafhængighed — det var det 12. Aarh. igennem det stadige Problem«.

I ingen tidligere fremstilling er den fare, der kunde true Danmark, derved at først en kongesøn, dernæst en konge for at støtte deres hjemlige stilling, og endelig endnu en konge — vel af hensyn til sine aspirationer i Østersøomraadet, som han ikke har ment at kunne realisere uden kejserlig billigelse — anerkendte kejserens lenshøjhed over Danmark, vel blevet saa stærkt accentueret som her i Hal Kochs fremstilling. Der forekommer mig dels heri at ligge en underkendelse af, hvad dansk var, og nogen blindhed for dansk psyke, saaledes som den havde manifesteret sig i de foregaaende aarhundreder, dels en overvurdering af den kejserlige magts midler. Der var i 12. aarh. næppe nogen fare for, at Danmark skulde gaa op i et »europæisk storrige« af den simple grund, at et saadant, med hvad man efter moderne terminologi forstaar dermed, ikke eksisterede. Forøvrigt kan bemærkes, at de nederlandske provinser, til trods for at de gennem mange aarhundreder stod under det tysk-romerske riges lenshøjhed og til trods for indbyggernes i de nordlige provinser i afstamning og sprog langt nærere forbindelse med den nordtyske befolkning end Danskernes, dog formaaede at bevare deres særpræg og selvstændighed.

At jeg her har vendt mig ret stærkt mod disse mere almindelige betragtninger i det indledende kapitel, betyder dog naturligvis

ingenlunde, at jeg i øvrigt underkender Hal Kochs i det store og hele velafvejede behandling af dette vigtige afsnit af vor historie. Man kan om fremstillingen i sin helhed sige, at den i sine retningslinjer ligger langt nærmere Arups end Steenstrups, uanset hvilken forskel i opfattelse der kan være paa forskellige punkter, og at den, som naturligt er, navnlig har sin styrke i skildringen af den danske kirkes udvikling baade som en del af den universelle kirke med dens enhedskrav og som et vigtigt samfundsdannende led — som dog allerede paaapeget af Arup — i den danske statsbygning.

Med Hal Kochs afsnit slutter værkets indholdsrige første bind. Andet bind, der indeholder Jørgen Orlriks skildring af tiden 1241—1439, der har rødder helt tilbage i Erslevs skildring af det tilsvarende afsnit i »Danmarks Riges Historie«, og de to højskoleforstandere C. P. O. Christiansens og Hans Lunds skildringer af henholdsvis tiden 1439—1533 og 1533—1588, som de næppe prætenderer at være mere fortrolige med end noget andet afsnit af deres lands historie — hvilket ogsaa kan opfattes som en kompliment til deres almindelige historiske viden — skal jeg efter planen for denne anmeldelse lade uomtalt, da de allerede havde forfattet disse afsnit i »Det danske Folks Historie« og den foretagne revision ikke kan siges at være af gennemgribende natur.

Derimod fortjener C. O. Bøggild-Andersens behandling af tiden 1588—1648, hvormed tredje bind indledes, i høj grad en udførligere omtale. Selv om Bøggild-Andersen hidtil i sit egentlige forskningsarbejde hovedsagelig har koncentreret sig om tiden omkring 1660, saa har han naturligvis ogsaa maattet fordybe sig i den forudliggende tid for her at søge forudsætningerne for skiftet 1660. Det har derfor naturligvis været ham en kærkommen opgave at give sig i kast med en skildring af Christian 4.s tidsalder. Og det kan ikke undre, at redegørelsen for forholdet mellem de afgørende politiske magtfaktorer, konge og rigsraad, er gjort med overlegen indsigt. Det gældende forfatningssystems svagheder blotlægges. Størst prægnans synes mig de indledende betragtninger og skildringen af formynderregeringen at have. Jeg skal her navnlig fremhæve den klare definition af rigsraadets vigtigste magtbeføjelse. Bøggild-Andersen skriver: statsretligt fandt delingen af statsmagten mellem konge og adel, repræsenteret af rigsraadet, i Christian 3.s og Frederik 2.s tidsalder sit udtryk i »den Kendsgerning, at det danske Kongedømme ikke var arveligt — selv om Kongevalget var blevet noget rent formelt, idet de sidste Konger var udvalgt til Fædrenes Efterfølgere allerede i disses Levetid — og at Betingelsen for Kongens

Overtagelse af Regeringsmagten stadig var en *Haandfæstning*, som bandt ham til at styre Riget sammen med Raad og Adel«. Og videre: at »den danske Krones Højhed, dens Suverænitet, hvilede hos Rigsraadet; de skiftende Konger var kun Rigets og Krongodsets Bestyrere. Og saa længe Kongevalget bestod, kunde Raadet ved Kongeskifte ændre Haandfæstningen, saa Kongemagten yderligere indskrænkedes« (III, s. 18 f.).

Med denne bemærkning har Bøggild-Andersen naturligvis ikke Christian 4.s 1596 udstedte haandfæstning i tanker, thi den var, som fremhævet af ham, identisk med Frederik 2.s fra 1559, men derimod Frederik 3.s fra 1648, udstedt paa et tidspunkt, da Christian 4.s gennem næsten to generationer førte regering havde overbevist rigsraad og adel om det uheldige i, at man ikke havde bundet kongen stærkere ved 1596-haandfæstningen. 1648 var jo dog udviklingen for langt fremskreden til, at man gennem haandfæstningsbestemmelser kunde vende dens retning. Bøggild-Andersen har dog været afskaaret fra at genoptage temaet ved sin skildrings slutning, da denne standser ved Christian 4.s død, og han ved at befatte sig dermed vilde have foregrebet Knud Fabricius' skildring af den efterfølgende tid.

For øvrigt kan fremhæves, at Bøggild-Andersens særlige biograferende ævne ogsaa her sætter sit mærke. Jeg skal saaledes nævne hans fint tegnede billede af kansler Niels Kaas. Maaske skal man dog ikke helt lægge skylden paa denne for formynderregeringens forsigtigt tilbageholdende kurs. Der kunde ogsaa være tale om en politisk nødvendighed. Knappt saa distinkt staar tegningen af portrættet af Krfr. Walckendorf i konturerne. Man kan, tror jeg, sige, at disse to store gamle mænd kompletterer hinanden som bærere af traditionen fra den store opbygningstid tidligere i 16. aarh. Walckendorfs mindre tilbageholdende og noget uforsigtige natur satte ham vel ud af spillet under de for formynderregeringen givne vilkaar, men jeg tror — og det er her, at jeg er noget uenig med Bøggild-Andersen, der efter at have nævnt, at Walckendorf 1596 blev rigshofmester, skriver: »den gamle Mands Haand lader sig dog i de følgende Aar ikke tydeligt spore« (III, s. 45) — at dennes come-back efter Christian 4.s indsættelse som regerende konge var en betydningsfuld faktor. Det burde saaledes, forekommer det mig, her være nævnt, at der sikkert maa være en nær forbindelse mellem Christian 4.s tidligt vakte interesse for hævdelser af højhedsretten over de riget omgivende farvande, som ogsaa for norske forhold, ikke mindst de nordnorske, og Krfr. Walckendorfs næsten livslange interesse for samme spørgsmaal, selv om det næppe har været Krfr. Walckendorfs ønske at

komme i konflikt med Sverige om det nordnorske grænsespørgsmaal. Jeg kan ogsaa vanskeligt tænke mig andet end, at Krfr. Walckendorfs instruktion i finansstyre har betydet mindst lige saa meget for Christian 4. som nedarvede »husholderiske« anlæg fra moderen. For øvrigt skal jeg give Bøggild-Andersen min kompliment for, at han lader dette rammende udtryk ikke blot dække Christian 4. i hans egenskab af mere privat husfader, men ogsaa som de danske rigsindtægters nøjeregnende øverste leder. Det er ikke saaledes, han i almindelighed tegner sig for bevidstheden, idet man vel her i det højeste har hæftet sig ved hans lidet rosværdige møntforringelser med deraf følgende inflation. I øvrigt har Bøggild-Andersen naturligvis ikke kunnet give en karakteristik af Christian 4.s personlighed i kort begreb, selv om han med gode penselsstrøg giver forskellige træk af hans væsen. Dertil var den alt for rigt facetteret, og dertil griber hans personlige virke ind paa alt for mange omraader. Det forekommer mig dog at være en svaghed i fremstillingen, at skildringen af Christian 4.s bygværker er udskudt til særbehandling af M. Mackeprang. Selv om Bøggild-Andersen ikke kunde have gjort det paa samme fremragende vis — det ligger nu engang over menneskelig ævne lige godt at beherske alle historiens sider — mener jeg dog, at det havde været bedre, om han havde taget sig denne opgave paa, saaledes at behandlingen heraf kunde have gaaet ind som et led i fremstillingen. — Netop paa dette felt havde Christian 4. jo utvivlsomt betydelige personlige anlæg. — Derved vilde hans positive og skabende indsats som bygherre, bygrundlægger og hans arbejde for flaadens udbygning have virket med større styrke afbalancerende hans mere tvivlsomme indsats som udenrigspolitikker og merkantilist. Hvad angaar udenrigspolitikken borger naturligvis Bøggild-Andersens særlige indsigt for kyndig behandling. Ogsaa den økonomiske udvikling er vel skildret, idet Bøggild-Andersen her har kunnet støtte sig til Albert Olsens og O. H. Larsens fremstilling i »Dänische Wirtschaftsgeschichte«, der baade, hvor det gælder de særligt merkantilistiske erhverv, handel og industri, som ogsaa for landbruget er meget givende netop for Christian 4.s tidsalder. Da Bøggild-Andersens redegørelse for tidens aandelige rørelser ligeledes maa siges at ligge paa et højt plan, kan hans behandling af tiden 1588—1648 saaledes betegnes som ualmindelig fyldestgørende.

Da de paafølgende hver paa sin vis fortrinlige afsnit M. Mackeprangs »Hovedlinjer og Hovedværker i Kunsten fra Reformationen til Enevælden« og Knud Fabricius' skildring af tiden 1648—1730 staar omtrent uændrede fra førsteudgaven skal de efter planen

for denne anmeldelse ikke her kommenteres. Disse to historikeres særlige adkomst til at skildre netop disse afsnit turde jo ogsaa være tilstrækkelig bekendt.

Astrid Friis.

II.

Også hovedparten af værkets følgende afsnit er overtaget fra *Det danske Folks Historie*; de forholdsvis få ændringer skyldes som regel hensynet til litteratur, der er fremkommet, siden denne blev udarbejdet. Åndslivets historie er udskilt i særlige afsnit og skildres for 18. årh.s vedkommende af Th. A. Müller, for 19.s af Vilh. Andersen. Særskilt behandles også udenrigspolitikken 1864—1901 (P. Munch), Sønderjylland 1864—1920 (H. P. Hanssen), den økonomiske og sociale udvikling 1864—1914 (P. Munch). De øvrige sider af Danmarkshistorien skildres af Hans Jensen (1730—66, 1814—48 og 1920—39), Axel Linvald (1766—1814), Povl Engelstoft (1848—70, 1901—13) og P. Munch (1870—1901, 1914—20). Her skal alene behandles de afsnit, der er kommet til siden værkets første udgave, og som alle findes i bd. VI (1943): slutningen af Hans Jensens skildring af den politiske udvikling mellem verdenskrigene (s. 202—50), Finn T. B. Friis: Økonomiske og sociale Forhold 1920—39 (s. 251—454) og Frithiof Brandt: Aandslivet efter 1900 (s. 457—645), der afløser Vilh. Andersens kapitel om samme emne i *Det danske Folks Historie*; desuden har Frantz W. Wendt meddelt en kronologisk oversigt over begivenheder 1939—42.

En hovedlinie i dr. Hans Jensens otte små kapitler om den politiske historie efter 1929 er en påvisning af forskydningen i de store partiers og samfundsklassers politiske indstilling og kulturniveau. Han fremhæver, at både venstre og socialdemokratiet i 1920erne en overgang blev stærkt doktrinært farvede af henholdsvis økonomisk liberalisme og marxisme, og at dette præg blev udvisket under 30ernes økonomiske og udenrigspolitiske pres (s. 236 ff.); det bør vistnok tilføjes, at venstres praktiske politik i 20erne kom til at virke mere doktrinært end socialdemokratiets. Sikkert også rigtigt hævder han, at det sociale og kulturelle skel mellem samfundsklasserne i mellemkrigstiden blev mindre, fordi store dele af arbejderklassen fik borgerlige levevaner, og bondekulturen samtidig blev »rationaliseret« (s. 209 f., 212). Interessant er især kapitlet om almene modsætninger og brydninger i 1920ernes samfundsliv, et godt eksempel på forf.s evne til at karakterisere de politiske og andre folkelige bevægelser med

deres økonomiske, sociale og åndelige grundlag. Hans tilbøjelighed til af og til at sætte i og for sig rigtige synspunkter på spidsen kommer her kun svagt frem. Det er samtidshistorie med dens selvfølgeligelige svagheder, men også med dens fortrin: medoplevelsens friskhed.

Kontorchef Finn T. B. Friis' afsnit er et særsyn, forsåvidt som forf. er den eneste specielt økonomisk kyndige af værkets medarbejdere. Ingen af dets øvrige bidragydere kan betegnes som økonomisk historiker. Kontorchef Friis er af fag nationaløkonom, men han har historisk interesse og forståelse. Han betegner selv sit afsnit som »en foreløbig og ufuldstændig Oversigt«. Her som på de andre områder af den allernyeste tids historie er det af flere grunde umuligt at give en tilfredsstillende kritisk behandling, og det mærkes måske hist og her, at forf.s synspunkter er prægede af »officielle« kilder. Men fremstillingen er som helhed roligt og objektivt holdt, klar og instruktiv, de økonomisk-politiske foranstaltninger omsigtsfuldt skildrede med forsigtig afvejen af deres følger på forskellige områder. I så henseende fortjener forf.s behandling af valutakontrollen som led i en udførlig skildring af verdenskonjunkturernes betydning for Danmark at fremhæves. M. h. t. valutakontrollen er det jo rigtigt, at det fra socialistisk synspunkt set var en værdifuld landvinding, at reguleringen »aabnede Mulighed for faktisk at føre Statskontrol med Vilkaarene for store Dele af Erhvervslivet« (s. 317), men når statens vældigt stigende magt på dette og andre områder — med rette — fremhæves som en revolutionerende nydannelse i det økonomiske liv fra begyndelsen af 30erne, bør det samtidig siges, hvad der kun for handelstraktaternes vedkommende berøres (s. 293), at den stigende statskontrol har givet erhvervenes organisationer en vanskeligt bestemmelig men utvivlsomt meget betydelig indflydelse på centraladministrationen: dels fordi de mange »ordninger« kun har kunnet administreres ved hjælp af organisationernes apparat, dels fordi embedsmændene som helhed har savnet den fornødne tekniske indsigt på de mange nye områder, der pludselig blev underlagt dem. Det herved opståede problem er af stor rækkevidde og burde vistnok have været drøftet i en fremstilling af tidens almindelige historie.

Over arbejdsmarkedets forhold, den sociale lovgivning, de offentlige finanser, samfærdselens udvikling, de enkelte erhvervs historie o. a. giver forf. gode oversigter. Hans skildring af landbrugskrisen er forstående, og han fremhæver med rette, at flere af landbrugs»ordningerne« ikke udelukkende tjente landbrugsinteresser (s. 342). Det vigtige spørgsmål om importbegrænsnin-

gens betydning for den indenlandske industri besvarer forf. ikke helt klart. S. 364 hedder det, at begrænsningen »i ikke helt ringe Omfang« har fremkaldt indenlandsk produktion på nye områder, s. 449, at »enkelte nye Produktioner blev taget op«; men ikke den første formulering er den rigtige?

En gennemgående svaghed ved dette afsnit er, at stoffet i noget for høj grad er set udefra, hvilket måske hænger sammen med, at forf. i det meste af perioden har opholdt sig udenfor Danmark. Om flere kapitler gælder det, at historikeren savner belysning af visse »indre« problemer. Adskilligt her er ikke modent til behandling, men andet kunde nok have været berørt. Jeg nævner eksempelvis industriens finansiering og det dermed sammenhængende personspørgsmål (bestyrelsesgengangerne)¹ og landbrugsorganisationernes forhold og betydning. Det omtales (s. 335), at en modsætning mellem husmands- og gårdmandsorganisationer kom frem »ved mange . . . Lejligheder i denne Periode«, men denne bemærkning er vildledende, når det ikke samtidig siges, at husmandsforeningerne 1932 gik ind i landbrugsrådet, og at samarbejdet, der varede til november 1939, fik ikke ringe betydning for modstanden mod L. S. og for landbrugspolitikken i det hele². Forf. undervurderer vistnok også landbrugets tekniske fremskridt (s. 358 ff.). Man kan måske forsvare at sige (s. 449 f.), at der indenfor landbruget ikke i perioden kan peges på »afgørende tekniske Nyheder«, men det giver dog et skævt billede af de virkelige forhold, når man ikke i samme åndedræt nævner det vældige arbejde med rensning af besætningerne for tuberkulose, planteforædlingen³, driftens mekanisering også på de mindre brug, ensileringen — er den iøvrigt ikke en afgørende teknisk nyhed? — osv., alt det der betinger det meget betydelige fremskridt i teknisk standard for landbruget som helhed, der fandt sted mellem krigene.

Forf. fremhæver i sin indledning, at »den økonomiske og sociale Udvikling i Perioden 1920—39 er i højere Grad end i noget tidligere Tidsrum knyttet sammen med den almindelige politiske Udvikling«. Det havde da, hvis ellers redaktionelle hensyn tillod det, for sammenhængens skyld nok været det rigtigste at lade samme forfatter behandle disse forhold i eet afsnit, således som

¹ Sml. En. Sørensen i Socialøkonomisk Samfunds festskrift (1925) og Helge Andersen: Hvem ejer Danmark? (1936).

² F. Skrubbeltang i Det danske Landbrugs Historie V, 1934—45, 534 f., 547. Dr. Skrubbeltangs fortrinlige fremstilling af landbrugsforholdene 1914—39 forelå ikke, da forf. afsluttede sit kapitel om landbruget.

³ Schultz Danmarkshistorie kender ikke H. A. B. Vestergaards navn.

Keilhau har gjort det i Det norske folks liv og historie. Som det foreligger betegner kontorchef Friis' afsnit, der er den første samlede fremstilling af emnet, ikke desto mindre en værdifuld tilvækst til værkets første udgave.

Paa små 200 sider behandler professor Frithiof Brandt historieforskningen, naturvidenskaben, digtning, arkitektur, maler- og billedhuggerkunst, musik og teater, kirke, skole og presse. En sådan mangfoldighed af emner kræver alsidig orienteringsevne hos skildreren, og den besidder professor Brandt utvivlsomt. Forbavsende meget er kommet med, og adskilligt er klart og, såvidt jeg kan skønne, i det væsentlige træffende, ganske vist undertiden noget tørt karakteriseret — de eksperimenterende malerkunstretningers teori, tidehvervskredsen, Carl Nielsens instrumental-musik, for at nævne nogle eksempler. Vellykket forekommer mig også med det nedenfor nævnte forbehold kapitlet om arkitekturen (ved hvilket Knud Millech har medvirket), selv om forf.s tilbøjelighed til at skelne mellem det »kunstneriske« og det »saglige« i arkitekturen, ligesom mellem »åndsindhold« og artistisk form i den bildende kunst (s. 571, 615), viser, at han ikke er helt kongenial med de kunstretninger, han i mange henseender korrekt karakteriserer. Professor Brandts afsnit indbyder dog på visse punkter til kritik.

En nødvendig forudsætning for den historiske syntese i videste forstand er overbevisningen om, at en levende forbindelse mellem kulturlivets områder, materielle som åndelige, eksisterer og til en vis grad kan påvises. Om man opfatter denne forbindelse som en vekselvirkning eller som ensidigt bestemt af åndelige eller materielle faktorer, er fra dette synspunkt set uvæsentligt. Den tendens til at betragte den enkelte forskningsgrens genstand som helt isoleret, der i øjeblikket trænger frem f. eks. indenfor litteraturhistorien, kan være frugtbar, men historikeren kan udenfor specialundersøgelser ikke følge den. I et værk som det her anmeldte vil særlige kapitler om åndslivet let komme til at virke som hovedemnet uvedkommende, i grunden overflødige litteraturhistoriske eller kunsthistoriske kompendier, hvis det ikke lykkes forfatteren på væsentlige punkter at påvise eller sandsynliggøre en sammenhæng med andre sider af udviklingen. Opgaven er overmåde vanskelig, langt vanskeligere end for det økonomiske stofs vedkommende, og linierne må trækkes med nænsom hånd. Af de tre forfattere, som i Schultz Danmarkshistorie skildrer åndslivet i 18.—20. årh., kommer Th. A. Müller, der er historiker af fag og dybt fortrolig med de fleste grene af 18. årh.s kultur,

nærmest idealet¹. Professor Brandts afsnit forekommer mig i denne henseende at lade et og andet tilbage at ønske.

I hans tilfælde havde den frugtbareste fremgangsmåde måske nok været at forsøge at skildre de forskellige samfundsgrupperes åndelige milieu, der tildels var stærkt præget af de verdenspolitiske forhold og anden påvirkning udefra — verdenskrig, folkeforbund og nazisme, Johannes Müller, Remarque og Freud, Gershwin, Huxley og Hemingway o. m. a. Da forarbejderne til en sådan skildring er få, kan man dog næppe bebrejde forf., at han ikke er gået frem på denne måde. I en kort indledning (s. 458 ff.) gør han rede for de almene træk i periodens åndsliv, således som han opfatter dem: først og fremmest en fremadskridende demokratisering, indenfor denne bevægelse svingning fra en overvejende individualistisk til en mere socialt indstillet demokratisme, endvidere det religiøse livs liberalisering, samling om de nationale værdier i 30'erne o. s. v. Anslaget er i og for sig udmærket, selv om enkeltheder kan diskuteres. Men i stedet for at samle fremstillingen om disse synspunkter — hvilket rigtignok vilde have krævet et betydeligt arbejde — kløver forf. den i temmelig specielle kapitler om digtning, malerkunst o. s. v. og tager endogså udtrykkelig afstand fra at dele det litteraturhistoriske kapitel kronologisk ved verdenskrigen, fordi man derved »maaske i for høj Grad« vilde »se Digtningen paa Baggrund af de socialpolitiske og verdenspolitiske Forhold« (s. 489). Det er meget forsigtigt, men unægtelig for en historiker mindre interessant. Den sammenhæng mellem åndslivets enkelte områder og mellem åndslivet og det øvrige kulturliv, som historikeren søger, finder han kun hist og her antydet.

På et hovedpunkt er til gengæld en bestemt sammenhæng — århundredskiftets betydning for åndslivet — så håndfast behandlet, at den historiske kontinuitet går tabt. Forf. antyder i sin indledning en forbindelse mellem det politiske systemskifte 1901 og åndslivets demokratisering. Før malerkunstens vedkommende skulde denne sidste tendens efter århundredskiftet vise sig ved, »at det er Hverdagens Liv, kraftigt og lyst opfattet, der bliver det væsentlige Motiv for Malerne, mens de gamle, mere aandelige Emner træder i Baggrunden« (s. 459). Det turde være for

¹ Udenfor Danmark har Ingvar Andersson i sin Sveriges Historie på monstergyldig måde skildret sammenspillet mellem åndslivet og udviklingens øvrige faktorer (sml. ovenfor s. 209 ff.). Også Hans Jensens afhandling Brud og Sammenhæng i dansk Aandsliv efter 1864 (Kirkehistoriske Samlinger 6. R. IV, 1943) er efterlignelsesværdig hvad synspunkter og tildels behandling angår.

kategorisk sagt i betragtning af, at hverdagslivet har været yndlingsemne for en stor gruppe danske malere siden Eckersberg, Købke og Dalsgaard, og at en hel del af det 20. årh.s kunst næppe hvad motivvalg eller almen tilgængelighed angår kan betegnes som demokratisk. Han trækker også skellet for dybt, når han trods Morten Pontoppidan, Ludvig Feilberg, Axel Olrik, Edv. Lehmann, Carl Koch, Troels Lund, Otto Jespersen, W. Johannsen og Niels Finsen, trods blomstrende højskole og indre mission slutter sig til den traditionelle karakteristik af den »aandelige Atmosfære« i 1890'erne som en »træt fin de siècle-Stemning« i modsætning til 20. årh.s »nye Livsmod« og »friske Initiativ« (s. 458). Mere uheldigt er det, at forf. trods nogen vaklen er tilbøjelig til at gå ud fra en temmelig snæver definition af begrebet åndsliv, hvilket bl. a. fremgår af hans nysnævnte karakteristik af 90'erne. Den åndslivets demokratisering, han taler om, er først og fremmest en ændring i indstilling hos de skabende få. I det mindste er det denne side af demokratiseringen, han fortrinsvis giver sig af med, men synspunktet, der anlægges i indledningen, er i den egentlige fremstilling mere antydnet end gennemført og lader sig som for billedkunstens vedkommende nævnt iøvrigt heller ikke gennemføre i den udstrækning, forf. i sin indledning hævder. Det andet synspunkt, som ligger i udtrykket »åndslivets demokratisering«, interesserer forf. sig meget lidt for. Gennemgående fortæller han langt mindre om, hvad der rører sig udenfor en forholdsvis lille kreds af kunstnere og litterært produktive intellektuelle, end man med billighed kunde vente i et værk om det danske folks historie. Muligheden for at give fremstillingen mere almen historisk interesse ved at kaste lys over ændringerne i den brede befolknings åndskultur er altfor lidt udnyttet. Nogle eksempler vil belyse denne svaghed.

Kapitlet om skønlitteraturen betegnes af forf. som »en Digtningens Cavalcade« (s. 549) og består af en række tildels unødvendigt brede, men i og for sig interessante karakteristikker af forfattere og værker. Digtningens forhold til publikum behandles ikke. Det kan ikke bebrejdes forf., at han ikke har indladt sig på sociologiske undersøgelser af problemet¹, men det havde næppe været uoverkommeligt at finde vidnesbyrd om f. eks. Jacob Paludans (eller udenfor den egentlige skønlitteratur om Vilh. Grønbechs) overordentlige betydning for kredse af mellemkrigs-

¹ Værdifulde bidrag til sociologisk belysning af spørgsmålet findes i Sven Møller Kristensen: *Digteren og Samfundet i Danmark i 19. Aarh.* (I—II, 1942—45; behandler tiden til 1914—20).

tidens ungdom¹, eller at belyse den litterære smag ved hjælp af nogle oplagstal. Af en snes sider om arkitekturen ofres to linier på moderne møbelkunst (s. 571); det havde været rimeligt i denne forbindelse at gøre rede for de nye smagsretninger indenfor boligindretningen. Knud V. Engelhardt omtales som værende forud for sin tid (s. 559), men der er ikke et ord om den bevægelse, han foregreb: talrige arkitekters og kunstneres arbejde med udformning af de jævne brugsting (Biilmann-Petersen, Poul Henningsen, Jacob E. Bang, Ole Wanscher o. m. a.), et karakteristisk »demokratisk« træk i moderne æstetisk kultur. Det siges, at private på grund af den mere udbredte velstand køber flere malerier (s. 599), men ikke, at en højt udviklet reproduktionsteknik (P. W. Johannsens farvelitografier f. eks.) har bragt lodig billedkunst ud til talrige økonomisk meget beskedne hjem. Radio og film, hvis betydning for menings- og smagsdannelsen i store kredse vel er uomtvistelig², og som havde fortjent en indgående behandling i en fremstilling, der vil lægge hovedvægten på »det Nye, det Tidstypiske og det Repræsentative« (s. 457), strejfes knap. Måske mener forf., at de i modsætning til f. eks. undervisningen af svagt begavede børn, der behandles s. 639, ikke hører til åndslivet. I kapitlet om tonekunsten (hvor man forgæves søger ordet *jazz*) savner jeg en omtale af den påfaldende, tidstypiske smagsændring hos mellemkrigstidens musikpublikum, navnlig det yngre, bort fra det romantiske henimod barokmusikken. Betydningen af Laubs og Carl Nielsens indsats for regenerationen af dansk kirke- og folkesang, vistnok et i europæisk musikhistorie enestående fænomen, vurderes højt, men næppe højt nok (s. 617 f., 621), de to betydelige sangkomponister på Fyn Th. Aagaard og Oluf Ring omtales ikke, så lidt som de unge komponisters og musikpædagogers forsøg på at føre god musik ud i bredere kredse gennem folkemusikskoler og kompositioner, egnede for folkeligt musikarbejde — bestræbelser, der har båret frugt også i provinsbyerne og på landet. For de åndelige bevægelser i landbefolkningen har forf. overhovedet ringe interesse. K. F. U. M. og K. der overvejende er en bybevægelse, omtales, men ikke De danske Ungdomsforeninger. Et forsøg (s. 601 ff.) på tolkning af Willumsens store relief, en sildefødning af symbolismen og altså ikke engang et centralt værk i samtidens kunst, optager mere plads end omtalen af folkehøjskolen (s. 640 f.). Forf. fremhæver noget rig-

¹ Jfr. Ernst Frandsens fine åndshistoriske undersøgelse: Aargangen, der maatte snuble i Starten (1943).

² Hans Jensen fremhæver (s. 212) vistnok med rette radioens rolle som udjævner af den kulturelle klasseforskel.

tigt og betydningsfuldt, når han om denne siger, at dens undervisningsform er ændret ved indførelse af studiekredse, men andre nye træk savnes, først og fremmest den stærkere internationale orientering i førende højskolekredse efter den første verdenskrig (tidsskriftet Dansk Udsyn, den internationale højskole), der svarer til en stigende interesse i udlandet for den danske folkehøjskole¹. I det hele taget giver forf. sig ikke meget af med vekselvirkningen mellem dansk og fremmed, men det skyldes måske tildels, at værket er udkommet under besættelsen.

I professor Brandts fremstilling er åndskulturen betragtet fra København. Man kunde vistnok tilføje: fra et københavnsk studerekammer. Læsere, der har levende forbindelse med en eller anden gren af samtidens åndelige liv, vil finde, at forf. nu og da ofrer for ringe opmærksomhed på bevægelser, der ikke har givet sig tydelige litterære udtryk. Derved er måske intet at gøre; men disse afvigelser mellem beskrivelsen og dens genstand i en samtidig skildring kan nok gøre de historikere betænkelige, som alene på grundlag af skriftlig og anden håndgribelig overlevering vil skrive fortidens åndshistorie.

Det vil føre for vidt at gå nærmere ind på de enkelte kapitler, og det vil være urimeligt at omtale de ikke få tilfælde, hvor professor Brandts vurdering og placering af den enkelte kunstner eller forfatter kan diskuteres. Til kapitlet om historieforskning og historieskrivning må jeg dog gøre et par bemærkninger. I betragtning af, at dr. Hjelholts afhandling om inkorporationen af den gottorpske del af Slesvig 1721 (H. T. 10. R. IV) allerede forelå 1937, burde det ikke siges om Erslevs undersøgelser, at de bragte diskussionen om hertugdømmernes arveretlige forhold »til en maaske endelig Afslutning« (s. 472). Det er endvidere en (ganske vist udbredt) misforståelse, at Arup i sin Danmarkshistorie »væsentlig« anlægger økonomiske synspunkter, og uheldigt, at forf. har svært ved at holde arbejde med økonomisk historie ude fra »økonomisk Historieopfattelse« (s. 471). At Povl Engelstoft og Hans Jensen klassificeres som økonomiske historikere viser også, at forf. her savner føling med sit emne.

Professor Brandt har haft en af værkets vanskeligste opgaver, og det er intet under, at den ikke er helt tilfredsstillende løst; men den kunde i hvert fald — på samme antal sider — have været

¹ Hvis man vil have et talmæssigt udtryk for højskolens skiftende betydning, bør svingningerne i elevtallet ikke som det her og andetsteds gøres alene sammenlignes med det samlede befolkningstals bevægelser, men tillige med forskydningen indenfor de aldersklasser i landbefolkningen, hvorfra hovedparten af eleverne kommer.

løst på en måde, der bedre svarede til værkets formål. Om begge de sidst omtalte afsnit gælder det, at en historiker vilde have grebet emnet anderledes an — hvilket ikke forhindrer, at de to forfatteres fremstilling i kraft af deres særlige forudsætninger har andre fortrin. Mangelen på moderne historisk indstilling er uden sammenligning mest følelig hos professor Brandt, og hans afsnit forekommer mig at være et af mange eksempler på, at man ved at overdrage specialafsnittene i de historiske samleværker til ikke-historikere i reglen taber mere af sammenhæng og enhedspræg, end man vinder på andre punkter.

Værkets udmærkede *billedstof* fortjener en kompliment. I Det danske Folks Historie var billedgengivelsen ringe, i flere tilfælde end nødvendigt var sekundære kilder — gengivelser i andre bøger eller stik og litografier efter endnu eksisterende malerier — anvendt, og underskrifterne savnede konsekvens. Illustreringen af Schultz Danmarkshistorie bygger på det arbejde, som dengang blev gjort, men klichématerialet er fornyet og (ligesom papiret) forbedret, underskrifterne gengiver i reglen billedets opbevaringssted, datering og hvem der har udført det, såvidt muligt er primære kilder anvendt — f. eks. Ove Billes og Knud Gyldenstiernes ligsten (II, 484 og 563, sml. gengivelserne efter sekundære kilder i Det danske Folks Historie III, 333 og 407) — og adskillige nye, tildels hidtil ukendte eller ikke benyttede billeder er kommet til: propagandatræsnittet af Christian II (II, 532), det henrivende portræt af Sofie Rud (II, 737), H. P. Hansens tegning af Søren Kierkegaard (IV, 623), Lundbyes af Grundtvig på talerstolen (IV, 606) og J. Skovgaards af Trier i Vallekildes foredragssal (V, 712), en del fotografier o. s. v. Billedredaktøren dr. Mackeprang og hans medhjælper, museumsinspektør Gudmund Boesen har ære af resultatet. At værket er forsynet med person- og stednavneregister (desværre ikke sageregister) er også et af de punkter, hvor Schultz Danmarkshistorie betegner et fremskridt i forhold til Det danske Folks Historie. *Poul Bagge.*

Albert Fabritius: Danmarks Riges Adel. Dens Tilgang og Afgang 1536-1935. Kbh. 1946. 186 Sider.

Albert Fabritius' Disputats, »Danmarks Riges Adel« med Undertitlen »Dens Tilgang og Afgang 1536—1936« (en smuk Bog i Kvartformat paa 109 Sider Tekst plus 77 Sider fransk Resumé, Noter, Bilag m. m.) er at betragte som en Udløber af den Strid,

der i Aarene efter 1897 rejste sig om Gustav Bangs Arbejde om den gamle danske Adels Forfald. Bang, der i mange Hensender var en udmærket Historiker, havde just ikke bygget sin omstridte Disputats' Degenerationstese op paa Klippegrund, og Rubin og Thiset gjorde det næsten omgaaende af med ham. Fabritius gaar drabeligt til Værks mod den afdøde Historiker, hvis Teser han jævner med Jorden. Da mig bekendt aldrig nogen dansk Historiker har gjort Gustav Bangs Forfaldsteori til sin, og da Befolkningsstatistik og Arvelighedsforskning forlængst har klaret, hvad klares kunde, og paavist, hvorledes enkelte sociale Grupper inden for et Samfund ter sig gennem en længere Periode, synes den Alvor, hvormed Forfatteren gaar mod Gustav Bang, mig noget post festum. Det virker aldrig særlig opmuntrende at skulle give sig i Kast med et Værk, hvis Hovedformaal er at slaas en død Mand ihjel. Og, hvad værre er, den giver en Problemstilling, som langt fra udnytter det meget værdifulde Stof, Fabritius har gravet frem til Behandling.

Den Adelsmatrikul, Forfatteren har opstillet, er faktisk af meget stor Interesse. Det samme gælder i det store og hele Afsnittet om Tilgangen til Adelen. Men naar han uden videre vil behandle den gamle danske Adel og den nye efter 1660 som en Helhed og paa samme Linie, ovenikøbet ogsaa fra et »biologisk« Synspunkt, spiller Arven fra Gustav Bang ham et slemt Puds. Sociologisk har den gamle Adel, der var en Godsejersgruppe, og den nye, som for en meget stor Del bestaar af civile og militære Tjenestemænd, meget lidt til fælles. Den rigtige Problembehandling med Hensyn til Afgang, Tilgang og Uddoen kan højst komme til at omfatte den gamle Adel plus den Del af den nye Adel, der var Godsejere. Det kan endda være tvivlsomt, hvor langt man inden for denne Ramme kan gaa i sine Konklusioner, men det er under alle Omstændigheder givet, at gaar man uden for denne, kommer man omgaaende paa Glatis. Det er blot ubegribeligt, at Forfatteren ikke selv har kunnet se dette. Maaske skyldes det, at han af Fag oprindelig var Genealog, før han blev Historiker, og ikke har formaet teknisk at frigøre sig for den Spændetroje, som denne snævre Disciplin i al Almindelighed giver sine Udøvere.

Fabritius har omhyggelig redegjort for Tilgangen, men ikke behandlet sine Tilgangslistes med tilstrækkelig historisk Kritik. Hvis dette var sket, havde han nok været noget betænkelig ved at lave en Tilgangs- og Afgangstatistik og med denne som Udgangspunkt behandle Spørgsmaalet om Adels Uddoen. Lad os se nogle enkelte Eksempler paa »Tilgangen« i Bilag B. Nr. 152 er adlet 1662, men død allerede 1661, Nr. 241 adlet 1701, død 1702,

Nr. 288 adlet 1721, død samme Aar uden Sønner, Nr. 317 adlet 1731, død ugift 1731, Nr. 345 adlet 1748, død 1763 uden Børn, Nr. 347 adlet 1748, død ugift, Nr. 384 adlet 1756, død ugift 1772, Nr. 435 adlet 71 Aar gammel og barnløs, Nr. 438 ugift Militær adlet 1772 og Nr. 472 ugift 64 Aar gammel Militær adlet 1776, o. s. v. At betragte og behandle denne »Tilgang« kan vel forsvares, men at foretage en alvorlig historisk Behandling af et saadant Stof og ovenikøbet drage Slutninger med Hensyn til samtlige danske Adelslægters Levealder og Levedygtighed med mere, er der ikke megen Mening i. Man vil let kunne se, at Interessen for Forfatterens statistiske Opstillinger alene af den Grund maa blive minimal. Det gør ikke Forholdet bedre, at selve det statistiske Udgangspunkt for alle hans »biologiske« Beregninger — Aaret 1536 — i Realiteten er misvisende, da disse Slægter, der af Forfatteren kategorisk sættes til 251 gaar meget længere tilbage i Tiden. For mange af de nye Folk var Adelskabet nærmest at opfatte som en Fortjenstmedaille eller en Dekoration som Belønning for god og tro Tjeneste samt slet Aflønning. En Del af dem uddøde næsten omgaaende eller faa Aar efter Adlingen uden mandlige Efterkommere, man kan altsaa kun i absolut uegentlig Forstand tale om et Tilskud til den af fysisk Død truede gamle Adel. De andre, der kom til, stammede fra et Milieu, der var vidt forskelligt fra de gamle danske Jorddrotters og for de flestes Vedkommende vedblev at være det, deres Milieu var Borgerskabets og Bureaukratiets, selv om de blev til »de von'er og de van'er«. Hvad der laves er derfor en Gruppestatistik over en vel teknisk set Adel, men sociologisk et Sammensurium af vidt forskellige Ingredienser uden nogen som helst Beviskraft med Hensyn til befolkningspolitiske Problemer. Edvard Holm fremhævede 1885 i »Nogle Træk af Trykkefrihedens Historie«, at den nye Adel kun havde lidt tilfælles med den gamle. Holm vidste, hvad han talte om, og det vilde have været godt for Fabritius' Arbejde, om han havde lagt sig Holms Ord paa Sinde. Hertil kommer endda, at Tallene er saa uhyre smaa, at selv bortset fra alle andre Svagheder, maatte de opfordre til mere end almindelig Forsigtighed. Fabritius har desværre en ulyksalig Trang til at sætte sit Stof op i alle mulige og umulige talmæssige Opstillinger. Han gaar saa langt ned, at blot 13 Eksempler giver ham Anledning til en Tabel (3, S. 25) med en Række Rubrikker, hvoraf de to overhovedet intet indeholder. Hans Gennemsnitsberegninger er paa Grund af det lille og forskelligartede Materiale ofte værdiløse eller direkte misvisende, og man imødeser stadig under Læsningen med bange Forventning, hvad han nu har fundet paa at stille tabellarisk op

paa næste Side. Vi ved efter at have læst Fabritius' Bog befolkningspolitisk ikke mere, end vi vidste i Forvejen, d. v. s. at visse sociale Grupper opfører sig saadan og saadan, at »historiske« Slægter eller om man vil Kulturslægter — borgerlige saa vel som adelige — er tilbøjelige til at dø ud efter et vist Antal Generationer. Mod de »historiske« Slægter har Fabritius endda en direkte Polemik, idet han støtter sig til Gustav Bangs Kirkebogsstudier. Men Bangs Resultater vedrørende Bondebefolkningen er urigtige, hvilket han kunde have set, hvis han, hvad han burde, havde haft Kendskab til Skrubbeltrangs udmærkede Befolkningsstudier. Der er derfor intet originalt eller overraskende i hans Teori om, at Adelen svinder ind, naar Tilgangen ikke er tilstrækkelig stor.

Hvad selve Kildematerialet angaar, maa det siges, at Forfatteren i alt væsentligt har skrabet Bunden, men det forhindrer ikke, at det i mangt og meget er mere end spinkelt, hvilket han iøvrigt selv er ganske klar over. (Se om Kilderne navnlig S. 15, 16, 18, 25, 68, 79, 81, 91 og de vedføjede Bilag). Dette Indtryk af Spinkelhed og Utryghed sætter sig fast som Hovedindtrykket af hele Arbejdet. Paa den anden Side fæstner der sig trods Smaa-fejl i Tabeller og Tekst ogsaa et Indtryk af den absolutte Hæderlighed, hvormed Fabritius er gaaet til Værks. Selv om han er imod Gustav Bang og pro-adelig, forsøger han intetsteds at gøre sit Arbejde til en Forherligelse af Adelen. Fremstillingen er uhyre nøgtern, naar lige undtages nogle faa banale Fraser om, hvad Adel er (S. 62). Han søger saa indgaaende som muligt at gøre opmærksom paa, hvad han skylder andre, og fremhæver, hvor han har skummet Floden af de vigtige Forarbejder, som Rubin, Thiset og Fahlbeck har lavet, og naturligvis tillige, hvad han skylder den Oluf Thomsenske Arvebiologi. At hans Kendskab til Sociologi og Befolkningsforhold er alt for ringe, lyser gennem Arbejdet, og det maa i høj Grad beklages, at han ikke har haft Forstaaelse af, hvor vigtigt det er, naar man tager et Emne som Adelen op til Behandling, at være orienteret paa disse vigtige Felter. Hans Afhængighed af Fahlbecks Undersøgelser over den svenske Adel giver desuden visse Afsnit af Arbejdet en betænkelig Slagside, idet det bliver til en Sammenligning — endda en meget tvivlsom paa Grund af Materialets Forskellighed — mellem svensk Adel og dansk Adel i Stedet for en Undersøgelse over danske Forhold. Alt dette i Forbindelse med Behandlingen af Degenerations-spørgsmaalet som Hovedproblem bevirker, at man faar et noget negativt Indtryk af Arbejdet, der desuden paa Grund af de mange tildels overflødige Opstillinger og Udregninger præges af en undertiden overvældende Kedsommelighed.

Paa den anden Side vilde det være en Uretfærdighed ikke at fremhæve, at Fabritius' Disputats foruden at bringe meget nyt Stof frem, som Forfatteren og andre senere vil kunne udnytte, ogsaa rummer en ganske fortrinlig og værdifuld Behandling af visse Sider af den ny Adels Historie. Han redegør for, hvorledes Adelskabet efter 1660 i Virkeligheden ikke har været særlig eftertragtet af den velstillede Borgerstand, selv ikke i Perioden fra Midten af det 18. Aarhundrede, hvor man for gode Ord og Betaling ret let kunde komme til et Adelskab. Storre Højagtelse har man ikke nærret for de nye Adelige, og Adel som Helhed var ikke i Kurs, ialfald ikke i Aarene før den franske Revolutions Udbrud. Det er aabenbart et Udtryk for denne Opinion vi finder i Handelstandens Blad »Adresse Contoires Efterretninger« ^{18/10} 1777. Her siges det, at de fleste Adelsmænd ikke var andet end Købmænd, der levede af at sælge Korn, Kvæg, Smør og Ost. Adelstand, siger Bladet, burde uddø med den, der havde gjort sig fortjent, og ingen burde have Fordel af Slumpelykke, hvortil han ikke havde gjort sig fortjent ved andet end at ligge smukt i sin adelige Mors Liv lige saa længe som ethvert andet Barn. Man forstaar den ringe Interesse, idet Fabritius oplyser, at af 382 nye Adelspatenter var kun de 96 Udtryk for Belønning, medens ikke mindre end 202 skyldtes Salg. Selv om hans Beregning vel nok ligger noget i Underkanten med Hensyn til Adelskab som Belønning eller ved Protektion — jeg vil bl. a. mene, at adskillige Officerer, som Fabritius henregner under Salg, er blevet adlet som Belønning for god Tjeneste (f. Eks. Lütken 1670, Mogens Knutzen 1748) — kan det ikke forrykke Billedet af Salget som det dominerende ved nye Adelskabers Uddeling. Man faar et levende Indtryk af, hvorledes der sjakredes og pruttedes om nogle Hundrede eller Tusinde Daler. Liebhaberne var gennemgaaende Medlemmer af Bureaukratiet, af Officersstanden eller borgerlige Godsejere. Var der end fortrinlige Folk imellem, falder dog noget af Glansen af Nörchenronerne, Lövenstiernerne, Kragenskiolderne og andre croner, stierne og skiolder, naar man gennemgaaer deres noget magre Fortjenester og sammenligner dem med de Beløb i klingende Mønt, som de ofte under Suk og Stønnen, og næsten altid under langvarig Prutten maatte erlægge for deres nye Ophøjethed. Regeringen drev i et halvt Aarhundrede en til Tider ret indbringende Handel med Adelspatenter. Fabritius giver her noget virkelig værdifuldt nyt. Efter at have set, hvad nyere dansk Adel egentlig var, vilde man gerne have en indgaaende Behandling af den fremmede Adel og det fremmede Bureaukrati i Danmark, det maa have været betydelig mere interessant end Flertallet af den nye danske Adel.

Det kan desuden fremhæves, at Fabritius adskillige Steder og ikke mindst i Tabellen S. 39 og Kommentarerne hertil giver en Række udmærkede Oplysninger om Bevægelserne i Antallet af uddelte Adelspatenter, set i Relation til bl. a. Indfødsretsloven og den skarpere Kurs, som i det 19. Aarhundrede satte ind, hvad angaar Dokumentation af Tilhørsforholdet til den danske Adel. Jeg vilde i den Forbindelse ogsaa have anført, at de forholdsvis faa Adlinger, der fandt Sted i Kristian VI's Tid sikkert hang sammen med, at Jordegods paa Grund af lave Priser ikke var eftertragtet, og de borgerlige Godsejere havde andet end Køb af Adelskab at bruge deres Penge til. S. 42 anfører Fabritius med Rette, at Nedgangen i Fremmedelementet inden for Adelen efter 1660 først og fremmest skyldtes, at den danske Adels Privilegier paa at besidde Jordegods ophævedes ved Enevældens Indførelse, og at Naturalisation af fremmed Adel derfor var overflødig indtil Indfødsrettens Ikrafttræden 1776. Mindst nyt bringer Omtalen af Adels Forhold før 1660, men noget godt kan man dog ogsaa finde hist og her, f. Eks. S. 23, hvor Forfatteren gør opmærksom paa nogle uformelle Naturalisationer efter 1536, som Thiset har overset. Adskillige Steder fremsætter han Betragtninger af Værdi og Interesse; man vilde blot have ønsket, at dette var sket noget oftere og i Sammenhæng med den øvrige Udvikling i det danske Samfund, noget mindre tilfældigt og bedre gennemarbejdet. Hvad han har fremdraget og behandlet er imidlertid nok til, at man selv med Bogens mange Svagheder i mente, maa have Lov at sige, at Arbejdet betyder en værdifuld Forøgelse af vort Kendskab til den danske Adels Historie. Men det rigtige Arbejde om dette Emne savner vi endnu. Fabritius har foruden sin genealogiske Erfaring ogsaa en Uddannelse som Historiker bag sig. Hvis han vil lade Historikeren træde mere i Forgrunden og holde op med at ride sine Kæpheste og tro for meget om Slægtsforskningen som isoleret Disciplin, vil han med sit indgaaende Kendskab til Dele af Adels Historie have Muligheder for at give os det Værk, vi skulde have haft, men ikke fik.

Albert Olsen.

**Franz v. Jessen: En slesvigsk Statsmand. I, 1930; II-III, 1941
(C. A. Reitzels Forlag. 420 + 364 + 223 S.).**

Det er et saare omfattende værk, som den fortjente forfatter og journalist har udgivet om sin slægts inden for statslivet mest kendte personlighed Thomas Balthazar von Jessen (1648—1731), og som her skal gøres til genstand for en samlet vurdering. Det

fremtræder ogsaa — med støtte fra Carlsbergfondet og L. Zeuthens Mindelegat — som et meget smukt værk i det ydre, godt trykt paa godt papir og med en rig fylde af vel udførte og ofte særdeles interessante illustrationer. Ej heller fornægter dets forfatters letløbende og elegante pen sig i dette, det næststørste af hans mange literære arbejder. Selv den, der hist og her kan finde stilen vel novellistisk for et historisk arbejde, af og til ogsaa lidt *précieux*, maa indrømme, at ikke mange danske historiske værker er saa velskrevne. Læs f. ex. de ord i 1. binds slutning (s. 377—78), hvormed Th. B. v. J. følges ud paa sin lange ambassade til Polen-Sachsen i 1704 — eller den lille pennetegning af præstehjemmet i Store Vi (I, s. 10—11). Vanskeligt kunde den for længst henfarne slesvigske statsmand have fundet en biograf, der i den grad formaaede at give hans levnedsskildring sprogets glans, fylde og flugt, som slægtens fornemste literære begavelse. Han deler i saa henseende lod med sin store samtidige, den første hertug af Marlborough — saa forskellige Franz v. Jessen og Winston Churchill i øvrigt er som mennesker, som skribenter og som historikere.

Nu til værkets indre værdi — dets karakter som historisk-videnskabeligt arbejde og som bidrag til kundskaben om vort lands og folks udvikling.

Det maa her være tilladt at begynde med noget, som mange læsere af bogen vil betegne som noget rent formelt, men som dog i dybeste grad præger ogsaa dens indhold. Det første bind, der behandler den periode, da Th. B. v. J.s indflydelse i dansk statsliv var størst, tiden til 1700 (bindet slutter med jan. 1704, da den polske ambassade begyndte), er saa godt som udelukkende bygget paa trykt kildestof. Kun hist og her, især mod slutningen, citeres danske, preussiske og franske arkivalier. I 2. bind ændres dette forhold paa en bemærkelsesværdig maade. Baade danske og franske udtrykte akter vedrørende Th. B. v. J.s ambassade til Østeuropa udnyttes nu i betydeligt omfang ved siden af de trykte værker. 3. bind er atter overvejende baseret paa forgængeres arbejder, hvilket til dels forklares ved, at de her behandlede hovedspørgsmaal er saa fyldigt oplyste.

Som helhed har den store biografi da ikke den selvstændige undersøgelses karakter. Og i ganske særlig grad gælder dette det afgørende tidsrum i Th. B. v. J.s liv, fra han i 1677 blev sekretær, fra 1688 oversekretær i Tyske Kancelli, og til han i slutningen af aar 1700 maatte forlade regeringskredsen i København for stedse. Hans hovedindsats i denne periode var hans stigende indflydelse paa den danske ydrepolitiks ledelse, først i intimt samarbejde med svigerfaderen Conrad Biermann v. Ehrenschild, efter

1688 som dennes efterfølger i det faktiske udenrigsministerembede.

Det er umuligt at nægte, at det er en dyb skuffelse for den kritiske læser, at forf. her i saa forsvindende omfang har udnyttet det i Rigsarkivet bevarede primærmateriale til den danske ydrepolitiks historie. Man tør i denne sammenhæng næsten slet ikke nævne det vældige stof til dansk ydre- og indrepolitisk historie, som gemmes i de fremmede sendemænds indberetninger i Stockholm (først og fremmest), London, Oxford, Haag, Paris (heraf har Fr. v. J. udnyttet lidt, men ogsaa kun lidt), i engelske privatarkiver (fortrinligt registrerede og til dels udgivne af The Historical Manuscripts Commission) og (i alt fald før den store krig) i tyske arkiver. Hidtil har jo nemlig kun faa danske historikere (i første linie J. A. Fridericia) foretaget det systematiske udforskningsarbejde i fremmede arkiver, uden hvilket dansk ydrepolitisk og vigtige sider af dansk indrepolitisk historie ikke kan skildres udtømmende og afsluttende. Det lille udvalg af udenlandske gesandtindberetninger fra den første enevældetid, som C. F. Allen for hundrede aar siden lod afskrive, og hvoraf en part siden tryktes i Danske Samlinger, og hvad der findes citeret i danske og udenlandske arbejder er jo som en draabe i havet. Man kan gribes af ønsket om, at der gives unge kvalificerede historikere mulighed for ved forskningsrejser til europæiske arkivbyer at trænge virkeligt til bunds hver for sig i begrænsede perioder af vor ydrepolitiske historie — saaledes som det i stort omfang er sket i Sverige for den svenske udenrigspolitiske histories vedkommende. Først naar paa den maade sten er føjet til sten, kan historien om Danmarks stilling gennem tiderne inden for det europæiske statssystem skrives paa forsvarlig videnskabelig basis. Før det er sket, er det faktisk halsløs gerning at vove sig i lag med en vurdering af en fremtrædende udenrigsministers eller diplomats samlede gerning, for ikke at tale om en endnu mere omfattende syntese.

Et enkelt eksempel blandt mange brugbare vil vise, paa hvor skrøbelig en grund biografien af Th. B. v. J. i afgørende henseender hviler. I, s. 299 citeres følgende passus i dr. Louis Bobés artikel om Th. B. v. J. i Dansk biografisk Lexikon (Bricka) VIII, s. 486: »Af et Brev fra Chr. Dittl. Reventlow fra August 1700 erfarer man, at Hertugen af Würtemberg, paa Kongens [Frederik IV.s] Spørgsmaal om Grunden til de udenlandske Magters Uvilje mod ham, skal have svaret, at ingen mere vilde forhandle med en Mand som Jessen, der var kendt for sin Træskhed«. Herefter følger trekvart side betragtninger af forf., der konkluderer: »Der kan ikke tillægges disse Anklager Vægt«. Den rigtige historiker vilde ikke have

helmet, før han havde selve brevet i hænde med samt alle andre optænkelige kilder til belysning af Th. B. v. J.s fald. Hvad Fr. v. J. her giver (I, s. 295 ff., 308 ff.) er absolut utilfredsstillende.

Maa det benyttede materiales utilstrækkelighed indgive stor skepsis over for den foreliggende skildring og vurdering af Th. B. v. J. som statsmand, bidrager en anden aarsag ikke til at mindske denne skepsis. En biograf vil jo i almindelighed have en vis hang til ikke at stille sin »helt« under en skæppe. Denne hang bliver ikke mindre, naar forfatteren er i slægt med helten. Og faren bliver aller størst, naar historiografen er grebet af en lidenskabelig vilje til over alt at tage sin helt i forsvar og reducere hans modstandere in absurdum. Efter lang votering for og imod — det er jo ikke ofte, man træffer en forfatter, der skriver saa godt for sig — kan man vanskeligt frikende Fr. v. J. for at høre til sidstnævnte historiker-kategori. Og den defensoriske trang kommer ikke alene Th. B. v. J., men alle hans venner og frændere, ja selv folk, med hvem han kun for en tid stod i overvejende venskabelig forbindelse — som August II. af Polen og Johan Reinhold Patkul — til gode. Undertiden bliver det til skade for det givne portræts psykologiske kontinuitet. Det hedder f. ex. I, s. 264: »August II. var hverken falsk eller underfundig — dertil *savnede han Intelligens, Tænke- og Forstillelses-Ævne*. Han var upaalidelig, som han var fysisk stærk: medfødt, aabenlyst, naturligt.« Forf. synes her paavirket i nogen grad af den nyeste tids dyrkelse af animalismen. II, s. 234 læser man saa: »Kong August sætter sin Viljes og *sit Snildes rige Hjælpekilder* ind paa at komme fri af Altranstädt's Lænker«. Først II, s. 256 føler forf. (i anledning af Patkuls udlevering) »Afsky for August II.s Usselhed«. — Det næsten ublandet mørke billede af Gottorpbeskytteren Karl XII. (der desuden var lidet høflig mod Th. B. v. J.) overlades til svenske historikers dom.

Ind paa vurderingen af Th. B. v. J.s politiske syn og gerning fører bogens, paa den her ret ukyndige Fr. Krarup støttede, lovprisning af hans lærer, ven og svigerfader Conrad Biermann v. Ehrenschild. Den forsker, afdøde rigsarkivar Laursen, som har gennempløjet de fleste danske kilder til belysning af denne mand, der fra anden halvdel af 1660'erne til sin afgang som oversekretær 1688 formodentligt var dansk ydrepolitiks virksomste kraft, har som sin dom udtalt: »v. E. var ikke nogen særlig fremragende eller fremskuende Statsmand . . .« (Dansk biografisk Leksikon VI (1935), s. 252). Laursen udtrykte sig jo altid forsigtigt med pennen, og i sit vældige traktatværk indlader han sig sjældent paa vurderinger. Men anm. mindes, som det var i gaar, den dybe lede, hvormed han i samtaler karakteriserede den Biermann-Jessenske

føring af det danske statsskib. Det ret fyldige indtryk, som anm. gennem studier over 1660'ernes danske historie har faaet af Biermanns lødighed, stadfæster Laursens syn. »Kabalens store modstander i 1690'erne Chr. Siegfred v. Plessen har Fr. v. J. omvendt næsten udelukkende haan og knubbede ord til overs for. Plessen har dog ellers blandt danske historikere indtil de seneste dage haft »en god presse«. Det gælder ogsaa den af dem, Carl Christensen, som paa sit felt: det finanshistoriske — et ganske fortrinligt udgangspunkt for en vurdering af den samlede politik — har skabt det mest grundmurede bidrag til det 17. aarhundredes danske historie. »Han var som Hannibal Sehested en virkelig overlegen Mand« (Bidrag til dansk Statshusholdnings Historie II, s. 103).

En vurdering af de to linier i den første enevældes danske ydrepolitik: den »engelske«, som Sehested¹ og Plessen (og senere Ivar Rosenkrantz, sandsynligvis ogsaa i sit hjerte Jens Juel) gik ind for, og Biermann-Jessens »franske« linie kan ikke her gives. Selv Fr. v. J. kan dog ikke nægte, at tilknytningen til Frankrig ikke gav de resultater, hvorom man havde drømt — bl. a. fordi Frankrig altid var stærkest interesseret i forbund med Sverige, og fordi dets varige aktionskraft i Nordeuropa — naar det ikke netop havde Sverige paa sin side — var ret ringe. Det handelspolitiske islæt i udenrigspolitikken, der spillede en saa stor rolle for Sehested, Jens Juel og Plessen, kommer Fr. v. J., som sine forgængere, næsten ikke ind paa. Det er ikke mindst her, vi nu maa til at tage fat. Derimod er det rigtigt set af ham, at Ludvig XIV's »reunionspolitik« var »det samme, som Christian V . . . udførte overfor Gottorperne i Slesvig [og over for Hamburg] og med Th. B. Jessen som sin betroede Raadgiver« (I, s. 63, jvf. 93, 105). Det var denne politik, der fra 1680'erne samlede sømagterne og de fleste fastlandsstater mod den franske erobrerkrone — hvem Winston Churchill karakteriserer som sin tids onde aand, J. Huizinga som »den moderne militarismes første repræsentant«, hvis store ministrarer virken »i grunden kun bestod af fejltagelser og mislykkede resultater« — og hans hegemonistræben. Da havde Danmark uden udbytte udført sine kyniske og brutale overfald paa Gottorp og Hamburg, en politik, som Christian V. og Jessen fortsatte ved det umenneskelige bombardement af Ratzeburg i aug. 1693. Biermanns og Jessens øjne blændedes, naar de i aanden skuede mod »solkongen«. Fr. v. J. er ikke fri for den samme forblændelse.

Fr. v. J. betoner: »Statskunstens *Maal*: de skaanske Provin-

¹ Det er galt, naar Fr. v. J. I, 81, gør denne til tilhænger af »det franske system«.

sers Generhvervelse og Kongens Eneherredømme i Slesvig var det samme for »Kabalens« Medlemmer som for hele den danske Samtid« (I, s. 91—92). Og hertil skulde Frankrigs hjælp være midlet. Hertil er at sige, at Frankrigs hjælp viste sig ikke at være meget værd i denne forbindelse, at Sehested allerede i 1666 havde paa- vist den politiske og strategiske umulighed af Sundprovinsernes generobring, havde adskillige meningsfæller paa dette punkt (sandsynligvis omfattende flertallet af den tænkende del af det danske folk) og endte med at faa ret, og at erhvervelsen af det gottorpske Slesvig efter al sandsynlighed ved passende snilde kunde være opnaaet ad diplomatisk vej gennem et mageskifte med Gottorp af den art, som Sehested havde anbefalet, Griffenfeld forhandlede om 1675 og Biermann-Ehrenschild og Breitenau foreslog paa Altonakongressen i 1688. Alt taler ogsaa for, at en tilfredsstillende og holdbar ordning af det sønderjyske spørgsmaal kunde være opnaaet i 1720 uden Danmarks for landets velstand saa skæbnesvangre deltagelse i den store nordiske krig — hvis den danske statsledelse havde været overlegnere, end den var.

Man indvende ikke, som Erslev gjorde over for Sybels for- dømmelse af det tyske middelalderkejserdømmes universelle stræ- ben, at et saadant synspunkt »er for højt for Historikeren« (Over- sigt over Middelalderens Historie II (1893), s. 145—46). Vi lever i en tid, som maner til at se stort og til ikke at bøje knæ for fortidens vildfarelser.

Fr. v. J. kommer lejlighedsvis (se især I, s. 123) ind paa Bier- mann-Ehrenschilds og Th. B. v. J.s forhold til den kongelige vilje. Han nævner (sst.) de midler, de anvendte for at vinde indflydelse paa Christian V.s beslutninger, men giver ulykkeligvis ingen kildehenvisninger. I anledning af angrebet paa Hamburg 1686 siger han: »I Følge sin Natur unddrager Intrigevæsen sig Under- søgelse; det kan sjældent efterspores i objektive Optegnelser, næsten aldrig i officielle Akter, og derfor kan der ikke heller skaffes fyldestgørende Svar paa det Spørgsmaal, om en Klike som »Kabalens« i Christian V.s Tid har anstiftet flere Ulykker, end den har forebygget« (sst.). Det er rigtigt, at vi for denne tids mere intime politiske historie i Danmark maa undvære en række kilder, som i andre lande (f. ex. Sverige) og til andre tider flyder rigere. Et kritisk sammenlignende studium af samtlige hjemlige og fremmede kilder (og det maa vi fuldføre, før vi slaar os til taals) kan dog ofte give ret plausible resultater, især naar man evner den af prof. Arup anbefalede kunst at læse mellem linierne. Hvad Hamburgaktionen angaar, ligger det i øvrigt nær at henvise forf. til, hvad han meddeler to sider længere fremme (I, s. 125),

nemlig at præsidenten i Altona Matthias Jessen — Th. B. v. J.s broder — »havde forsynet sin Regering med rigt Materiale« til klagemaalet mod Hansestaden. I, s. 221 kan han undtagelsesvis give en (trykt) svensk gesandtmeddelelse fra 1698 om, at det var Biermann-Ehrenschild og Th. B. v. J., som havde »svaderat Konungen« til de »widrige consilier emot Hertigen« [af Gottorp]. De svenske gesandter var ofte særligt godt underrettede. At initiativet til »reunionen« i 1684 udgik fra de nævnte mænd i forbindelse med »Kabalen«s andre medlemmer: Michael Wibe, Peter Brandt, Conrad Reventlow osv., er forf. ikke i tvivl om (I, s. 107), og han har sandsynligvis ret, selv om man ogsaa her sukker efter kildehenvisninger. Den tænksomme læser vilde maa- ske i den omstændighed, at baade Th. B. v. J. og andre af kredsen lønnedes rigt med embeder i det erobrede land, samtidig med at Ehrenschild blev hvid ridder, Th. B. virkelig etatsraad, finde et ikke betydningsløst indicium (I, s. 110).

Th. B. v. J.s sidste store bedrift som udenrigsminister var af- slutningen af det dansk-sachsiske forbund af sept. 1699. Hans biograf siger herom: »Aldrig har vel det *hemmelige Diplomati* handlet mere hemmelighedsfuldt end under Forberedelserne til det dansk-sachsiske Forbund mod Sverige paa 1700-Tallets Tær- skel; sjældent har ogsaa dets Metoder været kronet af større Held« (I, s. 280—81). Ja, forbundet blev sluttet. Men vurderingen af dets resultater beror unægteligt paa, hvorledes man vil bedømme Travendalfreden (hvis forholdsvis lemfældighed vistnok skyldtes Plessen, i hvert fald ikke Th. B. v. J.).

Et kapitel for sig er 1. binds kap. V: »Affæren Molesworth«. Da en kritisk gennemgang vilde blive til en afhandling, skal der her renonceres paa en saadan. Med harme vender Fr. v. J. sig mod de danske historikere — Molbech, Brasch, Fridericia o. a. — som i Molesworth's »Account of Denmark« finder »træffende og rigtige Iagttagelser« (Fridericia). Hans harme mod Englæn- deren, der er saa ublid mod Ehrenschild og Th. B. v. J., naar saadanne højder, at han til belysning af denne »Tølper«s optræden i København uden mindste forbehold eller kritik anvender det af Th. B.s kreatur La Foulresse skrevne modskrift »Deffense du Danemark«, glemmer, at han selv om Molesworths iagttagelser i den danske hovedstad har sagt: »Hans ypperlige Ævner og selv- stændige Opfattelse prægede disse Undersøgelser og gav dem baade Omfang og Dybde« (I, s. 153) og siger, at Plessen er den eneste fremstaaende personlighed ved det danske hof, hvem M. omtaler med virkelig sympati (s. 152 f.), skønt han senere maa rykke ud med, at det samme gælder kongefamiliens medlemmer,

Ulrik Frederik Gyldenløve og Jens Juel (s. 177 f.). Det gribende, det store historiske perspektiv i denne højtbegavede og mærkeligt moderne angelsaxiske aands syn paa den nordiske »tvangsstat« med al dens bornerthed lukker han sine øjne for. — Man kan for resten i denne forbindelse ikke tilbageholde sin undren over, at han ikke har udnyttet en anden, med M.s omtrent samtidig, omfattende fremmed »relation« om Danmark, nemlig François d'Usson, marquis de Bonrepaus' »Relation d'une ambassade en Dannemarek pendant les années 1693—95« (afskr. i Ny kgl. Saml. 676, fol.).

Th. B. v. J.s virksomhed i de forskellige »kommissioner« i 1690'erne affærdiges med et par ord (I, s. 163) med kildehenvisning til Christiansen. Hertil føjes i 3. bind (III, s. 165) den oplysning af prof. Albert Olsen i Dansk biogr. Leksikon XIX (1940), s. 440, at Th. B. i lighed med kongefamilien, hoffet og Conrad Reventlow drev en omfattende spekulation i 1690'ernes opblomstrende søhandel. Olsen bygger her paa franske diplomatindberetninger i »Archives nationales« — atter et vidnesbyrd om, hvad fremmede arkiver kan yde os. Hvorpaa bygger i øvrigt prof. Olsen den sst. givne (af Fr. v. J. III, s. 162 citerede) udtalelse om, at Th. B. sammen med C. Reventlow repræsenterede »den tolerante og socialt forstaaende Politik, navnlig hvad angaar Spørgsmaalet om Bondens Stilling«? Dette burde den store Jessen-biografi have udredet.

Skildringen af Th. B. v. J.s ambassade til Polen-Sachsen jan. 1704—okt. 1707 fylder hele 2. bind og er værkets bedst underbyggede parti, idet forf. her anvender baade Th. B.s depecher, franske indberetninger og andet arkivalisk materiale. Bindet handler imidlertid — i lighed med de sidste kapitler af 1. bind — meget mere om polsk-sachsisk historie end om dansk. Og vigtigere ny træk er ikke føjet til det billede, som tidligere er givet af svenske, polske og andre historikere (bl. a. den polske historiker Casimir Jaroehowski, som i 1870'erne gennemgik Th. B.s depecher fra 1704). Th. B. v. J. var jo, trods sine forbindelser med August II. og Patkul, mest kun en iagttager i det store spil. Men læsningen er fængslende, selv om man ogsaa her har kritiske anmærkninger.

3. bind, der paa baggrund af en overmaade fyldig skildring af nordeuropæisk diplomatisk historie omhandler tiden 1707—31, bl. a. Th. B.s virksomhed som præsident for overretten paa Gottorp 1713—31 og hans store ydrepolitiske betænkning af aug. 1718, er, som før nævnt, overvejende bygget paa forgængeres arbejder om periodens ydrepolitiske og statsretslige hovedspørgs-

maal, der jo her flyder meget rigt. Om Th. B. v. J.s virke i Slesvig gives temmeligt lidt.

Det spores flere steder i værket, at det 17. og 18. aarhundredes europæiske historie ikke er forf.s vante revier. I, s. 69 debiteres til ex., at Karl XI. i dec. 1674 i egen høje person faldt ind i Brandenburg. I, 102 meddeles uden kommentar (efter Geffroy), at Ludvig XIV. i 1683 ved det danske hof lod give som grund til sit forslag om vaabenstilstand med Kejseren, at denne havde hele sin modstandskraft behov for at afværge Tyrkernes angreb paa Wien. Det angivne motiv stemmer hverken med sandsynligheden eller med E. Lavisse's fremstilling (*Histoire de France* VII, 2 (1911), s. 360—61). Ludvig XIV.s berømte, af Voltaire formede, ord (1700) om Pyrenæernes forsvinden (I, s. 327) er, som bekendt, apokryfe. I, s. 213 siges: »Det vil altid tjene de Mænd, der med initiativrig Aarvaagenhed ledede dansk Udenrigspolitik, til Ære, at de [1697], inden det moskovitiske Hersker-Geni endnu havde faaet evropæisk Stempel, regnede med ham som en ny og betydningsfuld Faktor i Nordens Udvikling og stræbte at vinde ham for Danmarks Interesser«. At udnytte Rusland mod Sverige havde siden kong Hans' tid været anset for god dansk politik. Ved præsentationen af Patkul fremhæves denne standshovne person som talsmand for Livlands adelige interesser. »Men hvor i Evropa fandtes i Patkul's Levetid en fremragende Personlighed, for hvem *Folk og Fædreland* havde en anden Betydning?« (I, s. 268). Anm. skal skaane læseren for de mange navne, han kunde opregne som vidnesbyrd om det modsatte, og nøjes med at henvise til Huizingas fine arbejde »Patriotisme en nationalisme in de Europeesche geschiedenis tot het einde der 19e eeuw« (1940). Naar det videre siges om Patkul (I, s. 270): »Ved 1700-Tallets Tærskel toner hans Skikkelse frem paa Østeuropas Horisont som et mystisk truende Varsel. Skønt der ikke er en Draabe slavisk Blod i hans Aarer, tilhører han samme store revolutionære Familje, som i senere Tidens Rusland blomstrede under Navnet *Intelligenti*« — anerkender man dette dictums suggestive kraft. Men er det virkeligt sandt? — Blandt mindre ting kan nævnes, at forf. insisterer paa at kalde den kendte franske diplomat Charles Dubois, baron d'Avaugour for »d'Avangour« (I, s. 80) og (som i øvrigt andre danske skribenter) den hollandske by Zaandam, hvor Peter Alexeevič studerede praktisk skibsbyggeri, for »Zaardam«. —

Det vil af denne gennemgang ses, at dette store biografiske arbejde handler om meget andet end om Th. B. v. J. Skal man være helt ærlig, er han næsten ved at blive borte i alt det andet. Værket, der giver saa mange fototyperede portrætter af danske

og (mest) fremmede personer (af kong Jan Sobieski — som Th. B. aldrig traf — hele 4), rummer kun et eneste, daarligt — og maaske ikke helt sikkert? — portræt af Th. B. v. J. Lukker man øjnene og tænker de tre bind igennem, rejser der sig heller ikke fra deres blade et tydeligt og levende billede af den »slesvigsk statsmand«, for hvis skyld de er skrevne. Det er maaske haardt at skulle sige dette om en levnedsskildring fra en begavet forfatters pen. Men det er sandt. Trækkene er for spredte, og man tror ofte ikke paa deres begrundelse. Undertiden er der ogsaa ting, der ser ud som inkonsekvenser. Fr. v. J. vil naturligvis gerne gøre sin frænde saa dansk som muligt. 1704 mødtes han i Zalesie i Polen med den slesvigskfødte general Brandt. »Man kan gaa ud fra, at i den fjærne galiciske Landsby har de to Mænd talt godt sønderjydsk Maal med hinanden« (II, s. 41). Hvad der oplyses i bind I, s. 52—53 og 386—87 lader det imidlertid henstaa som tvivlsomt, hvor vidt Th. B. har kunnet tale godt Dansk. Tvivlen styrkes, naar man læser hans udtalelse til de svenske herrer før audiensen hos Karl XII. paa Altranstädt 17. jan. 1707: »at hans Akkreditiv var affattet paa Dansk, og at det følgelig vel var det retteste, at han ogsaa tiltalte Majestæten paa dette Sprog, selv om efter næsten syv Aars Fraværelse fra Hoffet i Kjøbenhavn hans Udtale maaske vilde lade noget tilbage at ønske« (II, s. 225). Grev Piper gav ham lov til at tale Tysk. Flere steder prises Th. B. v. J.s brevstil som »levende, undertiden funkende«, og hans lune fremhæves. Intet af de i værket citerede breve fra ham viser disse egenskaber i fremtrædende grad.

Efter den kritik, som her er rettet mod Fr. v. Jessens bog, bør det af et ærligt hjerte udtales, at man alligevel nødtigt vilde undvære den. Bedst er skildringen af polske begivenheder, mennesker og egne. Man har, naar man lukker 2. bind, virkelig *været* i dette mærkelige land omkring Europas daværende østgrænse i et af de mest spændende tidsafsnit i dets urolige og brogede historie.

C. O. Bøggild-Andersen.

Roar Skovmand: Folkehøjskolen i Danmark 1851-1892. Studier over en Oplysningsbevægelse i det 19. Aarhundrede. (Det danske Forlag, Kbh. 1944. 497 Sider).

Det er et stort emne og en betydningsfuld side af det danske folks udvikling i nyeste tid, som højskolelærer Roar Skovmand i Askov har taget op i den bog, som han i oktober 1944 forsvarede for den filosofiske doktorgrad ved Aarhus Universitet.

Dr. Skovmand savner ikke forgængere paa dette felt. Men det er rigtigt, som han siger i sin indledning, at det hidtidige hovedværk om vor folkehøjskoles historie, Ludvig Schrøders »Den nordiske Folkehøjskole« fra 1905, trods den store værdi, som denne skildring fra en af højskolens grundlæggende personligheder pen altid vil vedblive at eje, er præget af en vis ensidighed, bl. a. derved, at Schrøder maatte lade sin egen indsats træde mere i baggrunden, end det var historisk rigtigt. Hertil kommer, at hans bog, i lighed med A. H. Hollmanns fortjenstfulde tyske værk om den danske folkehøjskole fra 1909, er ret summarisk. Og det store tobindsværk »Den danske Folkehøjskole gennem Tiderne«, som 1939—40 udgaves af en kreds af højskolelærere, er for den ældre tids vedkommende lidet selvstændigt.

I modsætning til de nævnte arbejder er dr. Skovmands fremstilling bygget paa et flittigt og omfattende studium af det meste af det bevarede kildemateriale, baade det trykte — herunder Rigsdagstidende, dagspressen og tidsskriftliteraturen — og det utrykte — herunder højskoletilsynets og skolerens indberetninger til undervisningsministeriet, finansudvalgets og partiet Venstres forhandlingsprotokoller og en lang række privatarkiver efter førende højskolemænd og andre til højskolen knyttede personligheder. Han skildrer ikke blot de enkelte vigtigere skolers oprettelse, udvikling og særpræg gennem det første halve århundrede, men ogsaa samspillet og samarbejdet mellem dem, regeringens og rigsdagens holdning over for skolerne, deres stilling og forhold under de politiske brydninger, deres standpunkttagen til 1870'ernes literære gennembrud og endnu mere. Værdifuld ny kundskab giver ogsaa de omhyggelige, overvejende paa hidtil unyttet materiale byggede statistiker over højskoleelevernes antal og sociale og lokale herkomst, over lærernes uddannelse og over benyttede lærebøger. Man kan ganske vist ikke sige, at bogen fremsætter og begrunder betydningsfulde ny theses og synspunkter. Den tilfredsstillende altsaa ikke fuldt de krav, som af nogle stilles til en dansk disputats. Dens fremstilling har overvejende et fortællende, ikke et argumenterende præg. Men den vidner om god historisk-videnskabelig skoling og giver paa saa mange punkter ny paalidelig viden om den danske højskolebevægelse og dens mænd og problemer, at Aarhus Universitet med god samvittighed har tildelt den lærde forfatter doktorgraden.

Der kan naturligvis være forskellige meninger om, hvordan den danske højskoles historie bør skrives. Man kan give dr. Skovmand ret i, at en forfatter maa afgrænse sit emne, og gaa med til, at han har undladt at gøre nærmere rede for højskolebevægelsens

forudsætninger i oplysningstidens reformiver og Grundtvigs forfatterskab, for dens forhold til nationalitetskampen i Sønderjylland og til højskolebevægelsen i de andre nordiske lande og for den lingske gymnastiks og forskellige praktiske fags rolle i undervisningen. Ikke blot som et såvn, men som en mangel føles det imidlertid, at der gives saa forholdsvis lidt i systematisk udredende form om højskolens idéverden og om brydningerne inden for denne, om synet paa det menneskelige, det folkelige og det kristelige i grundtvigsk forstand og om dette syns skiften gennem tiderne. Det er nok saa meget højskolens *ydre* som dens *indre* historie, man lærer om i bogen. Men den indre historie — »aandens historie«, for at tale grundtvigsk — er nu, trods al den store nytte, vi har af at kende rammer, organisation og arbejdsformer, den mest spændende, hvor talen er om en skoleretning eller enhver anden i første linie aandsbaaren foreteelse. Der er i øvrigt træk, som viser, at forfatteren ikke savner evner i saa henseende. Men disse evner er endnu ikke fuldt udfoldede. Noget lignende gælder for resten hans menneskeforstaelse og menneskeskildring.

Med den nævnte begrænsning maa dr. Skovmand siges i det hele forsvarligt at have udnyttet det store kildestof, han har gennempløjet. Paa punkter har han dog undladt at stille spørgsmaal, som det var naturligt at rejse.

Han omtaler saaledes (s. 21) Rasmus Sørensens »Indbydelsesforslag« fra febr. 1843 om oprettelse af »en Underviisningsanstalt for voxne Bønderkarle« og siger (s. 23, n. 16, med brev fra Rs. Sørensen til grev F. M. Knuth af 1. marts 1843 som kilde), at Sørensen først senere s. a. af den tysksindede stænderdeputerede Andr. Petersen i Dalby ved Kolding hørte om den ny tyske bondeskole i Rendsborg. »Fædrelandet« havde imidlertid allerede 20. jan. 1841 en notits om de holstenske bondeskolebestræbelser (s. 19, n. 7), der ganske vist er kortfattet, men dog giver besked om, hvilke fag der tænkes undervist i ved den holstenske »høiere Bondeskole«. Og i »Dannevirke« havde »En Nordslesviger« 6. febr. 1841 ret udførligt omtalt syndikus Klenzes aabne skrivelse »til Stænderrepræsentanterne for Holsten og Slesvig« med krav om en højere bondeskole — et krav, som opfyldtes ved aabningen af »den højere Folkeskole i Rendsborg« 6. okt. 1842. I betragtning af de ligheder, som er til stede mellem Klenzes og Sørensens forslag baade med hensyn til undervisningsfag, skoletid (2 aar) og skolens formaal (at opdrage bønderne til deltagelse i det kommunale og stænderske liv), er det en nærliggende formodning, at den sidstnævnte, da han udsendte sin indbydelse, ikke har været aldeles ukendt med det holstenske bondeskolearbejde.

Et andet sted (s. 32) fortælles, at der i februar 1846 til kong Christian VIII. indkom en petition om oprettelse af den højskole i Sorø, for hvilken Grundtvig havde virket, underskrevet af 108 sogneforstandere i Gl. Københavns amt. Læseren spørger sig selv, om der virkelig her kan være tale om en spontan aktion fra disse sogneforstandere — overvejende gaardmænd og større landejendomsbesiddere. En lille flig af sløret løfter Grundtvigs brev til Peter Rørdam af 30. jan. 1846, trykt i H. F. Rørdam: Peter Rørdam II, s. 35 f. — et værk, som dr. Skovmand ikke synes at kende. Grundtvig omtaler her petitionen og skriver: »Denne Ansøgning, som Busck (d. e. Gunni Busck) efter Bøndernes Forlangende har opsat, vil nu blive alle Sogneforstanderskaber tilsendt, og gjør nu ogsaa De Deres Bedste for, at saa mange som muligt slutter sig til . . .« I et følgende brev fra Rørdam til Grundtvig af 3. marts s. a. (sst. s. 37 f.) fortæller Rørdam, at han nu i et sogneforstanderskabsmøde havde underskrevet ansøgningen, og udtrykker sin undren over, at ingen andre præster — heller ikke Busck — eller bønder uden for sogneforstanderskaberne optraadte blandt underskriverne. Grundtvigs brev viser, at der forelaa en plan om en henvendelse til kongen fra alle amtets sogneforstanderskaber, og man faar unægteligt en stærk mistanke om, at hans venner har haft en haand med i spillet ved fremkomsten af den gammelkøbenhavnske petition. Blandt dennes underskrivere var i øvrigt Grundtvigs senere svoger H. R. Carlsen til Gl. Køgegaard, med hvis søstre Grundtvig allerede paa dette tidspunkt havde forbindelse.

Et spørgsmaal af lignende art rejser sig, naar dr. Skovmand (s. 28) uden kommentar nævner et 1846 til stænderforsamlingen i Viborg indsendt andragende fra 448 beboere af Gylling sogn (ved Horsens) om oprettelse af højere bondeskoler paa landet. Det er i denne forbindelse ikke uden interesse at vide, at Gyllings sognepræst fra 1841 var Hans Larsen Møller — fader til den berømteste af alle Gyllingpræster Otto Møller — der var ivrig Grundtvigianer. Føjes hertil den af dr. Skovmand givne oplysning (s. 23), at præsten Ch. la Cour i Nimtofte i dec. 1844 gik energisk ind for bondeskoletanken, faar man mere end en anelse om, at de grundtvigske præsters virken for denne tanke allerede i 1840'erne burde være fremhævet langt stærkere, end tilfældet er i hans bog.

Blandt forudsætningerne for de første bondehøjskolors opstaaen kan maaske peges paa endnu én, som dr. Skovmand fortier. Poul Fingberg skriver i sin bog »Romantikken og den danske Folkehøjskole« (s. 98) ved omtalen af de »gudelige forsamlinger« i Jylland og paa Fyn i det 19. aarh.s begyndelse: »Endnu den Dag i

Dag kan det som Regel paavises, at en Egn, der udmærker sig ved et stærkt og rigt folkeligt og kirkeligt Liv og har mange dygtige, oplyste og aandeligt og politisk vaagne Hjem, for 100 Aar siden var Hjemsted for en gudelig Vækkelse«. Dr. Skovmand nøjes med at fortælle (s. 75), at Chr. Kold i Dalby (paa Hinds-holm) fik »stærk Tilslutning fra de gudelige Forsamlings Folk«, men undersøger i øvrigt ikke det af Engberg rejste problem med hensyn til bondeskolebevægelsens fremvæxt og udbredelse. Uldum ved Vejle, hvor Rasmus Sorensen 1848—49 gjorde det første forsøg paa at holde højskole paa kongerigsk grund, og hvor Kold 1851 begyndte en vinterskole, horte ogsaa til de kristeligt vakte sogne.

De valgte eksempler viser, at forfatteren sikkert paa steder kunde have gravet dybere, end han har gjort. Ogsaa hans metode udæsker af og til kritikken. Han betoner f. ex. ved omtalen af Thomas Bjørnbaks afskedigelse som forstander for Smidstrup højskole efter skoledirektionens indstilling i 1866, at hans fremstilling »udelukkende (er) bygget paa absolut samtidige Kilder« (s. 166, n. 21). Han ser altsaa helt bort fra, hvad Bjørnbak meddelte om afskedigelsen i sine 10 aar senere udgivne erindringer (i »Foreningsbaandet« 1876, nr. 11—12): at man fra Højreside saa meget skævt til, at han som valgmand ved landstingsvalg i Aalborg blev beskyldt for at have været »særligt medvirkende til, at Valget gik det herskende Parti imod«, og at han som sogneraadsmlem ved et amtsraadsvalg i Hjørring bidrog til at faa tre bønder indvalgt. Det er vel sandt, at Bjørnbak i sin klage til ministeriet i 1866 ikke kommer ind paa disse sine bedrifter som Venstremand. Men hertil havde han uden tvivl sine gode grunde. Da han 1876 skrev sin afskedigelses historie, havde han sin egen skole i Fjellerad og kunde skrive nogenlunde frit fra leveren.

Problemet om samtidige og senere kilders større eller mindre vidneværdi lader sig ikke løse efter saa strengt dogmatiske linier, som unge historikere ofte tror. Dr. Skovmand er i øvrigt ikke konsekvent paa dette punkt. S. 100 anfører han som kilde til sin meddelelse om, at Kold i 1850'erne dikterede afsnit af Grundtvigs verdenshistorie for sine elever, Fr. Nygårds Koldbiografi (II, 222 ff.) — i stedet for at henvise til Kolds egen indberetning til ministeriet af 12. marts 1858, citeret af ham selv s. 73—74!

Et hovedkrav til den videnskabelige historiker er det om ubetinget retfærdighed og uhildethed i domme om fortidens mennesker og deres handlinger. Man har svært ved uden forbehold at følge dr. Skovmand, naar han omkring 1866 og før mener at kunne

konstatere »en dyb Kløft imellem Folkehøjskolerne, baade de grundtvigske og de bjørnbakske, paa den ene Side, og Bureaukraterne, Embedsmændene, Præsterne paa den anden Side« (s. 166, jvf. s. 118), og naar han — med J. A. Hansen som hovedkilde (jvf. s. 121 f.) — skriver, at »mange Embedsmænd af den gamle Skole var bange for, at Bondehøjskolerne skulde undergrave Respekten for Autoriteternes Ufejlbarehed« (s. 118). Det er i virkeligheden overraskende, hvor velvilligt og forstaaende baade gejstlige og verdslige embedsmænd i folkehøjskolernes første par tiaar oftest stillede sig til disse ny skoler uden lærebøger, examiner og faste krav til læreruddannelse — saa helt i modstrid med Universitetets, de lærde skolers og folkeskolens traditioner. Og det er jo rigtigt, hvad A. F. Krieger sagde i Landstinget 1877 ved drøftelsen af tilskudet til folkehøjskolerne, »om hvilke Rigsdagen ikke ved, hvorledes de udvikle sig. Det er noget saa originalt, at jeg ikke tror, at det noget andet Sted vilde kunne holde sig en saa lang Tid, som det har holdt sig hos os«. Ikke desto mindre gav Rigsdagen aar efter aar disse bevillinger med et stort Folketingsflertal. Og dette flertal omfattede de fleste af tingets medlemmer med akademisk eller højere militær uddannelse. Ved afstemningen om tilskudet paa 10.000 rdl. 17. jan. 1857 stemte eksempelvis 65 for, 14 imod (6 stemte ikke); af de 65 ja-stemmer faldt 20 paa akademikere — deriblandt 5 præster — og officerer. Ved afstemningen om forhøjelse af tilskudet med 1000 rdl. 31. jan. 1860 stemte 62 ja, deriblandt 22 akademikere og officerer, 28 nej, deriblandt 13 af de nævnte grupper. Ved afstemningen i 1871 om forhøjelse af bevillingen til fattige og begavede højskoleelever fra 6600 til 11.000 rdl. stemte 72 for og kun én imod (jvf. Skovmand, s. 224).

Dr. Skovmand gør en del ud af provsternes vrangvilje mod højskolerne i 1850'erne og 1860'erne. Optæller man imidlertid de provster og præster, som i hans bog nævnes i forbindelse med højskolespørgsmaal enten i skoledirektioner eller paa tinge, viser 13 i den nævnte forbindelse en velvillig, kun 4 en mere eller mindre fjendtlig indstilling, mens 3 ved én lejlighed kritiserer, ved en anden udtaler sig anerkendende. Høgsbro indrømmede da ogsaa i 1860 i folketinget, at provsternes hensigter var gode nok, selv om han helst var fri for deres indblanding (s. 119). Og C. C. Alberti konstaterede 1857, at modstanden mod skolerne, især fra gejstlighedens side, var ved at svinde (s. 114). Bemærkelsesværdig er i denne forbindelse Carl Plougs varme forsvar for folkehøjskolen i 1870 (s. 222) og teaterchef, oberst Fallesens lovprisning af dens vækkende indflydelse paa ungdommen i 1879 (s. 336).

Det er rigtigt, at der i 1870'erne og 1880'erne indtræder en stærkere spænding mellem mange af »de dannede« og højskolerne. Men den skyldes frem for alt den *politiske* strid, modsætningen mellem »Det forenede Venstre« og Højre. Og kernen i højskolefjendernes front var da ikke embedsmændene, de gejstlige eller verdslige, men det overvejende af godsejere prægede Landstingsflertal med den konservative fusetast prof. Henning Matzen i spidsen. Og selv i denne periode viste Estrups kultusministre Fischer og Scavenius højskolerne stor velvilje. Glemmes bør heller ikke, at statens første tilsynsmand ved folkehøjskolerne dr. Matthias Steenstrup, der saa varmt og forstaaende talte deres sag, og af hvis virksomhed dr. Skovmand giver en — i hovedsagen paa Steenstrups egne indberetninger bygget — højt læseværdig fremstilling, havde sin rod i den nationalliberale intelligens.

En af de mest betydningsfulde ejendommeligheder i dansk udvikling siden Grevefejdens store opgør er den i sammenligning med udviklingen hos en række andre europæiske folk ringe forekomst af virkeligt dybtgaaende og uforsonlige modsætninger af politisk og anden ideologisk — efterhaanden ogsaa af social — natur. Den danske højskoles historie tjener til at fremhæve denne ejendommelighed — ligesom højskolen selv i det sidste hundredaar har været en af de vigtigste brobyggere mellem klasser og aandsretninger.

Selvfølgeligt er det moderne at slaa alle mulige modsætninger mennesker imellem stærkest muligt op. Men bør vi historikere her følge trop?

En hovedindvending mod dr. Skovmands bog maa utvivlsomt blive, at han ikke skifter sol og vind lige mellem højskolerne paa den ene og den gamle dannelses folk paa den anden side. Nægtes kan det ikke, at en kritisk læser ved hans skildring af højskolernes sejrriige fremgang inden for det danske samfund mere end én gang mindes om Middelalderhistorikernes fremstilling af kampen mellem »Civitas Dei« og »Civitas Diaboli«. Og naar han skriver om Askovs store grundlægger Ludvig Schröder, er aand og indstilling ikke væsensforskellig fra den, med hvilken salig Ailnoth skrev om Knud den Hellige. Schröder var visselig en magtfuld personlighed og en skolemand af sjældne evner — derom er der vidnesbyrd nok. Men der var »troll« i ham ogsaa.

Dr. Skovmands højskolebog er blevet til en lærd disputats. Men den er skrevet paa et tidspunkt, der tillige lader den fremtræde som en jubilæumsbog i anledning af hundredaaret for den første danske højskoles, Røddingskolens, stiftelse. Maaske er det en af aarsagerne til, at forfatteren mest muligt søger at udviske

de brydninger, som den grundtvigske højskolelejr — til dens ære være det sagt — langt fra har været fri for. En anden årsag er vel den, han selv nævner ved skildringen af kampen mellem »Aser« og »Jætter«, repræsenterede ved henholdsvis Jens Nørregård og hans gæve fylking i Testrup og Lars Bjørnbak i Viby: »Den Strid, der stod mellem de to Parter, er . . . ikke blevet Historie i tilstrækkelig Grad« (s. 189). Den, der er barn af og virksom arbejder i højskolen, kan vanskeligt skildre dens indre problemer med samme ophøjede objektivitet som de historikere, der i vore dage skriver om Sokrates og sofistene eller søger at bestemme den danske adels aandspræg i 16.—17. aarh.

Mod slutningen af sin bog spidder dr. Skovmand med harme og afsky til væggen en udtalelse i dr. Vilh. la Cours Danmarks Historie om den grundtvigske lejr efter 1870: »Man fastholdt nok sit grundtvigske Livssyn, men maatte i stærkere og stærkere Grad give »Løke« Frihed paa »Thor«s Bekostning . . . Som det grundtvigske Bibelsyn og Trossyn blev mere og mere udvandet, blev det grundtvigske Folkesyn og Historiesyn efterhaanden belemret med saa rummelig en Forstaaelse af Modpartens Argumenter, at det mistede det meste af sin Kraft« (s. 440—41). Han forsømmer imidlertid at nævne, at nært beslægtede betragtninger og domme i ældre og nyere tid er udtalt af fremtrædende mænd inden for Grundtvigianismens og højskolens kredse, mænd som Otto Møller, Skat Rørdam, Jakob Knudsen, Anders Nørsgaard, Holger Begtrup og Holger Kjær. Nørsgaard ser ulykken i »drejningen fra folkelig i humanistisk retning« og taler om »en sejlads fra dybere ind paa fladere vand«. Kuldet fra 1864 var endnu »rodfæstet i folkelighed og nytidsliv«, men det næste var »mere æstetisk end historisk-poetisk bestemt«.

Givet er det, at der her er peget paa afgørende ændringer og afgørende vanskeligheder inden for højskolen og dens gerning i vort folk i de sidste slægtled. Det gaar ikke uden videre at skyde de kritiske stemmer til side. Og problemet bliver ikke mindre derved, at beskyldningen for at sejle »paa fladere vand« rammer ikke blot den grundtvigske højskole, men vort aandsliv i almindelighed indtil de allersidste aars Ragnarok.

Endnu et stort aandshistorisk spørgsmaal affærdiger dr. Skovmand utilladeligt kort med ordene: »Den danske Folkehøjskole blev aldrig romantisk i dette Ords litterære og filosofiske Betydning. Grundtvigsk blev den derimod, især fra Midten af 1860'erne« (s. 417). Der skal ikke her gaas ind paa Poul Engbergs førnævnte interessante, men noget uklare bog »Romantikken og den danske Folkehøjskole« (1940). Problemet vanskeliggøres ved, at

»romantik« længe i Danmark har hørt til de uartige ord, og ved, at det er saa svært at naa til en klar definition af, hvad det egentlig betyder. Men monstro det vilde være helt uholdbart at betegne det, som dybest skiller mellem den grundtvigske og den bjørnbakske skole, netop som »det romantiske«. At ordet er lidet indtagende, skal i øvrigt villigt indrømmes.

En kritiker har bl. a. den pligt at kritisere. Da denne pligt nu er opfyldt med hensyn til adskilligt i dr. Skovmands højskoleværk, bør det til slut for ligevægtens skyld betones, at det trods sine mangler i det store og hele er en god og vel underbygget bog, som sikkert vil formaa at hævde en smuk stilling inden for dansk historisk litteratur. Fremstillingen er baade klar og livfuld. De mange citater af breve, indberetninger og taler burde hist og her være kortet noget ned eller deres indhold — det gælder især rigsdagsreferaterne — være gengivet paa en mere overskuelig maade. Men de bidrager som helhed til at bringe personer og milieu'er paa nærmere hold. Bogens portrætter er velvalgte og dens register fyldigt og forstandigt ordnet.

C. O. Bøggild-Andersen.

Sven Henningsen: Studier over den økonomiske Liberalismes Gennembrud i Danmark. Landhaandværket. Göteborg 1944. 354 Sider.

Sven Henningsen har kaldt sin Disputats, som han forsvarede for Doktorgraden ved Göteborgs Högskola, for »Studier over den økonomiske Liberalismes Gennembrud i Danmark« med Undertitlen »Landhaandværket«. Det er lige ved at være falsk Varebetegnelse, idet Arbejdet helt samler sig om Landhaandværkets Historie i første Halvdel af det 19. Aarhundrede, medens de øvrige Sider af den økonomiske Liberalisme praktisk talt lades uomtalt. Det fremgaar da ogsaa af Forordet, at Forfatteren først »senere« haaber ved fortsatte Studier at kunne klarlægge Næringsomraadet. Hvorfor saa vildlede Læseren med Titelbladet? Man kan daarligt tænke sig, at Henningsen har ladet sig intimidere af den Lis Jacobsenske Kritik af Arups Danmarkshistorie, hvor Fruen krævede mindre Behandling af det jævne danske Folk og større Plads for »Ørnens Flugt over Havet«. Landhaandværket i sig selv er et uhyre respektabelt Emne, der i høj Grad trænger til en indgaaende Behandling.

Bogen, der er paa 322 Sider plus et udførligt Registerværk

samt en Række Bilag, indledes med et Afsnit om Landhaandværkets Udvikling i nogle europæiske Lande. Det er naturligvis udmærket at faa den europæiske Baggrund. Men Afsnittet er kommet til at svæve underlig frit i Luften, idet Sven Henningsen ikke har faaet det europæiske Stof stillet i Relation til det danske, hvilket burde være sket. Det danske Stof behandler Forfatteren dernæst i 4 Hovedafsnit: 1) Lovgivningen om Landhaandværket indtil 1827, 2) Landhaandværkets Udvikling og Forhold 1800—1834, 3) Landhaandværket under Debat og 4) Landhaandværkets Udvikling 1834—1860. Endelig samler Forfatteren sine Resultater i en Konklusion, hvor han særlig lægger Vægt paa at stille disse i Relation til Næringsloven af 1857. Da denne først træder i Kraft 1862, vilde det unægtelig have været rart, om han havde udstrakt sine Undersøgelser til et Sted engang i 1870'erne. Af hans Slutbemærkninger (S. 307) synes det endog at fremgaa, at han ikke er klar over, at Skæringspunktet ikke er 1857 men 1862.

Sven Henningsen har samlet og bearbejdet et meget stort Kildemateriale, i hvilket han bl. a. har inddraget det særdeles vigtige, om end ifølge Sagens Natur noget upaalidelige Stof, som ligger i de officielle Folketællinger. Det er jo i Realiteten ofte vanskeligt at afgøre, om en Person er Husmand eller Haandværker. Endvidere har han flittigt benyttet Akterne fra Danske Kancelli. Han dokumenterer med tørre Tal, hvilket enormt Omfang Landhaandværket har haft i Forhold til Byhaandværket, hvad jeg betragter som meget vigtigt at faa fastslaet. Det har jo i Almindelighed været saadan, at danske Historikere behandlede Laugshaandværket som den afgørende Faktor i Haandværkets Historie, medens Forholdet er det, at kun de færreste Byer havde Laug af Betydning. Langt den største Del af det Haandværksarbejde, som udførtes i Danmark, kom fra Landhaandværkerne, der iøvrigt ogsaa arbejdede i Byerne, og det baade som selvstændige Mestre og som indskrevne Svende i Laugene, dette sidste har jeg truffet bl. a. for Tømrerlauget i Aalborg. Forfatteren skildrer indgaaende den permanente Kamp, der stod mellem de betrængte Laugs- og andre Byhaandværkere paa den ene Side og Landhaandværkerne paa den anden. I denne Kamp tager Henningsen efter min Mening Parti for Landhaandværkerne, det er lige ved at være blevet til en Slags Heltedyrkelse, hvor Helten ganske vist ikke optræder i Panser og Plade, men i Arbejdstøj og Skødeskind. Forfatteren gennemgaaer derefter meget nøje Regeringens Stilling og sammenligner de Retsregler, hvorefter Landhaandværkernes Forhold reguleredes, med Virkeligheden. Resultatet viser, at Udviklingen brød Retsreglerne for til sidst faktisk

at have gennemhullet og sprængt hele den officielle Haandværkerlovgivning, saa da Næringsloven kom, var det ikke noget større Brud med Fortiden, der pludselig indtraf. Denne Undersøgelse er saa ganske afgjort det mest værdifulde i hele Afhandlingen. Den viser, hvad ikke tit nok kan fremhæves, at den, der søger at skrive Historie paa Basis af Love og Forordninger, uvægerligt fortegner Billedet. Henningsen er imidlertid ikke tilstrækkelig objektiv, naar han bedømmer Kancelliets Stilling og Kancelliembedsmændene, specielt gaar det ud over A. S. Ørsted. Der kan for mig ikke være nogen som helst Tvivl om, at Kancelliets Folk har været ganske klare over, hvorledes Stillingen var med Hensyn til Landhaandværket Landet over, blandt andet kunde de se det af de Indberetninger, som næsten til Stadighed indløb fra Øvrighederne, først og fremmest fra Amtmændene. De vidste udmærket, at Lovene ikke blev — og aldrig var blevet — overholdt, og at de Forsøg paa ad Lovens Vej at lede Udviklingen i en bestemt Retning kun kunde blive Incitament eller Bremseklokker, og at selve Livets vitale Krav under alle Omstændigheder fik første Prioritet. Navnlig forekommer det mig urimeligt som Henningsen at fare haardt ud mod A. S. Ørsted, fordi denne, der, saaledes som H. rigtigt anfører, var antiliberalistisk indstillet, forstod saa meget af Udviklingen, at han i den behandlede Perodes sidste Ende slaar om og i Spørgsmaalet om Landhaandværkerne gør sig til Talsmand for liberalistiske Synspunkter. Der kan naturligvis være noget særdeles tiltalende i, at Folk bliver ved at mene det samme hele deres Liv igennem, men det kan dog ikke med nogen Rimelighed bebrejdes Ørsted, at han som gammel Mand er med til at styre Lovgivningen ind paa de Baner, Udviklingen gennemtvang. Tværtimod. Men Henningsen har nu engang set sig gal i Hovedet paa Ørsted, og saa skal han have Klø, ligegyldigt hvad han foretager sig. Hans Bedømmelse af Ørsteds Synspunkter S. 97—98 er ganske skæv. Ogsaa Foranstaltninger paa kort Sigt kan have deres Interesse. Det vilde næppe have været klogt at lave gennemført økonomisk Liberalisme umiddelbart efter Napoleonskrigene, hvilket Henningsen ikke synes at have Blik for. Jeg kan ikke gaa med til, at det særlig var »Storpolitikens Princip om Legitimiteten« (S. 94), der skulde have været bestemmende for Frederik VI's Haandværkerpolitik. Det er først og fremmest Manglen paa Muligheder for Industrien efter Napoleonskrigene, der gav Laugs- og Byhaandværket større Bevaagenhed fra Statens Side. Man saa ogsaa gerne Laugene styrket i de trange Aar efter 1814, saa de fremdeles var

i Stand til at røgte de sociale Opgaver, Staten skød fra sig. Paa dette Alter blev Frimesterinstitutionen ofret 1822.

Mod Fremstillingens Enkeltheder vil der kunne rettes en Del Indvendinger, men paa den anden Side vil der ogsaa her kunne sankes en Række værdifulde Bidrag til Danmarks almindelige Historie. Naar Henningsen S. 47 nævner, at de første danske Haandværkere var Smede og Hjulmænd, saa er der hertil at sige, at en Gravsten fra den tidlige Middelalder har et Billede af en Smed, som ogsaa er i Besiddelse af Tømrerværktøj. Paa samme Side staar, at det er *tvivlsomt*, om Bestemmelserne vedrørende Landhaandværkere, saaledes som de nedfældede sig i Danske Lov 3-13-23 blev overholdt. Det er imidlertid givet, at de aldrig blev overholdt, hvilket med al Tydelighed fremgaar af Kancelliets Brevbøger. S. 48 siger Henningsen, at Hensynet til Bøndernes Behov bevirkede, at visse Haandværkere — der altsaa ikke blot lavede Bondearbejde — fik Tilladelse til at slaa sig ned paa Landet uden om Lovens Bestemmelser; at dette skete først og fremmest af Hensyn til Godsejerne — ikke til Bønderne — anføres rigtigt S. 55 og 57. I Godsregnskaberne finder vi for en senere Tid mangen en »Hans Snedker«, »Jens Smed« o. s. v., som udførte Arbejde, der krævede Bevilling, saavel for Godsejeren som for Bønderne og vel ogsaa bragte deres Produkter til Fals i Byerne. (Se iøvrigt S. 105). Amtmændene har sikkert ofte haft et godt Øje til Godsejerne, der uddelte mere eller mindre ulovlige Bevillinger til Landsbyhaandværkere, oplysende i saa Henseende er Striden mellem Amtmand Stemann og Grev Holstein. Jeg tror ikke, at Regeringen greb bremsende ind, hvor Landværriet fik nogen Betydning, som Henningsen anfører S. 51. Naar man 1784 forbyder Københavnerne at lade væve af »uberettigede Personer i og uden for Staden« har det kun Relation til de Vævere, der slog sig ned i Stadens Udkant for at slippe for at svare borgerlig Tynge. Det fremgaar da ogsaa af Rescript til Stiftsbefalingsmanden i Ribe 1741 (S. 51) og af Fdg. af 1/7 1746 samt en Del andre Rescripter (S. 52), at man giver betydelige Indrømmelser til Landhaandværket. S. 67 mener Henningsen, at en Bestemmelse 1790 om, at alle maatte paatage sig offentlig Arbejde og bruge hvilke Haandværkere, de vilde, er et Brud paa den gamle Regel om Lauges Eneret til Arbejdet i Byerne. Men dette »Brud« ligger langt tidligere, en af Christiansborg Slots Bygmestre var saaledes »Fusker«. Det er i det hele et gennemgaaende Træk, at mange af de Forhold, Henningsen omtaler som karakteristiske for den Tid, han behandler, har deres Rødder langt tilbage i Fortiden. Der var i Virkeligheden en permanent Overtræden af alle Lovbestem-

melse, saa det er ikke til at undres over, at Kancelliet 1806 ikke selv synes at have noget Billede af, hvordan Landet laa i et saa vigtigt Spørgsmaal som Landhaandværkernes Ret til at arbejde i Byerne (S. 81). Denne Uklarhed har bl. a. sin Aarsag i Underøvrighedernes svigtende Vilje til at haandhæve Loven (S. 85 og S. 246). Det er iøvrigt ikke noget af det mindst interessante i Fremstillingen at følge den Mangfoldighed af Standpunkter, baade hvad Teori og Praksis angaar, som disse Underøvrigheder og ogsaa Amtmændene repræsenterer, alt efter som de er Liberalister eller Antiliberalister, Købstads- eller Landbrugsinteresse-rede. Købstadsøvrighederne deler sig igen i 2 Grupper, de større Byers, der gennemgaaende gaar haardt frem mod Indrømmelser til Landhaandværkerne, og de mindre Byers, som indtager det modsatte Synspunkt af den simple Grund, at man ikke der kunde skaffe tilstrækkelig kvalificeret Arbejdskraft inden for Byens Porte og derfor maatte søge Hjælp paa Landet. Lige saa delt er — efter Indberetningerne — Opfattelsen af Landhaandværkernes Duelighed. Sandheden er vel den, at Laugshaandværkerne stod højest, men at andre dygtige og udygtige Haandværkere fandtes jævnt fordelt i By og paa Land. Naar Kancelliet derfor indhenter Øvrighedernes Skøn, maa det have virket som een eneste kaleidoskopisk Forvirring for Kancelliherrerne og har langt fra lettet Overblikket med Hensyn til eventuelle nye Retningslinier inden for Haandværkerpolitikken. Det præger ogsaa d'Herrers Vota, der ofte frembyder samme Usikkerhed som Undersøgelserne. De ved, hvordan det hænger sammen, men er ikke klare over eller enige om, hvad Lovgivningsmagten egentlig burde foretage.

Under Drøftelser om Landhaandværket contra Byhaandværket blev det bl. a. anført, at kun Laugssvende burde have Ret til at nedsætte sig paa Landet. Henningsen siger, at dette vilde stride mod Laugenes Interesse. Jeg mener det modsatte. Der vilde i saa Fald være blevet langt færre Haandværkere paa Landet og mindre Konkurrence for Byhaandværkerne, det samme vilde gælde Indførelse af obligatorisk Duelighedsprøve (se S. 117 og 131). I Afsnittet om Haandværkets almindelige Udvikling anstiller Henningsen — og andre for ham — nogle Betragtninger om det besynderlige i, at Antallet af Haandværkere i Haandværk og Industri i Landdistrikterne i Folketællingen 1801 sættes til 17.783 mod 66.778 i 1787. Efter min Mening er Forklaringen den, at 17.783 er en Fejlskrivning for 71.783, det stemmer saa nogenlunde med Forfatterens egen Udregning, som giver godt 74.000 (se S. 140, 153 og 318). Han viser, hvorledes Landhaandværket fra 1801—34 var i en rivende Udvikling med en

Tilgang i de 7 Amter, han behandler, paa fra ca. 50 til 100 % (S. 143). Udviklingen har antagelig været størst ca. 1830, da den økonomiske Depression lettede. Interessant er det, at Tilgangen er størst i de Professioner, hvortil der krævedes Bevilling (S. 146 ff.), en Udvikling, der var stik imod Lovens Forudsætninger. Det er ligeledes meget oplysende, at den I. A. Hansenske Aktion mod Landhaandværkerne satte ind paa Fyen, hvor »Haandværkertrykket« var stærkt i Byerne samtidig med, at der var mange Haandværkere paa Landet« (S. 148). Antallet af de ved Haandværk og Industri beskæftigede Personer paa Landet steg 1834—40 med 17,5 %, hvorefter Stigningen blev mindre 1845—50 kun 2 %, 1855—60 10,4 % (S. 288). Der er en relativ Tilbagegang at spore, hvilket skyldes den begyndende Industrialiserings Virkninger (S. 299), ikke mindst inden for Tekstilindustrien, og dette gik haardt ud over Landvæveriet (S. 301 f.).

Da Stænderforsamlingerne traadte i Funktion, kom Spørgsmaalet om Haandværkerne naturligvis til Debat, og her rejstes bl. a. Kravet om en Beskatning af Landhaandværket, (S. 263, 271 og 276), hvilket dog ikke blev gennemført. Forfatteren giver en grundig og interessant Redegørelse for Kampen mellem »Liberalisme« og Landborepræsentanterne, der ikke vilde gaa med til at nedbringe Antallet af Landhaandværkere, ikke paa Grund af daarlig Samvittighed, som Henningsen anfører (S. 265), men fordi de selvfølgelig ikke gik mod deres egne vitale Interesser. Diskussionen efter 1836 giver et levende Billede af den politiske Udviklingslinie, hvor I. A. Hansen anbefaler et Samarbejde med Kongen mod Stænder og Enheds mænd, specielt Ørsted, der ikke vilde følge en mere byhaandværkervenlig Kurs (S. 273 og 291) og ikke ønskede Krig med Stænderne (S. 286).

Der kan ikke være Tvivl om, at Henningsens Disputats er et værdifuldt Arbejde, selv om Kærnen i det ikke saa meget angaar Næringsloven af 1857, som han hager sig fast i, men hvis Virkninger først kan ses efter 1862. Det centrale er Udviklingen fra 1800—1857, som han grundigt og solidt har sat sig ind i. I det store og hele har han behandlet sit Stof med sober Kritik, forstaaet at faa Hovedlinien klart fremdraget, selv om man gerne havde set Spørgsmaalet om Arbejds løn og Formueforhold noget mere indgaaende behandlet. Man kommer ikke uden om hans Undersøgelse, naar man fremtidig skal skildre dansk social Historie i den omhandlede Periode.

Albert Olsen.

**Jørgen Larsen: H. N. Clausen. Hans Liv og Gerning. 1. Del :
Aarene 1793-1848. Kbh. 1945. 439 S.**

Medens der om Mænd som J. P. Mynster og H. L. Martensen, for slet ikke at tale om N. F. S. Grundtvig og Søren Kierkegaard, i Aarenes Lob er vokset en hel Litteratur frem, har H. N. Clausen, ogsaa han en af de markante Skikkelser i det 19. Aarhundredes danske Kirkehistorie, maattet staa stærkt i Skygge i den historiske Forskning. Fraregnet Clausens egne interessante og fængslende Memoirer og nogle Samlinger af hans Indlæg og Smaa-skrifter vedrørende politiske og kirkelige Spørgsmaal, udgivne af hans Søn, indskrænker den litterære Behandling af ham sig væsentlig til et Par Afhandlinger af N. M. Plum og J. Oskar Andersen, og den Omtale, man iøvrigt møder af ham i Oversigtsværker o. l., beskæftiger sig som Regel ensidigt med hans bekendte Sammenstød med Grundtvig 1825 og med hans Virksomhed som nationalliberal Politiker. Da Clausen imidlertid har øvet Indflydelse paa adskillige vigtige Omraader, lige som han i sig selv var en ejendommelig og fornem Personlighed, er det vel begrundet at forsøge at belyse hans samlede Indsats i dansk Kulturhistorie. Det er denne Opgave, Sognepræsten i Haraldsted Jørgen Larsen har taget fat paa i et større Arbejde, ved hvis første Del, der behandler Tidsrummet 1793—1848, Forfatteren i Maj 1945 vandt den teologiske Doktorgrad.

Dr. Larsen har — som naturligt er ved et Arbejde af denne Karakter — tilrettelagt sin Fremstilling rent biografisk, idet han i dette Bind behandler Clausens Livsløb i fire Hovedafsnit: hans Barndom og tidlige Ungdom 1793—1818, den store Udenlandsrejse til Tyskland, Italien og Frankrig 1818—20, der var af saa skelsættende Betydning for hans Udvikling, dernæst Tiden 1821—34, som udgør hans første Professoraar, og hvori bl. a. indtraf det Sammenstød med Grundtvig, der kom til at danne et Vendepunkt i Danmarks Kirkehistorie. Endelig behandles som sidste Afsnit Tidsrummet 1835—48, der bringer en videre Udbygning af Clausens akademiske og øvrige kulturelle Virksomhed, samtidig med at det stærkere og stærkere fører ham til Deltagelse i Tidens nationale og politiske Liv.

Fordelingen af Stoffet paa den her angivne Maade er overskuelig og velbegrundet, Fremstillingsformen tiltalende, klar og naturlig. Ikke for intet har Forfatteren aabenbart i aarevis fordybet sig i H. N. Clausens skønne og plastiske Prosa. Hvad Indholdet angaar, da maa det sikkert siges at være lykkedes Dr. Larsen at skrive en grundig og tiltrækkende Biografi, der i mange Hen-

seender giver et rigtigt Helhedsindtryk af Clausens Personlighed og flersidige Virksomhed. Det maa endvidere anses for at være et stort Fortrin ved Bogen, at den tilsigter at tegne et Helhedsbillede af Clausen, baade som Teolog og Politiker, som Kunstven og Kulturpersonlighed. Det var jo netop en fremtrædende Ejendommelighed hos H. N. Clausen, at han stod som et samlende Udtryk for Tidens Enhedskultur, og at de enkelte Sider af hans Gerning ikke var mere eller mindre tilfældige Udslag af forskelligartede Interesser eller almindelig Virketrang, men var organisk forbundne i hans egen, harmonisk afstemte Personlighed¹.

Det er derimod ikke lykkedes Dr. Larsen at give et væsentligt nyt Billede af Clausen. I flere Henseender er dette ganske vist en Styrke ved Bogen, thi det vilde næppe være muligt overalt at tegne et Portræt med nye Linier, naar det tillige skulde være historisk korrekt. Set fra et Disputatssynspunkt svækker det dog for saa vidt Bogens Værdi noget, og man forstaar — som det kom frem i de officielle Opponenters Indlæg —, at det var med nogen Betænkelighed, at Censorerne var gaaet med til at lade denne — iøvrigt værdifulde — Bog danne Grundlaget for Erhvervelsen af en akademisk Grad.

Bogen udmærker sig ikke ved Rigdom paa nye Synspunkter eller ved Inddragelse i større Grad af nyt Stof (jvfr. nedenfor). Særlig i Afsnittet om Clausens Stilling i den store Kirkekamp 1825 ff. reproducerer Dr. Larsen overvejende traditionelle Synspunkter og støtter sig næsten helt til den Opfattelse, som især J. Oskar Andersen har gjort gældende (i Teologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke 1926 S. 177 ff.). Skønt Forfatteren her som andetsteds er besjælet af en prisværdig Stræben efter at vise historisk Retfærdighed, vilde det navnlig paa dette Omraade have været ønskeligt, om han var gaaet til Værks med større Selvstændighed. Som det fra flere Sider blev fremhævet ved den mundtlige Handling, er det især en Svaghed, at Forfatteren blot beskæftiger sig med Clausens stærkere eller svagere fremtrædende »Rationalisme« og ikke indlader sig paa en dyberegaende Undersøgelse

¹ Der kan her mindes om en ret træffende Karakteristik af Clausen, som hverken Dr. Larsen eller hans Opponent synes at have været opmærksom paa. I Anledning af Udgivelsen af Clausens »Optegnelser«, 1. Del, skrev A. F. Krieger 31. Maj 1877 i sin Dagbog: »Det er ganske den gamle Clausen, ikke genial, men karakterfast, skarpt seende saalangt han seer; Monster paa en udholdende samvittighedsfuld Lærer; i sit private Liv lykkelig, fuld af Glæde over Musik og bildende Kunst, men uden Blik for det Grundede i Sigtelsen for Rationalisme« (A. F. Kriegers Dagbøger 1848—1880, udg. af Elise Koppel, Aage Friis og P. Munch, VI, 235).

af hans Stilling som Repræsentant for de protestantiske Principper contra Grundtvigs katolicerende Standpunkt.

Da disse Synspunkter bliver udførligt behandlet andetsteds¹, skal jeg her nøjes med blot at nævne dem med Tilslutning. Til Gengæld kan fremhæves, at der i Forfatterens Bog findes større Afsnit, der inddrager nye Omraader af Clausens Virksomhed under Behandling. I denne Sammenhæng maa særlig nævnes Gennemgangen af Clausens teologiske Forfatterskab — som oftest hører man kun Tale om hans store Skrift »Katholicismen og Protestantismen«, 1825, der gav Anledning til Kirkekampen —, og af hans Indsats som Universitetslærer. Ikke mindst det sidste er betydningsfuldt. Trods den Folkegunst, Clausen til Tider var ombrust af, var han i Virkeligheden i flere Henseender en ensom Skikkelse, og trods sin mere end 50-aarige Lærergerning dannede han aldrig nogen egentlig »Skole« af Clausenske Teologer. Ikke desto mindre har han i det stille og ad indirekte Vej øvet en betydelig Indflydelse netop som Universitetslærer ved paa selvstændig Maade at staa som Repræsentant for Synsmaader, der ellers ikke kom til Orde, og som en utrættelig Forsvarer af den akademiske Lærefrihed². Det er derfor fortjenstfuldt at underkaste netop denne Side af hans Gerning en Undersøgelse.

Er Manglen paa selvstændige og nye Synspunkter iøjnefaldende i det her foreliggende Arbejde, saa er der dog i endnu højere Grad Grund til at anke over, at det skorter paa dyberegaaende Undersøgelse af en stor Del Kilder, der kunde tænkes at indeholde nye Bidrag til Belysning af Clausens Udvikling og hele Indsats. Denne Svaghed er saa meget mere paafaldende, som man netop af en Disputats over et Emne, der i sine Hovedtræk er vel kendt, kunde have ventet, at Forfatteren havde følt Trang til ved en Kulegravning af Stoffet at underbygge sin Fremstilling paa ny Maade.

¹ Af Professor Lorenz Bergmann i Kirkehistoriske Samlinger 6. R. V, 290 ff. og af Docent, Dr. phil. Søren Holm i Dansk teologisk Tidsskrift VIII (1945), 143—163.

² Det maa maaske her være mig tilladt at anføre følgende: da jeg for over 30 Aar siden begyndte at indsamle Bidrag til Belysning ogsaa af det 19. Aarhundredes danske Kirke- og Kulturhistorie, henvendte jeg mig bl. a. til en Række dalevende, allerede den Gang højt bedagede Akademikere af vidt forskellig Støbning for at faa dem til at meddele Træk fra deres Studietid. Det var mig da paafaldende at høre, med hvor stor Veneration de næsten alle havde bevaret Mindet om H. N. Clausen. Trods senere ofte stærkt afvigende Standpunkter havde de aabenbart i sin Tid modtaget et dybtgaaende Indtryk af en fornem Personlighed, der ved sin Lærergerning og sit Eksempel havde været dem en virkelig Vejleder i redelig Sandhedsstræben.

Mindst gælder denne Anke hans Benyttelse af den trykte Litteratur, som i det hele og store er meget tilfredsstillende. Tilmed fortjener Forfatteren en speciel Kompliment for den korrekte og loyale Maade, hvorpaa han i Almindelighed anfører andre Forskeres Opfattelser og Resultater, hvad der desværre ikke altid er Tilfældet i litterære Arbejder, heller ikke altid i Disputatser. Trods alt er der dog ogsaa paa dette Omraade et og andet at tilføje.

Det er saaledes en gennemgaaende Mangel, at Forfatteren kun yderst sjældent har benyttet 2. Udgave af »Dansk biografisk Leksikon« med Hensyn til mange af de Personligheder, han omtaler. Lige som ved Elle Jensens Bog om Pietismen i Jylland (11. R. I, 200) er det med ikke ringe Forundring, at man konstaterer, hvor vanskeligt dette mest moderne Hovedværk paa sit Omraade, hvis Benyttelse skulde anses for en Selvfølge, aabenbart har ved at gøre sig gældende for Forskernes Bevidsthed.

Af andre Mangler ved Litteraturbenyttelsen kan der være Grund til at omtale følgende: S. 27 f. under Behandlingen af Clausens Skoletid i Metropolitanskolen nævnes kun det lidet tilfredsstillende Arbejde af C. A. S. Dalberg og P. M. Plum, Metropolitanskolen gennem 700 Aar, 1916, hvorimod Forf. ikke kender den senere og bedre Skildring af Vilh. Lorenzen i »Metropolitanebogen 1939«. S. 82 under Omtalen af Clausens Studieophold i Göttingen forbigaaes det moderne Hovedværk om denne Bys Universitet: Götz von Selle, Die Georg-August-Universität zu Göttingen 1737—1937, 1937, og ligesaa sammes Udgave af Die Matrikel der Georg-August-Universität zu Göttingen, 1937, skønt begge har været anmeldt her i Tidsskriftet (10. R. IV, 476; V, 599—600). S. 207—08 behandler Forf. under Omtalen af Clausens Disputats for den teologiske Doktorgrad¹ dennes Fortolkning af det berømte Augustin-Ord: »ego vero evangelio non crederem, nisi me catholicæ ecclesiæ commoveret auctoritas«. Det kunde her have været passende at benytte Professor Jens Nørregaards skarp-sindige Undersøgelse »Tre Augustin-Ord« i Svensk teologisk

¹ Dr. Larsen ser sig (S. 211) sikkert med Rette ikke i Stand til at meddele nærmere om Forløbet af Disputatshandlingen. Det kan da maaske have sin Interesse at høre, at i et Eksemplar af Disputatsen (Aurelius Augustinus Hipponensis Sacre Scripturæ Interpres), der er i Anmelderens Besiddelse, og som oprindelig var et Gaveeksemplar fra Forf. til Biskop Nicolai Faber, har den sidstnævnte noteret, at der optraadte ikke mindre end 7 Opponentter (Professorerne Jens Møller, P. E. Müller og F. C. Petersen, Præsten ved Petri Kirke, Dr. Johannsen, Lektor, siden Professor, M. Hohlenberg, Rektor, Professor S. N. J. Bloch fra Roskilde og Adjunkt [Hans Chr.] Christensen sst.)

Kvartalskrift 1934 S. 315 ff. S. 276 kommer Forf. ind paa det bekendte Udtryk »Vi alene vide«, men ved ikke, at afd. Dr. Hans Jensen har skrevet en Studie herover i Historisk Tidsskrift 10. R. IV, 261 f. S. 354 f. under Omtalen af Clausens Stilling til Tidens brændende kirkelige Spørgsmaal savner man en Redegørelse for hans Deltagelse i Københavns Præstekonvent. Fra 1843 var Clausen Viceformand i dette og stod afgjort paa Oppositionens Side mod Mynster især i Baptistrøret og i Psalmebogssagen. Her burde have været benyttet N. M. Plum, Københavns Præstekonvent 1843—1943, 1943 (jvfr. 10. R. VI, 724—25), eller hvis denne Bog er udkommet efter Manuskriptets Afslutning, saa dog det Materiale, Plum bygger sin Fremstilling paa, Konventets righoldige Forhandlingsprotokoller (i Rigsarkivet). — Efter at have gennemgaaet Hovedmomenterne i den store Kirkekamp 1825 ff. giver Forf. S. 175 ff. meget fortjenstfuldt en Udsigt over den Genlyd, Kampen gav i det protestantiske Tyskland. Man savner dog her Omtale af det anonyme Skrift »Ueber das Treiben der Zeloten in Kopenhagen. Schreiben an einen Freund in Deutschland«, Leipzig 1832. Skriftet er uden Forfatternavn, men synes forfattet af den bekendte rationalistiske Præst ved St. Petri Kirke, Dr. J. C. G. Johannsen († 1854). Det giver et godt Indtryk af Tilstande og Stemninger og maa antages at have været af ikke ringe Betydning ved at formidle Kendskabet til den danske kirkelige Udvikling over for den tyske Læseverden. I denne Sammenhæng kan yderligere nævnes, at Forf. har overset en meget interessant, antigrundtvigsk Udtalelse om Kirkekampen i et Brev fra A. C. Gierlew til Diplomaten M. F. Irgens-Bergh, dateret 21. Novbr. 1826 (Breve fra Danske og Norske, udg. af Ludvig Daae (1876), S. 145—46).

Paa Grund af, at Forf. ikke altid har fulgt med i den nyeste Litteratur, er han af og til kommet til at reproducere forældede Opgivelser. S. 15 (og 26) fremstilles saaledes Clausens Fader, Stiftsprovst H. G. Clausen som Kantianer, hvad der er urigtigt. Den ældre Clausens teologiske Udvikling var afsluttet allerede før 1784, saaledes før end man kan spore Indflydelse fra Kant herhjemme. Dette er saa meget uheldigere, som Forf. lægger Vægt paa at betone Sønnens aandelige Afhængighed af Faderen (hvad der forøvrigt i andre Henseender er rigtigt nok). S. 38 hedder det paa traditionel Maade, at det var Fr. Münster, der »introducerede det dogmehistoriske Studium« ved Københavns Universitet« — efter hvad jeg har oplyst i Kirkehistoriske Samlinger 6. R. IV, 361 ff., var dette allerede sket 1772 — tyve Aar tidligere — ved N. E. Balle. S. 60 hedder det urigtigt, at det skulde

skyldes A. S. Ørsted, at Kirkekommissionen af 1812 kun førte til et negativt Resultat. Som det for nylig er eftervist, arbejdede netop Ørsted med stor Iver og Interesse, men de praktiske Vanskeligheder var for store (jvfr. Kirkeh. Saml. 6. R. IV, 385 ff.).

Ulige mindre tilfredsstillende er Forfatterens Benyttelse af utrykt Kildestof¹, og hvor saadant er benyttet, er det næsten altid sket paa anden Haand. Ganske vist har Dr. Larsen selv opsporet lidt haandskrevet Kildemateriale, som laa lige for Døren, og har S. 435 aftrykt en Fortegnelse over dette. Denne Fortegnelse er imidlertid meget mangelfuld. Rent bortset fra, at der savnes enhver nærmere Angivelse af Haandskriftssignaturer, er Fortegnelsen ogsaa reelt ufuldstændig, idet der ikke her er opført, at Forf. har benyttet Ritualkommissionens og Syvstjernens Arkiver (jvfr. S. 356, 389). Selv om dette var føjet til, burde Listen have været langt fyldigere.

Af H. N. Clausens Privatarkiv findes desværre nu kun bevaret ubetydelige Rester, idet en Datter af Clausen i stor Uforstand har tilintetgjort det meste. Saa meget vigtigere maatte det da være gennem Undersøgelser i offentlige Arkiver at supplere vor sparsomme Viden. Det er derfor temmeligt uforstaaeligt, at Forf. ikke har følt Trang til nøjere at gennemgaa navnlig Universitetets righoldige Arkiv. Baade en nøjagtig Undersøgelse af »Acta consistorii« — Clausen var Medlem af Konsistorium fra 1830 — og af de saakaldte »Circularia« fra hans Rektoratsaar vilde have været af Betydning til Oplysning om den Rolle, han spillede ved Universitetet². Ganske særlig er det egnet til at vække Forundring, at der overhovedet ikke er foretaget en Gennemgang af det teologiske Fakultets Dekanatspapirer. Anmelderen har haft Lejlighed til at gøre en Del Stikprøver i disse og skal paa Grundlag heraf nævne nogle Eksempler paa Ting, som burde have været benyttet.

S. 198 omtales kort den vigtige Studieplan af 29. August 1831 for det teologiske Studium, forfattet af Clausen, gennem Dekanatspapirerne kunde dens Forhistorie være belyst. S. 121—22 og 157 behandler Forf. Clausens Sammenstød med den stridslustne, ortodokse Teolog Dr. A. G. Rudelbach 1823 og 1825, og

¹ Efter de Prøver, der af Dr. Søren Holm (anf. Sted S. 159 ff.) er anført paa Forf.s Gengivelse af Breve, føler man sig dog ikke helt overbevist om hans Kvalifikation til at benytte skriftligt Materiale.

² Saaledes kan nævnes den smukke og ejendommelige Adresse i Anledning af Göttingen-Universitetets 100-Aars Jubilæum 1837, som Clausen overbragte, og som maaske er konciperet, men i hvert Tilfælde billiget, af ham.

S. 318 ff. tilkender han deres indbyrdes Forhold en saadan Betydning, at han giver et helt Kapitel Overskriften »Rudelbach og det teologiske Fakultet«. Det er da uheldigt, at han ikke kender en Episode fra 1824 mellem dem, som Fakultetets Arkiv indeholder karakteristiske Oplysninger om. Rudelbach havde haft den Dristighed at anmelde teologiske Forelæsninger over den evangelisk-protestantiske Kirkes symbolske Bøger, skønt han som Magister kun havde Ret til at holde filosofisk-historiske Forelæsninger! Dette bragte den unge Professor Clausen i Harnisk og Fakultetet protesterede, om end de ældre Kolleger fik Protestens Form noget afdæmpet.

I Fakultetsarkivet findes endvidere interessante Vota fra Clausen om en Række Disputatser, der bl. a. er velegnede til at belyse Clausens akademiske Idealer. Særlig vigtige er Bedømmelserne af fire lundensiske Disputatser, som det københavnske Fakultet fik Opfordring til at udtale sig om 1831. Sagen har sin nærmere Baggrund i Striden mellem den senere Biskop J. H. Thomander og den senere Erkebiskop Henrik Reuterdaahl. I denne Sammenhæng havde der iøvrigt været en passende Lejlighed for Forf. til at omtale Clausens, den siden saa ivrige Skandinavs, Forhold til nordiske Kolleger før 1840. I saa Henseende kunde han have draget sig Henrik Reuterdahls værdifulde Memoirer til Nytte. Heri findes jævnlig Omtale af Clausen, hans mangeaarige Ven, hvem han satte meget højt, men hvis politiske Virksomhed han fandt skæbnesvanger for Danmark¹.

Frem for alt burde det dog have været Forf. magtpaaliggende at søge efter nyt Materiale, der kunde belyse Clausens tidligste Perioder. Med Rette ser Dr. Larsen — i Tilknytning til J. Oskar Andersen — det som en vigtig Opgave at efterprøve Fremstillingen i Clausens »Optegnelser«, der vel er en skøn og overlegent skrevet Bog, men som Kildeskrift betragtet ikke fri for at være noget arrangeret. Det er derfor betydningsfuldt — om muligt — at komme bag denne Bog og ud fra samtidige Kildevidnesbyrd at korrigere eller supplere den heri givne Fremstilling. Var dette blevet forsøgt i noget større Udstrækning, vilde Forf. tilmed oftere være stødt paa Oplysninger, der kunde have tjent til Støtte for hans egne Formodninger eller have udfyldt Huller i hans Viden. Et Par Eksempler vil kunne belyse dette.

S. 80 nøjes Dr. Larsen med under Omtalen af Forudsætning-

¹ Ärkebiskop Henrik Reuterdahls memoarer, udg. af Lauritz Weibull (1920), 101, 126, 133, 282. Sidstnævnte Sted udtaler Reuterdaahl, at især Clausen havde »en dryg skuld att bära för all den oredda, som i det sista årtiondet öfvergått Danmark«.

gerne for H. N. Clausens store Udenlandsrejse 1818 blot at bygge paa det af Rigsarkivet udgivne, kortfattede Regestværk »Fonden ad usus publicos« (II, S. 262 f.). Havde han søgt selve Akterne frem¹, vilde han have fundet adskilligt mere Materiale af Værdi: Clausens egen Ansøgning med Udtalelser om hans Rejse Maal og hans Studiers Gang, en Række i meget høj Grad anbefalende Vidnesbyrd af Professorerne Cl. Fr. Horneman, P. E. Müller, Børge Thorlacius, Jens Møller, Afskrifter af Bedømmelserne af hans Guldmedaillebesvarelse og Magisterafhandling m. m. Blandt dette Materiale maa især fremhæves en enestaaende anbefalende Udtalelse af P. E. Müller med Oplysninger om Clausens nære Discipelforhold til denne Mand², hvilket han siden i sine »Optegnelser« — bevidst eller ubevidst — søger at tilsløre (jvfr. S. 44—45).

S. 79 betones Værdien af de livfulde og indholdsrige Breve, Clausen skrev hjem fra sin store Udenlandsrejse. Det er da beklageligt, at Forf. ikke har kendt to af de bedste blandt disse Rejsebreve, skrevet 1820 fra Rom og Florens til Johan v. Bülow (i Arkivet paa Sanderumgaard; Registratur over dette Arkiv paa Rigsarkivets Læsesal), lige som ogsaa et ret karakteristisk Brev til Kabinetssekretær J. G. Adler (i Rigsarkivet) er undgaaet hans Opmærksomhed³. De her nævnte Breve giver et fortræffeligt Indtryk af Clausens Begejstring for Italien, især for Rom, af hans Kunstinteresse og af hans Iagttagelser med Hensyn til Katolicismen, og de er at anse som en Slags Studier i Marken til hans store Bog om denne Kirkeafdeling i Forhold til Protestantismen (1825).

Forholdene har fort det med sig, at Anmelderen væsentlig har maattet beskæftige sig med een Side af et Arbejde, som andetsteds vil blive belyst ud fra andre Synspunkter. Det vil af det ovenfor sagte formentlig fremgaa, at det især maa betragtes som en ikke helt ringe Mangel ved den foreliggende Bog, at Forfatteren i saa høj Grad har forsømt at ploje den Ager, som kaldes

¹ Fonden ad usus publicos' Arkiv, Kgl. Resolutioner Nr. 67 (13. Januar 1818).

² Der bliver saaledes Anledning til at korrigere, hvad Dr. Larsen S. 44 udvikler om det næsten »umulige« i at fremskaffe Oplysninger om Clausens Studier i hans Studenteraar.

³ Ligesaa forholder det sig med et Brev af 17. April 1819 fra H. F. J. Estrup til Clausen (trykt i Vilhelm Boëtius, In memoriam Mag. Petri Estrup (1919), 234—9). — Det er ikke helt rigtigt, hvad Dr. Larsen bemærker S. 79, at Clausen »aldrig gentager sig selv« i sine Rejsebreve. Som det vil fremgaa af en Samling af disse Breve, som nærværende Anmelder forbereder, har Clausen ikke altid modstaaet den nærliggende Fristelse til at benytte væsentligt samme Stof over for forskellige Adressater.

det utrykte Kildemateriale¹. Man maa derfor haabe, at Dr. Larsen ved Fortsættelsen af sit i saa mange Henseender tiltalende og lovende Arbejde ikke vil skyde de skrevne Kilder til Side for de lettere tilgængelige, trykte. *Bjørn Kornerup.*

**Frederik Stang: Statholdersak og Unionstrid 1856-62.
Oslo 1943. 464 Sider.**

Forfatteren kom aldrig til at lægge sidste Haand paa det Værk, som nu er udgivet af Sverre Steen; Professor Stang døde i Efteraaret 1941, og Udgiveren har umiskendeligt haft Ret i at begrænse sit Supplerings- og Retoucheringsarbejde til det mindst mulige. Men Bogens Form præges ikke alene af, at den endelige Gennemgang altsaa har manglet; der er ogsaa iøjnefaldende Svagheder ved hele Anlægget, saaledes f. Eks. den oversigtsmæssige Redegørelse for Udviklingen 1859—60 i Kapitlerne VII og VIII, som derpaa efterfølges af et andet sideløbende Kapitel (IX) med mere personlige og fortrolige Oplysninger («Bag kulissene»)². Naar alt kommer til alt, vil Værket sikkert faa sin væsentlige Betydning ved det store utrykte Brevstof, det bygger paa, og som gengives *in extenso* eller gennem fyldige Citater.

Der har her været rige Kilder at øse af. Der findes aabenbart omfattende Privatarkiver til Belysning af Norges Historie i 19. Aarhundrede. Med Rette fremhæver Forfatteren (S. 82 ³), hvorledes Unionstidens Spaltning af den norske Regering med en Statsraadsafdeling i Stockholm har medført en løbende Korrespondance mellem de to Hovedstæder, der giver et aldeles enestaaende Materiale til Udredning af Forhold og Foranstaltninger, men om disse hel- og halvofficielle Aktstykker slynger sig saa en fængslende Krans af rent personlige Breve og Optegnelser fra Mænd som Birch-Reichenwald, Bernhard Dunker, Ketil Motzfeldt og G. Chr. Sibbern; uvilkaarligt kommer en dansk Forsker

¹ Jeg benytter Lejligheden til at bemærke, at det er med ikke ringe Forundring, at man ser den ene af de officielle Opponenten Dr. Søren Holm, skønt han ved den mundtlige Handling var blevet gjort bekendt med ovenstaaende Oplysninger, ikke desto mindre i sin Anmeldelse (anf. Sted S. 145) sige, at «i Rigsarkivet er der ikke meget, men dog lidt mere, end Forf. har udnyttet». Maaske havde det ikke været upassende, om den samme Opponent, hvem Efterprøvelsen af det utrykte Kildemateriale særlig var betroet, selv havde anstillet lidt mere omfattende Undersøgelser paa dette Omraade.

² Noget lignende er Forholdet med Kapitlerne XIII og XIV.

til at tænke paa Brødrene Bernstorffs Korrespondance mellem København og Kiel fra Aarene 1805—07. En enkelt Gruppe af dette Kildestof har tidligere været fremlagt: Statsraad H. Chr. Petersens Skrivelser fra Aarene 1858—61 (i N. H. T. 4. IV); vi kender noget af det samme fra maaske ikke altfor paalidelige Uddrag i Mantheys Dagbøger; det er, som tidligere nævnt her i Tidsskriftet¹, bleven benyttet af Dr. Kay Stenberg i hans Disputats om »Sverige-Norges skandinaviske allianspolitik«; nordiske Historikere bør i Fremtiden afgjort være opmærksomme paa de Muligheder for Underretning, som her byder sig.

Frederik Stang har altsaa gjort flittig Brug heraf; hans Fremgangsmaade er at lade Kilderne tale; ogsaa tidligere trykte Aktstykker gengives i deres Helhed. Men det er en Fremstillingsform, som i Virkeligheden er langt mindre betryggende, end den giver sig Udseende af; ogsaa saadan kan Beviselighederne vælges, vrages og grupperes. Og Forfatteren gør det. Han er ikke Jurist for Ingenting. Hans Bog er egentlig et langt Aktorat mod den norske Regerings Gerninger i Unionsforholdet, hvis ledende Mand var Birch-Reichenwald. Medens Skildringen af disse har været sympathisk i Sars' og Keilhaus mere almindelige Værker om Norges Historie, fordeles Lys og Skygge paa en anden Maade i Fredrik Stangs Bog.

Birch-Reichenwalds Navn er uløseligt kædet sammen med en central Episode i Statholderstriden. Han prøvede 1859—60 at faa dette udlevede Embede ophævet og indhentede Udtalelser fra den anden Side af Kjølen om, at det næppe vilde være forbundet med større Vanskeligheder; imidlertid rejste der sig herovre saa stærk en Opinion mod Forsøget, at de svenske Ministre — Henning Hamilton, Ludvig Manderström og Louis De Geer — ikke kunde opretholde deres oprindelige Standpunkt og maatte gaa fra deres givne Tilsagn; det er et Fortilfælde, som ganske svarer til Udviklingen af Forholdet mellem Sverige-Norge og Danmark i 1863. Paa svenskt Hold vilde man nu kun gaa med til en Afskaffelse af Statholderværdigheden i Forbindelse med en Revision af hele Unionsordningen, men da dette Krav blev fremsat i 1861, mødte Nordmændene det med bestemt Afslag, og da Birch-Reichenwald skulde motivere dette, mindede han om, at den svenske Indstilling til Spørgsmaalet to Aar tidligere havde været en anden. Karl XV, som aabenbart ogsaa har følt sig truffen ved denne Paavisning, blev imidlertid meget indigneret og foranledigede sammen med sine Raadgivere i Stockholm de ledende norske Ministres Tilbagetræden.

¹ Ovenfor S. 517.

Det er altsaa disse Tildragelser, som Fredrik Stang fortæller om i sin Bog — længere end til Februar 1862 naaede han ikke — og paa sin Maade. Det sker, for fjærnere staaende at dømme, i alt for høj Grad ud fra den senere norske Opfattelse af Unionsstriden. At denne allerede 1859—60 embryonisk kan spores i Bjørnsøns Journalistik er vist rigtigt nok, men den Kendsgerning, at »Aftenbladets« Abonnter var filistrøse nok til at afsige Avisen netop som Følge af disse Artikler, viser tilstrækkeligt, at han her var langt forud for sin Tid. Birch-Reichenwald og hans Værkfæller var svorne Tilhængere af Forbindelsen med Sverige, og den Tanke, at de skulde have stillet Broderfolket overfor et fait accompli med en ogsaa faktisk énsidig Ophævelse af Statholderembedet, som Forfatteren udvikler S. 114—18, laa ganske udenfor deres og Samtidens Forestillingskreds; en Minister som Statsraad H. Chr. Petersen beklagede højligt, at man overhovedet havde indladt sig paa Sagen, da han saa den Modstand, den vakte paa den svenske Rigsdag, og ud fra en lignende Indstilling søgte Birch-Reichenwald ogsaa Forbindelse med Hamilton og Manderström, inden han tog Spørgsmaalet op. Forfatteren kritiserer dette ud fra den *juridisk* rigtige Betragtning, at et saadant Skridt ikke stemmede med Opfattelsen af Statholderembedet som en rent norsk Institution, dets Ophævelse som et norsk Grundlovsanliggende, men denne Synsmaade er lige saa upolitisk, som den foregaaende var uhistorisk.

Mere omtvistelig er utvivlsomt den norske Regerings Holdning i Efteraaret 1861; man spørger unægteligt sig selv, hvorfor Birch-Reichenwald og de andre Ministre i Christiania med ham partout vilde minde Svenskerne om deres tidligere Tilsagn. Selvsagt var det et godt Argument, at fremtrædende svenske Ministre, hvoraf to endnu sad i Statsraadet, blot et Par Aar forinden ingen Betænkeligheder havde haft ved Statholderstillingens Ophævelse, men den Indiskretion, der formentlig laa i »Hentydningerne« til deres tidligere Udtalelser, faldt i den Grad Sibbern, den norske Statsminister i Stockholm, for Brystet, at han truede med at træde tilbage, hvis de ikke blev strøgne i Birch-Reichenwalds Forestilling til Kongen. Det var et ubestrideligt Fejlgreb, at man ikke føjede ham, og Skylden var iøvrigt her mere Ketil Motzfeldts end Birch-Reichenwalds; det vigtigste var nemlig, at Enhedsfronten blev opretholdt paa norsk Side. Dette gør Forfatteren stærkt gældende, men Bebrejdelsen for at have brudt den kunde med samme Ret vendes mod Sibbern; »Hentydningerne« røbede ingen Statshemmigheder, omtalte kun i meget almindelige Udtryk, hvad der var velbekendt i store politiske Kredse.

Sibberns Holdning ved denne Lejlighed har været skarpt kritiseret; det er næppe rigtigt, at hans Begæring om Afsked var aftalt Spil med Karl XV, men han var ganske utvivlsomt med til at udklække den Plan, som Kongen derpaa fulgte for at faa de ledende norske Ministre fjærned. Sibbern var en meget uselvstændig Mand og nu helt under De Geers og Manderstrøms Indflydelse.

Den omtalte »Plan« lykkedes, fordi de norske Ministre ikke stod fast sammen, og fordi Kongen paa Forhaand kunde sikre sig Hjælp fra den tidligere Statsraad, Fr. Stang. Vor Tid skal næppe dømme dem for haardt herfor, men intet viser bedre, hvor langt man i 1861 var borte fra det norske Standpunkt i 1904—05.

Forfatteren dømmer forøvrigt ikke; han forsvarer tværtimod og mener tilmed, at det kun var Birch-Reichenwalds Begrundelse, Fr. Stang misbilligede, at han stod paa samme afvisende Standpunkt til det svenske Revisionskrav som den tidligere Regering. Det er langt mere tvivlsomt, men det hænger sammen med, at »Statholdersak og unionsstrid« i Virkeligheden er et *ex parte*-Indlæg for Fr. Stangs Politik. Vi hører meget lidt om ham, før lige tilsidst i Bogen — det vilde have været anderledes, hvis Forfatteren havde kunnet fortsætte Fremstillingen — men han er hele Tiden til Stede. Angrebet paa Birch-Reichenwald og hans Kreds skal rydde Grunden for Lovprisning af Efterfølgeren.

Saa længe Unionsstriden var praktisk Politik, faldt det ganske naturligt, at man ikke kunde drøfte den som gammel Historie. Hvad der var Ret i 1814 var ogsaa Ret i 1861, som det blev det i 1904—05. Det hele hang statsretligt sammen som engelske Forfatningsforhold. Paa ganske tilsvarende Maade kom senere historiske Kendsgerninger ogsaa i et ganske nyt folkeretligt Lys under Grønlands-Tvisten mellem Danmark og Norge. Vi er naaet saa langt i Udviklingen, at de unionelle Spørgsmaal maa kunne betragtes som Fortid. Men Mellemværendet har her en dybere Bund. Det er noget af en Slægtsfejde. Den begyndte i 1909, da tidligere Statsraad Schøning, der havde Forbindelse med Familien Motzfeldt, paa Grundlag af nyt historisk Materiale (Petersens Skrivelser, Mantheys Dagbøger) i »Samtiden« kritiserede Sibberns og Stangs Holdning i 1861; dengang var det Sibberns Nevø, Bredo Morgenstjerne, som svarede. Det gik videre, da Birch-Reichenwalds Datterdattersøn, Andreas Hjelm, paa Grundlag af Oldefaderens Papirer 1927 tog hans Politik i Forsvar¹, og nu er altsaa Frederik Stang rykket i Marken for sin Farfader og Navne.

¹ Chr. Birch-Reichenwald og Ministerkrisen 1861.

Vi har oplevet noget lignende her i Landet, da en Søn og Svigersøn af de National-Liberale — ikke uden Grund — ved Aarhundredets Begyndelse lagde ud mod Julius Clausens Bog om Skandinavismen; samtidig begyndte forhv. Amtsforsvalter Poul Andræ, der afgjort ikke var en National-Liberalismens Søn, at løfte et rigt Familiearkivs Skatte til Forherligelse af Faderen. Men det var Sønnerne alene. Det var Epigonernes Tog mod Theben. I Norge er man ved, som Israels Gud, at hemsøge Fædrenes Synder paa Børnene i tredje og fjerde Led.

Erik Møller.

Nyt fra historisk Videnskab.

Den 17. Juni 1945 døde den norske Kirkehistoriker, Professor Oluf Kolsrud, faa Uger før han vilde være fyldt 60 Aar, og Norden har derved mistet en Forsker af en ganske egen Støbning. Siden 1909 havde Kolsrud virket som Universitetslærer i Oslo, fra 1921 som Professor særlig i norsk Kirkehistorie. Hans Interessesfære og Kundskaber spændte dog langt videre end blot til det kirkehistoriske Omraade. Lokalhistorie og Personallhistorie, Sfragistik og Heraldik, Retshistorie og Administrationshistorie, Skolehistorie og Lærdomshistorie, Bibliotekshistorie og Bogkundskab, Liturgihistorie, Ikonografi og Arkæologi er alle Discipliner, han produktivt har beskæftiget sig med. Hans Arbejde kendetegnes paa ethvert Felt af den største Samvittighedsfuldhed og Nøjagtighed, af nøgtern historisk Realitetserkendelse og af en usædvanlig omfattende, undertiden næsten overvældende Lærdom. Ikke blot beherskede Kolsrud fuldt ud det historiske Kildestof og den herhenhørende Litteratur, men han var ogsaa dybt fortrolig med alle Hjælpevidenskaber, deriblandt en lang Række ældre og nyere Sprog. Havde han levet i det 17. Aarhundrede, vilde han være blevet en af sin Tidsalders berømte Polyhistorer, og ogsaa nu vakte han overalt berettiget Beundring ved sin Lærdom. Derimod kunde hans sjældne Omhu i Detailundersøgelsen medføre, at Grænsen mellem væsentligt og uvæsentligt ikke altid blev draget med ønskelig Skarphed. Særlig gælder dette hans meget omfangsrige Arbejde om Olavsjubilæet 1930 (jvfr. 10. R. IV, 489—90).

Det hedder ofte, at Oluf Kolsrud ikke var egentlig produktivt anlagt. Dette er dog ikke helt rigtigt. Vel var det ikke hans Sag at forfatte de monumentale, bredt udformede Historieværker, men spredt i en næsten uoverskuelig Række Specialværker, Tidsskrifter, Leksika, Samlingsarbejder o. l. har han i Aarenes Løb offentliggjort et meget stort Antal Bidrag, der samlede udgør et heller ikke i det Ydre ringe Forfatterskab. Middelalderens Histo-

rie, især for saa vidt den angik liturgiske og kirkearkæologiske Emner, synes han at have betragtet som sit Yndlingsomraade. Blandt Kolsruds særskilt udgivne Arbejder fortjener især at fremhæves »Bergens bys segl, vaaben, farver og flag« (1921), »Oslo kapitels protokoller« (1913 ff.), »To og Tredive Prædikener av M. Jens Nilsson« (1917, sammen med A. Brandrud), »Utkast til en norsk Kirkeordinants 1604« (1917) og »Lærde brev fraa og til P. A. Munch« I (1924, sammen med G. Indrebø). Desuden forestod han siden 1921 Udgivelsen af de fortjenstfulde Samlingsværker »Norvegia sacra« og »Bibliotheca Norvegiae Sacrae«.

En ganske særlig Interesse nærrede Kolsrud for at indsamle og tilrettelægge historisk Kildestof. Fra 1920 til 1938 deltog han med Mellemrum i det nordiske Undersøgellesarbejde i Vatikanerarkivet, og i nær Tilknytning til dette stod hans Bestræbelser for at faa centraliseret Kildeindsamlingsarbejdet i Norge. Da han 1921 blev udnævnt til Professor, skete det med nedsat Undervisningspligt, men med Forpligtelse til at varetage Hvervet som »Registrator« af norske historiske Kildeskrifter. 1922 dannedes »Norsk historisk Kjeldeskriftraad« som en Centralorganisation paa dette Omraade med Kolsrud som Sekretær (fra 1934 som Formand), og han blev desuden virksomt Medlem af Kommissionen for Udgivelse af Diplomatarium Norvegicum, af den retshistoriske Kommission og af Kjeldeskriftfondet. 1923 grundlagdes tillige »Historiografisk Samling«, og fra 1934 bærer hele Centralorganet Navnet »Norsk historisk Kjeldeskrift-Institut«. Baade ved denne Kumulation af beslægtede Stillinger og ved sin egen betydelige Arbejdsindsats blev Kolsrud ubetinget den førende Skikkelse i Norge paa Kildeindsamlingens Omraade. Ogsaa i den Henseende vil hans Bortgang føles smerteligt i hele Norden. Som Følge af den norske Histories, specielt Kirkehistories, nøje Sammenhæng med den danske, var Kolsrud fuldt ud hjemme i det danske historiske Forskerarbejde og gæstede jævnlig Biblioteker og Arkiver i Danmark. 1929 var han blevet Æresdoktor ved Københavns Universitet, og hans Stilling som Leder af de norske Undersøgelser i Grønlandssagen 1931—33 formaede kun forbigaaende at fjerne ham fra hans mange danske Venner og Fagfæller.

Bjørn Kornerup.

Kun 57 Aar gammel døde d. 18. Dec. 1945 i Helsingfors Professor Bruno Lesch. Dødsfaldet indtraf pludseligt som Følge af en Hjertesvaghed. Kun faa Dage forinden havde Professor

Lesch som Rektor for den svenske Handelshøjskole præsideret ved Aarsmødet.

Ved Prof. Lesch's Død har finsk og nordisk Historieforskning lidt et smerteligt Tab. Som faa andre finske Historikere havde Prof. Lesch dyrket de fællesnordiske Historieinteresser, og han var altid en ivrig og interesseret Deltager i de nordiske Historikermøder. Veltalende og kundskabsrig som han var, repræsenterede han paa udmærket Maade sit Land.

Prof. Lesch's Livsgerning er først og fremmest knyttet til den svenske Handelshøjskole i Helsingfors, hvis egentlige Skaber han var. Han var her Lærer i Historie og Statskundskab og forbandt med denne Stilling Hvervet som Docent i Finlands Historie ved Helsingfors Universitet.

Som Historiker dyrkede Prof. Lesch Slutningen af det 18. og Begyndelsen af det 19. Aarh. Hans Doktorafhandling fra 1924 om Carl Erik Mannerheim fremdrog meget nyt Materiale og gav nye Synspunkter til Belysning af Finlands Historie omkring Løsrivelsen fra Sverige. Senere fulgte hans Biografi over Jan Anders Jägerhorn, der var Resultatet af mange Aars flittige Studier, og i hans sidste Aar var han beskæftiget med en bredt anlagt Biografi over G. M. Sprengtporten.

Prof. Lesch var Sjælen i den historiske Forening og ved sin Død Formand for denne.

Harald Jørgensen.

I slutningen af april 1945 indløb fra Holland budskabet om, at den ejendommeligste tænker- og forskerpersonlighed blandt vor tids nederlandske historikere Johan Huizinga 1. febr. s. a. var afgaaet ved døden. Hans sidste aar fyldtes af hans folks lidelser, og han skulde ikke opleve den endelige befrielse.

Johan Huizinga var født 7. dec. 1872 i Groningen i en friesisk slægt med baade videnskabelige og digteriske anlæg, var en tid realskolelærer i Haarlem, blev 1905 professor i historie ved sin fødebys universitet og virkede fra 1915 i samme stilling ved universitetet i Leiden. Fra 1929 var han præsident for den historisk-filologiske klasse inden for det Kgl. Videnskabs-Akademi i Amsterdam. Paa yngre nederlandske historikere har han ved sin forskning, sit vide syn og sin aandfulde personlighed øvet betydelig indflydelse, og han har som gæst holdt forelæsninger ved en række universiteter i Europa og Amerika, bl. a. ved universitetet i København (1933).

Ved siden af de nedennævnte større arbejder har H. udsendt en lang række afhandlinger, studier og foredrag, af hvilke de fleste

er optagne i samlingerne »Tien studiën« (1926), »Cultuur-historische verkenningen« (1929), »Wege der Kulturgeschichte« (1930), »Im Bann der Geschichte« (Basel 1942) og »Parerga« (Basel 1945).

H. var frem for alt aandshistoriker og var i sit historiesyn stærkt paavirket af Jacob Burckhardt, »den store Schweizer«, siger han i sit sidste arbejde, »hvem jeg i samtale med mig selv ofte betegner som det nittende aarhundredes viseste aand«; blandt samtidige viser han berøringspunkter med Benedetto Croce og Fr. Meinecke. Historien, der for ham var baade en videnskab og en kunst, har han defineret som »den aandelige form, hvori en kultur gør sig regnskab for sin fortid (haar verleden)«. De forskellige folk, klasser og partier maa derfor hver have deres særlige syn paa historien. Sit særlige felt, kulturhistorien, opfatter H., idet han afgrænser det baade over for den systematiserende sociologi og over for de mere specielle kulturvidenskaber, som studiet af »kulturens former og funktioner, som man kan aflæse dem af folks eller sociale grupper historie, saaledes som de fortætter sig til kulturfigurer, motiver, temaer, symboler, ideer, tænkeformer, idealer, stilarter, følelser«. Alt dette ser kulturhistorikeren som »scener i det store historiedrama selv«, altsaa saaledes at han søger at forstaa hvert kulturfænomen i sammenhæng med den historiske tids- og stedsatmosfære.

Med rig indfølelse, omfattende lærdom og fin sprogkunst har H. søgt at realisere sit forskningsprogram i bøgerne »Herfsttij der middeleeuwen« (1919, 4. udg. 1935; overs. til Svensk: »Ur medeltidens höst«, 1927) — der i undertitelen betegnes som »Studier over det 14. og 15. aarhundredes livsstil og tankeformer i Frankrig og Nederlandene« —, »Erasmus« (1924, 3. udg. 1936; overs. til Tysk, Basel 1928) og »Leven en werk van Jan Veth« (1927). Hans sidste større arbejde er bogen »Homo ludens« (1938, tysk udg. 1939), i hvilken han giver en vidtspændende, paa ny tanker og synspunkter rig, men i sin afvisning af »den materialistiske historieopfattelse« noget ensidig udredning af, hvilken rolle legens former og stemning har spillet paa de forskellige felter af menneskelig kultur gennem tiderne (jvf. Hist. Tidsskr., 10. r. VI, 351—58). I større og mindre afhandlinger har han med stor finhed behandlet bl. a. hollandsk kultur i storhedstiden, den nederlandske nationalfølelses fremvæxt, den nationale bevidstheds udvikling i Europa til slutningen af 19. aarh., renæssancens problemer og meget andet. Som en portrætkunstner af Guds naade fremtræder han i afhandlingen »Filip den godes karakterbillede i den samtidige literatur« (optaget i »Im Bann der Geschichte«). Et

dansk historie tangerende emne behandler han i den skarpsindige lille Shakespearestudie »Rosencrantz og Guildenstern«.

Sin egen tid har H. ud fra en udogmatisk kristelig grundanskuelse og med dybt bekymret kritik belyst i bøgerne »Amerika levend en denkend« (1918, ny udg. 1927), »Mensch en menigte in Amerika« (1938), »In de schaduwen van morgen« (7. udg. 1939, eng. overs. »In the shadow of to-morrow. A diagnosis of the spiritual distemper of our times«, 1936), »Der Mensch und die Kultur« (Stockholm 1938) og »Geschonden wereld« (1945, tysk udg. »Wenn die Waffen schweigen. Die Aussichten auf Genesung unserer Kultur«, Basel 1945). Det sidste værk er, som dets forord, dateret »De Steeg, 26. September 1943«, oplyser, skrevet paa et tidspunkt, da H. var berøvet sine bøger og led af et stærkt svækket syn; aandskraften er dog i behold.

En dyberegaaende analyse af H.s syn paa vor tid kan naturligvis ikke her gives. Hvad der fylder ham med ængstelse i den moderne kulturudvikling, er saadanne foreteelser som mekaniseringen og materialismen, naturvidenskabens fremtrængen til sfærer, hvor den almindelige menneskelige tænkeevne ikke kan følge med, den vidt udbredte svækkelse af dømmekraften og det kritiske krav, videnskabens anvendelse i ødelæggelsens tjeneste, dyrkelsen (med Nietzsche) af livet, den blotte »væren«, paa bekostning af aanden, morallovenes forfald, heltedyrkelsen, »puerilismen« (den bevidste og vilde tilbagevenden til umodne tanke- og livsformer), den dermed nært forbundne militarisme og hypernationalisme og det af disse nødvendiggjorte onde: almindelig værnepligt, ensretningen, statens emancipation fra moralen, det æstetiske udtryks frigørelse fra fornuft og etos, den omsiggribende overtro og endnu mere. I sin slutningsbog giver H. et højst tankevækkende overblik over hovedtendenser i europæisk historie fra oldtiden til nutiden; nyt er her bl. a. indførelsen af begreberne »kulturvindinger« og »kulturtab« i stedet for den gamle tale om en kulturs stigen og nedgang. I denne forbindelse er det umuligt at modstaa fristelsen til at gengive følgende ord: »Politiske værdier taber deres mening og indhold, saa snart man i flere aarhundreders afstand ser tilbage paa dem. Hvad betyder for os nu en modsætning som den mellem Guelfer og Ghibelliner? Og dog gemte den en gang lige saa megen lidenskab som i vore dage hadet mellem tilhængerne af fascismen og kommunisterne. Men mens modsætningen mellem Guelfer og Ghibelliner ikke siger os noget mere, er enhver terzin af Dante den dag i dag fyldt med liv . . .« (tysk udg. s. 166). Stillet over for storkrigens vanvid

klager han: »Det er altsaa den velsignelse, som den tekniske tænkningens vidundere har bragt over menneskeheden! Gammelt had er forblevet, nyt har overalt hobet sig op, og af denne substans skal vor arme verden, det vil sige de mennesker, som bebor den, opbygge en ny kultur. Det er den samme ulyksalige menneskehed, som aldrig kan slippe sin hede længsel efter fred, frihed og humanitet« (s. 160). Hvad H. mener om vejene til helbredelse, maa man læse hos ham selv. Kun disse citater skal gives: »Ser man i kulturen en gennemlevet realitet, saa følger det næsten af sig selv, at den kun kan opstaa og altsaa ogsaa genvinde sin sundhed i personligheden. Dertil behøves der et fællesskab, hvis livsform begunstiger personlighedens udfoldelse og udvikling« (s. 163). »Overalt findes der millioner mennesker, hos hvilke en trang til ret, en sans for orden, ærlighed og frihed, for fornuft og troskab og tro er levende. Disse mennesker kan ikke sammenfattes under begrebet demokrater, socialister eller noget andet skema. Lad os hellere betegne dem med et ord af langt ædlere klang, end der tilkommer nogen som helst politisk kategori, og lad os kalde dem *menneskene af god vilje*, »*homines bonae voluntatis*«, som Vulgata udtrykker det« (s. 198). — H. rækker her haanden til Jules Romains, som han andet steds gør det til Aldous Huxley.

C. O. Boggild-Andersen.

Ulrik Frederik Gyldenløve, »Hans høje Excellence«, har baade som Norges initiativrige statholder, som præsident i kommercekollegiet, som medlem af konseillet og admiralitetet og paa anden maade spillet en saa fremtrædende rolle under vore to første enevoldskonger, at det maa staa som en opgave for dansk-norsk historieskrivning at faa hans indsats i dobbeltrigets udvikling belyst paa én gang alsidigt og sammenfattende paa grundlag af alle bevarede primære kilder.

Lad det være sagt med det samme, at det værk om G. som menneske og statsmand, som den 73-aarige fhv. expeditionsskretær i Kongeriget Danmarks Hypotekbank, fideikommisbesidder O. v. Munthe af Morgenstierne har udarbejdet: *Ulrik Frederik Gyldenløve* (Kbh. 1944, 265 sider. Udgivet med Støtte af Carlsbergfondet), ikke opfylder de fordringer, der maa stilles til en videnskabelig Gyldenløvebiografi. En grundsvaghed gør han selv opmærksom paa i sit forord, nemlig den, at han paa grund af krigsforholdene ikke har kunnet foretage arkivstudier i Norge, »hvorfor de forskellige norske videnskabelige Afhandlinger i særlig Grad har maattet benyttes, hvor Gyldenløves Virksomhed

som Statholder er behandlet i nærværende Skrift«. Da G.s hovedindsats falder i nordriget, er dette i virkeligheden blevet skæbnesvangert for bogens karakter af selvstændig videnskabelig fremstilling. Hertil kommer, at det er ret begrænset, hvad forf. har benyttet af norsk trykt litteratur vedrørende sin helt og hans virksomhed. Hans hovedkilder er Osc. Albert Johnsens og Sv. Steens fremstillinger af G.s statholdertid i »Norges historie« V, 1 (1911) og »Det norske folks liv og historie gennem tidene« V (1930), J. Gulowsens »Gyldenløvefeiden«, N. P. Jensens »Den skaanske Krig« og L. Daaes »Det gamle Christiania«, suppleret med et langt fra udtømmende udvalg af arkivalier i Det danske Rigsarkiv og spredte oplysninger fra andre trykte værker. Johnsens øvrige mange bidrag til denne tids norske historie synes at være ham ukendt, og det samme gælder Edv. Bulls og Valborg Sønstevalds »Kristianas historie«, Halvdan Kohts paa ny synspunkter saa rige afhandlinger til belysning af økonomisk-sociale brydninger i enevældetiden, Steens bøger om Kristianas posthistorie og om Kristiansand, Tord Pedersens Drammehistorie, Roar Tanks »Under krigsfare og skattetryk« og den sammes bidrag til »Den norske sjøfarts historie« I, Schiøtz' og Munthes militærhistoriske arbejder, Yngvar Nielsens Bergenshistorie, »Norsk biografisk leksikon« og endnu meget, meget andet.

Hovedgrundlaget for skildringen af G. som dansk statsmand er A. D. Jørgensens og Fabricius' Griffenfeldtbiografier og (for den ydrepolitiske histories vedkommende) Laursens traktatværk. Hvad der gives derudover fra trykte og utrykte kilder er ret pauvert og lidet selvstændigt bearbejdet. Hovedværker til tidens danske historie som C. Christiansens »Bidrag til dansk Statsholdnings Historie« og »Formuesforhold i Danmark«, Edv. Holms »Danmark-Norges indre Historie« og J. Lindbæks udgave af »Aktstykker og Oplysninger til Statskollegiets Historie« kender forf. ikke, og han gaar uden om Albert Olsens og andres bidrag til dansk erhvervslivs og erhvervspolitikens historie i det 17. aarh.s anden halvdel i »Danmarks Søfart og Søhandel«, »Dänische Wirtschaftsgeschichte« og andre nyere arbejder, bl. a. »Dansk biografisk Leksikon«. De vigtige spørgsmaal om forholdet mellem købstads- og bondehandel i Norge, om bøndernes ydelser til kronen og godsejere, om krongodssalgets økonomisk-sociale virkninger, om G.s norske skibsfartspolitik, om hans virksomhed i kommercekollegiet og hans forhold til sin næstkommanderende her Jens Juel og om hans standpunkttagen til de ydrepolitiske problemer er helt dilettantisk behandlet. Naar hertil føjes, at forf. afholder sig fra enhver selvstændig vurdering af G., men nøjes med i slutnin-

gen af sin bog at citere Johnsens, Tanks, Carl Deichmanns(!) og Gulowsens domme, at overhovedet ingen svenske arbejder ses at være benyttet, at ordet og begrebet »merkantilisme« ikke forekommer i bogen, at hans kendskab til almindelig europæisk historie er yderst mangelfuldt (han taler til ex. om en fransk-hollandsk krig i 1660'erne), og at hans redegørelse for kilder og litteratur er under al kritik, er det første større sammenfattende værk om G. egentlig allerede tilstrækkeligt karakteriseret.

Et par punkter — til dels tilfældigt valgte — til belysning af forf.s kildebenyttelse og metode skal dog fremdrages. S. 19 erklærer han: »Om Gyldenløves Ophold i Spanien [1663] foreligger der ingensomhelst Efterretninger, ikke engang i Gesandtskabsindberetningerne«. Dette er galt. Der findes i Hannibal Sehesteds gesandtskabsarkiv fra ambassaden til Frankrig 1662—63 flere breve, som kaster interessant lys over G.s Spaniensophold, bl. a. hans overenskomst med den spanske regering om at hverve tropper for den. Det kan i denne forbindelse nævnes, at forf. ikke kommer ind paa det interessante spørgsmaal om forholdet mellem G.s og Sehesteds reformvirksomhed i Norge, der bl. a. belyses ved breve, vexlede mellem de to mænd (i statholderskabets arkiv), og paa den rolle, som den bemærkelsesværdige Niclas Poulsen, i Hannib. Sehesteds statholdertid »rigens skriver«, jan. 1661 sammen med kontributionsforvalter Johan Garmann landkommissær i Akershus stift, 1667—70 kommissariatets bogholder og 1671—74 assessor i skatkammeret — en mand, hvem ærkebiskop Hans Svane i okt. 1663 tilskriver »en ærlig intention til Hans kongl. Majt.s interesse af muligste flid at befordre« — og andre norske (bl. a. den begavede Johan Garmann) har spillet som traditionsformidlere og kendere af norske forhold. Ogsaa landkommissariatets betydningsfulde historie, som Christiansen har skitseret (Bidrag I, 165 ff.; II, 232 ff.), forbigaas helt. Og der gaas utilladeligt let hen over forholdet mellem G. og de civile myndigheder paa den ene, den kommanderende general i Norge Claus Ahlefeldt og generalkrigskommissær Erik Banner paa den anden side, et forhold, hvorover Christiansen kaster et værdifuldt strejflys (I, 170 ff.), og som har sit sidestykke i kampen mellem »martialister« og borgerligt-civile synsmaader i Danmark. — S. 20—21 røber forf. uvidenhed om, at specialinstruxen for G. som norsk statholder er trykt i Aarsb. fra Geheimearch. II, 172—73. — S. 23 debiteres, at det norske folk 1664 »talte omkring 40.000 Sjæle«. — S. 55 siges, at G. »kort efter Regeringsskiftet« (1670) købte ladegaarden Østrup i Asminderød sogn af »Dronningens Kammer tjener, Jacob Pedersøn«. Forf. ved altsaa ikke, at Jacob Petersen,

der var dronning Sophie Amalies, ikke hendes svigerdatters kammerterner, allerede i 1664 forlod dansk hofstjeneste. — S. 90 nævnes, at der efter den skaanske krig oprettedes en stilling som kommerceinspektør i Norge. De ældre kommerceinspektører, behandlede bl. a. af Bull-Sønstevoold og Christiansen, omtales ikke. — I skildringen af forholdet mellem G. og Schumacher-Griffenfeld gør forf. sit yderste for at fremstille de to mænds venskab — der uden tvivl, trods den fade »jeunesse dorée«-smiger, hvormed de oversavlede hinanden, først og fremmest var af politisk natur — som hvilende paa en aldrig svigtende gensidig loyalitet. Naar G. under den vanskelige ydrepolitiske situation i maj 1673, hvor de to venners synspunkter stødte kraftigt sammen, pludselig fik ordre til at rejse til Norge, var det i følge forf. i overensstemmelse med hans eget ønske (s. 133). Den s. 120—21 citerede brevveksling mellem de to herrer, G.s iver for kort efter ankomsten til nordriget at blive amtmand over Frederiksborg og Kronborg amter (s. 135) og vicestatholder Ove Juuls dagbogsindførsel fra maj 1674 om, at G. »vilde selv gerne vaaren til Danmark igen« (s. 150) støtter ikke denne teori.

Med den korrekte gengivelse af egennavne kniber det mere end én gang. Lad »Sigurd Jorsafalar« (s. 44) passere som trykfejl (i saa fald dog meget ondartet). »Sir Clifford« (s. 47, for: Sir Thomas Clifford) kan næppe være det. Og man studser unægteligt, naar det s. 76 fortælles, at G.s skib »Güldenlew« 1692 paa hjemfart fra Frankrig opbragtes af en engelsk kaper i Kanalen og førtes »ind til Dortmund«.

Det er muligt, at de oplysninger, der i bogen gives om G.s familie- og ejendomsforhold, vil vise sig holdbare. Skildringen af hans statsmandsgerning har som helhed ingen selvstændig værdi.

Den kritik, som her er givet, retter sig ikke mod den gamle, nu afdøde forfatter, som sikkert har ydet sit bedste, og hvis evner som fortæller fortjener ikke ringe anerkendelse. Men der staar bag paa bogens titelblad »Udgivet med Støtte af Carlsbergfondet«. Det kan ikke nægtes, at der blandt yngre danske historikere har været en følelse af, at vort største og fornemste videnskabelige fond i de senere aar i nogen grad har forfordelt den fædrelands-historiske forskning ved sine understøttelser i sammenligning med de matematisk-naturvidenskabelige og filologisk-lingvistiske fag. Her er understøttelsen ydet til et værk, som i videnskabelig lodighed ligger under de antagne magisterkonferensspecialeafhandlinger og mange af de specialeafhandlinger til skoleembedsexamen, som anm. har kendskab til. Ansvarer herfor kan ikke hvile paa Carlsbergfondets direktion, som jo ingen historikere tæller blandt

sine medlemmer. Man kan ikke undlade at spørge, hvor det da hviler. Der rejser sig ogsaa det spørgsmaal, om fondet nu, da det har ydet sin støtte til fremkomsten af et helt ufyldstgørende arbejde om en af dansk-norsk histories fremtrædende statsmænd, vil afvise understøttelse, naar en forsker, som magter opgaven, melder sig med det værk om Gyldenløve, som stadig er et desideratum.

C. O. Boggild-Andersen.

General H. U. Ramsing, der gennem en lang Aarrække viede sine Kræfter til et Studium af Københavns Topografi og Historie, dels i Marken ved Gravninger i Københavns Undergrund, dels i Arkiverne, naaede inden sin Død foruden sit store Værk »Københavns Historie og Topografi i Middelalderen« at faa publiceret to Bind af *Københavns Ejendomme 1377—1728 (Oversigt over Skøder og Adkomster. I Øster Kvarter (1943), II Strand Kvarter (1943))*.

Hensigten med det foreliggende Værk, der efter Planen skulde omfatte alle Københavns gamle Kvarterer, er at give Oplysninger om Ejerskifter og andre Ændringer vedrørende hver enkelt Ejendom fra den første samlede Fortegnelse fra 1377 og op til den store Brand i 1728.

Mens Ramsing i det først udkomne Værk hovedsageligt støttede sig til Resultaterne af Udgravninger og Opmaalinger, bygger han i det nye Værk overvejende paa skriftlige Kilder. For den ældste Tids Vedkommende er Hovedkilden Ejendomslisten i Roskildebispens Jordebog, der suppleres med de nu i »Københavns Diplomatarium« samlede Skøder. For den senere Tid har Hovedskatslisterne fra 1645 og Grundtaksterne fra 1653, 1661, 1668, 1677, 1689 og 1717 samt Designationerne fra 1728 over henholdsvis nedbrændte og ikke nedbrændte Ejendomme været Hovedkilderne, desuden er Panteprotokoller, Skødebøger, Raadstuedomprotokollerne samt Kirkernes, Hospitalets og Universitetets Lejebreve og Jordskyldslistor benyttet.

Værket er forsynet med Sted- og Sagregister, Tabel til Jævnførelse af ældre Matrikulsnumre med de nugældende og Kort over de paagældende Kvarterer udarbejdet paa Grundlag af Matrikelen af 1689 af H. U. Ramsing, samt Matrikulkort fra 1888 udarbejdet af V. F. A. Berggren.

Hvert af Bindene indeholder en kort Redegørelse for de i Kvarteret forekommende Gader, Stræder og Gange. Derefter følger en Gennemgang af de enkelte Ejendommers Historie fra 1377 til 1728. Ejendommene er ordnede efter Numrene fra Matrikelen

1689. I Parantes er for en Del af Ejendommene anført deres Plads i Fortegnelsen fra 1377. Udover Delinger af Ejendommene, Ejernes (Lejernes) Navne og Omstændighederne ved Ejerskifterne, meddeles saagodtsom intet om selve Ejendommene; enkelte Gange sniger korte personalhistoriske Oplysninger sig ind i Teksten, der iøvrigt er affattet i et meget kort og knapt Sprog. I Almindelighed er det ikke lykkedes at udarbejde fuldstændige Ejerlister for hele Tidsrummet, kun ganske faa Ejendomme kan følges fra 1377 og frem gennem Middelalderen, først efter 1600 bliver Ejerlisterne nogenlunde fuldstændige, men selv for den sidste Tids Vedkommende er der mange Huller. Trods Ufuldstændigheden, som sikkert kun i faa Tilfælde kan afhjælpes ved nye Undersøgelser, vil Værket komme til at betyde en værdifuld Landvinding for Københavns Topografi og Personalhistorie.

Den væsentligste Indvending, der kan rettes mod Værket, er dets fuldkomne Mangel paa metodisk Bearbejdelse; det bestaar udelukkende af en Sammenstilling af Kendsgerninger. Et udførligt Noteapparat viser ganske vist, hvorfra Kendsgerningerne er hentede, men iøvrigt findes der ingen Redegørelse for den anvendte Metode eller for de Problemer, der nødvendigvis maa knytte sig selv til en saa skematisk Fremstilling som den foreliggende. En kort Vejledning nævner kun det benyttede Materiale.

Man kunde navnlig have ønsket en nøjere Redegørelse for et af de springende Punkter, Identificeringen af Ejendommene i Roskildebispens Jordebog med Ejendommene i Matriklen af 1689, et Problem, der maatte ventes at have budt paa adskillige Vanskeligheder. Hertil kan Forfatteren ganske vist sige, at en saadan Redegørelse er forsøgt i »Københavns Historie og Topografi i Middelalderen« II, men en Henvisning til denne havde i hvert Fald været paa sin Plads.

Da Sikkerheden i denne Identificeringsmetode er afgørende for, om Værket kan bære sin Titel »1377—1728« med Rette, skal der lige siges et Par Ord om den.

Ramsing har konstateret, at Ejendommenes Grunde i den nyere Tid kun sjældent har undergaaet Forandringer i Størrelse og Form, og mener, at denne Uforanderlighed har været endnu mere udpræget i ældre Tider. Til Støtte for denne Antagelse anfører han, at man ved en Række Ejendomme kan konstatere uforandrede Grundafgifter gennem Tiderne. Ud fra denne Forudsætning mener han, at naar man blot kan identificere en eller nogle enkelte Ejendomme i en Gade og fastslaa deres Beliggenhed, kan de øvrige Ejendomme i Gaden placeres rigtigt i Forhold til dem.

Hvis den første Forudsætning, den nøjagtige Placering af en identificeret Ejendom svigter, vil Placeringen af de øvrige Ejendomme blive forkert. Hvis denne Placering er rigtig, men Grundene ændret i Tidens Løb, uden at Ændringerne kan fastslaaes, vil Placeringerne af de øvrige Ejendomme blive mere eller mindre forkert, og Overførslen af Ejendommenes Numre efter Rækkefølgen i Roskildebispens Jordebog til Matriklen af 1689 blive usikker.

Nu viser det sig, at Ramsing i mange Tilfælde har staaet tvivlende enten over for selve Identificeringen af Ejendommene i Roskildebispens Jordebog eller overfor deres Placering i Gaderne, en Usikkerhed, han giver Udtryk for i et »øjensynligt«, »sikkert«, eller »maa være«. At denne Usikkerhed er til Stede, kan ikke bebrejdes ham, men derimod, at han ikke i Konklusionerne tager Hensyn til Usikkerheden i Præmisserne.

Naar Ramsing i det foreliggende Værk for en lang Række Ejendomme anfører, hvem der ejede dem i 1377, vil det have været bedre at dele disse i dem, hvis Identification var sikker, og dem, hvor Idenditeten kun var sandsynlig.

Trods de metodiske Mangler vil »Københavns Ejendomme 1377—1728« utvivlsomt blive et Værk af stor Værdi for Københavns Topografi og Personalhistorie, og det store Materiale, der vil blive samlet i det, vil sikkert ogsaa kunne give værdifulde Bidrag til de sociale økonomiske Problemer, der knytter sig til de københavnske Ejendomme og deres Besiddere.

Gunnar Olsen.

Den 5. August 1943 kunde Tønder fejre sit 700 Aars Jubilæum som Købstad, idet Byen 1243 fik tildelt den lybske Ret som Stadsret. I den Anledning besluttede Historisk Samfund for Sønderjylland paa Initiativ af dets Formand, Amtslæge i Tønder, Dr. med. H. Lausten-Thomsen, at udgive »en Fremstilling af Byens Historie, dens Borgere, Mindesmærker og Institutioner, skrevet paa videnskabeligt Grundlag, men i en Form, der gjorde den tilgængelig for enhver historisk interesseret«. Da det ikke var muligt at faa en Enkeltmand til at paatage sig en saadan Opgave, blev Værket et Samlingsarbejde, skrevet af en Række forskellige Forfattere under Redaktion af fhv. Direktør for Nationalmuseet, Dr. phil. M. Mackeprang. Den store Bog, der foreligger i 2 Halvbind, hvoraf det første udkom i 1943, det andet i 1944, betegnes som Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland Nr. 3, og dens Titel er: *Tønder gennem Tiderne, skrevet af danske Forfattere*. Disse har delt Arbejdet mellem sig paa følgende Maade:

Statsgeolog V. Nordmann indleder med en belærende Skildring af Tønder-Egnens Geologi, idet han gør Rede for Oprindelsen af de to Hovedtyper af Landskaber: Det gamle Land Geesten, opstaaet i Istiden, og det unge lavere liggende Land Marsken, dannet efter Bronzealderens Begyndelse. Dr. phil. Vilh. Lorenzen skildrer dernæst Byens Oprindelse, Beliggenhed og Byplan, hvorefter Dr. phil. M. Mackeprang tager fat med Byens egentlige Historie, idet han kalder sit Afsnit: Tønder under Hertugstyre indtil 1713. Fortsættelsen giver Dr. phil. H. Hjelholt med: Tønder under Kongestyre 1713—1864. Forfatterne af Tønders nyere Historie, Tiden fra 1864 til Jubilæumsaaret, er to Mænd, der har deres Embedsgerning i Tønder, nemlig Forstanderen for Tønder Statsseminarium, Morten Bredsdorff, hvis Afsnit omhandler Tiden 1864—1920, og Stadslandinspektør J. L. Mosbech, der har skildret Aarene 1920—43. II Halvbind indledes med en Skildring af Kirke og Skole 1920—43, idet den tidligere Provst i Tønder, Erik Christensen, skildrer Kirken og det kirkelige Liv, mens Amtsskolekonsulent Nicolai Svendsen skildrer saavel den danske som tyske Skole efter 1920, og Rektor Jacob Randrup skriver om Tønder Statsskole 1920—43. Det næste Afsnit omhandler Tønder Seminariums Historie, skildret af Morten Bredsdorff. Derpaa følger: Tønders Befolkning gennem Tiderne, skrevet af Arkivar Johan Hvidtfeldt, Folkesproget i Tønder gennem Tiderne, af Dr. phil. A. Bjerrum, Træk af Retsudviklingen i Tønder, af Professor Stig Juul. Dr. phil. Vilh. Lorenzen har i sidste Halvbind skrevet om Tønderhus og Tønders Gadenæt og Bygninger. Det sidste Afsnit er en monografisk Skildring af Christkirken ved Museumsinspektør Chr. Axel Jensen. Endelig afsluttes Værket med et Personregister og en Indholdsfortegnelse. I Modsætning til andre Byhistorier, der sædvanligvis er skrevet af Lokalhistorikere, er største Delen af »Tønder gennem Tiderne« udarbejdet af vore egentlige Faghistorikere. Men Tønder adskiller sig ogsaa fra vore andre Byer derved, at den som Grænseby, beliggende kun 3 km fra Statsgrænsen, er Danmarks nationale Forpost mod Syd.

Vilh. Lorenzen udnytter i sit første Afsnit Byplanen. Det ældste Tønder har været samlet om Havnen, idet Møgeltønder paa et meget tidligt Tidspunkt maa have afsat Lille Tønder som Havneplads, men ca. 1100 er Tønder helt uafhængig af Moderbyen. Det ældre Tønder afløses imidlertid af et yngre Tønder, der er opstaaet ved, at den ældre By udvidedes, og hermed forbandtes en Regulering især af Byens nye Grunde. Byplanen viser, at det yngre Tønders Bymotiv — et stort frit Omraade med Plads til

baade Torv og Kirke — falder sammen med Lybæks. Følgelig maa Omskabelsen have fundet Sted efter 1158, da Lybæk omformedes. Efter Forfatterens Mening er det sandsynligt, at Byplanlægningen er iværksat af Hertug Abel, efter at han i 1237 var blevet Sønderjyllands Hertug, altsaa omtrent samtidig med at Franciskanerordenens Provincialminister, Broder Reinard, i Lybæk hentede en Afskrift af den lybske Ret til Brug for Tønder som Stadsret, hvilket var den retslige Stadfæstelse paa, at Byen var blevet en virkelig Købstad med Torv. M. Mackeprang giver først en Skildring af Byens ydre Skæbne, som inddeles i to Afsnit, nemlig Tønder i Middelalderen og Tønder 1523—1713, tredje og sidste Afsnit, som han kalder By og Borger, omhandler derimod indre Forhold. Til Byskattens Historie kan føjes, at den ifølge Delingsakterne fra 1490 betaltes med 50 Mk. ogsaa paa den Tid. H. Hjelholt foretager en lignende Inddeling af Stoffet, dog har han i sit sjette og sidste Afsnit omhandlet politiske Stemninger og Kongebesøg. Naar Skildringen af ydre Forhold optager saa forholdsvis en stor Plads, skyldes det, at Byen snart regeredes af Konger, snart af Hertuger, hertil kommer Byens Stilling i det 19. Aarhundredes Nationalitetskampe, endelig dens Overgang til tysk Styre 1864. Det vilde endog have været ønskeligt, om Hjelholt havde uddybet sin Skildring af det slesvig-holstenske Røre og udforsket, hvad der var Aarsager til, at de tidligere saa kongetro Tønder Borgere næsten med et Slag blev Slesvigholstenere.

Byens Handel og Næringsvæsen er saaledes ikke blevet behandlet i et særligt Afsnit. Det er beklageligt nok, da der hidtil ikke foreligger nogen systematisk Behandling af Kilderne hertil. Ludwig Andresens Skildring i: *Geschichte der Stadt Tondern bis zum dreissigjährigen Krieg* (1827), er heller ikke udtømmende. I ingen af de to Byhistorier omtales saaledes, at Tøndringerne, i hvert Fald i 16. Aarh., deltog i Fiskeriet paa de norske Kyster. I Anledning af, at Kong Frederik II i Sept. 1585 tilskrev Hertug Adolf om, at hans Borgere, der sejlede paa den danske Konges Strømme, skulde medføre en Certification, der indeholdt en Specification af de Varer, som de medførte i Skibene, befalede Hertug Adolf sine Stæder og Lande at sende Afsendinge til et Møde, paa hvilket deres Privilegier skulde konfereres med Hensyn til deres gamle nedarvede Friheder paa Kongens Strømme, hvorefter Byerne skulde indsende en fælles Beretning til Hertugen. De fleste slesvigske Byer skulde møde i Husum 31. Okt. s. A. Men kun Aabenraa og Tønder synes at være kommet til Stede, og Byerne indgav hver for sig en Beretning til Hertugen. For Tønders Vedkommende er der paa et Halvark bevaret en udateret

Erklæring »wegen der tollén in Ohrsunth unde sunth«. Af denne fremgaar det bl. a., hvad Tønder plejede at betale i Sildetold i Bundefjord (den østlige Del af Oslofjord)¹. Den for Tønder By bevarede Toldrulle fra 1566, som ikke er omtalt i den foreliggende Bog, er dog ikke uvæsentlig i Betragtning af, at der haves saa faa saadanne. Naar denne Rulle er bevaret, skyldes det, at Hertug Hans den ældre i 1566 ønskede oplyst, hvorledes det forholdt sig med de forskellige Tolde i Tønder Amt. Disse Oplysninger skulde bruges i Anledning af gottorpsk Misfornøjelse med Hertug Hans' Toldlove af 1556 og 1565². Det vilde endelig have været ønskeligt, om der var blevet givet flere Oplysninger om Handelens Størrelse og om, hvorvidt dens Udøveres Navne var danske eller tyske, hvilket gælder saavel Øksne- som Kniplingshandelen. Det synes heller ikke at være omtalt, at Kniplingstilvirkningen fra at være husflidsmæssigt drevet tidligt antager Karakter af forlagt Husflid eller Husindustri.

Først efter Genforeningen er Tønder blevet Grænseby i den danske Stat, før den Tid var den kun Grænseby overfor Friserne, den har derfor ikke været mere udsat, i hvert Fald ikke for tysk Indvandring, end andre slesvigske Byer. J. Hvidtfeldt kommer ogsaa i sit Afsnit til det Resultat, at det først er i 1864, at der sker en afgørende Ændring i den befolkningsmæssige Udvikling. Før 1848 var det fra det danske Sønderjylland og Nørrejylland, at Tønder hentede den overvejende Del af sine Befolkningsreserver. Hvidtfeldt har i dette Afsnit benyttet Kirkebøger, Folketællinger samt Borgerskaber til en udtømmende statistisk Skildring af Tønder Befolknings Historie, saaledes som det endnu aldrig tidligere er sket i nogen dansk Byhistorie. Det maa dog anføres, hvad Forf. ogsaa har gjort, at de egentlige Kilder, hvorpaa disse Resultater bygger, først begynder ca. 1700. Naar det af disse bl. a. fremgaar, at Købmandsklassen overvejende var af tønderisk Oprindelse, er det ikke dermed givet, at Købmændene før 1700 ogsaa var det, da vi ikke kender disses Fødested. A. Bjerrum kommer imidlertid ved sine Undersøgelser vedrørende Folkesproget til det Resultat, at Tønderingernes Modersmaal var dansk, da Byens ældste Marknavne blev til, og at Hjemmesproget var dansk

¹ Gottorp Ark. Pk. 9; bedst Oplysning faar man om Husum Skipperne, hvoraf en hel Del bærer udpræget danske Navne. — Denne Pakke beror siden 1936 i Statsarkivet i Kiel og har ikke været tilgængelig for Forf. af »Tønder gennem Tiderne«. I det hele taget er det naturligvis en Mangel ved Bogen, at de i Statsarkivet i Kiel beroende Kilder ikke har kunnet undersøges.

² Hansborgske Registranter I (1943), 59, 123.

omkring Aar 1600, hvilket styrker den Opfattelse, at der heller ikke i de tidligere Aarhundreder har været nogen synderlig tysk Indvandring til Tønder. Paa Baggrund heraf er det næsten mærkeligt, at Tønder som den eneste By paa det danske Riges Fastland gennem Aarhundreder brugte lybsk Ret. Stig Juul fremhæver, at Retsfællesskabet mellem Tønder og Lybæk og Retsudviklingen gav Byen en Særstilling mellem de sønderjydske Købstæder.

Det er meget interessant at læse saavel Chr. Axel Jensens Skildring af Christkirken, hvorom han siger, at den staar som et Monument over slesvigsk Kultur og Kunst i en rig og frodig Periode, som Vilh. Lorenzens Afsnit om Tønders gamle hyggelige Bebyggelse. Man savner dog, at der ingen Steder i hele Bogen er gjort noget Tilløb til en Ejendommenes Historie paa Grundlag af arkivalske Kilder. Skyld- og Panteprotokollen, der gaar tilbage til 1734, er saaledes slet ikke benyttet.

Naar bortses fra Seminariet, hvis Historie er behandlet for sig, i hvilken man først og fremmest hæfter sig ved det karakteristiske Billede af Seminariets Stifter, Provst Balthasar Petersen, Tønders gode Søn, er Kirke og Skole indtil 1920 behandlet sammen med Tønders almindelige Udvikling. I Afsnittet Tønder 1864—1920 udtales det, at Kildestoffet er spredt og af forskellig Værdi, og at Vægten er lagt paa Danskhedens Forhold. Det maa imidlertid fremhæves, at ikke mindst Skildringen af Tiden 1864—1943 bevirker, at Bogen er et smukt og meget læseværdigt Jubileumsskrift.

Caroline Emilie Andersen.

Franz v. Jessen har faaet Tid og Kraft til at fortsætte sit store Memoireværk »*Mit Livs Egne, Hændelser, Mennesker*«, hvoraf første Del kom 1944 (se 10. Rk., VI, S. 722 ff.). Nu foreligger anden og tredje Del, der spænder over Aarene 1902—08, og der kan endnu ventes to Bind. Indtrykket af Værket er stadig det samme: en usædvanlig sikker og smagfuld Skribent plukker af sine mange Oplevelser hjemme og ude og præsenterer dem paa een Gang som Erindring og som Historie. Dette er Bogens Dobbeltansigt: den er baade fri Fortælling af set og oplevet og Fremlæggelse af historiske Dokumenter i Form af samtidig Reportage. Som Forfatteren siger, en ung og en gammel Mand snakker i Munden paa hinanden. Forfatteren giver selv Udtryk for det Haab, at den gamle ikke maa snakke for meget med; Læseren kan med Sindsro og Udbytte lytte til begge Parter. Franz v. Jes-

sen naar maaske i de to nye Bind ikke den kunstneriske og følelsesmæssige Klimaks, som første Binds Skildring af Barndomshjemmet betegnede, men Værkets Karakter af fremragende Fortællerbedrift er stadig umiskendelig. De foreliggende Bind spænder, som anført, over seks Aar, der var rige paa udenrigspolitiske Begivenheder. De længste Afsnit er Reportage fra Balkanhalvøen og Skildringen af Forfatterens Oplevelser under den russisk-japanske Krig, som han fulgte som Korrespondent paa russisk Side. Et interessant Kapitel handler om Begivenhederne i Norge 1905 og den europæiske Reaktion deroverfor. Tredie Binds sidste Afsnit er en indgaaende Skildring af Forfatterens Deltagelse i det sønderjyske Arbejde. Ind imellem Hovedkapitlerne er der Billeder fra Forfatterens Journalistliv i Hjemlandet, bl. a. en Række »Danske Profiler« i Interviews. Fængslende er alt dette, nogen Forskel er der naturligvis i den historiske Værdi, de enkelte Afsnit har. Nogle af de udenrigspolitiske Kapitler er flotte journalistiske Øjebliksbilleder, andre udgør utvivlsomt i deres faktiske Data og grundige Ræsonnementer værdifulde Kilder til Tidens Historie. Mellem de »danske Profiler« giver de to Interviews med Vilhelm Beck et paa Kornet truffet Billede af denne sunde, muntre og forstandige danske Mand, der har maattet tage saa megen Uforstand paa sin Kappe. Den udførlige Skitse af Troels-Lund og hans Hjem vil faa Plads i Litteraturen om en af vore Stormænd, selv om Storheden ikke paa alle Punkter er lige anskuelig, og selv om Billedet hist og her er vel meget præget af Modsætningen mellem den store Skribent og de fæle Faghistorikere. Personlig er jeg ikke vis paa, at Franz v. Jessen har Ret, naar han (II, S. 127) siger, at disses Indvendinger mod Troels-Lunds Forskningsmetode blev mindre og mindre berettigede. Udviklingen var i visse Maader snarest den modsatte, men Beundringen for Skribenten blev med god Grund større og større. Over for en saa suveræn og vidende Forfatter som Franz v. Jessen vil en Anmelder naturligvis altid kunne gøre Indvendinger af forskellig Art; ikke mindst gælder dette det betydningsfulde, som Kildeskrift rangerende Afsnit om det sønderjyske Arbejde, der i øvrigt her ikke nærmere skal omtales. Alt slikt bliver dog kun Enkeltheder. Set fra et Helhedssynspunkt er dette et Værk af Betydning for dansk Aand og dansk Historie. Denne paa een Gang smidige og stædige Intelligens, denne Auto-didakt og Journalist, der har flyttet sine Teltpæle Jorden over for Nyhedernes Skyld, han bunder saa dybt i dansk Muld og er vokset saa inderlig sammen med Danmarks Før og Nu, at han er vor bedste Kulturgesandt paa hjemlig Grund. Danmarks Skove suser i hans Sprog, Sundenes rolige Rytme synger i hans Stil. Selv-

stændig og skarp i sine Domme over han det ædle Værk, vi mest af alt trænger til, Brobygningen mellem gammelt og nyt.

Povl Engelstoft.

Det omfattende Værk *Frederik Münter, et Mindeskrift*, der har til Opgave at belyse den store Kirkehistorikers Personlighed og videnskabelige Indsats, nærmer sig nu efter henvend 20 Aars Forløb sin Afslutning. Idet vi iøvrigt henviser til den udførlige Omtale, der er blevet de tidligere udgivne Bind til Del i dette Tidsskrift (9. R. V, 162—70; 10. R. IV, 453—58), skal der her gøres opmærksom paa, at der nu (Kbh. 1944) er udsendt Bind V—VII, indeholdende et Udvalg af Fr. Münters Brevveksling paa fremmede Sprog (dog ikke Svensk). At just denne maatte udgøre en væsentlig Part af et saadant Værk, er vel begrundet. Ingen humanistisk Videnskabsmand herhjemme har i nyere Tid haft saa udstrakte lærde Forbindelser over hele Europa som Münter, og man vilde overhovedet ikke faa den rette Forstaaelse af hans mangesidige Virksomhed, hvis man alene henholdt sig til hans udgivne Skrifter, hvor talrige disse end er. Hans Forfatterskab og hans lærde Brevveksling supplerer i Virkeligheden i den Grad hinanden, at de bestandig bør sammenholdes.

Udgiveren af de foreliggende Bind, cand. mag. Øjvind Andreassen har indlagt sig megen Fortjeneste ved sit Arbejde. I et Forord, der dog desværre lige som det tilsvarende til Dagbøgerne forekommer alt for knapt som Vejledning med Hensyn til de Principer, som er blevet fulgt, oplyses det, at det har været Udgiveren magtpaaliggende at levere et saa fyldigt og alsidigt Udvalg af Münters lærde Brevveksling som vel muligt. For en foreløbig Betragtning synes dette ogsaa at være Tilfældet, men først gennem Aars indgaaende Beskæftigelse med dette Brevstof vil det lade sig gøre at tilvejebringe Grundlaget for en afsluttende Dom paa dette Omraade.

Givet er det imidlertid, at der her foreligger tilgængeliggjort et meget omfattende og interessant Materiale — latinske, franske, italienske, tyske og engelske Breve veksler med hverandre og af spejler hver paa sin Vis Sider af Datidens Lærdomshistorie. Udgiveren har foretrukket at meddele Brevene i alfabetisk Orden efter Navnene paa Münters Korrespondenter. Dette Princip har den store Fordel, at man paa eet Sted kan overskue Münters Forbindelser med de enkelte. Til Belysning af Münters Udvikling og Gangen i hans Arbejder vilde det derimod maaske have været nok saa frugtbart at have valgt en kronologisk Ordning af Brevstoffet.

Mere Betænkelighed vækker dog det Princip, at der kun er medtaget Breve (baade fra og til Münter), naar de foreligger paa fremmede Sprog. Det forekommer mig rimeligere, om man havde afgrænset Opgaven saaledes, at kun Breve til og fra Münters udenlandske Korrespondenter var medtaget. I hvert Fald ser det mærkeligt ud, naar der her er optaget flere Breve fra danske Korrespondenter (P. O. Brøndsted, A. G. Rudelbach o. fl.), blot paa Grund af den tilfældige Omstændighed, at de paagældende Breve er skrevet paa et andet Sprog end Dansk. Noget helt andet er, at der ved hele den valgte Fremgangsmaade ensidigt bliver lagt Vægt paa at belyse Münters Forhold til Udlandet. Ogsaa Münters lærde Korrespondance med indenlandske (og nordiske) Forskere kunde fortjene at fremdrages, naar det gælder at give et Helhedsbillede af hans videnskabelige Forbindelser.

Hovedspørgsmaalet bliver dog her som ved Arbejder af lignende Karakter: hvad indeholder en saadan »lærd« Brevveksling, og fortjener den at udgives? Gennemlæser man de enkelte Breve, er det et meget broget Indtryk, man modtager: Tydninger af Indskrifter, Drøftelser af Læsemaader hos klassiske Forfattere eller oldkirkelige Skribenter, Omtale af Mønter og andre »Antikviteter« veksler med Forhandlinger om Udveksling af litterære Arbejder, Efterretninger om nylig udkomne Skrifter og Meddelelser om fælles Bekendte blandt samtidige Lærde. Mange Breve er udelukkende af strengt videnskabeligt Indhold, andre bærer en stærk personlig Farve og giver livfulde Bidrag til Belysning af Tidens Forhold, især dens Kirke- og Lærdomshistorie.

Betragtet som almindelig Læsning kan det ikke nægtes, at adskillige Breve virker meget specielle og noget trættende. Ganske som f. Eks. i Ole Worms, Hans Grams og Jacob Langebeks Brevvekslinger findes der ogsaa her oftere udførlige Udredninger af videnskabelige Enkeltspørgsmaal, som næppe længere har nogen praktisk Betydning for de paagældende Discipliner, da Problemstillingen forlængst er blevet ændret, eller Fremkomsten af nyt Materiale har besvaret Spørgsmaal, som den Gang ikke kunde afgøres. Kunde saadanne Breve da ikke være udskilt af Udgaven? Næppe. Adskillige af de omtalte Drøftelser maa nemlig sikkert siges at være af ikke ringe lærdomshistorisk Interesse. De viser Forskningens daværende Stade og giver ofte karakteristiske Oplysninger om de enkelte Videnskabsmænds Standpunkt, om deres Indsats og hele Arbejdsmaade.

Hertil kommer endvidere — og dette Synspunkt faar forøget Vægt, naar Talen er om en saa omspændende Forsker som Fr. Münter —, at Breve af denne Karakter er velegnede til at vise

Forbindelserne — de videnskabelige som de personlige — mellem Danmark og den øvrige europæiske Kulturverden. Det er en ikke ringe Tilfredsstillelse at fastslaa, at just gennem de her fremdragne Breve falder der et meget gunstigt Lys over Danmarks Deltagelse i Datidens videnskabelige Liv. Brevvekslingen understreger, at det ikke alene var Fr. Münter selv, men en hel Række andre Danske — A. C. Hviid, Andreas Birch, W. F. Engelbreth, P. O. Brøndsted o. fl. —, der virkelig forstod at hævde sig i det internationale videnskabelige Arbejde. En Brevveksling som Fr. Münters er derfor ikke blot et Minde for en enkelt, højt fortjent Forskerskikkelse, den er tillige — i al sin Internationalisme — et Monument over vor nationale Kultur.

Til Brevudgaven er der føjet en omfattende og indgaaende Kommentar (142 Sider i 4° til 841 Sider Brevstof) samt flere fortræffelige Registre. Skønt Kommentaren hist og her kan være noget ujævn og iøvrigt ikke er let at finde sig til Rette i, da Ud-gaven hverken er forsynet med Notetal eller Linietæller, fortjener Udgiveren megen Anerkendelse for det store og lærde Arbejde, der er nedlagt heri. Kun de, der selv har prøvet at kommentere Kildestof af lignende Art, vil vide, hvor mangeartede Krav dette møjsommelige Kommenteringsarbejde stiller, og derfor fuldt ud kunne skønne paa den Indsats, som her er ydet. Der staar nu blot tilbage at haabe, at det afsluttende Halvbind af dette værdifulde Værk snart maa foreligge. *Bjørn Kornerup.*

Den gamle Bispeborg Spøttrup har været stærkt omstridt baade i egentlig Forstand — under Grevefejden — og i overført Betydning af Nutidens Arkitekturforskere. Det foreløbigt sidste Ord i Striden er sagt med Arne Nystrøms Bog: *Spøttrup*. Med et indledende Afsnit af Eiler Nystrøm (Kbh. Gyldendal. 1944), som hovedsagelig er Resultat af de bygningshistoriske Undersøgelser under en 1941 afsluttet, gennemgribende Restaurering.

Det er jo Bogen og ikke Restaureringen, som her skal gøres til Genstand for en kort Omtale; men det vil dog være rimeligt at nævne, at det Princip, der har ligget til Grund for denne Istandsættelse ikke staar uanfægtet. Af baade æstetiske og historiske Grunde kan der rettes vægtige Indvendinger mod den Behandling, der er blevet et historisk Mindesmærke som Spøttrup til Del. Ganske vist har man undladt at føre Borgen tilbage til sin »oprindelige« Skikkelse — en saadan vilde, som det ogsaa fremgik af Undersøgelserne, være vanskelig sikkert at fastslaa —

ej heller har man valgt et klart belyst Stadium i Borgens Bygningshistorie og fikseret Restaureringen hertil, hvilket nok havde været praktisk muligt — man kunde jo f. Eks. ædrueligt have indskrænket sig til at konservere Bygningen, som den forefandtes ved Statens Overtagelse 1937. En saadan Fremgangsmaade vilde have været betydelig mer historisk og pædagogisk rigtig end den valgte at bevare noget urørt, restaurere en Del og rekonstruere Resten. Resultatet er alligevel blevet, at den besøgende først efter ret grundige Studier af den iøvrigt meget instruktive Vejledning (M. Mackeprang 1941) vil være i Stand til at danne sig et Billede af Bygningen i dens forskellige Stadier.

Spøttrupbogens første Afsnit er skrevet af Eiler Nystrøm, som har kaldt det »Spøttrups Skæbne gennem Tiderne«, hvad Læsningen afslører nærmest maa forstaaes som Godsets og dets Ejeres Skæbne. Dette er unægtelig den morsomste Del af Værket, veloplagt og livligt formet, fuldt af Humør, skønt Forfatteren inelundede derfor har slækket paa de saglige Krav, men omhyggeligt demonstreret sin Fortrolighed med Arkiverne; Skade blot at Gaardens egne Pergamenter og Papirer har faaet saa ublid en Skæbne, og at det tiloversblevne saa at sige intet har at meddele om Bygningshistorien. Her maa vi — som saa ofte overfor et middelalderligt Monument — forlade os paa Arkæologens skarpe Blik og Dygtighed til at fortolke, hvad han har iagttaget.

Arne Nystrøm, Forfatteren til Bogens andet og længste Afsnit »Borgens Bygningshistorie« redegør selv i Forordet for sin Andel i Restaureringen, der — i hvert Tilfælde nominelt — lededes af den som Arkæolog højt anerkendte Arkitekt Mogens Clemmensen; denne havde allerede 1920 haft Lejlighed til at foretage en ret grundig Undersøgelse, navnlig af Bygningens Ydermure, hvis Resultater blev benyttet af Vilh. Lorenzen i »Danske Herregaarde 1920« og af Clemmensen selv i »Ældre nordisk Architektur IV, Spøttrup, 1923. Arne Nystrøm erklærer, at Borgens Bygningshistorie, som den her foreligger; helt hviler paa hans egne Iagttagelser, og disse synes virkelig at kaste nyt Lys over visse Problemer, navnlig hvad angaar Etage- og Rumfordeling, samt en Mængde Detailspørgsmaal. Borgens største Gaader maa dog siges allerede at være blevet løst af Clemmensen.

Det, som interesserer stærkest ved Spøttrup, er og bliver Middelalderborgen, dens Udseende og Placering i vor Arkitekturhistorie. Allerede Clemmensen havde iagttaget, at Spøttrup trods visse Forskelligheder imellem de enkelte Fløje skulde betragtes som et homogent Anlæg, men medens han var forsigtig i sine Udtalelser om Dateringen, ansaa Lorenzen det for afgjort, at

Jørgen Friis maatte betragtes som Bispeborgens Bygherre. Nystrøms omhyggelige Undersøgelser har i alt væsentligt givet Clemmensen Ret, Jørgen Friis kan højst have fuldført Arbejdet, og herefter maa Borgen som Anlægstype dateres til Slutningen af 1400-tallet, hvilket ogsaa paa Forhaand var at anse for mer sandsynligt end en Datering til 1520'erne. Sammenligner man Spøttrup med det af Jørgen Friis 1528 opførte saakaldte tredje Hald, er Forskellen mellem de to Borge meget stor og, hvad vigtigere er, af principiel Natur. Hald repræsenterer en helt anden Borgtype, væsensforskellig fra Spøttrup ved i ganske anderledes Grad at være beregnet paa Forsvar mod Ildvaaben af Kaliber ud over Bøssen. Halds Hovedhus med de fornemste Beboelsesrum var mærkelig nok Portbygningen i Volden (sml. Eske Billes Mogenstrup fra 1540'erne) og det berømte i stærkt restaureret Skikkelse endnu eksisterende »Fangetaarn«, en flankerende Runddel. Det eneste Sted paa Spøttrup, hvor der kan være Tale om Flankering, er paa Vestsiden med det for Spærremuren fremspringende Taarn — netop den Del af Anlægget, som Arne Nystrøm anser for yngst og for sandsynligvis at være opført af Jørgen Friis. Hvis den kampglade Viborgbisp havde bygget Spøttrup af Nyt saa sent som i 1520'erne, havde han sikkert givet sin Borg et helt andet og mer moderne Præg. Spøttrup repræsenterer Slutfasen i en Udvikling, medens Hald peger fremefter mod en Type befæstede Slotte, som blev almindelig efter Grevefejden. Arne Nystrøms Undersøgelser bekræfter Clemmensens Iagttagelse, at Spøttrup maa være blevet til i flere Tempi, men viser samtidig, hvor vanskeligt det kan være blot paa arkæologiske Kriterier at sige noget sikkert om Bygningsdelenes indbyrdes Kronologi. Konstruktive Detailler røber tydeligt, at Sydflojen er ældst og at den har staaet alene en Tid i det mægtige primære Voldanlæg, Enkeltheder tyder ogsaa paa, at en Vestfløj — el. -Mur — har været paatænkt fra Begyndelsen, men at man i Stedet efter en — længere eller kortere — Pause, maaske under anden Ledelse er gaaet i Gang med Øst- og Nordfløj. Da Sydflojen altsaa næppe fra Oprindelsen har været bestemt til at skulle staa alene, og da Stokværksdelingen med den højloftede »Beletage« er noget enestaaende, forekommer Nystrøms Henvisning til Glimmingehus' enfløjede tilknappe Hus at være noget misvisende. Bortset fra de Ligheder, som er Tidens Fællesgods, synes de to Monumenter væsensforskellige, og før vor sengotiske profane Arkitektur bliver bedre undersøgt, maa vi nok nøjes med at indrømme Spøttrup en Særstilling i Periodens Bygningskunst, en Særstilling, som næppe nogensinde vil blive helt forrykket, selvom vi har Haab om at

vinde en endnu bedre Forstaaelse af Bygningen ved grundige comparative Studier. Hvor disse bør sætte ind, vil det her føre for vidt at skitsere — en anden Sallinggaard, Østrupgaard har man forlængst nævnt i denne Forbindelse. Den betydningsfulde Omdannelse af Spøttrup til Adelsgaard o. 1580 ligesom hele den senere Bygningshistorie maa Anmelderen ogsaa afstaa fra at kommentere. Forfatteren redegør helt igennem omhyggeligt for sine Fund og drager nøjternt Konklusionen af sine Iagttagelser.

Kan Mogens Clemmensens — det maa dog vist siges — haardhændede Restaurering aldrig tilfredsstillende Arkitekturæstetikeren og den, som fornemmer det levende — ogsaa det maltrakterede — Monuments Aand, saa honorerer dog Nystroms Bog Arkitekturhistorikeren fuldt og helt, og det er i Grunden Mindstekravet, naar Nutiden tillader sig at gribe saa groft ind over for et af vore nationale Mindesmærker. Begge Spøttrupbogens Afsnit er værdifulde, Eiler Nystroms Ejerhistorie som et efterfølgelsesværdigt Eksempel paa, hvorledes en saadan bør forfattes, Arne Nystroms Restaureringsberetning ved sin grundige Dokumentation for alle de mange Iagttagelser, der ligger til Grund for vor Forstaaelse af Bygningen i dens forskellige Faser, hvoraf den ved Istandsættelsen hidbragte turde blive den sidste — Spøttrup er nu en Museumsgenstand, som er blevet pyntet op og stillet til Skue. At tilegne sig en Restaureringsberetning med alle dens detaljerede Oplysninger om bygningstekniske Finesser er ofte besværligt, saa meget mer, som Arkitekter sjældent er større Skribenter. Forstaaelsen lettes i dette Tilfælde betydeligt ved den Række udmærkede Fotografier og Opmaalinger, som intimt ledsager Teksten.

Otto Norn.

Som Skrifter utgivne av Riksheraldikerämbetet I har Notarie ved denne Institution, Hovkamrerare, fil. kand. Arvid Berghman offentliggjort et stateligt Værk med Titlen *Dynastien Bernadottes Vapen och det svenska Riksvapnet* (Stockholm 1944, 4to), tilegnet Hans Majestæt Kong Gustaf. Trykt hos A. Börtzell med en smuk, klar Skrift paa fornemt Papir, med Plancher uden Farve i Lystryk og med farvelagte i Offsettryk er denne smukke og kostbare Bog en sand Øjenlyst. Forfatteren, der i de senere Aar har publiceret en Række heraldiske Afhandlinger, har sin Styrke i Theorien; han har ofte vist sig som en maaske vel ortodoks Heraldiker med betydeligt Kendskab til den store udenlandske Litteratur paa dette Omraade. Bogen er en virkelig Berigelse

indenfor Faget og vil sikkert — med sit franske Resumé — vække berettiget Opmærksomhed ude omkring i Europa.

Først gøres Rede for det Vaaben, som i 1806 af Napoleon tildeltes Marskalk Bernadotte som Fyrste af Ponte Corvo; mange ukendte Detailler meddeles. Allerede fire Aar senere kaaredes den ny Fyrste til Sveriges Kronprins, blev jo efter Kielerfreden ligeledes Norges, og vi faar nu nøje Besked om Slægtsvaabenets Kombination med de to Landes, eventuelt i yderligere Forbindelse med de forskellige Vaabenmærker, der efterhaanden betegnede Kongehusets mandlige Medlemmer som Hertuger af det særlige Landskab. Det vil i en kortere Omtale være ganske umuligt at komme nærmere ind paa en Række specielle Foreteelser. Forfatteren gør hver eneste af de mange afvigende heraldiske Fremstillinger til Genstand for indgaaende Analyse, der stadig viser stor Skarp-sindighed. Med over hundrede Afbildninger ved Haanden vil selv den usagkyndige Læser kunne følge Teksten og let erkende de Fænomener, som unægtelig uden Vejledning ofte vilde undgaa de Flestes Opmærksomhed. Man kunde vistnok til Slut have ønsket en sammenfattet, kort Redegørelse for hvert enkelt Skjoldmærkes Udvikling, f. Eks. for Ponte Corvo-Broens og Ørnens stadige Skiften Udseende; Læseren maa imidlertid selv opsøge de skiftende Varianter som Led i den større Sammenhæng.

Stedet er ikke her til heraldiske Spidsfindigheder. Anmelderen kan dog ikke — i Modstrid med svenske Kolleger — nægte sig at protestere mod Betegnelsen »fläkt« Ørn, gældende den sædvanligvis i Vaabenkunsten udspilede Fugl, der slet og ret bør benævnes Ørn, men som, i hvert Fald af ældre franske Heraldikere, alligevel karakteriseres med Ordene *éployée* eller *abaissée*, *l'aigle* er efter heraldisk Terminologi *Femininum*, alt efter de yderste Svingfjers Retning. Det anvendte Udtryk træffes allerede i Schlegel og Klingspor's »Svensk Heraldik« (1874) og ofte senere. Den danske Betegnelse »flakt« Ørn viser, at Fuglen er flækket ♂ : fremstillet med to Hoveder, som den gamle russiske Kejserørn. Et som Adjektiv benyttet *Participium* maa nødvendigvis betegne, at en Handling har fundet Sted, jvfr. kløvet Bjælke, poleret Bord o. s. v. Det svenske *Verbum fläka* dækker ikke Figurens Udseende og har derfor intet med denne Ørn at skaffe. Pudsigt nok har Gritzner i sin »Handbuch der heraldischen Terminologie« (1890) misforstaaet den svenske Betegnelse, idet han — uden at kende Forskel paa *fläka* og *fläcka* — forklarer en »fläckt« Ørn som »geflecht«, altsaa plettet, en højst tilgivelig Fejltagelse. Det turde vistnok være særdeles praktisk, om man i vort Broderland

fældede den »flåkte« Ørn i hidtidig misvisende og sikkert fra først af misforstaaet Betydning.

I et i Bogen fremsat Forslag til ny Lov om det svenske Rigsvaaben er ogsaa nævnt Skjoldet uden Krone. Da et Skjold uden en saadan — eller en Hjelms — faktisk ikke er noget fuldstændigt Vaaben, synes denne Variant at være ganske overflødig, selv om man vil indvende, at En eller Anden kunde spørge, om Loven ikke tillod den. I en af Ciceros Taler staar der, at man ikke har fastsat nogen Straf for Fadermord, da et saadant overhovedet ikke skulde kunne tænkes. Modsat disculperer Lovforslaget paa Forhaand den, der begaar en ventet Anomali, som dermed knæsettes. Et paa Sæt og Vis vildledende Forhold.

Riksheraldikeråmbetets udmærkede Super Ex Libris, der, trykt i Guld, pryder Bogens Bind, viser de tre svenske Kroner, fremstillede med tre Palmetter, den midterste en face, de yderste i Profil; mellem disse ses to bittesmaa opstaaende Spidser. Uden disse sidste fremtræder tre Kroner i adskillige ældre Fremstillinger, f. Eks. i Magnus Ladulås' Segl fra 1275, her ganske vist som ren Dekoration i Seglfeltet, og saa sent som i 1448 i Kong Karl Knutsson's Riksigil, nu inde i Skjoldet. Bortset fra disse Kroners Betydning her i Landet ses de dog allerede i Erik af Pommern's store Segl fra 1398 — og ogsaa da i Skjoldet — med to høje kuglebesatte Spidser mellem Palmetterne. Disse Spidser har vundet Hævd i det svenske Vaaben og kan naturligvis med nogen Føje overholdes i Fremtiden. I det danske Rigsvaaben fremstilles de tre Kroner, som *vi* betragter som et Minde om Unionen, uden Spidserne. Jeg kan ikke frafalde, at denne Form forekommer mig mest passende, naar det gælder en Skjoldfigur. I »Dansk Heraldik« anføres, at Kronen oftest forekommer saaledes som egentligt heraldisk Mærke; den mere kombinerede Form minder for meget om en Rangkrone, selv om den altsaa allerede i Middelalderen kan træffes i Skjold.

Der skal her ikke gøres Indvendinger, der blot vilde betragtes som Petitesseer. I det Store og Hele er der al Grund til at karakterisere Berghmans Værk som et nyt Eksempel paa, at heraldiske Studier kan resultere i værdifuldt litterært Arbejde.

De af Barok og Rococo prægede Vaabenskjolde var vel langt fjernede fra Middelalderens ædle Kunst, men har ikke des mindre en vis Valör. Det 19. Aarhundrede var Tiden for denne dekorative Kunststarts dybeste Forfald, hvorfor det ikke kan undre, at ogsaa mange af denne Bogs Vaabener, deres kulturhistoriske Betydning ufortalt, nærmest hører hjemme i et heraldisk Rædsels-

kabinet. De af den svenske Kunstner Sven Sköld som Illustrationer til Lovforslaget tegnede Vaabener og Faner betyder en Fornylse. Her er Kunst og heraldisk Tradition smeltet sammen til et organisk Hele. Disse aldeles ypperlige Tegninger adler det ny Værk; de vil sikkert danne Skole, om end tilsyneladende nationalt betonedede.

P. B. Grandjean.

Det er med en vis Spænding, man tager en Bog i Haanden om de gamle Østerlandes Historie skrevet af Bedřich Hrozný, vel nok den blandt vort Slægtleds Kileskriftsforskere, som har vundet mest Nyland for Historien ved sin Tolkning af den hethitiske Kileskrift, hvorved Vejen aabnedes for en Udnyttelse af Aktstykkerne fra Hatti-Kongernes rige Arkiv.

I 1940 skrev Bedřich Hrozný til det økiske Samlingsværk *Dějiny lidstva* (= Menneskehedens Historie) en Fremstilling af det gamle Vestasiens Historie (til Slutningen af det 2. Aartusind f. Kr.), som samtidig blev udgivet som en selvstændig Bog i tysk Oversættelse, og i 1943 blev genoptrykt i en gennemarbejdet Form udvidet med et Kapitel, hvori der gøres Rede for den mærkelige »Sindh-Kultur«, som vi har lært at kende fra de engelske Udgravninger i det nord-vestlige Indien i Aarene efter den første Verdenskrig, og navnlig gøres et Forsøg paa at tyde den gaadefulde Skrift, som denne Kultur har efterladt sig.

Die älteste Geschichte Vorderasiens und Indiens (1943, 260 S.) er en mærkelig Bog, som det er meget vanskeligt at anbringe paa den rette Plads blandt Fremstillingerne af de gamle Østerlandes Historie. Efter dens Anlæg, som et Bidrag til en almenfattelig Verdenshistorie, henvender Hrozný's Bog sig til videre Kredse, men det er dog et Spørgsmaal, om den tilfredsstiller de Fordringer, der maa stilles til en Skildring, hvor Læseren møder helt uden Forudsætninger og ganske maa tage Forfatteren paa hans Ord.

Hrozný betragter Vestasiens ældste Historie som et Drama, hvor Knuden er Indoeuropæernes Møde med de gamle forasiatisk Folk og Kulturer. Ved dette Grundsyn strammes Linjerne ind i faste Former og kommer ofte til at forløbe paa en helt anden Maade end vanligt i Fremstillinger af Vestasiens gamle Historie. Allerede i de ældste Tider mener Hrozný at kunne paavise en »Front« af nordiske Erobrerfolk Nord om de ældgamle vestasiatiske Kulturer, bestaaende af to Fløje, en vestlig, hethitisk, af Kentum-Folk, og en østlig, arisk, af Satem-Folk. Mod denne Front bliver Assyrien den vestasiatiske Kulturverdens Forpost i Nord. Medens det haardføre og krigeriske assyriske Folk almindeligvis

fremføres paa den historiske Skueplads som de stadige Modstandere af deres Frænder i Tveflodslandets sydlige Del, Babylonerne, lader Hrozný dem optræde som Vogtere af den semitiske Kultur. Det var i Ly af de assyriske Vaaben, at de vindskibelige Babylonerne kunde nyde Fredens Frugter og udvikle deres Videnskab og Handel. Det kan ikke nægtes, at der i denne Betragtning, der maa staa som et Exempel paa de mange særprægede og subjektive Opfattelser, som findes spredt rundt om i Bogen, findes en god Del Konstruktion, og sandsynligvis vil en nærmere Efterprøvelse af mange af de fremsatte Theser vise, at de bygger paa et særdeles spinkelt Grundlag. En vægtigere Indvending mod Hrozný's Fremstilling end denne hans Trang til en konstruktiv Udbygning af den gamle forasiatiske Historie, som dog vel næppe helt kan undgaas under Hensyn til det ofte lasede og spinkle Kildestof, hvorpaa vor Viden om disse fjerne Tider grunder sig, er Hrozný's Hælden mod Romantik og Tankespind, som naar han af ganske tilfældige Ordligheder og lydlige Overensstemmelser drager vidtgaaende historiske Slutninger. I en af de sindhiske Indskrifter (Tydningen hviler paa et saa spinkelt Grundlag, at den snarest maa betegnes som den rene Vilkaarlighed) mener Hrozný at kunne læse et Navn lydende Jajaš, hvad han antager er Navnet paa en Guddom, og uden Tøven sætter dette i Forbindelse med Navnet paa Israeliternes Gud, hvorfra videre drages den dristige Slutning, at der aabenbart ogsaa befandt sig semitiske Stammer i Induslandet!

Man maa beundre det levende Panorama af den gamle Orients Historie, som Hrozný opridser med faste og flotte Streger, men det kan næppe siges, at han har løst den Opgave, som var stillet ham: at give den læge Læser en tilforladelig og nøgtern Fører gennem den gamle vestasiatiske Histories Vildnis; i Stedet har han givet en subjektiv og kunstnerisk præget Fremstilling, som Fagmanden gerne fordyber sig i og fra den modtager Tilskyndelse til nye Forskninger ægget af de Billeder og Syner, som oprulles fra dens Blade.

Otto Koefoed-Petersen.

Meddelelser

om Dansk Historisk Forening

i Aarene 1943 og 1944.

Foreningen havde 1. Januar 1944 20 livsvarige og 427 ordentlige Medlemmer, medens 102 Medlemmer af den norske og svenske historiske Forening samt 63 Studenter modtog Tidsskriftet til henholdsvis nedsat og halv Pris.

Foreningen har i 1943 udgivet 10. Række VI Binds 2., 3, og 4. Hæfte samt Litteraturfortegnelserne for 1937 og 1938.

1. Januar 1945 havde Foreningen 18 livsvarige og 498 ordentlige Medlemmer, medens 107 Medlemmer af den norske og svenske historiske Forening samt 59 Studenter modtog Tidsskriftet til henholdsvis nedsat og halv Pris.

Foreningen har i 1944 udgivet 10. Række VI Binds 5. Hæfte og 11. Række 1. Binds 1. Hæfte samt Litteraturfortegnelsen for 1939.

Paa Aarsmødet 16. Juni 1943 genvalgtes Arkivar Dr. Povl Bagge som Medlem af Bestyrelsen. Til Revisorer genvalgtes Højesteretsagfører Karsten Meyer og nyvalgtes Direktør Wendt.

Paa det efterfølgende Bestyrelsesmøde fordelte Bestyrelsens Medlemmer Arbejdet mellem sig paa samme Maade som i det foregaaende Aar.

Paa Aarsmødet 17. Juni 1944 genvalgtes Professor Albert Olsen til Medlem af Bestyrelsen, Højesteretsagfører Karsten Meyer og Direktør Wendt som Revisorer.

Paa det efterfølgende Bestyrelsesmøde fordelte Bestyrelsens Medlemmer Arbejdet imellem sig paa samme Maade som i det foregaaende Aar.

Regnskabet for 1943:

Indtægter:

1. Medlemsbidrag og Salg af Skrifter	3103	Kr. 53	0.
2. Understøttelse fra Undervisningsministeriet	2600	-	00 -
3. Understøttelse fra Carlsen-Langes Legatstiftelse	700	-	00 -
4. Understøttelse fra Christian X.s Fond	1000	-	00 -
5. Understøttelse fra Statens Bibliotekstilsyn til Fortsættelsen af Erichsen og Krarups Bibliografi	2000	-	00 -
6. Renter	1580	-	08 -
7. Kassebeholdning 1. Jan. 1943	6095	-	72 -
8. Kursdifference ved Salg og Køb af Obligationer	98	-	43 -
9. Dr. Ellen Jørgensen: Historiens Studium i Danmark: Understøttelse fra Carlsbergfondet	4833	-	28 -
Indtægt ved Salg af Bogen	57	-	00 -
	22068	Kr. 04	0.

Udgifter:

1. Forfatterhonorarer	3473	Kr. 75	0.
2. Bogtrykkerarbejde	5000	-	00 -
3. Distribution	351	-	40 -
4. Diverse	882	-	69 -
5. Dansk historisk Bibliografi	949	-	60 -
6. Dr. Ellen Jørgensen: Historiens Studium i Danmark: Udgifter til Trykning	4033	-	28 -
Honorar til Dr. Ellen Jørgensen	800	-	00 -
Udsendelse af Bogen	198	-	66 -
	15689	Kr. 38	0.

Kassebeholdning 31. Dec. 1943 6378 Kr. 66 0.

Formue 31. Dec. 1943 40878 Kr. 66 0.

Gæld 31. Dec. 1943 2400 - 09 -

Regnskabet for 1944:

Indtægter:

1. Medlemsbidrag og Salg af Skrifter.....	3411	Kr. 06	Ø.
2. Understøttelse fra Undervisningsministeriet.....	2600	- 00	-
3. Understøttelse fra Den Hjelmsstjerne-Rosencroneske Stiftelse.....	1500	- 00	-
4. Understøttelse fra Christian X.s Fond.....	1000	- 00	-
5. Understøttelse fra Statens Bibliotekstilsyn til Fort- sættelsen af Erichsen og Krarups Bibliografi.....	2000	- 00	-
6. Renter.....	1557	- 13	-
7. Kassebeholdning 1. Jan. 1944.....	6376	- 26	-
8. Udlæg af Chr. Ostergaard.....	2	- 31	-
	18446	Kr. 76	Ø.

Udgifter:

1. Forfatterhonorarer.....	2963	Kr. 29	Ø.
2. Distribution.....	354	- 75	-
3. Diverse.....	671	- 51	-
4. Dansk historisk Bibliografi.....	4250	- 00	-
	8239	Kr. 55	Ø.

Kassebeholdning 31. Dec. 1944..... 10207 Kr. 21 Ø.

Formue 31. Dec. 1944..... 44707 Kr. 21 Ø.

Gæld 31. Dec. 1944..... 16232 - 35 -

Den danske Historiske Forenings Vedtægter.

(Vedtagne 10. Maj 1876 paa Foreningens Aarsmøde med Ændringer
vedtagne paa Aarsmoderne 18. Maj 1898 og 15. April 1937).

§ 1.

Formaalet for den danske historiske Forening er dels at vække historisk Aand og Interesse i Almindelighed, dels at fremme historisk Kunst og historiske Studier, nærmest med Hensyn til Fædrelandet og dets Litteratur.

§ 2.

Foreningen udgiver et dansk historisk Tidsskrift. Dettes Indhold skal fornemmelig bestaa af originale historiske Afhandlinger; tillige kan deri optages historiske Anmeldelser og Kritiker, utrykte Breve, Dokumenter og andre historiske Bidrag. Ved Siden deraf kan særskilt udgives større historiske Arbejder.

§ 3.

Enhver, som anmelder sig for Bestyrelsen, kan blive ordentlig Medlem af Foreningen, er stemmeberettiget 1 Maaned efter Anmeldelsen og betaler et paa et Aarsmøde med almindeligt Stemmeffertal fastsat aarligt Bidrag eller Bidrag een Gang for alle.

Æresmedlemmer, som ikke erlægger Kontingent, kan vælges paa Foreningens Aarsmoder. Medlemmerne modtager de Skrifter, som Foreningen udgiver.

§ 4.

Den historiske Forenings Hovedsæde er i Kjøbenhavn. Her ledes dens Virksomhed ved fem Bestyrere, der vælges paa 5 Aar af Foreningen paa dens Aarsmoder med Flertallet af de tilstedeværende Stemmer. Hvert Aar udtræder det ældste Medlem. Den udtrædende kan vælges paa ny. Bestyrelsens Medlemmer afgører, hvad der skal optages i Tidsskriftet, fordeler Forretningerne mellem sig og vælger en Formand. Bestyrelsen samles paa Formandens Indbydelse, saa ofte som et af dens Medlemmer forlanger det.

§ 5.

Foreningens Aarsregnskab revideres af 2 dertil valgte Revisorer og forelægges derefter paa Aarsmødet.

§ 6.

I Løbet af hvert Aars andet Kvartal holdes i Kjøbenhavn efter offentlig Indbydelse fra Bestyrelsen et Aarsmøde. I dette vælges Medlemmer af Bestyrelsen og Revisorer, og Bestyrelsen gør Rede for Udførelsen af sit Hverv. I dette aarlige Møde afgøres tillige de Forslag og Andragender fra Medlemmer i Foreningen, som maatte være indsendte til Bestyrelsen inden Marts Maanedes Udgang. Bestyrelsen meddeler tillige i hvert Bind af det historiske Tidsskrift en nøjagtig Beretning om Foreningens Virksomhed og pekuniære Forhold, ligesom der ogsaa med passende Mellemlum offentliggøres en Fortegnelse over dens Medlemmer. Extraordinære almindelige Møder afholdes, naar enten Bestyrelsen finder det hensigtsmæssigt eller det forlanges af 30 Medlemmer i en til Bestyrelsen stilet Skrivelse.

§ 7.

Forandringer i disse Vedtægter kunne alene ske i Foreningens Aarsmøder. Forslag til saadanne Forandringer fra Medlemmernes Side maa indgives til Bestyrelsen inden hvert Aars 1ste Marts. Baade i dette Tilfælde, og hvis Bestyrelsen vil foreslaa Forandringer, maa de 14 Dage før Mødet bekendtgøres for Medlemmerne. Underandringer til foreslaaede Ændringer skulle anmeldes for Bestyrelsen 3 Dage forinden Mødets Afholdelse. For at give Beslutninger, som forandre Vedtægterne, Gyldighed, maa i det mindste 30 Medlemmer, Bestyrelsen iberegnet, være tilstede i Mødet og $\frac{2}{3}$ af de tilstedeværende billige Forandringen.

§ 8.

Et Exemplar af disse Vedtægter skal medfølge ethvert Bind af Historisk Tidsskrift.

Navneregister.

Ved **Jørgen Steining.**

- Aabenraa**, 171, 175, 564, 748. — Amt 465. — Arkiv, 481, 563 f.
- Åbo Stift**, Finland, 660.
- Aaby** (Norre), Vends H., 299, 304, 318, 328 ff.
- Aachen**, Tyskland, 490, 664, 669.
- Aagaard**, Th., Sangkomponist, Musiker, 692.
- Aagerup**, Merlose H., 296.
- Aarhus**, Skaane, 81 f.
- Aaker**, 318, 331 f.
- Åkerhjelm**, J. G. N. S., svensk Politiker, Legationssekretær, 523.
- Aakjær**, Svend, Landsarkivar, 247, 676.
- Aalborg**, 606, 611, 615 f., 628 ff., 634, 653. — (Landstingsvalg), 712. — Saltkompagniet, 630. — Tomrerlaug, 717.
- Aarhus**, 22, 24, 64, 72, 95, 101, 112 f., 338 ff., 346, 362, 364 f., 371, 376, 382 f., 385, 435, 438, 446, 552. — Universitet, 708 f.
- Aarslef**, Ludvig, Nyborgkøbmand, 555.
- Aastrup**, Gods, 283.
- Aastrup**, Poul Mortensen, Lundebisp, 577.
- Abel**, Hertug af Sonderjylland, (Konge), 748.
- Abildgaard**, N. A., Maler, 496 f.
- Absalon**, Ærkebiskop, Statsmand, 657, 659.
- Adam af Bremen**, tysk Historie-skriver, 661.
- Adelswärd**, G., Friherre, svensk Diplomat, 521.
- Adler**, D. B., Handelsmand, Politiker, 554. — J. G., Kabinetssekretær, 729. — P. C., historisk Forfatter, 616.
- Adlersparre**, Axel, svensk Soofficer, Politiker, 517. — C. A., svensk Forfatter, 575.
- Adolf**, Hertug af Slesvig-Holsten-Gottorp, 114, 463, 748. **Adolf VIII** von Schauenburg, Greve af Holsten, 458 f.
- Adriannßen** (Arianson), Ariann (Adrian), nederl. Skipper, 231.
- van Adrichem**, Claes, Delfterkøbmand, 221.
- Adrichemarkivet**, 228 ff., 233 f., 540, 548.
- Aggesen**, Sven, Historiker, 453.
- Ahlefeldt**, Claus, kommanderende General (Norge), 742.
- Ahlefeldterne** (Sogaard), 461.
- Ahnlund**, Nils, svensk Historiker, Professor, Fil. dr., 571.

- van Aitzema, Lieuwe, hollandsk Diplomat, Traktatudgiver, 155—58, 160, 165.
- Akershus Stift, Norge, 742.
- Alberti, C. C., Politiker, 713.
- Albrecht, Hertug af Preussen, 88.
- Alexander III, Pave, 657.
- Alexandra, Storfyrstinde, g. m. Prins Frederik af Hessen, 186, 188.
- Alfson, Knud, se Knut Alvsson.
- Algreen-Ussing, Tage, Retskyndig, Politiker, 193.
- Alkmaar, Nordholland, 232 f.
- Allen, C. F., Historiker, 178, 180—82, 562, 565, 701.
- Allerslev, Baarse H., 291 f., 317, 321, 324.
- Almarestäket, Gods i Uppland, 522.
- Almquist, C. J. L., svensk Digter, 551. — E. A., svensk Biskop, 551. — Helge, svensk Historiker, 551 f.
- Als, 461, 465, 468.
- Alsted, Alsted H., 283 f., 301, 317 f., 320, 323, 326.
- Alströmer, Jonas, svensk Industri-
mand, 215.
- Altranstädt, Slot og By i preuss.
Sachsen, 702, 708.
- Alvastra, Cistercienserkloster, Lin-
köping Stift, 657.
- Amelungus, Amelungi, Jurist, 52,
404.
- Amerika, 737, 739.
- Ammundsen, Valdemar, Biskop,
478 f.
- Amsterdam, 153, 217—21, 223, 235,
490, 546, 663 f., 670 f. — Kgl.
Videnskabs-Akademi, 737.
- Anchersen, H. P., Filolog, Histori-
ker, 202.
- Anders Rentemester, 38. — Skriver,
(kgl.), 406.
- Andersen, Helge, cand. polit., 688.
- J. Oskar, Kirkehistoriker, Dr.
theol., Prof. emer., 199, 722 f., 728.
- Jens, kaldet Bældenak, Biskop
(Odense), 40, 44 ff., 52 f., 113, 117,
136 f., 337, 342, 349, 376 f., 381,
404, 414, 417, 427, 434 f. — Lam-
bert, Mag., Kannik, kgl. Sekre-
tær, 48. — Peter, Maler, 496. —
Vilh., Litteraturhistoriker, Dr.
phil., Prof. emer., 487 f., 686.
- Andersson, Christoffer, svensk Stor-
mand, 336. — Ingvar, svensk
Historiker, Fil. dr., 209—15, 690.
- Andreasen, Øjvind, cand. mag., 752,
754.
- Andresen, Ludwig, tysk Historiker,
Dr., 470, 748.
- Andrup, Otto, Museumsdirektør,
494, 496.
- Andræ, G. S., Politiker, Matema-
tiker, 556 f. — Poul, forhv. Amts-
forvalter, 734.
- Anglerne, 450 f.
- Angul, Englændernes Stamfader,
677.
- Anker, Carsten, norsk Forretnings-
mand, Politiker, 487.
- Annisse, Kronborg Len, 279.
- Ansgar, Ærkebiskop, 213.
- Antwerpen, 223.
- Antvorskov Len (jfr. Korsør Len),
260.
- Arciboldus, J. Angelus, pavelig Le-
gat, Afladskræmmer, 51, 54, 369,
377, 390, 427, 434.
- Arctander, Peder, norsk Kapellan,
Mag., 673 ff.
- Arend, I. P., hollandsk Historiker,
Sprogmand, 155, 157 f., 160.
- Arenfeldt, Anna Sofie, g. m. C. F.
Buck, svensk Kammerherre, 309.
— Margrete, g. m. Tage Høeg
(Banner), 309.

- Arhning, J. O., Lektor, Dr. phil., 90.
 Arniseus, Henning, Livlæge, Statsretslærer, 165.
 Arnoje, Tryggevælde Len, 260.
 Arup, Erik, Historiker, Dr. phil., Prof., 1 f., 7, 180, 216, 222, 228, 240, 338, 341, 428 f., 529, 569, 677, 681, 683, 693, 704, 716.
 Asfrid, Dronning, 452.
 Askeberg, Fritz, svensk Filolog, Fil. dr., Docent, 568—71.
 Askmark, Ragnar, svensk Kirkehistoriker, 579
 Askov Højskole, 708, 714.
 Asminderød, Kronborg Len, 279, 742.
 Asnæs, Ods H., 292, 296, 302, 317 f., 320, 323, 326.
 Assens, 296. — Kloster, 92 ff., 99, 349, 376, 388 f., 438.
 Asser, Ærkebiskop, 657.
 Asserbo(gaard), 44 f., 52, 353.
 Assyrien, 760 f.
 Athen, 679.
 Attman, Artur, svensk Historiker, Fil. dr., Docent, 217, 220, 238, 548.
 August II, Konge af Polen, 702, 706.
 Augustenborgske Hertugslægt, 587 f. 595 f.
Baazius, Joannes, svensk Biskop, 200.
 Babylonerne, 761.
 Bache, Otto, Maler, 498.
 v. Baczko, Ludwig, preussisk Historieskriver, Digter, 547.
 Baden, G. L., Historiker, Jurist, 180. — Oluf Mortensen, Biskop, 35 f., 355, 378.
 Bager, Anders, Slagelseborger, 308.
 Bagge, Povl, Landsarkivar, Dr. phil., 183—98, 203 f., 208, 239—44, 500—10, 553 f., 762.
 Bahnsen, P., Psykotekniker, 492.
 Balduin af Växiö, svensk Biskop, 657.
 Balkanhalvøen, 571.
 Balle, N. E., Biskop, 726.
 Balticum (jfr. Ostersoen), 217—20, 224, 227, 238, 532—34, 537, 546, 548, 551.
 Bang, G., Historiker, Politiker, 287, 301, 312, 315, 695, 697. — Jacob E., Mobelarkitekt, 692. — Nina, Historiker, Politiker, 225, 227, 229, 528, 540.
 Banner, Erik, Generalkrigskommissær, 742.
 Barfod, Fr., Historiker, Politiker, 473.
 Barløse S., Odense A., 297—99.
 Barsebäck, Gods, B:S., Malmöhus Län, 525.
 Barved Syssel, 453.
 Basel, 382 f., 392.
 Basnæs, Gods, 283.
 Becht, H. E., hollandsk økonomisk Historiker, 533.
 Beck, Steen, t. Førslev, Rentemester, Lensmand, 309. — Vilh., Præst, 751.
 Beckett, Francis, fhv. Museumsdirektør, Kunsthistoriker, 493, 495.
 Begtrup, Holger, Højskoleforstander, 715.
 Beldringe Ldg., Vordingborg Len, 260.
 Benløse, Ringsted H., 317 f., 320, 323, 326.
 Bentzen, H. G., Kancellideputeret, 507 ff.
 Benzonsdal, Gods, 283.
 Berg, Chr., Politiker, 502.
 Bergen, Norge, 365, 490, 492, 512, 567, 662 ff., 667 f., 670, 736, 741.

- Berggren, V. F. A., Landinspektor, Kartograf, 744.
- Berghman, Arvid, svensk Heraldiker, fil. kand., Hovkamrerarenotarie, 757 ff.
- Bergmann, Lorenz, Missionshistoriker, Prof., 724.
- Bergström, Rudolf, svensk, 571—75. Berlin, 587, 597. — Universitet, 581 f., 590.
- Bernadotte, Huset, 757 f.
- Bernstorfferne, 468, 583, 731.
- v. Beskow, Bernhardt, Friherre, svensk Forfatter, 518, 522.
- Besser, Samso Grevskab, 273.
- Bibliotek, det kgl., (Kbhvn), 662. — svensk (Stockholm), 656.
- Biermann, Conrad, se Ehrenschild.
- Bilimann-Petersen, Gunnar, Arkitekt, 692.
- Bille, Anders, Rigsraad, 5, 47, 80, 123, 145, 383 f., 398—401, 408 f., 412 ff., 418 f., 422—25., 429, 431 f., 434. — Bent, Rigsraad, 416. — Bent, til Bregentved, Hofsinde, Lensmand, 123. — C. St. A., Redaktor, Politiker, 519. — Claus, Rigsraad, 5 f., 11, 81, 115, 372, 409 f., 419, 435. — Eske, Rigshofmester, 129, 364 f., 408, 756. — Hans, Rigsraad, 416, 429 ff. — Knud, Rigsraad, 129. — Mogens, Rigsraad, Lensmand, 128, 364, 372, 435. — Ove, Aarhusbiskop, 3—6, 8 ff., 13, 18, 22, 30, 35—43, 56, 63, 74, 80 f., 92, 95, 101, 111, 123, 125, 128 f., 148 f., 335, 338 f., 345—49, 359—412, 414, 416—21, 423, 425 f., 428, 430, 432—40, 442—46, 694. — Peder, til Svanholm, Adelsmand, 416 f. — Steen Basse, Rigsraad, Lensmand, 42, 408, 416 f., 429 f. — Torben, Ridder, Rigsraad, 147, 416, 427, 429, 434. Billesborg Gods, 275.
- Billeslægten, 5 ff., 10, 12, 39, 57, 80, 84 f., 87, 143, 347 f., 365 f., 369 ff., 383 ff., 391, 394 ff., 398 f., 400 ff., 405, 407—12, 414—21, 424—29, 431, 433 f., 438 f., 442 ff., 446 ff.
- Bindesboll, M. G., Arkitekt, 497.
- Bing, Just, norsk Litteraturhistoriker, 665 f.
- Birch, Andreas, Biskop, 754.
- Birch-Reichenwald, Chr., norsk Politiker, 730—33.
- Birger, svensk Konge, 336. — Gunnersen, Erkebiskop (Lund), 54, 63, 342, 349 f., 376, 381, 405, 434.
- Birgitta, svensk Helgeninde, 145, 213 f., 336.
- v. Bismarck, Otto, tysk Statsmand, 481, 519.
- Bistrup, Gods, 268, 270 f., 283.
- Bistrupgaard, 145.
- Bjerrum, A., Dr. phil., 747, 749.
- Bjælkerup, Tryggevælde Len, 260.
- Bjærgsted, Skippinge H., 317 f., 320, 323, 326.
- Bjørnbak, Lars, Politiker, Lærer, 550, 712. — Thomas, Højskoleforstander, 712.
- Bjørnsen, Johan, Rigsraad, 137, 408 f.
- Bjørnson, Bjørnstjerne, norsk Forfatter, 732.
- Bjørnstjerna, Oscar, svensk Officer, Diplomat, 522.
- Blechingberg, O. D. B., Overretsassessor, 193.
- Blekinge, 78, 299, 576 f.
- Blistrup, Kronborg Len, 279.
- Bloch, Carl, Maler, 498. — S. N. J., Rektor, 725.

- Blücher, G. L., von Wahlstatt, preussisk Feltmarskal, 582.
- Bobé, Louis, Ordenshistoriograf, Dr. phil., 701.
- Bodin, Jean, fransk Retslærd, 165.
- Boesen, Gudmund, cand. mag., Museumsinspektør, 694.
- Bogbinder, Ambrosius, Borgmester, 113.
- Bogense, 654.
- Bohuslen, 314, 410.
- Bokholt, Johs., Biskop i Slesvig, 455.
- Bolin, Sture, svensk Historiker, Professor, Fil. dr., 180, 579, 682.
- Bolsker, Bornholm, 659.
- Bonde, Gustav, svensk Rigsskatmester, 214.
- Bonderup, Vordingborg Len, 260.
- Bornemann, A. V. F., Hojesteretsjustitiarius, 193, 508.
- Bornholm, 52, 291, 314, 659.
- Bornhoved Landsting, Holsten, 459.
- Borre, Monbo H., 291 f., 295 f., 306, 311, 317 f., 321, 324, 327.
- Borreby, 283.
- Borup, Gørløse S., 173. — Ramso H., 306, 318, 325. — Tikøb S., 173.
- Bothorp, 173.
- Botolf (fra Danelagen), engelsk Helgen, 658 f.
- Botvid, Södermanlands Helgen, 658, 661.
- Boueskov, 173.
- Bouethorp, 173.
- Bouetskov, 173.
- v. Brakel, S., nederl. Historiker, 225, 229.
- Bramsen, Henrik, Kunsthistoriker, 494, 499.
- Brandenburg, 150, 707.
- Brandes, Georg, Kritiker, 179, 488, 498.
- Brandrud, A., norsk Kirkehistoriker, Professor, 736.
- Brandt, Enevold, Greve, Hofmand, 501. — Frithiof, Prof. i Filosofi, Dr. phil., 686, 689—694. — Otto, tysk Historiker, 583. — Peter, Overrentemester, 705.
- Brasch, C. H., Præst, Historiker, 705.
- Brask, Hans, svensk Biskop, 572.
- Brederock, Ivar, norsk-hollandsk Læge, 664, 672.
- Bredsdorff, J. H., naturvidenskabelig Forfatter, Sprogforsker, 179. — Morten, Seminariumforstander, 747.
- v. Breitenau, C. Gensch, Statsmand, politisk Forfatter, 704.
- Brejninge, Skippinge H., 291, 293, 317 f., 320, 323, 326.
- Bremen, 160. — Ærkesædet, 680 f.
- Bricka, C. F., Historiker, Rigsarkivar, 566.
- Bring, Samuel E., svensk Historiker, Biblioteksmand, 210.
- Bringstrup, Ringsted H., 318, 323, 326.
- Brix, Hans, Litteraturhistoriker, Kritiker, Prof. emer., 492, 666, 675.
- Broberg, C. A., Storkøbmand, 556.
- Brochmand, Jesper, Biskop, 559.
- Broholm, H. C., Museumsinspektør, Dr. phil., 172.
- Brorson, Broder, Biskop, 200. — H. A., Biskop, Salmedigter, 200.
- Brostrup, Jens, Ærkebiskop, 377, 380 f.
- Brunsbüttel, 158.
- Bruun, Christian, Historiker, Biblioteksmand, 566, 665. — Henry, Arkivar, cand. mag., 560. — P. D., Jurist, Politiker, 193.

- Brylle, Odense H., 298 f., 304, 317, 328 ff.
- Brünner, E. C. G., holl. Historiker, 225, 229.
- Brynolf, svensk Biskop, 661.
- Brodhøje, 172, 176.
- Brodhøjsmark, v. Gentofte, 172, 176.
- Brødskov, 172, 176.
- Brøndsted, Johs., Arkæolog, Dr. phil., Prof., 450 f., 676 ff. — P. O., Arkæolog, 753 f.
- Buchwald, A. P. F., Overretsassessor, 193.
- Bull, Edv., norsk Historiker, Politiker, 180, 512, 552, 741, 743. — Francis, norsk Litteraturhistoriker, Dr. philos., Prof., 487.
- Bundefjord (i Oslofjord), 749.
- Bunketofte, 82.
- Burch, A. C., nederlandsk Borgmester, Gesandt, 153, 155, 162.
- Burekhardt, Jacob, schweizisk Kulturhistoriker, 738.
- Burgund, 570.
- Burmeister & Wain, Skibsbyggeri, 551.
- Busek, Gunni, Præst, 711.
- von Büllau, Fr., sachsisk statsvidenskabelig Forfatter, Prof., 600.
- v. Bülow, Johan, Hofmand, Mæcen, 729.
- Byrge, Ærkebiskop i Lund, 380.
- Byzans, 569, 680.
- Bäckaskog, Kongsgaard, Kiaby S., Kristiansstads Län, 526.
- Bækkeskov, Gods, 268, 283.
- Boggild-Andersen, C. O., Historiker, Dr. phil., Professor, 551—54, 602, 676, 685 ff.
- Borglum Stift, 376, 380, 382, 391.
- Börtzell, A., svensk Trykkeri, 757.
- Borup, Martin, Skolemand, 343 ff., 387.
- Bottrup, Tikob S. (Lyng-Kronborg H.), 262.
- Carlsbergfondet, 700, 740, 743 f.
- Carlsen, H. R., Politiker, 711.
- Carlsson, G., svensk Historiker, 571. — Josef, svensk fil. lic., 579, 682.
- Carstens, Werner, tysk Historiker, Dr., 455.
- Casse, A. L., Jurist, Politiker, 193—97, 509.
- Chalybäus, H. M., tysk Filosof, Professor, 583.
- Christensen, Aksel E., Dr. phil., 216—38, 528—49. — Anders, Karmeliterprovincial, 14, 40, 345, 348, 351, 390, 404, 406, 414. — Balthazar, Politiker, 192, 196, 506. — C. A., mag. art., 456. — C. Villads, Historiker, Arkivmand, 288, 611 f., 633. — Erik, Provst, 747. — H. Chr., Adjunkt, 725.
- Christian, se Kristian.
- Christiania, se Oslo.
- Christiansborg, 497.
- Christiansen, C. P. O., Historiker, cand. mag., Hojskoleforstander, 683. — C. S., fhv. Arkivar, Finanshistoriker, 700, 703, 706, 741 ff.
- Christoffer, se Kristoffer.
- Chronich, N. S., dansk-norsk Teolog, Skolemand, 568.
- Churchill, Winston, engelsk Statsmand, 700, 703.
- Cicero, Marcus Tullius, romersk Statsmand, 759.
- Clason, Sam., svensk Historiker, Politiker, 517, 521, 528.
- Clausen, H. G., Stiftsprovst, 726. H. N., Teolog, Politiker, 722—30. — Jens, Lektor, 552. — Julius, litteraturhistorisk Forfatter, 734.

- Claußen (Clawson), Dyrickh (Dericke), nederl. Skipper, 231.
- Clemmensen, Mogens, Arkitekt, Arkæolog, 755 ff.
- Cochlæus, Johann C., tysk (katolsk) Teolog, 382, 387.
- Cockayne, Alderman, engelsk Storkøbmand, 536, 538.
- Coenders van Helpen, Barend, nederlandsk Statsmand, Diplomat, 153, 155, 162.
- Le Coffre, Bénoit, Maler, 496.
- Colbjørnsen, Chr., Jurist, Landbopolitiker, 239, 243 f.
- Collijn, Isak, svensk Rigsbibliotekar, 655 f., 660.
- Conrad, Joseph, engelsk Forfatter, 243.
- Cornelison (Carnelißen), Cornelio (Carneliß), nederl. Skipper, 232.
- Cornelisz., Pieter, nederlandsk Skipper, 230.
- Cornwall, 172.
- la Cour, Ch., Præst, 711. — Vilh., Historiker, Dr. phil., 448, 450—54, 457—61, 478, 676—81, 715.
- v. Cracau, Carl, hollandsk Resident, 153 f., 158, 162.
- Croce, Benedetto, italiensk Filosof, Historiker, 738.
- Daa**, Jesper, til Enggaard, Lensmand, 128. — Oluf, Biskop (Roskilde), 377.
- Daae, Ludvig, norsk Historiker, Politiker, 491, 565 f., 666, 668, 670, 674, 726, 741.
- Daglykke, Asminderød S., 262.
- Dahl, J. Fjeldsted, dansk-norsk Boghandler, Avisudgiver, 566.
- Dahlmann, F. C., tysk Historiker, 472.
- Dalberg, C. A. S., Overretssagfører, Translator, 725.
- Dalby (paa Hindsholm), 712. — (v. Kolding), 710.
- Dalman, V. F. A., svensk Embedsmand, Politiker, 526.
- Dalsgaard, Chr., Maler, 498, 691.
- Dalum S., Odense A., 298, 304.
- Dan, Sagnkonge, 677.
- Danelagen, England, 658 f.
- Dannevirke, 451 f., 454.
- Dansk Udsyn, 693.
- Danske Magazin, 562.
- Danske Selskab for Fædrelandets Historie, det kgl., 562.
- Danske Sprog- og Litteraturselskab, det, 563.
- Dante Alighieri, italiensk Digter, 739.
- Danzig, 144, 221, 231 f., 234, 238, 534, 537 f., 546 f.
- Daumier, Honoré, fransk Maler, 498.
- David fra Munkatorp, Västerås Stift, svensk Helgen, 661 f.
- David, C. N., Politiker, Nationalbankdirektør, 188, 193, 196, 506, 510.
- Deichmann, Carl, norsk Jernværks-ejer, Samler, 742.
- Delft, 230, 233, 534—38.
- Delmenhorst, Grevskab, Børg, 69.
- Ditmarsken, 41 f., 369, 427, 433, 459.
- Dominicus, spansk Ordensstifter, 659.
- Dorner, I. A., tysk Teolog, 583.
- Dorothea, Dronning, g. m. Kristian I, 13, 123, 381, 427, 431. — g. m. Hertug Albrecht af Preussen, 88, 412, 431 f., 437.
- Dortmund, 743.
- Draaby, Horns H., 318, 322, 325.
- Dragor, 145.

- Drammen, Norge, 741.
- Dreier, W. H., Overretsassessor, Dr. jur., 193.
- Drewsen, A. L., Justitiarius, 509.
- Dronningborg, 641.
- Droysen, Gustav, tysk Historiker, 584, 589. — J. G., tysk Historiker, 581—601.
- Dubois, Charles, Baron d'Avagour, fransk Diplomat, 707.
- Dunker, Bernhard, norsk Jurist, Politiker, 502, 566, 730.
- Dunstan, engelsk Ærkebiskop, 658.
- Dyrhaven, 173 f.
- Dyveke, Frille, 51, 406 f., 431, 434.
- Ebbesen**, Knud, Adelsmand, 144.
Peder, Officer, 148, 364, 425.
- Eck, Johann Meyer, tysk (katolsk) Teolog, 382, 387.
- Eckersberg, C. W., Maler, 494, 497, 691.
- Edén, Nils, svensk Historiker, Politiker, 551.
- Edmund, engelsk Ærkebiskop, 658. — fra Østangel, engelsk Kongshelgen, 658.
- Egby, Ry S., 294.
- Egede, (V.), Tybjærg H., 292, 295, 310 f., 317 f., 321, 324, 327.
- Egede (Ø.), Faxe H., 295, 317 f., 321, 324, 327.
- Egeslevmagle, V. Flakkebjærg H., 294, 296, 302, 311, 317 f., 321, 324, 327.
- Egøje, Vallø Gods, 280.
- Ehrenberg, R., tysk Nationaløkonom, 233.
- v. Ehrenschild, C. Biermann, Statsmand, 700—05.
- Ejderen, 450 f., 453, 473 ff., 477, 479. (Ejderdanmark 589, 597, 600).
- Ejliv, Jarl i Sønderjylland, 453.
- Ejlstrup, Kronborg Len, 260.
- Elben, 152, 162.
- Elbing, Preussen, 537.
- Elin fra Skövde, svensk Helgen, 661.
- Elisabet Augusta, g. m. Hans Lindenov, Rigsraad, 160.
- Elisabeth, Kurfyrstinde, g. m. Joachim I af Brandenburg, 431.
- Elling, Chr., Kunsthistoriker, Dr. phil., Prof., 494, 496.
- Ellum Syssel, 453.
- Elmelunde, Monbo H., 292 f., 301 ff., 317 f., 321, 324, 327.
- Ely Kloster, Danelagen, 659.
- Emmerlev, Sønderjylland, 470.
- Enderslev, Tryggevælde Len, 260.
- Enderslev, Vallo Gods, 280.
- Engberg, Poul, Højskolelærer, 711 f., 715.
- Engelbrechtsson, Olaf, se Olaf Ingebrigtsen.
- Engelbrektsson, Engelbrekt, svensk Righovedsmand, 211.
- Engelbret, Vejleborger, 80 f.
- Engelbreth, W. F., Teolog, 754.
- Engelhardt, Knud V., Arkitekt, 692.
- Engelholm, Sverige, 659.
- Engelstoft, C. T., Biskop, Kirkehistoriker, 19 f., 22, 24 f., 42, 53, 59, 61, 63, 86, 119 ff., 132 f., 181. — Laurits, Historiker, 178, 180. — Poul, Redaktør, cand. mag., 240, 485 f., 551, 676, 686, 693.
- Enghave, Kgs., 171.
- England, 158, 162, 165, 183, 186, 199, 202, 219, 221 f., 224, 230—33, 239, 241, 488, 490 ff., 500, 534, 536, 538 f., 541, 543, 548, 569, 658 f., 661 f., 665 f., 667, 670, 673, 681 f., 703.
- Engström, Albert, svensk Tegner, Forfatter, 215.

- Enkhuisen, Nordholland, 232 f.
- Erasmus, Franciskanerguardian (Viborg), 85, 345. — Desiderius (Rotterdamus), hollandsk Humanist, 46, 49, 70, 342, 368, 434, 574, 738.
- Erichsen, A. E., norsk Rektor, Skolehistoriker, 567.
- Ericsson, John, svensk Opfinder, 215.
- Erik (V) Glipping, Konge, 455.
- Erik (VII) af Pommern, Konge, 12, 455, 458, 460, 759.
- Erik XIV, svensk Konge, 214.
- Erik (II), sønderjysk Hertug, 455.
- Erik, svensk Kongshelgen, 658, 661.
- Eriksen, Erik, 127.
- Eriksson, Sven, svensk Historiker, Fil. dr., 576.
- Erslev, Kr., Historiker, 178, 180, 182, 226, 467, 489, 602, 605 ff, 609, 672 f., 693, 704.
- Esbensen, Hans, Prædikant, 85.
- Esbønderup, Kronborg Len, 260, 279.
- Eskil, Södermanlands Helgen, 658, 661 f.
- Eskil, Ærkebiskop, 657.
- Esrom, 173.
- Estrid, g. m. Ulf Jarl, 335.
- Estrup, H. F. J., Historiker, 729. — J. B. S., Statsmand, 483, 714. — Petri, Mag., 729.
- Europa, 639 f., 737. Central— 517. Syd— 224, 570. Sydøst— 569. Vest— 546, 681. Øst— 237, 700, 706.
- Even, Vordingborg Len, 260.
- Evesham, England, 659.
- Faaborg, 473.
- Faaborg, Hans, Slotsskriver, 38, 406, 408, 434.
- Fabricius, Knud, Historiker, Dr. phil., Prof. emer., 1 f., 7, 184, 448, 470, 472—79, 562, 576, 684 f., 741.
- Fabritius, Albert, Bibliotekar, Dr. phil., 694—99.
- Fahlbeck, Pontus, svensk Sociolog, Politiker, 697.
- Faith, H. A. S., Højesteretsassessor, 193, 195.
- Falck, N., slesvigsk Jurist, Historiker, 470, 588 f.
- Falk, Erik V., svensk Historiker, Skolemand, 214 f.
- Fallesen, M. E., Teaterchef, Oberst, 713.
- Falster, 205, 289, 314, 635.
- Feilberg, Ludvig, Filosof, 691.
- Ferwerda, Saskia, hollandsk Dr. phil., 669, 672.
- Fiedler, H. V., Fiskerikyndig, Stænderdeputeret, 553
- Fink, Troels, Historiker, Dr. phil., Docent, 449, 470, 472, 475, 563 f.
- Finland, 519, 736.
- Finsen, Niels, Læge, 691.
- Fischer, Frederik, Journalist, 471. — J. C. H., Politiker, 714.
- Fjellerad (v. Aalborg), 712.
- Fjenneslev, Alsted H., 291, 293, 297, 301, 317 f., 320, 323, 326.
- Fleming, Herman, svensk Rigsraad, 214. — Klas, svensk Landmårskalk, 215.
- Flensborg, 455, 457 f., 464, 471, 589, 600.
- Flensborg, C. A., Overretsassessor, 195 ff., 508 ff.
- Flenstofte, Antvorskov-Korsør Len, 260.
- Flinterup S. (jfr. Kirke Flinterup), 294.
- Flor, Chr., Professor, 476.

- Florens, 48, 729.
 Forlev, Antvorskov-Korsør Len, 260.
 Fougstad, Carl, norsk Embedsmand, Politiker, 566.
 de la Fouleresse, Jean P., Legationssekretær, 705.
 Franciskus af Assisi, italiensk Ordensstifter, 659.
 Frandsen, Ernst, Litteraturhistoriker, Dr. phil., Prof., 692.
 Frankfurt, 584, 597.
 Frankrig, 151 f., 219, 222, 481, 491, 495, 498, 534, 569, 576, 703 f., 706, 722, 738.
 Fravde, Aasum H., 298 f., 304, 306, 314, 318, 328 ff.
 Frederik I, Konge, 2, 7, 12 f., 16—23, 28 ff., 32 f., 37—42, 44 ff., 49—54, 64 f., 67 f., 71—75, 77—80, 85, 87 f., 96, 104, 106 ff., 110, 113 ff., 117 ff., 123—26, 129, 135, 337 f., 340 f., 346, 352, 354, 357 ff., 368, 370, 377, 382—385, 389, 391, 393, 399 f., 405 f., 410, 412 f., 431 f., 435—39, 442, 445, 460, 572. 637.
 Frederik II, Konge, 6, 150, 161, 461, 463, 465, 651, 683 f., 748.
 Frederik III, Konge, 654, 684.
 Frederik IV, Konge, 467, 665, 667 f., 701.
 Frederik VI, Konge, 183—86, 586, 718, 721.
 Frederik VII, Konge, 524 ff., 557, 587, 589, 594.
 Frederik II d. Store, preussisk Konge, 598.
 Frederik (VIII). Hertug af Augustenborg, 596.
 Frederik III, Hertug af Gottorp, 464.
 Frederik (Friedrich), Landgreve af Hessen-Kassel, 186, 188.
 Frederik Henrik af Oranien, nederlandsk Prins, 150.
 Frederiksborg Amt, 319, 322. 325.
 Frederiksborg Slot, 498.
 Freisen, J., tysk Kirkehistoriker, 661.
 Freud, S., ostrigsk Læge, 690.
 Fridericia, J. A., Historiker, 153, 155 f., 158, 161 f., 164—67. 182, 616, 701, 705.
 Fridlev den Snare, Sagnkonge, 365.
 Frie Udstilling, den, 499.
 v. Friesen, O., svensk Filolog, 569.
 Friis, Aage, Historiker, Dr. phil., Prof. emer., 203 ff., 208, 552 ff., 562, 676. — Anders, Kantor, 84, 102, 377, 379, 386. — Astrid, Historiker, Dr. phil., Professor, 216—38, 528—49, 562, 677 f. — Christen, til Kragerup, Kansler, 154, 163, 603, 613, 620, 628, 654. — Finn T. B., Kontorchef, cand. polit., 686—89, 694. — Jørgen, Biskop (Viborg), 56, 756.
 Friserne, 457, 569, 749.
 Frisland, 478 f., 599, 679 f.
 Fruin, R. J., hollandsk Historiker, 220.
 Frölich, Lorenz, Grafiker, Illustratør, 498.
 Frølund, Antvorskov-Korsør Len, 260.
 Fuglebjerg, Antvorskov-Korsør Len, 260.
 Fuglede (St. og Ll.), Ars H., 292 ff., 297, 303, 317 f., 320, 323, 326.
 Fussing, H., Historiker, Dr. phil., Lektor, 191, 287 f.
 Fyn, 275, 287, 289, 297—300, 304 ff., 309 f., 312, 314, 316 ff., 423, 450, 499, 692, 711, 721.
 Fynboerne, Malere, 499.

- Gadh, Hemming, svensk Biskop, 211.
- Garmann, Johan, norsk Kontributionsforvalter, Landkommissær, 742.
- Geelmuyden, Adrian, norsk-hollandsk Købmand, 663, 670, 672.
- de Geer, Louis, holl.-svensk Købmand, Industridrivende, 579.
- De Geer, Louis, svensk Statsmand, 517, 521, 524, 526, 731, 733.
- Geffroy, M., Auguste, fransk Historiker, 707.
- Gentofte, Sokkelund H., 172, 291, 293, 301, 316, 318 f., 322, 325.
- Gerhard der Mutige, Greve af Oldenburg, Delmenhorst, 69, 352.
- Gerlev, Horns H., 301 f., 316, 318 f., 322, 325. — Slagelse H., 260, 291 f., 301, 314, 317 f., 321, 323, 326.
- Germanerne, 568 ff., 678, 681.
- Gershwin, George, amerikansk Komponist, 690.
- Gert, Greve af Holsten, 455.
- Gertz, M. C., Filolog, 381.
- Gesellschaft für schleswig-holsteinische Geschichte, 449.
- Gevn, Tryggevælde Len. 260.
- Gierlew, A. C., Generalkonsul, Forfatter, 726.
- Giersing, Harald, Maler, 499.
- Gildebrønne, Tune H., 291 f., 311, 317 ff., 322, 325.
- Gilleleje, Kronborg Len, 279.
- Gimlinge, Antvorskov-Korsør Len. 260.
- Giseler, Tile(mann), Admiral, 48.
- Gislo af Linköping, svensk Biskop, 657.
- Glødwad, J. F., Journalist, 506.
- Gjellerup, S. M., Historiker, Biblioteksmand, 613, 616.
- Gjøe, Birgitte, til Hillerødsholm, g. m. H. Trolle, 128. — Henrik, Rigsraad, 396. — Mogens, Righovmester, 21, 71, 87, 113 ff., 127 f., 134, 149, 371, 441. — Sophie, Hofmesterinde, g. m. Mogens Bille, 128, 134, 372, 392.
- Glimmingehus, Skaane, 756.
- Glob, Anders, Rentemester, 40, 414. — Niels, Biskop (Viborg), 376, 382.
- Glum, Grænsejarl, 453.
- Glückstadt, 153 ff., 157 f., 160—64.
- Glæno, Antvorskov-Korsør Len, 260.
- von Gneisenau, Aug., preussisk Greve, Hærfører, 582.
- Gnupa, Konge, 452.
- Godfred, Konge, 452.
- Godsted, Musse H., 294, 317 f., 321, 324, 327.
- Goldschmidt, Meir Aron, Forfatter, 506.
- Goterne, 569 f., 598.
- Gotland, 12, 78, 351, 368, 401, 411, 413, 428, 571 f., 657.
- Gottorp (jfr. Holsten), 125 f., 462—65, 467, 469 f., 552, 587, 693, 703—06, 749. — Arkiv, 125 f. — -engene, 452.
- Graef, F., tysk Latinskolelærer, Prof., 457.
- Gram, Sønderjylland, 461, 468.
- Gram, Hans, Historiker, 180, 413, 568, 753.
- Grandjean, P. B., Arkivar, Sigillograf, 564.
- Gras, N. S. B., amerikansk Historiker, Prof., 222.
- Gregersen, Truid, se Ulfstand.
- Greve, Tune H., 291, 317 ff., 322, 325.
- Gribsvad, Frode, Landsarkivar, 175, 563.
- Griffenfeld, Peder Schumacher, Statsmand, 704, 743.
- Gripenstedt, J. A., svensk Statsmand, 517.

- Gritzner, Maximilian, tysk Heraldiker, 758.
- Groningen, Nederlandene, 737.
- Grosserersocietetet, 556.
- Grundtvig, N. F. S., Digter, Historiker, 178 ff., 182, 207 f., 507, 550, 556, 694, 710 ff., 715, 722, 724.
- von Gruner, Justus, preussisk udenrigsministeriel Embedsmand, 593 ff.
- Gryderup, Antvorskov-Korsør Len, 260.
- Grüne, J. P., Journalist, 506.
- Grüner-Nielsen, H., Arkivar, 662.
- Grækerne, 237, 592, 598.
- Græsted, Kronborg Len, 279.
- Grønbech, Vilh., Religionshistoriker, Prof. emer., 691.
- Grønlandssagen, 733, 736.
- »Grønningen«, 499.
- Gudenrath, S. J., Overretsassessor, 509.
- Guldbjærg-N. Sandager, Skovby H., 298, 318, 328 ff.
- Gulowsen, J. A. N., norsk Officer, historisk Forfatter, 741.
- Gunderup, Gods, 275.
- Gunderslev, Ø. Flakkebjærg H., 293, 296, 317 f., 321, 324, 327.
- Gundetved, Gods, 261.
- Gundsemagle, Sømme H., 291 f., 294, 296, 317, 319, 322.
- Gustav I Vasa, svensk Konge, 55, 78 f., 102, 105 f., 147 f., 209, 211, 214, 336, 571 f.
- Gustav II Adolf, svensk Konge, 151, 211, 214.
- Gustav III, svensk Konge, 210.
- Gustav IV Adolf, svensk Konge, 210.
- Gustav V, svensk Konge, 757.
- von Gutschmid, A., tysk Historiker, 591.
- Gyldenløve, U. F., Statholder, 706, 740—44.
- Gyldenstjerne, Elisabeth (Elsebe), g. m. Bonde Due, 139. — Knud Henriksen, Biskop (Odense), 113, 116, 128, 147, 370, 376, 381, 397 ff., 419, 694. — Knud Pedersen, Rigsraad, 96, 406. — Mogens, Rigsraad, Statholder, 143, 409, 411 f., 420 f.
- Gyllenborg, Johan, svensk Rigsraad, 215.
- Gylling S. (v. Horsens), 711.
- Gylta, Jöran, svensk Krønikeskriver, 336.
- Günther, Frederik, Oversekretær i tyske Kancelli, 163.
- Gyrstinge, Alsted H., 303, 318, 323, 326.
- v. Görtz, G. H., Baron, holstensvensk Statsmand, 215.
- Götaland, Sverige, 211, 657.
- Göteborg, 551 f. — Högskola, 716.
- Göttingen, Georg-August-Universitet, 725, 727.
- Gøye, se Gjõe.
- Haag**, Rigsarkivet, 153, 156, 701.
- Haapanen, T., finsk Docent, Kapelmester, Fil. dr., 660.
- Haarlem, Nederlandene, 737.
- Haarslev, Antvorskov-Korsør Len, 260.
- Hack, se Hak.
- Haddeby Nor, 452.
- Haderslev, 94, 161, 461, 464 f., 468. — Kollegiatkapitel, 456 f.
- Hage, Alfred, Storkøbmand, 556. — Johs., Skolemand, Redaktør, 186, 196, 506.
- Hagedorn, B., tysk Historiker, 549.
- Hagenah, Hermann, slesvig-holstensk Historiker, 585.

- Hak, Niels, til Hikkebjerg, Rigsraad, 350, 431, 434.
- Hakon V, norsk Konge, 516.
- Hald (det »tredie«), 756.
- Hald, K., Stednavneforsker. Dr. phil., 451.
- Hald Amt, 286.
- Haldagerlille, Antvorskov-Korsør Len, 260.
- Hall, C., Statsmand, 478, 519, 524 f., 527 f. — Henricus, engelsk Købmand, 231.
- Halland, 54, 350, 381, 576 f.
- Halle, 199, 201 f.
- Hallendorff, C., svensk Historiker, Skolemand, 521.
- Hallenslev, Løve H., 291, 323.
- Halmstad, 43, 141 f., 148, 373, 422, 430.
- Hamann, R., tysk Kunsthistoriker, Professor, 500.
- Hamborg, 233, 392, 427, 454, 555 f., 680 f., 703 ff.
- Hambro, C. J., Bankier, 556.
- Hamilton, Adolf, svensk fhv. Generaldirektor, 525. — Henning, svensk Greve, Statsmand, 517 f., 520—28, 731 f.
- Hammarström, M., finsk klassisk Filolog, F. D., Docent, 569.
- Hammer, Hammer H., 294, 317 f., 321, 324, 327.
- Hammerich, Fr., Teolog. Historiker, 181.
- Hammershus, 52.
- Hammerstrup (v. København), 170 f.
- Hannover, 480, 599.
- Hans, Konge, 12 f., 16—19, 28—35, 40—43, 46 ff., 49, 52, 66, 68, 211, 348, 351, 357, 362, 370, 374, 393, 411, 416, 418, 428—31, 433 f., 649, 707.
- Hans, Prins, Kr. II.s Søn. 575.
- Hans d. Yngre, Hertug af Sønderborg, 465.
- Hans d. Ældre, Hertug af Slesvig-Holsten, 8 f., 41 f., 71, 118, 384 f., 397, 463, 749.
- Hanseaterne, 151, 218, 437, 455, 458, 495, 572.
- Hansen, C. Rise, Arkivar, cand. mag., 248—53, 257, 260 f., 266 f., 553. — Constantin, Maler, 497. — Georg, Historiker, Højskolelærer, 558 f. — H. P., Tegner, 694.
- Hans, Direktor i Sønderjyllands Kreditforening, 480. — Holger, Arkivmand, Historiker, 553. — I. A., Politiker, 506, 713, 721. — Paul Erik, Historiker, Mag. art., 1—13, 16, 18 f., 25—28, 30—33, 35—42, 44, 46—48, 50, 52, 54, 61 ff., 66 f., 71—74, 76—84, 86, 88, 90 f., 95 ff., 99, 105 f., 108—14, 118 f., 122, 124 ff., 129, 138 f., 143, 148 f., 334—38, 341, 343, 345—70, 373—76, 379—447. — Peder, Slagelseborger, 308. — Peter, Maler, 499.
- Hansischer Geschichtsverein, 227.
- Hanssen, H. P., sønderjysk Politiker, 686.
- Harald I (»Blaatand«), Konge, 680 f.
- Haralds, Hj., svensk Historiker, 575.
- Haraldsborg, 145.
- Haraldsted, 722.
- Harboe, Ludvig, Biskop. Kirkehistoriker, 346.
- von Hardenberg, K. A., preussisk Fyrste, Statsmand, 582.
- Harrested, Sludstrup S., 252 f.
- v. Hartmansdorff, J. August, svensk Embedsmand, Politiker, 552.
- Hauge, Svend, Dr. theol., Forstander for Diakonissestiftelsen, 203—08.

- Havdrup S., Tune H., 315.
- Heckscher, Eli F., svensk Økonom, Historiker, Professor, 212, 217, 221 f., 236, 241, 255, 530 f. — Gunnar, svensk Docent i Statskundskab, Fil. dr., 526.
- Hedeby, 452.
- v. Heidenstam, V., svensk Digter, 210, 601.
- Hegel, G.W. F., tysk Filosof, 182, 205.
- Hegelund, Jens Jensen, Veterinær, 480.
- Hegewisch, Franz, slesvig-holstensk Politiker, 593.
- Heinrich II, tysk Ærkebiskop og Biskop af Münster, 69, 352, 377.
- Heise, A., Historiker, Skolemand, 9, 16, 24, 32, 42, 44, 48, 59, 62 f., 83, 86, 100, 105, 108 f., 115, 119—21, 123, 128, 131, 133 f., 136, 141, 342, 398, 411, 432.
- Hejninge, 252 f.
- Hejselbjerg-Paulsen, H., Præst, historisk Skribent, 457.
- Helgesen, Poul, Karmeliterprovincial, 1—45, 47—63, 65—92, 94—132, 134—49, 334—63, 365—71, 374 f., 377—79, 381, 385—415, 417—47, 574.
- Helsingborg, 82, 415, 441.
- Helsingø, Kronborg Len, 277, 279.
- Helsingfors Universitet og svenske Handelshøjskole, 736 f. — Universitetsbibliotek, 660.
- Helsingør, 112, 153, 157, 162, 386, 406, 432. — Karmeliterklostret, 104, 408, 417 f. — Mariæ, 306, 308, 318, 331 f. — Tolden, 230—33 (jfr. Øresund).
- Helstaten, 472 f., 583, 587, 593, 595, 599 f.
- Helveg, L. N., Præst, Kirkehistoriker, 181, 198.
- Hemmingsen, Christiern, Biskop (Ribe), 383.
- Hemmingway, E., amerikansk Forfatter, 690.
- Henningsen, P. H., Arkitekt, Skribent, 692. — Sven, Lektor, Fil. dr., 716—21.
- Henrichsen, Erik, politisk Forfatter, 474.
- Henrik, nordisk Helgen, 658.
- Henrik I, tysk Konge, 452.
- Henriksen, Hans, Kannik, Krønikeskriver, 1—4, 6—8, 13, 18, 25, 33, 35 ff., 54, 66 f., 78, 92, 103, 106, 111, 128 f., 141, 149, 334, 345, 347, 352—67, 369, 373, 377 f., 381, 385, 392 f., 421, 440.
- v. Herborn, Nicolaus Ferbe, tysk Franciskanerprovincialminister, 86, 95, 103, 110, 112, 119, 387.
- Herder, J. G., tysk Digter, Filosof, 182.
- Herfølge, Vallø Gods, 280.
- Herlufmagle, Vordingborg Len, 260.
- Herman, Johanniter, Dr., 46, 369, 377, 390.
- Hermann, Emil, tysk Jurist, Prof., 583.
- Hermod Korrespondensinstitut, Malmø, 579.
- Herrnhut, 199, 201.
- Hersleb, Peder, Præst, 200.
- Hertugdømmerne, (jfr. Slesvig, Holsten og Lauenburg), 52, 74, 123, 448 f., 456, 459 f., 462—65, 469, 471 ff., 475 f., 479 f., 486, 579, 582 f., 585—600.
- Heslerød, 262.
- Hethiterne, 760 f.
- Heusler, A., schweizisk Germanist, 570.
- Hillerød-Herløv, 200.
- Himlingeje, Vallø Gods, 280.

- Historical Manuscripts Commission, the, 701.
- Historie og Samfundsokonomi, Institutet for, 550, 560.
- Historisk Samfund for Sønderjylland 746.
- Hjelholt, Holger, Overarkivar, Dr. phil., 448, 462, 466—71, 479, 587, 590, 693, 747 f.
- Hjelm, Andreas, norsk Historiker, 733.
- Hjembæk, Tuse H., 293, 301 ff., 317, 320, 323, 326.
- Hjortebjerg, Østrup Mark, 173.
- Hjortekær, 173.
- Hjortholm, Lyngby S., Københavns A., 135, 173.
- Hjärne, Harald, svensk Historiker, 182, 551 f.
- Hjørring (Amtraadsvalg), 712.
- Hohlenberg, M., Teolog, 725.
- Holberg, L., Komedieskriver, Historiker, 239, 243 f., 487—93, 566, 662—675.
- Holbæk Amt, 253, 320, 322 f., 325 f.
- Holgersen, Jens, se Ulfstand.
- Holland (jfr. Nederlandene), 216, 218—22, 224, 228 ff., 233 ff., 237 f., 490 f., 529 ff., 533—36, 539 f., 542 ff., 549, 639, 662—65, 668, 670, 672.
- Hollingsled, Slesvig, 454.
- Hollmann, A. H., tysk Diplomat, Dr. 709.
- Holm, Edv., Historiker, 566, 595, 696, 741. — L. J., Kancellideputeret, 507—09. — Soren, Dr. phil., Docent i sytematisk Teologi, 724, 727, 730.
- Holmegaard-Broksø Gods, 268.
- Holstein, F. A., Lensgreve, Politiker, 719.
- Holsten (jfr. Gottorp), 10, 12, 18, 116 f., 125 f., 142 ff., 147, 154, 162, 346, 353, 373, 392, 397, 411, 427, 439, 454—60, 462, 464, 469 f., 472 f., 475, 586 ff., 590 f., 595—600, 710.
- Holsten, F. C., Baron, Stiftamtmand, 194 f., 197.
- Holt, Poul, Lektor, 206.
- Hoogvliet, J. M., hollandsk Dr., 669.
- Hoorn, Nordholland, 231, 233.
- Horn, Arvid, svensk Statsmand, 215.
- Hornemann, Cl. Fr., Teolog, 729.
- Horreby, Falster s. H., 292, 303, 317 f., 321, 324, 327.
- Horsens, 654.
- Horserød, Kronborg Len, 260.
- Hovi, Grænsejarl, 453.
- Hovslund, Sønderjylland, 470.
- Hrozný, Bedřich, českisk Kileskriftforsker, 760 f.
- Hudson, John, engelsk Bibliotekar, 492.
- Huitfeldt, A., Rigens Kansler, Historiker, 2, 128, 132, 428 f., 626.
- Huizinga, Johan, hollandsk Kulturhistoriker, 703, 707, 737—40.
- Hull-Told, 230—33, 534, 536 f.
- Husby, Egil, norsk Historiker, 566 f., Huseby, Kronborg Len, 260.
- Husum, 748 f. — Amt, 462.
- Huxley, Aldous, engelsk Forfatter, 690, 740.
- Hvide, Hans Stigsen, Slotsfoged, 419. — Otte Stigsen, Sokriger, 27, 81 ff., 419.
- Hvidtfeldt, Johan, konst. Landsarkivar, cand. mag., 563, 747.
- Hviid, A. C., Orientalist, Teolog, 754.
- Hübner, Rudolf, tysk Brevudgiver, 584.
- Hygom, Peder, Biskop, 200.
- Hyllerup, St. Peders Landsogn, Slagelse H., 296.

- Hyllested, V. Flakkebjærg H., 317 f., 321, 324, 327.
- Hylstrup, Alsted S., 294.
- Højbjerg, Kronborg Len, 260.
- Høg, Niels, Rigsraad, 77, 408 f.
- Høgsbro, Sofus, Politiker, 713
- Høigaard, Einar, norsk Lektor, Skolehistoriker, 567 f.
- Højerup, Stevns H., 292, 302, 317 f., 321, 324, 327.
- Højrup, Tryggevælde Len, 260.
- Højstrup, 260.
- Hørner, Johan, Portrætmaler, 496.
- Hørsholm, Kronborg Len, 261—64, 266, 268. — Kronborg Amt, 270—74.
- Høve, Vester Flakkebjærg H., 303.
- Høyen, N. L., Kunsthistoriker, 497 f.
- St. Ibs, Sømme H., 289, 294, 315 f., 318 f., 322, 325.
- Indien, 760.
- Indoeuropæerne, 760 f.
- Indrebø, G., norsk Filolog og Historiker, 736.
- Ingslev, Vends H., 298 f., 304, 318, 328 f.
- Internationale Højskole, den, 693.
- Inthis (Innthis), Hessel, nederl. Skibskaptajn, 232.
- Ipswich, England, 548.
- Irgens-Bergh, M. F., Diplomat, 726.
- Isabella, Dronning, g. m. Kr. II, 50, 74, 431.
- Island, 570.
- Islamiter, 680.
- Ismallow, Nicolai, rus. Ministerson, 665.
- Israeliterne, 761.
- Isted Syssel, 453.
- Italien, 48, 224, 491, 496, 569 f., 722, 729.
- Ivan III, russisk Czar, 211.
- Iversen, Mads, Dr. rer. pol., 478 ff. — Peter, Prælat, 57 f., 65, 173, 337—46.
- Jacobsen, Lis, nordisk Filolog, Dr. phil., 716. — P. V., Assessor, Historiker, Forfatter, 193 ff.
- Jacobßen, Jann (Johannes), nederl. Skipper, 231.
- Jacobsson, Sven, svensk Mag., 336.
- Jakob I, engelsk Konge, 151, 165.
- Jan v. Leyden, Gendøberfører (Münster), 142 f.
- Jansen, F. J. Billeskov, Dr. phil., Professor, 666 f., 669—74.
- Jaroehowski, Casimir, polsk Historiker, 706.
- Jensen, C. A., Portrætmaler, 497. — Chr. Axel, Museumsinspektør, Mag. art., 747. — F. Elle, fhv. Højskoleforstander, cand. theol., 198—203, 725. — Hans, Historiker, Dr. phil., 184, 238—44, 550 f., 686 f., 690, 692 f., 726. — Johs., Statskonsulent, 480. — N. P., Officer, Politiker, Militærforfatter, 741. — Sigurd, Arkivar, 257. — Søren, Præst (Rønæs), 314.
- Jepsen, Jens, Biskop (Roskilde), 45, 416. — Kønike, Roskildeprovst, 116, 120, 122 f., 356, 387. — Mourids, Rigsraad, 137, 408 f.
- Jernskæg, Edele, g. m. Torben Bille, 434.
- Jersin, Jens Dinesen, Biskop (Ribe), 613 f., 616.
- Jespersen, Otto, Sprogforsker, 691.
- v. Jessen, Franz, Forfatter, Journalist, 699—708, 750 f.
- Jessen, Knud, Botaniker, Dr. phil., Prof., 450, 676. — Matthias, Præsident i Altona, 705.

- von Jessen, Thomas Balthazar, Statsmand, 699—708.
- Joachim I, Kurfyrste af Brandenburg, 39 f., 431.
- Johan III, svensk Konge, 214.
- Johan Sobieski, polsk Konge, 708.
- Johannes af Beverley, engelsk Biskop, 658.
- Johannsen, J. C. G., Præst (St. Petri), Dr. 725 f. — P. W., Litograf, 692. — W., Plantefysiolog, Arvelighedsforsker, 691.
- Johnsen, Osc. Albert, norsk Historiker, Dr. philos., Professor, 741 f.
- Josef II, tysk Kejser, 581.
- Juel, Jens, Lensbaron, Statsmand, 703, 706. — Jens, Maler, 496 f.
- Juellinge Gods, 283.
- Juul, Axel, Landsdommer, Lensmand, 255. — Ove, Vicestatholder, 743. — Stig, Retshistoriker, Dr. jur., Prof., 563, 747, 750.
- Jydstrup-Valsøllille, Ringsted H., 294, 303, 317 f., 320, 323, 326.
- Jylland, 198, 202, 251, 275, 286, 288, 304, 314, 341, 371, 374, 379, 382, 387, 393, 427, 435, 453, 473, 563, 601—14, 617, 620—24, 626 ff., 630, 633, 639 ff., 646 ff., 652 ff., 711.
- Jägerhorn, Anders, svensk politisk Agitator, 737.
- Jærnløse (S.), Merløse H., 303, 317 f., 320, 322, 325.
- Jöns Bengtsson, svensk Ærkebiskop, 350, 380.
- Jørgen Skriver, 79.
- Jørgensen, A. D., Historiker, 13, 17, 178, 180, 184, 448, 462, 501, 553, 741. — Ellen, Historiker, Dr. phil., 24, 178—82, 348, 562, 655, 659. — Harald, Arkivar, Dr. phil., 183—98, 504 f., 507 ff., 564—67. — Poul Johs., Professor, Retshistoriker, 192, 505. — Troels G., Dr. juris., fhv. Højesteretspræsident, 191 f., 194, 500—10.
- St. Jørgensbjærg, Sømme H., 289, 294, 301, 315 f., 318 f., 322, 325.
- St. Jørgens Gaard, Karmeliternes, 37, 45, 89.
- Jørnlunde, Lyng H., 292, 303, 316, 318 f., 322, 325.
- K. F. U. M. & K.**, 692.
- Kaas, Fr. J., Gehejmestatsminister, 184. — Niels, Kansler, 684.
- Kagstrup, Tune H., 292, 294, 296, 301 ff., 317 ff., 322, 325.
- Kalifatet, 569.
- Kall, Abraham, Historiker, 180.
- Kall-Rasmussen, M. N. C., Arkivembedsmand, Historiker, 665 f., 672.
- Kalvslunde, Tune H., 291, 306, 317 ff., 322, 325.
- Kammerarkivet, det svenske, 655 f., 660.
- Kampen, Overijsel, 231, 233.
- Kant, I., tysk Filosof, 726.
- Karl V, tysk-romersk Kejser, 2, 151, 574.
- Karl I, engelsk Konge, 158.
- Karl IX, svensk Konge, 211.
- Karl X Gustav, svensk Konge, 313 f.
- Karl XI, svensk Konge, 212, 707.
- Karl XII, svensk Konge, 209 f., 214, 702, 708.
- Karl XIV Johan, svensk-norsk Konge, 552.
- Karl XV, svensk-norsk Konge, 517 f., 522, 525 f., 731 ff.
- Karl Filip, svensk Hertug (af Södermanland), 552.
- Karl Ludwig, Kurfyrste af Pfalz, 161.

- Karlebo S., Lyng-Kronborg H., 262.
- Kastrup, Vordingborg Len, 260.
- Kastrup Storskov, 294.
- Kauslunde, Vends H., 318, 328 ff.
- Keilhau, W. C., norsk Statsøkonom, Jurist, Historiker, Prof., 689, 731.
- Kempe, Povl, Gejstlig, Klosterforstander, 89, 118.
- Kernkamp, G. W., holl. Historiker, Prof., 220. — J. H., holl. Historiker, 220, 224.
- Keyser, R., norsk Historiker, 511.
- Kiel, 413, 432, 477. — Adresse, 588 f., 594 ff. — Havn, 594. — Lægekongres (1843), 593. — Revolutionen (1848), 584 f., 589. — Statsarkivet, 749. — Universitet, 469 f., 582—86, 588—93.
- Kierkegaard, Søren, Filosof, 694, 722.
- Kihlberg, Leif, svensk Redaktør, Fil. dr., 518, 526.
- Kirke Flinterup, Alsted H., (jfr. Flinterup), 317 f., 320, 323, 326.
- Kirkelt(e), Karlebo S., 262.
- Kirkerup, Vester Flakkebjærg H., 252 f., 294.
- Kjeldsen, Anders, Gaardfæster (Tibirke), 277.
- Kjær, Holger, Højskolemand, Dr. theol., 715.
- Klampenborg, 173.
- Klemming, G. E., svensk Rigsbibliotekar, 655.
- Klenze, C. F. H., tysk Syndikus, 710.
- Klingspor, C. A., svensk Officer, Genealog, Heraldiker, 758.
- Knabstrup Gods, 283.
- Kniphoff, Klaus, Kaperhøvding, 48.
- Knud (1) d. Store, Konge, 451, 681 f.
- Knud (2) d. Hellige, Konge, 453, 658 f., 714.
- Knud Lavard, Hertug, 453 f.
- Knudsen, Hans, Landsarkivar, 286. — Jakob, Forfatter, 715. — Karl, til Giske, norsk Feltherre, 415.
- Knut Alvsson (3 Roser), norsk Adelsmand, Oprørshøvding, 45, 355, 369, 379, 414 ff.
- Knuth, F. M., Lensgreve, Politiker, 710.
- Knutsson, Karl, svensk-norsk Konge, 34 f., 348, 350 f., 380, 428, 759.
- Koch, Carl, Præst, Forfatter, 691. — H., Ludvig, Præst, Kirkehistoriker, 184, 198. — Hal, Kirkehistoriker, Dr. theol., Prof., 676, 681 ff.
- Kock, Jørgen, Montmester, Borgmester, 97, 143, 412, 420.
- Koefoed, Jacob, Overretsassessor, 193 ff.
- Koht, Halvdan, norsk Historiker, Politiker, 211, 512, 515, 517, 519, 741.
- Kold, Chr., Skolemand, 712.
- Kolding, 461, 464.
- Koldinghus, 255.
- Kolsrud, Oluf, norsk Kirkehistoriker, 512, 515, 735 f.
- Kongeaen, 453, 459, 461, 475, 479, 601.
- Kongelige Danske Selskab for Færelandets Historie, det, 483.
- Kongshelle, 410.
- Konrad II, tysk Kejser, 451.
- Konstanz, 382.
- van der Kooy, T. P., holl. Handelshistoriker, 222.
- Koppel, Elise, Oversætterinde, 553.
- Kornerup, Bjørn, Overarkivar, Dr. theol., 200, 562, 576 ff.
- Korsør Len, 250, 260, 266.
- Kortsen, Niels, Ærkedegn (Lund), 144, 352 f., 387.
- Kovirke, 452.

- Krabbe, Erik, til Bustrup, Rigsraad, 120 f. — Tyge, Rigsmarsk, 5, 52, 76, 81—84, 89, 121, 136, 145, 47, 398 f., 404, 409 ff., 415, 419 f., 423, 428 f., 436, 441.
- Krafse, Mogens, Biskop (Odense), 381.
- Krag, N., Historiker, 2.
- Kragenskiold, Adelslægt, 698.
- Krarup, Fr., Arkivmand, 702.
- Krempe — Møde (1629) og Dokumenter, 603, 606, 610, 612, 614—18, 620—23, 626—32, 634, 636 f., 639—43, 645—48, 654.
- Krieger, A. F., Jurist, Politiker, 478, 502, 553, 556, 713, 723.
- Kristensen, Marius, nordisk Filolog, 450. — Sven Møller, Forfatter, Dr. phil., 691.
- Kristian I, Konge, 12 f., 16, 18 f., 28 f., 32, 34 f., 49, 66, 68, 123, 348, 350 f., 357, 368, 374, 377, 380, 389 f., 393, 430, 460 f., 625, 627.
- Kristian II, Konge, 2, 7, 14—19, 21—24, 28—31, 33, 35—39, 41 f., 43, 45 ff., 49—54, 63 ff., 67, 69, 70—79, 81 f., 89, 93, 108, 110, 115—20, 124 f., 136 f., 143—46, 334, 337—44, 352 ff., 356 ff., 365, 371, 374, 382 f., 385, 389, 392 f., 395—99, 402, 406 f., 410—13, 422 ff., 426, 431, 434—37, 445, 459, 562, 637, 694.
- Kristian III, Konge, 126, 137, 143, 148, 346, 385, 439, 441, 461 f., 683.
- Kristian IV, Konge, 150—67, 463 f., 621—25, 627 f., 631 f., 634—54, 683 ff.
- Kristian V, Konge, 199, 703 ff.
- Kristian VI, Konge, 699.
- Kristian VIII, Konge, 183, 185—89, 196, 475 ff., 483—87, 562, 586—89, 711.
- Kristian, udvalgt Prins, 159.
- Kristian August, Hertug af Augustenborg, 519, 524.
- Kristiansborg Slot, 719.
- Kristianssand, Norge, 670, 741.
- Kristina, svensk Dronning, 214.
- Kristine, Dronning, g. m. Kong Hans, 43, 362, 381, 430 f.
- Kristoffer (III) af Bayern, Konge, 12.
- Kristoffer, Greve af Oldenburg, 115, 137, 144 f., 147, 314, 346, 398, 400, 413, 415, 423 ff., 441.
- Krock, Hendrik, Maler, 496.
- Krogerup, Gods, 268, 283.
- Krogstrup, Horns H., 322.
- Kroman, Erik, Arkivar, 563.
- Kronborg, 296. — Len, 260—66, 268 f. — Amt, 270—77, 279—84.
- Krummedige, Henrik, (norsk) Rigsraad, 416.
- Kruppen, Otte, Rigsmarsk, 415. — Stygge, Biskop (Borglum), 121, 128, 138 f., 376, 435.
- Kruse, Frantz, se Rantzau, Frans.
- Kroyer, P. S., Maler, 498.
- Kunstakademiet, 496 ff.
- Kværkeby, Ringsted H., 293, 317 f., 320, 323, 326.
- København, 146, 154—57, 169 ff., 198, 206, 291, 293, 307, 377, 379, 386, 391, 412, 427, 440, 446, 521, 523, 525, 555, 560, 589, 593 f., 598, 600, 605, 614, 639, 652, 673, 693, 700, 705, 708, 719, 737, 744 ff. — Amt, 319, 322, 325, 711. — Frue Kirke, 102, 107, 110—14, 130 f., 142, 377, 423, 438. — Herredage, 21, 41 f., 59, 61, 73, 77, 88, 93, 95 f., 101 f., 107, 109 f., 112, 116, 126 ff., 130 f., 133, 135, 137, 372, 377, 391, 403 f., 411, 438 f., 443. — Historiker-

- mødet (1939), 581. — Karmeliterkollegium, 56, 96, 123, 131, 377, 386, 388, 434. — Præstekonvent, 726. — Slot, 89, 135, 137, 147. — Universitet, 37, 100 f., 348, 377, 488 f., 672, 726, 736. — Universitetsarkiv, 205.
- Købke, Chr., Maler, 497, 691.
- Køge, 145, 289, 296, 318, 331, 446.
- Køgegaard, Gl., Køge Landdistrikt, 711.
- Kölln, Kirkeprovins, 658.
- Königsberg, 157, 534, 537.
- Könike, Provst, se Jepsen, Könike.
- Laaland**, 205, 289, 314, 635.
- Landberg**, Georg, svensk Rektor, Fil. dr., Docent, 166.
- Landbrugskammeret** (Landwirtschaftskammer), Kiel, 480.
- Landet-Brejninge**, Sunds H., 297, 310, 318, 328 ff.
- Landskrona**, 82, 112, 147, 377, 386.
- Langaa**, 616.
- Lange**, Jens Iversen, Biskop (Aarhus), 382 f., 392.
- Langebek**, Jacob, Gehejmearkivar, Historiker, 19, 562, 753.
- Langebekske Auktion**, 603, 629.
- Langeland**, 314.
- Lango**, Vordingborg Len, 260.
- Larsen**, J. E., Retslærd, Politiker, 179. — Johannes, Maler, 499. — Jørgen, Præst, Dr. theol., 722—30. — L. C., Jurist, Politiker, 193. — O. H., Prof. i Landbrugskere, 685. — Ole, Gaardfæster (Lavo), 277.
- Lassen**, Niels, Højesteretsjustitarius, 192, 501—04.
- Laub**, Thomas, Kirkemusiker, 692.
- Lauenburg** (jfr. Hertugdømmerne), 582, 588 f.
- Laurensen**, Hans, Kannik (Roskilde), 343 ff, 363, 386. — Peder, Reformator, Lektor, 29, 59, 61, 92—96, 98—101, 139, 143, 359, 370, 376, 388, 391, 423, 438.
- Lauridsen**, P., Historiker, 475, 612, 633, 645.
- Lauritzen**, Christen, Slagelseborger, 308.
- Laursen**, L., Arkivmand, Historiker, 702 f., 741.
- Larisse**, E., fransk Historiker, 707.
- Lavind**, se Langeland.
- Lavø**, 277.
- Laxmand**, Poul, Rigshofmester, 43 ff., 52, 353, 378, 416 ff., 434.
- Lebrun**, Charles, fransk Maler, 496.
- Le Coffre**, se Coffre.
- Lehmann**, Edv., Religionshistoriker, 691. — O., Politiker, 194, 473 f., 481, 506.
- Leiden**, 544. — Universitet, 737.
- Lejre**, 570.
- Lekkende**, Vordingborg Len, 260.
- Lem**, Peder, Købmand, Holbergs Plejefader, 668.
- Lemvig**, Mads Sørensen, Præst (Gerlev), 314.
- Leo X**, Pave, 390.
- Lesch**, Bruno, finsk Historiker, Handelshøjskolemand, Prof., 736 f.
- Lier**, 74.
- Lime**, Morten, Borgmester (Ribe), 614, 616 f.
- Limfjordsegnen**, 635.
- Lincolnshire**, England, 658.
- Lindblom**, Andreas, svensk Kunsthistoriker, Fil. dr., Prof., Museumsmand, 493.
- Lindbæk**, J., Historiker, 741.
- Lindenov**, Hans, Rigsraad, 160.
- Lindenow**, Ide, g. m. Steen Beck t. Forslev, 309.

- Lindet (St.), Tryggevalde Len, 260.
 Lindsköld, Erik, svensk Statsmand,
 Forfatter, 215.
 Linköping, 657, 661.
 v. Linné, C., svensk Naturforsker,
 215.
 Linvald, A., Rigsarkivar, 483—87,
 562, 676, 686.
 v. d. Lippe, Christopher, Diplomat,
 163.
 Lissabon, 221.
 Liung, Anders Jensen, Lektor,
 Præst, 59.
 Liunge, A. P., Journalist, Forfatter,
 506.
 Livland, 48, 707.
 Lokalthistorisk Forskning, Institut
 for, 168, 202.
 London, 548, 555 f., 659—71, 701.
 Lorenzen, P. Hiort, slesvigsk Stæn-
 derdeputeret, 473, 476 f. — Vilh.,
 Arkitekturhistoriker, Dr. phil.,
 fhv. Lektor, 418, 725, 747 f., 750,
 755.
 Lornsen, U. J., slesvig-holstensk
 Politiker, Landfoged, 472 f.
 Louis Philippe, fransk Konge, 576.
 up de Lucht, Curd, Flensborgborger,
 458.
 Ludvig XIII, fransk Konge, 151.
 Ludvig XIV, fransk Konge, 703,
 707.
 Lund, Hans, Højskoleforstander,
 cand. mag., 448, 478, 480—83,
 683. — J. C., Overretsassessor,
 194—97.
 Lundbye, J. Th., Maler, 497, 694.
 Lund og Lund Stift, 53 f., 82 f.,
 338, 349 f., 377, 380 f., 386, 389,
 446, 577 f., 657, 659, — Skolen,
 576, 579. — Universitet, 728. —
 Vetenskaps societeten, 577.
 Lunde, Lunde H., 329 f.
 Lundforlund, Slagelse H., 291, 317 f.,
 320, 323, 326.
 Lundin, Hans, svensk Kirkehistori-
 ker, 200.
 Lundqvist, Bo V:son, svensk Lek-
 tor, Fil. dr., 575.
 Luther, M., tysk Reformator, 112.
 Lübeck, 50, 52 f., 135, 137, 142 ff.,
 151 f., 347, 372, 385, 392, 418 f.,
 422, 427, 439, 454, 458 f., 572,
 746, 748, 750.
 Lykke, Joachim (Jacob), Rigsraad,
 Lensmand, 436. — Peder, Ærke-
 biskop, 382.
 Lyngby, Kgs., Sokkelund H., 169,
 171—74, 177, 301, 316, 318 f.,
 322, 325.
 Lyskander, C. Christoffersen, Digter,
 Historiograf, 109.
 Lütken, Fr., Dommer, 193.
 Lødøse, (Ny-), 413.
 Löfgren, Erik, svensk Historiker,
 Fil. dr., Lektor, 575.
 Løgumkloster, 471.
 Løjt, Sønderjylland, 471.
 Löschin, M. G., tysk Rektor, Histo-
 riker, 547.
 Løvenborg, Gods, 268, 283.
 Lövenstjerne, Adelslægt, 698.
 Maarum, Kronborg Len, 279.
 Mackeprang, M., fhv. Museumsdirek-
 tor, Dr. phil., 481, 676, 685, 694,
 746 f.
 Madsen, Karl, Kunsthistoriker, Mu-
 seumsdirektor, 494, 498.
 Madvig, J. N., Politiker, klassisk
 Filolog, 475.
 Magdalene Sibylle, g. m. udvalgte
 Prins Kristian, 159.
 Magleby, Mønbo H., 293, 296, 301,
 317 f., 321, 324, 327. — Stevns
 H., 296, 317, 321, 324.

- Magnus Erlingsson, norsk Konge, 514 f.
- Magnus Ladulås, svensk Konge, 759.
- Magnus Lagaböter, norsk Konge, 514 f.
- Maliniemi (opr. Malin), Henrik Arno, finsk Biblioteksmand, Fil. dr., 660.
- Malmö, 59 f., 62, 78, 82, 84, 86, 88, 92—102, 109, 112, 143 f., 146, 377, 391, 401, 404, 411 ff., 420 ff., 427, 438, 440 f.
- Malynes (Malines, de Malines), Gerard, engelsk Købmand, økonomisk Skribent, 221.
- Manderström, K. R. L., svensk Statsmand, 518, 520—28, 731 ff.
- Mannerheim, C. E., finsk-russisk Embedsmand, 737.
- Mansa, F. V., Læge, Medicinalhistoriker, 291 f.
- Manthey, Aug., Chr., norsk Embedsmand, Politiker, 518, 731, 733.
- Margrethe, Dronning, 214.
- Maria af Medici, fransk Dronning, 151.
- Maribo, 473. — Amt, 321, 324, 327.
- Marie, Statholderinde i Nederlandene, 142.
- Marlborough, første Hertug af, 700.
- Marquard, E., fhv. Arkivar, 563.
- Marstrand, Vilh., Ingeniør, 168—77. — Wilh., Maler, 498.
- Marstrander, C. J. S., norsk Kelto-log, 569.
- Martensen, H. L., Biskop, 722.
- Marvede-Hyllinge, O. Flakkebjærg H., 292 f., 302, 317 f., 321, 324, 327.
- Matzen, Henning, Retskerd, Politiker, 714.
- Medelfar, Mads Jensen, Lundebisp, 577 f.
- Mecklenburg, norsk Student, 674.
- Medemblik, Nordholland, 231, 233.
- Meetz, Anni, holstensk Historiker, 585, 599.
- Meinecke, Fr., tysk Historiker, 584, 601, 738.
- Meldahl, F., Arkitekt, Kammerherre, 498.
- Mendelssohn-Bartholdy, Felix, tysk Komponist, 590.
- Mern (Sdr.), Vordingborg Len, 260.
- Metternich, C. W. N. L., Fyrste, østrigsk Statsmand, 188.
- Meyer, A. C., Højesteretsassessor, 509. — Karsten, Højesteretsassessor, 762. — L., Overretsassessor, 195. — Marcus, lybsk Lejetropperst, 421.
- Middelburg, Seeland, 544.
- Mikkelsen, Hans, Borgmester, Kr. II.s Raad, 17, 21, 37, 51 f., 65, 69, 76, 84, 89 f., 115, 118, 343. — Hans, Degn (Løjt), 471.
- Millech, Knud, Arkitekturhistoriker, 689.
- Milton, John, engelsk Digter, 226, 229.
- Minden a. Weser, 227
- Mittau, norsk Ejendom, 668.
- Mogenstrup, fhv. Herregaard, Randers Amt, 756.
- Molbeck, Christian, Historiker, Sprogmand, 178, 182, 705.
- Molesworth, Robert, engelsk Diplomat, Forfatter, 705 f.
- Mollerup, H. A., Højesteretsassessor, 195. — W., Historiker, 380, 385, 390.
- Mommsen, C. M. Th., tysk Historiker, 243.
- Monrad, D. G., Politiker, Biskop, 193 f., 196, 203—08, 506. — Søren, norsk Skolemand, Filolog, 568.

- Morgenstierne, Bredo Henrik, se Munthe.
- Moritz af Oranien, nederlandsk Statholder, 150.
- Mortensen, Karl, Litteraturhistoriker, Dr. phil., Skolemand, 487. — Klaus, se Tondebinder. — Oluf, se Baden. — Peder, Dr., Karmeliter, 388.
- Mosbech, J. L., Stadslandinspektør, 747.
- Motzfeldt, norsk Familie, 733. — Ketil, norsk Soofficer, Politiker, 730, 732. — U. A., norsk Jurist, Politiker, 566 f.
- Mourier, C. F. L., Justitiarius, Politiker, 193, 195 ff.
- Mule, Hans, Biskop (Oslo), 79, 369, 377, 391, 427.
- Munch, P., fhv. Udenrigsminister, Dr. phil., 551, 648 ff., 652, 686. — P. A., norsk Historiker, 181, 511, 736.
- Munk, Ivar, Biskop (Ribe), 122, 362, 382. — Mogens til Volstrup, Landsdommer, Rigsraad, 73.
- Munkatorp, Västerås Stift, Sverige, 661.
- Munthe, C. Oscar, norsk Officer, Krigshistoriker, 741. — O. Christoffersen, norsk Præst, 492. — Wilhelm, norsk Overbibliotekar, 565 f.
- v. Munthe af Morgenstierne, Bredo Henrik, norsk Rektor, Dr. jur., Prof., 733. — O., Fideikommisbesidder, fhv. Expeditionssekretær, 740—43.
- Müller, A. G., Højesteretsassessor, 507. — Johannes, tysk Filosof, 690. — P. E., Biskop, Historiker, 179, 725, 729. — Sophus, Arkæolog, 452. — Th. A., Historiker, Dr. phil., fhv. Lektor, 243, 487—93, 662, 672 f., 686, 689.
- Münster, Westphalen, 142 f., 391, 427.
- Mynster, J. P., Biskop, 208, 722, 726.
- Münter, Fr., Biskop, Kirkehistoriker, 726, 752 ff.
- Mälardalen, Sverige, 211. — -egnen, Sverige, 657 f.
- Mogeltonder, 464, 747.
- Moller, H. L., Historiker, Skolemand, 198. — Hans Larsen, Præst, 711. — Jens, Teolog, Historiker, 198, 725, 729. — Otto, Præst, 711, 715.
- Mon, 289, 292 f., 301.
- Nakskov, 289, 306—09, 318, 331 f.
- Napoleon I, fransk Kejser, 768.
- Napoleon III, fransk Kejser, 576.
- Nathanson, M. L., Købmand, nationaløkonomisk Forfatter, 555.
- Nationalbanken, 556.
- Naudé, Wilhelm, tysk Handelshistoriker, 219, 224, 538, 547, 639.
- Nederlandene (jfr. Holland), 50, 53, 74, 135, 142, 150—58, 160—66, 219 f., 222 ff., 229, 231 ff., 347, 372, 427, 432, 439, 495, 536, 548, 682, 737 ff.
- Neergaard, Carl, Arkæolog, 452. — N., Historiker, Politiker, 517, 519, 527.
- Nesselrode, K. R., Greve, russisk Udenrigsminister, 187 f.
- Neue Kieler Blätter, 593.
- Neustadt, Holsten, 157.
- von Nicolay, Baron, russisk Gesandt, 185—88.
- Niels (Klausen), Biskop (Aarhus), 383, 385.
- Nielsen, Carl, Komponist, 689, 692. — Harald, Forfatter, 207. —

- Jakob, Malmøborgmester, 98. —
 Oluf, Historiker, 173. — Yngvar,
 norsk Historiker, Professor, 741.
 Nietzsche, Fr., tysk Filosof, 739.
 Nilsson, Jens, norsk Biskop, Huma-
 nist, 736.
 Nimtofte S., 711.
 Nitzsch, G. W., tysk klassisk Filo-
 log, 583, 586, 592.
 Nonnen, Edv., svensk Landøko-
 nom, 215.
 Norby, Søren, Søkriger, 46, 48, 69,
 81 ff., 354, 371, 401, 409 ff., 418 f.,
 572.
 Nordahl-Olsen, Johan, norsk Re-
 daktør, 663, 665.
 Norden (sml. Skandinavismen), 567
 —73, 575, 679 f., 710.
 Nordmann, V., Statsgeolog, 747.
 Nordslesvig (jfr. Sønderjylland),
 Noreen, Erik, svensk Professor,
 nordisk Filolog, Dr. phil., 570.
 Norge, 110, 115 f., 213, 218, 237—
 44, 314, 355, 372, 486 ff., 490—
 92, 502, 511—17, 519 f., 522, 527,
 564—68, 575, 583, 598, 612, 636,
 658 f., 661, 670, 681 f., 684, 730—
 33, 735 f., 740—43, 748, 751, 758.
 Normann, C. F., Politimester, Dr.
 jur., 193.
 Norrland, Sverige, 211.
 Norsk historisk Kjeldeskriftraad og
 K-Institut, 736.
 Norup, Lunde H., 299, 304, 318,
 328 ff.
 Nyborg, 148, 299 f., 306, 331, 425.
 Nyby, 171.
 Nybygaard, 171.
 Nybøl, Sønderjylland, 461.
 Nybølgaard, 461.
 Nydala, Cisterciencerkloster, Lin-
 köping Stift, 64, 66, 70, 341 ff.,
 353, 657.
 Nydam, Sundeved, 450.
 Nyerup, Rasmus, Litteraturhistori-
 ker, Biblioteksmand, 179.
 Nygaard, Fr., Præst, kirkehistorisk
 Forfatter, 712.
 Nyrup, Kronborg Len, 260.
 Nysted, 309, 331.
 Nystrøm, Arne, Arkitekt, 754—757.
 — Eiler, fhv. Arkivar, Dr. phil.,
 168—77, 553, 754—57.
 Næsgaard, Sigurd, Filosof, 492.
 Næstved, 98. — St. Peder, 306, 308 f.
 318, 331 f.
 Nörchencrone, Adelslægt, 698.
 Nørgaard, Anders, Højskoleforstan-
 der, 715. — Fr., Højskolemand,
 Politiker, 205.
 Nørlund, Poul, Museumsdirektør,
 Dr. phil., 494 ff.
 Nørregaard, Georg, Historiker, cand.
 mag., 560 f. — Jens, Kirkehisto-
 riker, Dr. theol., Prof., 725.
 Nørregård, Jens, Højskoleforstan-
 der, 715.
 Odense, 53 f., 148, 299, 308. — Amt,
 328 ff. — Herredage, 21, 29, 33,
 45, 76., 90 f., 93, 102, 372, 377.
 — Møder (1629 og 1638), 603,
 606, 615, 617, 624, 628. — Re-
 ces, 109, 134. — Stift, 147, 376,
 381, 386, 389, 400, 456, 461,
 659. — St. Knuds Kloster, 348 f.,
 376, 389.
 Olav den Hellige, norsk Konge, 658,
 661.
 Olaf Ingebrigtsen, norsk Ærkebi-
 skop, 130.
 Olai (Olsson), Ericus, svensk Histo-
 riker, 350 f. — Petri, 353, 362,
 394.
 Oldenburg, 160.

- St. Olof Sogn, Albo H., Kristians-
stads län, 578.
- Ollrik, Axel, Historiker, 691. —
Jørgen, Historiker, 454—58, 478,
563, 683.
- Olsen, Albert, Historiker, Dr. phil.,
Prof., 242, 637, 639, 679, 685,
706, 741, 762. — Gunnar, Histo-
riker, cand. mag., 237, 248 f.,
252 f., 256, 313, 608. — Lars,
Roskildeckannik, 120—23.
- Olsvig, Viljam, norsk Holbergforsker,
Lektor, 488, 492, 674.
- Olof (I) Hunger, Konge, 453.
- Olufsen, Chr., Digter, Land- og
Statsøkonom, 179 f., 182.
- Ophheim, Boss, Norge, 673.
- Orientalste Spørgsmaal, det, 580.
- Oscar I., svensk-norsk Konge, 526,
575 f.
- Oslo, 79, 115, 552, 567 f., 732, 736.
— Stift, 513.
- Ostindien, 544.
- Ottestrup, Slagelse H., 317 f., 320,
323, 326.
- Otto I, tysk-romersk Kejser, 680 f.
- Otto II, tysk-romersk Kejser, 680.
- Ottosen, Johan, Skolemand, histo-
risk Forfatter, 213 ff.
- Owen, Samuel, svensk Industrimand,
215.
- Overbeck, G. H., Lærer, 471.
- Oxe, Johan, til Tordsø, Rigsraad,
427. — Peder, Righshovmester,
150, 463. — Torben, Slotsbefa-
lingsmand, 406 f., 434.
- Oxenstierna, Axel, svensk Rigs-
kansler, 212. — Erik, svensk
Rigskansler, 214.
- Oxford, England, 488 f., 491, 671, 701.
- Paarup**, Kronborg Len, 260. —
Odense H., 298, 304, 314, 330.
- Palmstierna, Carl-Fredrik, svensk
Friherre, Arkivar, Fil. dr., 575 f.
— C. Fr. H., svensk Friherre,
Kabinetssekretær, 518, 522, 526 f.
- Paludan, Jacob, Forfatter, Journal-
list, 691.
- Paludan-Müller, C., Historiker, 1, 6,
22—25, 30 f., 37, 45, 53, 59, 61,
63, 67, 73, 100, 118, 120, 132 f.,
137, 178, 180 ff., 337, 385, 441,
443, 562.
- Paris, 14, 498, 674, 701. — Univer-
sitet, 674.
- Patkul, Johan Reinhold, liflandsk
Statsmand, 702, 706 f.
- Paulsen, Julius, Maler, 498.
- Pebringe, Tryggevalde Len, 260.
- Pedersen, Christiern, Kannik, For-
fatter, 14, 348, 351, 414. — Jens,
Gaardfæster (Helsing), 277. —
Jørgen, Nationaløkonom, Profes-
sor, Dr., 560. — Morten, Kar-
meliterprædikant, 376, 431, 434.
— Tord, norsk Lokalhistoriker,
741.
- Pentz, Chr. (ikke Markvor), Greve,
Statholder i Hertugdømmerne,
163.
- Perthes, Fr., tysk Forlagsboghandler
586 f., 589, 591.
- Peter af Verona, italiensk Martyr,
659.
- Peter den Store, russisk Czar, 707.
- Peter III, russisk Czar, 470.
- Petersen, Andr., Stænderdeputeret,
710. — Balhasar, Provst, Semi-
nariestifter, 750. — F. C., klas-
sisk Filolog, 725. — H. Chr.,
norsk Statsraad, 731 ff. — Ja-
cob, Dronningens Kammertjener,
742 f. — N. M., Sprogmand, Hi-
storiker, 179, 181. — Thorvald,
Raadmand, 479.

- Petri, Olai, svensk Reformator, Historiker, 86, 89, (353, 362, 394).
 Petrograd (Leningrad), 185, 551.
 Petrus David de Scolia (Peder Skolte), Teolog, 62, 377, 390, 427, 434.
 Pfaff, C. H. P., tysk Kemiker, 583.
 von Philosophov (Philosophow), russisk Generalmajor, extraordinær Envoye, 594.
 Pietersz., Lenert, van Shiedam, nederl. Skipper, 230.
 Pilo, C. G., Portrætmaler, 496.
 Piper, Carl, svensk Greve, Statsmand, 708.
 Pleijel, Hilding, svensk Kirkehistoriker, Professor, 200, 577, 579.
 Plejelt, Kronborg Len. 260, 262, 273.
 v. Plessen, Chr. Siegfred, Statsmand, 703, 705.
 Ploug, C., Journalist, Politiker, 184, 189, 506, 510, 713. — Hother, Forfatter, 184, 189, 510.
 Plum, N. Munk., Teolog, Professor, Dr. theol., 205, 722, 726. — P. M., Grosserer, Direktor, 725.
 Podebusk, Klaus, til Kjørup, Rigsraad, 143, 421. — Predbjørn, Rigsraad, 436.
 Polen, 700, 705 f., 708. — Stockholmgesandt, 64, 66, 72, 116, 338, 341 ff., 353.
 Polhem, Kristoffer, svensk Bergsmekanikus, 215.
 Pommern, 582.
 Pontoppidan, Erik Ludvigsen, Teolog, Historiker, 201, 470. — Henrik, dansk Hamburgkøbmand, 556 f. — Morten, Præst, Højskolemand, Forfatter, 691.
 Porsebæk, 262.
 Portugal, 224.
 Posthumus, N. W., hollandsk Prof. i økonomisk Historie, 219, 544.
 Poulsen, Niels, norsk òrigens skriver, 742.
 Poussin, N., fransk Maler, 496.
 Preussen, 88, 220, 413, 479, 547, 582 f., 586, 589, 591—97, 599 f.
 Privatbanken, 556.
 Præsto, 641 f. — Amt, 321, 324, 327.
 Pyrenæerne, 707.
Ramløse, Kronborg Len. 279.
 Ramsing, H. U., Generalmajor, Topograf, 169 ff., 744 ff.
 Randers, 22, 346.
 Randrup, Jacob, Rektor, 747.
 v. Ranke, L., tysk Historiker, 156, 182, 581 f., 601.
 Rantzau, Frans, Rigshovmester, 605 f., 613 f., 617—21. — Johan, Feltherre, Statsmand, 148, 411, 425.
 Rantzau-Rastorff, se Rastorff.
 Rasch, Jacob, norsk Rektor, 568.
 Rasmussen, Mekanikus, 561.
 v. Rastorff, Chr. Rantzau, tysk Landbrugskammerformand, 480.
 Raude, Jon, norsk Ærkebiskop, 514 f.
 Ravensberg, Jens Jepsen, Biskop (Roskilde), Dr. jur., 36, 45, 48, 56, 378 f.
 van Ravestijn, Willem, holl. Bibliotekskonservator, Dr. id., Historiker, 225.
 Réé, B. P., Bladredaktor, Politiker, 509.
 Refl, Hans, Biskop (Oslo), 130 f.
 Regenburg, Th. A., Embedsmand, 477.
 Reinard, Franciskanerprovincialminister, 748.
 Reinhard, Martin, tysk Prædikant, 339, 345.

- Remarque, E. M., tysk Forfatter, 690.
- Rendsborg, 154. — Bondeskolen, 710.
- Renge, Trykkevælde Len, 260.
- Resen, H. P., Teolog, Biskop, 339, 345.
- Reuterdaahl, Henrik, svensk Ærkebiskop, 728.
- Reventlowerne (Gram), 461.
- Reventlow, Chr. Dittl., Officer, Diplomat, 701. — Conrad, Storkansler, Statsmand, 705 f. — Frits, til Emckendorf, Greve, Diplomat, 470. — Iven, Kr. IV.s tyske Kansler, 158, 163.
- Reventlow-Criminil, H., Greve, Udenrigsminister, 185—88. — J., Kancellipræsident, 476.
- Ribe, 461, 610, 614, 616, 719. — Amt, 464. — Brevet, 459. — Stift, 362, 376, 379, 382, 433, 456, 461, 613 f.
- Richelieu, Kardinal, fransk Minister, 152.
- Rigsarkivet, 185, 205, 483, 551, 563, 701, 726, 729 f., 741. — det svenske, 518, 655 f., 701.
- Rimbart, Ærkebisp (Hamburg-Bremen), 213.
- Rimestad, Chr., Politiker, 502.
- Ring, L. A., Maler, 498. — Oluf, Sangkomponist, Lærer, 692.
- Ringsted, 308, 331, 336.
- Roe, Thomas, engelsk Gesandt, 158 f., 161.
- Roed, Jorgen, Maler, 497.
- Røgge, Friedrich, Landraad (Tonder), 479.
- Rom, 570, 729.
- Roma, Cistercienserkloster, Gotland, 657.
- Romains, Jules, fransk Romanforfatter, 740.
- Romanov, Michael, russisk Czar, 552.
- Romerriget, 517, 568 f., 598.
- Rosendal, Gods, 283.
- Rosenhoff, Claudius, Forfatter, politisk Skribent, 506.
- Rosenkrantz, Borge, til Orup, Oberstlojtnant, 309. — Ivar, Statsmand, 703. — Niels Eriksen, Rigshofmester, 40. — Oluf Nielsen, til Vallo, Rigsraad, 76, 120, 411.
- Roskilde, 5, 112, 149, 659. — Domsogn, 306, 308, 331. — Mode 144. — Stift, 29, 67, 90, 120 f., 123, 129, 135 ff., 144, 146 f., 344, 362 f., 365, 368, 377 ff., 381, 386, 389, 394, 400 f., 403, 420, 424 f., 446. — Stænder, 473.
- Rosted, Sørbymagle S., 252 f.
- Rostock, 364, 371, 381.
- Rostrup, Haavard, Museumsinspektør, Kunsthistoriker, 494.
- Rottboll, C. M., Højesteretsjustitarius, 507 f.
- Rotterdam, Holland, 231, 233.
- Rousseau, J. J., fransk Forfatter, 243.
- Rubin, Marcus, Nationalbankdirektør, Historiker, 184, 193, 307, 695, 697.
- Rubow, Axel, Nationaløkonom, 556. — Jørn, Kunsthistoriker, 494.
- Rud, Otte, til Vedby, Lensmand, 418. — Sophie Eriksdatter, g. m. Jacob Lykke, 694.
- Rudelbach, A. G., Præst, teologisk Forfatter, 727 f., 753.
- Rudholt, Gods, 261, 263.
- Runeberg, C. M., finsk Historiker, F. D., Skolemand, 575. — J. L. finsk Digtter, 210.
- Rusland, 40, 48, 185—88, 210 ff.,

- 217, 220, 238, 414, 548, 551 f., 571, 594, 707.
- Russell, John, engelsk Udenrigsminister, 519.
- Ry, 346, 385. — Møde og Resolution, 604—10, 616, 618, 623, 625 ff., 630—38, 640—43, 645, 647 f., 650 ff., 654.
- Rydberg, Viktor, svensk Digter, 215.
- Rye, Voldborg H., 294, 303, 317 ff., 322, 325.
- Rødning Højskole, 714.
- Rødninggaard, Sønderjylland, 461.
- Rønnov, Eiler, til Hvidkilde, Rigsraad, 136, 420. — Joachim, Biskop (Roskilde), 29, 36, 73, 103—06, 111, 113 ff., 120, 128 f., 131, 135 ff., 140, 145 ff., 149, 355, 367 f., 370, 372, 377, 379, 400 f., 410, 420, 423 f., 442, 446. — Karl, Biskop (Odense), 381.
- Rørdam, H. F., Præst, Historiker, 1, 6 f., 13, 22, 109, 132, 139 ff., 198, 200, 352—55, 357 f., 361, 363, 365 f., 566, 711. — Peter, Præst, 711. — Th. Skat, Biskop, 715.
- Røsnæs, Ars H., 314, 317, 320, 323, 326.
- Saba, Cistercienserkloster, Strängnäs Stift, 657.
- Sadolin, Jørgen Jensen, Biskop (Odense), 86, 109 f., 116.
- Sachsen, 159, 348, 583.
- Sakserne, 450 f., 455, 464, 680, 700, 705 f.
- v. Saldern, Caspar, gottorpsk Statsmand, 469, 594 f.
- Sallinggaard, Orsted S., 757.
- Saltø, Karrebæk S., O. Flakkebjærg H., 146 f.
- Samsing, Mourids, (frafalden) Munk, 59 f. — Jørgen Pedersen, Prælat, 364, 387.
- Samsø, Grevskabet, 257, 267—74.
- Samwer, K., slesvig-holstensk Politiker, 585, 597.
- Sandager (N.), se Guldbjærg.
- Sanderum S., Odense A., 298.
- Sanderumgaard, Arkivet, Hgd., Davinge S., Aasum H., 729.
- Sars, Ernst, norsk Historiker, 565, 731.
- Saunte, Kronborg Len, 260.
- Saxo, Historiker, 14, 453, 511.
- Scavenius, J. F., Politiker, 714.
- von Scharnhorst, G. J. G., preussisk General, 582.
- Schauenburgerne, 456, 460.
- Scheel, Otto, tysk Historiker, Professor, 451, 481.
- Scheel-Plessen, Carl, Greve, preussisk Overpræsident, 481.
- Scherk, H. F., tysk Matematiker, 583.
- Schiern, F., Historiker, 181 f.
- Schimmelmann, H., Statsmand, 583.
- Schiøtz, Johannes, norsk Officer, Militærhistoriker, 741.
- Schlegel, E. B., svensk genealogisk og topografisk Forfatter, 758.
- Schleiermacher, F. E. D., tysk Teolog, Filosof, 205, 208.
- Schmid, Toni, svensk Kirkehistoriker, Dr., 656—62.
- Schovelin, Jul., Nationaløkonom, Politiker, 556 f.
- Schreiner, Johan, norsk Historiker, Dr. philos., Prof., 218, 225.
- Schrøder, Ludvig, Højskolemand, 709, 714.
- Schultz Forlag, 676.
- Schweigaard, A. M., norsk Jurist, Politiker, 566.

- von Schön, Theodor, preussisk Statsmand, Borggreve, 582, 597 ff.
- Schönbeck, H., svensk Provst, Politiker, 524.
- Schøning, Jakob, norsk Statsraad, 733.
- Schedst, Hannibal, Statsmand, 159 f., 703 f., 742.
- Scip, Jens Arup, norsk Arkivar, 511—17.
- Sejdelin, H. Chr. P., Udg. af Diplomatarium Flensborgense, 455.
- Selja, norsk Vestkystø, 658 f.
- Selk Nor, Kovirke, 452.
- von Selle, Götz, tysk Universitets-historiker, 725.
- Semiter, 570.
- Severinsen, P., Præst, Kirkehistoriker, 344 f.
- Shakespeare, W., engelsk Dramatiker, 739.
- Sibbern, G., norsk Statsmand, 518, 730, 732 f.
- Sigbrit (Villumsdatter), Chr. II.s Raadgiverske, 70, 573 f.
- Sigfrid, engelsk Missionsbiskop, Helgen, 658, 661 f.
- Simon, Roskildekannik, 122, 144, 386.
- Simson, Paul, Lysk Historiker, 538, 547.
- Sindh-Kulturen, 760 f.
- Sjælland, 5, 247 f., 250—53, 257—85, 288—91, 293—97, 299—302, 305—318, 398, 402, 424, 439, 441, 450, 495, 550, 553, 640.
- Sjödin, Lars, svensk Arkivar, 571—75.
- Skaane, 26, 47, 81 f., 239, 299, 314, 348, 350 f., 380, 413, 415, 421, 428, 441, 563, 572, 576 f., 579, 598, 703 f.
- Skaldre, Holger, Ærkedegn (Lund), 144.
- Skamlingsbanken, 474, 476.
- Skandinavismen, (jfr. Norden), 166, 181, 525 f., 552, 564, 597, 728, 734.
- Skara Stift, Sverige, 657, 661.
- Skau, Laurids, slesvigsk Politiker, 475 f., 553.
- Skave, Niels, Biskop (Roskilde), 36, 48, 378.
- Skeel, Albret, Rigsraad, 610, 633. — Jørgen (Christensen), Rigsmarsk, 613. — Otte (Christersen), Rigsraad, 641.
- Skelby, Tybjærg H., 324.
- Skelskør Kloster, 59.
- Skiby Kirke, 19, 346.
- Skivchus Amt, 286.
- Skjold, Sagnkonge, 677.
- Skjoldnæsholm, Gods, 268, 271, 281 ff.
- Skodborg, Jørgen, Ærkebiskop, 20, 45, 53 ff., 122, 377.
- Skodsborg, 521, 525.
- Skotte, se Petrus.
- Skovgaard, Joakim, Maler, 498, 694. — Johanne, Arkivar, 461—66, 479. — Niels, Maler, 498. — P. C., Maler, 497 f.
- Skovmand, Roar, Højskolemand, Dr. phil., 708—16.
- Skram, Amalie, Forfatterinde, 243.
- Skrubbeltrang, Fridlev, Historiker, Dr. phil., 245—86, 688, 697.
- Sköld, Sven, svensk Illustrator, Tegner, 760.
- Skövde, Skara Stift, Sverige, 661.
- Slagelse, 296, 306, 308 f., 550. — St. Mikkel, 332. — St. Peder, 308, 314, 318, 331 f.
- Slagheck, Didrik, Westfaler. Ærkebiskop, 64, 70, 137, 341 f., 377, 400, 435, 573.
- Slesvig By, 452, 454. — (jfr. Hertug-

- dømmerne, Gottorp, Sønderjyl-land), 125 f., 200, 376, 450—53, 456 f., 459 ff., 463—70, 472 ff., 476—79, 481, 485, 520 f., 526, 553, 587 ff., 595—600, 693, 703 f., 707.
- sl.-holst.-lauemb. Kancelli, 582, 589. Slien, 451—54.
- Smalridge, Dr., engelsk Professor, 492.
- Smed, Niels, norsk Vicebiskop, 663.
- Smerup, Tryggevælde Len, 260.
- Smidstrup Højskole (v. Hjørring), 712.
- Smidth, Hans, Maler, 498.
- Smith, C. W., slavisk Filolog, 488, 664.
- Sneslev, Ringsted H., 291 f., 294, 317 f., 320, 323, 326.
- Snodstrup, Olstykke H., 292, 303, 316, 318 f., 322, 325.
- Solbjerg, 171.
- Solte Slot, se Saltø.
- Sonne, Jørgen, Maler, 497.
- Sonnerup, Voldborg H., 294, 301, 317 ff., 322, 325.
- Sophia af Pommern, Dronning, g. m. Frederik I., 39, 43, 67, 84.
- Sophie Amalie af Brunsvig-Lüneburg, Dronning, g. m. Frederik III., 743.
- Sorterup, Slagelse H., 317 f., 320, 323, 326.
- Sorø Amt, 320 f., 323 f., 326 f. — Højskole, 711.
- Spandemager (Sitularius), Hans O-lufsen, Præst, 94, 96, 391, 438.
- Spandel, N. M., Dommer, Politiker, 193—97, 507—10.
- Spanien, 150 f., 153, 160, 164, 224, 742.
- Sparre, Aage Jepsen, Ærkebiskop, 20, 53, 55, 94, 109, 121 f., 372.
- Spitzbergen, 152 f., 163 f.
- Sprengtporten, G. M., svensk Kriger, Politiker, 737.
- Spottrup, Bispeborgen, 754—57.
- Stadfeldt, A. B., Overretsassessor, 193.
- Stagefyr, Dr., se Herborn.
- Stampe, Henrik, Retskyndig, 244.
- Stang, Frederik, norsk Jurist, Statsmand, 518, 566, 733. — Frederik, norsk Jurist, Politiker, 730—33.
- Steen, Sverre, norsk Historiker, Professor, 730, 741.
- Steenstrup, Johs., Historiker, 178, 180, 182, 539, 634, 676 f., 681, 683. — Mathias, hist.-filosofisk Forfatter, Dr., 714.
- v. Stein, Karl, preussisk Statsmand, Friherre, 582.
- Stemann, P. C., Gehejmestatsminister, 184, 186 ff., 190, 508, 719.
- Stenar af Växiö, svensk Biskop, 657.
- Stenberg, Kay, finsk Historiker, F. D., 517—28, 731.
- Steltin, 582.
- Stigsen, se Hvide.
- Stockholm, 63, 70, 410, 435, 523, 571—74, 730 f. — Slot, 430. — Toldregnskaber, 229, 529.
- Storehedinge, 309.
- Storm, Gustav, norsk Historiker, 182, 565.
- Struensee, J. F., Greve, Statsmand, 501, 504.
- Strängnäs Stift, 657 f., 660 f.
- Stubbekøbing, 309.
- Stubberup, Bjærge H., 304, 318, 328 ff.
- Sture Sten, d. ä., svensk Rigsforstander, 34 f., 38, 60, 211, 350, 357, 428 f., 435.
- Stygge, Eiler, Biskop (Aarhus), 383. — Niels, Biskop (Borghlum),

- 56, 79, 137 f., 376, 382, 391. —
Ulrik, Biskop (Aarhus), 382 f.
- Suhm, P. F., Historiker, Bogsam-
ler, 602 f., 606, 608, 629. —
Kompilator 611, 620, 622 f. —
Samlingen, 604, 608, 612, 614,
618—29. 652.
- Sundbärg, Gustav, svensk Statisti-
ker, 214.
- Sundeved, 465, 468.
- Sunesen, Anders, Kansler, 563.
- Sunniva, irsk Dronning, Helgen,
658 f.
- Swane, Leo, Museumsdirektor,
Kunsthistoriker, 494, 497.
- Svanholm Gods, 283.
- Svanning, Hans, Historiker, 53 f.
- Swave, Peter, Diplomat, Rigsraad,
17, 51, 432.
- Svend I (»Tveskæg»), Konge, 682.
- Svendborg, 363. — Amt, 328 ff.
- Svensden, Nicolai, Amtsskolekonsu-
lent, 747.
- Sverige, 34 f., 38, 43, 63, 70, 142,
148, 151 f., 160—63, 165 f., 175,
185, 200, 209—15, 239, 243, 289 f.,
293 ff., 296—99, 301—05, 308 ff.,
313 f., 335 ff., 341, 347, 350 f.,
355, 371, 392, 411, 415 f., 418 f.,
421, 427—30, 435, 447, 487, 517 ff.,
522—28, 551 f., 564, 567, 571—79,
583, 655—62, 685, 701—05, 707,
730—33, 737, 757 ff.
- Sverre, norsk Konge, 512, 514 f.
- v. Sybel, Heinrich, tysk Historiker,
519, 704.
- Syberg, Fritz, Maler, 499.
- Syling, Joh. Henrik, Hovmester,
665.
- Sæby, Karmeliterkloster, 391, 435.
— Love H., 291, 301, 323.
- Sæby-Hallenslev, Tuse H., 291, 326.
- Sæbygaard Len, 308.
- Soborg-Gilleleje, Kronborg Len, 279.
- Soby (Nørre), Aasum H., 318, 328 ff.
- Söderhjelm, Alma, finsk Historiker,
575 f.
- Södermanland, 658, 661 f.
- Sogaard, Sønderjylland, 461. —
Gods, 283.
- Soholm, 427 f.
- Sølvesborg, 81, Karmeliterkloster,
404, 409.
- Sonderborg Slot, 413.
- Sønderjylland (jfr. Slesvig og Her-
tugdømmerne), 448—83, 456, 461,
463, 465 f., 470, 472, 478—82, 564,
587 f., 600 f., 704, 710, 746—51.
- Søndersted, Merløse H., 292, 302,
317 f., 320, 323, 326.
- Sønstevold, Valborg, norsk Christia-
niahistoriker, 741, 743.
- Sorbymagle, V. Flakkebjærg H.,
291 f., 294 f., 302 f., 315, 317 f.,
321, 324, 327.
- Sørensen, En., Nationaløkonom, 688.
— Hans, Borgmester (Aalborg),
606, 612—22, 626—32, 651 ff. —
Peder, Borgmester (Viborg), 606,
614, 616 f., 622, 626 ff., 630 ff., 651,
653. — Rasmus, Politiker, Skole-
mand, Lægprædikant, 710, 712.
- Sostrup, Merløse H., 322.
- Taarnborg, Slagelse H., 292, 317,
321, 323.
- Taarnby, Valø Gods, 280.
- Taasinge, 136, 289.
- Taastrup (Hoje-), Smorum H., 316,
318 f., 322, 325.
- Tancke, Martin, Diplomat, 163.
- Tang, C. N., Justitiarius, 193.
- Tank, Roar, norsk Historiker, Lek-
tor, 741 f.
- Tausen, Hans, Reformator, Biskop,
21, 61, 85 ff., 90, 96, 103, 107,

- 112 ff., 127—35, 356, 372, 376 f., 387, 391, 402, 437, 439, 443.
- Tegenhus, Rigborg, Fru, 364.
- Tegnér, Esaias, svensk Digter, 210.
- Tejlstrup, Vordingborg Len, 260.
- Temple, William, engelsk Gesandt, 492.
- Tessebølle, Vallo Gods, 280.
- Testrup Højskole, Maarslet S., Aarhus A., 715.
- Tetens, P. I., Stiftamtmand, 194 f.
- Thestrup, Frands, Biskop, 202.
- v. Thile, K. H., preussisk Diplomat, 519.
- Thiset, A., Adelsgenealog, Arkivmand, 695, 697, 699.
- Thomander, J. H., svensk Biskop, 728.
- Thomas (Becket) af Canterbury, engelsk Biskop, 658 f.
- Thomsen, A. P., Justitiarius, 194 ff. — Chr. Jürgensen, Museumsmand, Arkæolog, 179, 209. — Oluf, Patolog, 697.
- Thorlacius, Børge, Filolog, 729.
- Thorney Kirke, Danelagen, 659.
- Thorvaldsens Museum, 497.
- Thott, Birgitte Olufsdatter, g. m. N. E. Rosenkrantz, 411. — Klas Åkesson, svensk Greve, Rigsraad, Feltmarskalk, 308.
- Thrige, S. B., Skolemand, historisk Forfatter, 581 f.
- Thura, Albert, Forfatter, 664, 675.
- Thyra Danebod, Dronning, g. m. Gorm d. G., 452.
- Tibirke, Kronborg Len, 262, 277, 279.
- Tietgen, C. F., Finansmand, 554—57.
- Tikøb, Kronborg Len, 279.
- Tirsted, Fuglse H., 317 f., 321, 324, 327.
- Tolstrup, Merløse H., 320, 323. — Vordingborg Len, 260.
- Tommerup, Odense H., 317, 328 ff.
- Tornérhjelm, R. V., svensk Rigsdagsmand, 525.
- Torsbjerg, Angel, 450 f.
- Tostrup, Holbæk Amt, 302 f., 317.
- Travendal(freden), 705.
- von Treitschke, H., tysk Historiker, 520, 591.
- Treptow, Pommern, 582.
- Treschow, Fr., Advokat, Politiker, 193. — Niels, norsk Filosof, Politiker, 568.
- Trier, Ernst, Højskolemand, 694.
- Troels-Lund, Troels, Historiker, 691, 751.
- Trolle, Arvid, til Bergkvara, Bo og Lillo, svensk Rigsraad, Lagmand, 351, 428 f. — Erik, svensk Rigsraad, Lagmand, 428. — Gustav, Ærkebiskop (Uppsala), 147, 358, 400 f., 425, 435, 573 f.
- Trondhjem, Norge, 314, 514, 567, 671.
- Trudsholm Gods, 283.
- Tryggvælde Len, 260 f., 265.
- Tuesen, Klemmen, Gaardfester (Højbjerg), 277.
- Tunberg, Sven, svensk Historiker, Prof., Rektor. fil. dr., 214 f.
- Tunsberg, se Tønsberg.
- Tuve (Nielsen), Ærkebiskop, 377, 380.
- Tuxen, Laurits, Maler, 498.
- Tybjerggaard, 268.
- Tyrkerne, 707.
- Tyskland, 151 f., 212, 222, 239, 427, 450, 452—57, 460 f., 464, 466—71, 473—77, 479 ff., 483, 490 f., 495 f., 521, 551, 569 f., 572, 583—87, 591—97, 599—602,

- 611 f., 621, 631 ff., 641, 680 ff., 704, 722, 726.
- Tølløse, Merløse H., 292, 317, 320, 323.
- Tølløsegaard, 268, 283.
- Tøndebinder, Klaus Mortensen, 93 f., 96, 98, 391, 438.
- Tønder, 470, 479, 589, 746—50.
- Tønder Amt, 749.
- Tønning Len, 461.
- Tonsberg, Norge. 511 f., 515 f.
- Tøxen, Blok, Litterat, 507.
- Udby, Ars H., 294, 318, 320, 326.
—Baarse H., 291 f., 317 f., 321, 324, 327. — Tuse H., 294, 317, 320, 323, 326.
- Uffe, Sagnkonge, 450.
- Ugerløse, Merløse H., 317 f., 320, 323, 325.
- Ugledie, Vordingborg Len, 260.
- Uldum (v. Vejle), 712.
- Ulf, Jarl, 335.
- Ulfeldt, Corfits, Statsmand, 154 f., 157, 162 f. — Hennike, Biskop, 381.
- Ulfstand, Jens Holgersen, Lensmand, 418. — Truid Gregersen, Lensmand, Rigsraad, 143, 415, 420 ff.
- Ulriksdal Slot, Solna S., Stockholm Län, 517 f., 527.
- Ulslev S., (Vester-), Musse H., Maribo A., 205 f. — (O.), Musse H., 302 f., 317 f., 321, 324, 327.
- Unger, W. S., holl. Handelshistoriker, 222.
- Uppland, 211.
- Uppsala, 551. — Erkesædet, 657 f., 660.
- Urne, Johan, Rigsraad, 136, 147, 420, 423. — Lave, Biskop (Roskilde), Kansler, 36 ff., 56, 58 f., 61 f., 96, 100, 103 ff., 120, 338 ff., 343, 355, 357, 362, 378 f., 382, 405, 433, 436.
- Urnehoved Ting, Sønderjylland, 459.
- Usher, A. P., amerikansk økonomisk Historiker, Prof., 222.
- Ussing, Tage Algreen, Retslærd, Politiker, 587.
- d'Usson, Francois, Marquis de Bonrepas, fransk Diplomat, 706.
- Uttenreiter, Poul, Forfatter, 494.
- Uvelse, Lynge H., 292, 303, 316, 318 f., 322, 325.
- Vaarbjerg, Sønderjylland, 461.
- Wadstein, E., svensk Germanist, 569.
- Vadstena, Sverige, 214.
- Vagriem, Holsten, 454.
- Waitz, Georg, tysk Historiker, 448, 585, 588 f., 597.
- Valby, Kronborg Len, 279.
- Valdemar (II) Sejr, Konge, 453 f., 682.
- Valdemar (III), sønderjysk Hertug, 455.
- Valdemar (IV) Eriksen, sønderjysk Hertug, 455.
- Valkendorf, Erik, Ærkebiskop, 79. — Kristoffer, Rigshofmester, 545, 684 f.
- Vallensved, 315.
- Vallentuna, Uppland, Sverige, 658 f., Vallo Gods, 261, 263—66, 268—76, 279—83.
- Waltz, Pierre, fransk Professor i Græsk, 580.
- Wanscher, Ole, Arkitekt, 692.
- Varberg, 43, 141 f., 148, 373, 421 f., 430.

- Varnhem, Cistercienserkloster, Skara Stift, Sverige, 657.
- Varpelev, Tryggevalde Len, 260.
- Vatikanarkivet, 736.
- Vedel, P., Direktør i Udenrigsministeriet, 205, 478, 519. — Valdemar, Litteraturhistoriker, 182.
- Wedel (Jarlsberg), Herman, norsk Greve, Finansmand, Politiker, 566.
- Vedskolle, Valø Gods, 280.
- Wegemann, Georg, tysk Geograf, Professor, 480.
- Weibull'erne, 539. — C., svensk Historiker, Professor, 226. — Lauritz, svensk Historiker, Prof. emer., 571, 573 f., 656.
- Weichselomraadet, 570.
- Weinwich, Chr., Nielsen, norsk Præst, 673.
- Vejby, Kronborg Len, 260, 279.
- Vejle, 79 ff., 201, 369, 427, 616, 641.
- Welhaven, J. S. C., norsk Digter, 566.
- Vellig, se Velling.
- Velling (Øster-, Vester-), Middel-som H., Viborg Amt, 616.
- Velschow, H. M., Historiker, 178 f., 181.
- Vendelbo Stift, 201, 255, 621, 631.
- Venderne, 453.
- Wendland, Borgmester (Danzig), 144.
- Wendt, Einar, svensk Historiker, Arkivar, 220. — F. W., Direktør for Foreningen Norden, cand. mag., 686, 762.
- Venezia, 157.
- Venslev, V. Flakkebjerg H., 317 f., 321, 324, 327.
- Verdun, Forliget i, 593.
- Werlauff, E. C., Historiker. Biblio- teksmand, 181.
- West, F. Jürgensen, Arkivar, 462.
- Vestasiens, det gamle, 760 f.
- Vestdanmark, 310, 387, 446.
- Vestergaard, H. A. B., fhv. For- søgsleder, Dr. agro., 686.
- Vesterhavet, 599.
- Westmann, F., tysk Jurist, 480.
- Vi, Store-, 700.
- Wibe, Michael, Vicekansler, 705.
- Viborg, 64 f. 72, 85, 88. 337 f., 340, 376, 380, 382, 386, 564, 603, 606, 611, 615—18. 620 ff., 632, 653, 659. — Stænderforsamling, 711.
- Viby, Aarhus Amt, 715.
- Vibæk, Jens, Overlærer. cand. mag., 554, 557. — Marius, Handels- skoledirektør, Handelshistoriker, 554—58, 560 f.
- Videnskabernes Selskab, 562.
- Wien, 707.
- Wiesbaden, 525.
- Wifstrand, Albert, svensk Prof. i Græsk, 579.
- Vig S., 296.
- Vigersted, Ringsted H., 293, 301, 317, 320, 323.
- Vik, v. Voss, Norge, 673.
- Viken, 410.
- Vikingerne, 658 f.
- Wilfrid, engelsk Helgen, 658.
- Vilhelm af Sabina, Kardinalbiskop, pavelig Legat, 514 f.
- Villadsen, Peder, Mag., Præst, 308.
- Villingerød, Kronborg Len, 273.
- Willumsen, J. F., Maler, Billedhug- ger, 692.
- Wilmann, Preben, Forfatter, Re- daktør, 499.
- Vilstrupgaard, Sønderjylland, 461.

- Wimmer, Ludv. Filolog, Runeforsker, 569.
- Windekilde, Niels. Præst, 471.
- Vinding, (Andreas, 491, 666—69). — Poul, Prof. i Græsk, 491, 666—69.
- Winding, Kjeld, Historiker, cand. mag., Universitetslektor, 558 f., 565—68.
- Vindinge, Tune H., 292, 298 f., 303, 317, 319, 322.
- With, I. P., Herredsfoged, 473.
- Vlie, vestfrisisk O. 157.
- Vogel, W., tysk Historiker, 233, 537, 541, 546.
- Voigt, Chr., tysk Skolemand, 458.
- Wolf, C. P., Gaardejer i Gammelgab (Nybol H.). 480.
- Voltaire, F. M. Arouet de, fransk Forfatter, 707.
- Vordingborg Len. 260 f., 268 f. — Amt. 270—74.
- Worm, Ole, Læge, Oldforsker, 753.
- Vormordsen, Frands, Reformator, Biskop, 50, 59, 61 f., 94 f., 98—101, 103, 413, 423, 432.
- Worsaae, J. J. A., Arkæolog, Historiker, 209, 641.
- Voss, Norge, 491, 673 ff.
- Vrams Gunnarstorp, Herresæde v. Helsingborg, 525.
- Wulf, Jens, Kniplingskræmmer, Dagbogsforfatter, 475.
- Wullenwever, Jürgen, lybsk Borgmester, 135.
- Wuurst (Worst), Frederich, nederl. Skipper, 231. — Jacob, nederl. Skipper, 231.
- Württemberg, 584.
- Værlose, Smørum H., 291, 294, 302, 310, 314, 316, 318 f., 322, 325.
- Västerås Stift, 657 f., 661.
- Västmanland, 662.
- Wätjen, H., tysk økonomisk Historiker, 224.
- Växiö Stift, Sverige, 657.
- Yorck von Wartenburg, H. D. L., preussisk Greve, Generalfeltmarskal, 582, 592, 597.
- Zaandam, holl. By, 707.
- Zahle, Erik, Museumsinspektør, Kunsthistoriker, 493 f.
- Zahrtmann, Kr., Maler, 498.
- Zalesie, i polsk Galicien, 708.
- Zeeland, 74.
- Zeuthens Mindelegat, L., 700.
- Zittos, Michiel, flamsk Maler (Mester Michiel flamenco), 496.
- Zwingli, U., schweizisk Reformator, 112.
- Ælfege, engelsk Helgen, 658.
- Ælnoth, engelskødt Munk, Helgen-skildrer, 661, 714.
- Ætheldrida, engelsk Helgen, 658.
- Øcolampadius, Johs., tysk Humanist, Teolog, 112.
- Øde Førslev, Ø. Flakkebjærg H., 317 f., 321, 324, 327.
- Ödgrim af Skara, svensk Biskop, 657.
- Øerne, de danske, 286—333, 560, 598, 600 f., 612, 640.
- Orbæk, Vindinge H., 299, 318, 328 ff.
- Ørby, 262.
- Ørebro, Karmeliterkloster, 336.
- Øresund(stold), 150—54, 157, 162 ff., 166, 217—20, 225 ff., 229—38, 348, 529—35, 537—40, 542 f., 545—49, 593 f., 599, 704, 749.

Ørsted, A. S., Retslærd, Statsmand, 184 f., 188, 190, 194, 196, 508 f., 588, 595, 718, 721, 727.	223 f., 235—38, 531—34, 537 ff., 542, 544—47, 579, 593 f., 599, 682.
Østdanmark, 259, 275, 371, 374, 387, 392, 439, 446.	Østrig (-Ungarn), 188, 481, 551, 600.
Østerlande, de gamle, 760 f.	Østrup, Ladegaard i Asminderød, 742.
Østersøen, 150, 162, 210, 216—20,	Østrupgaard, 757.

HISTORISK TIDSSKRIFT

ELLEVTE RÆKKE

UDGIVET AF

DEN DANSKE HISTORISKE FORENING

VED DENS BESTYRELSE

REDIGERET AF

POVL BAGGE OG ASTRID FRIIS

FØRSTE BIND

K Ø B E N H A V N

H. HAGERUPS BOGHANDEL, HOVEDKOMMISSIONÆR

BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI A/S

1944—46

Indhold.

Afhandlinger.	Side
Andersen, J. Oskar , Professor, Dr. theol.: Skibykrønikens Kildeforhold og Affattelsestid	1—149, 334—447
Fabricius, Knud , Professor, Dr. phil.: Christian IV og det nederlandske Gesandtskab 1639	150—167
Fussing, Hans H. , Lektor, Dr. phil.: Øernes Befolkning under Karl Gustavkrigene. En Kirkebogsundersøgelse	287—333
Hjelholt, Holger , Overarkivar, Dr. phil.: Johann Gustav Droysen og hans Deltagelse i den slesvig-holstenske Bevægelse. Nogle Betragtninger	581—601
Thomsen, Rudi , cand. mag.: Den jydsk Borgerbevægelse 1629	602—654
Skrubbeltrang, Fridlev , Dr. phil.: Nogle Kilder til ældre dansk Landbrugsstatistik	245—286

Smaastykker.

Jørgensen, Ellen , Dr. phil.: Undersøgelser i Sverige af de middelalderlige Fragmenter, der har tjent som Omslag om Arkivalier	655—662
Marstrand, Vilhelm , Civilingeniør: Topografi og Videnskab. Svar til Dr. Eiler Nystrom	168—175
Müller, Th. A. , Dr. phil.: Et Par smaa Holbergproblemer	662—675
Nystrom, Eiler , Dr. phil.: Gensvar til Vilhelm Marstrand	175—177

Anmeldelser.

Andersson, Ingvar : Sveriges Historie gennem Tiderne (1940)—Sveriges Historia (1943). Anm. af Professor, Dr. phil. C. O. Bøggild-Andersen	209—215

	Side
Danmarks Malerkunst fra Middelalder til Nutid, red. af Erik Zahle. 2. Udg. (1943). Anm. af Mag. art. Hans Lassen . . .	493—500
Fabritius, Albert: Danmarks Riges Adel. Dens Tilgang og Afgang 1536—1935 (1946). Anm. af Professor, Dr. phil. Albert Olsen	694—699
Hauge, Svend: Studier over D. G. Monrad som religios Personlighed (1944). Anm. af Professor, Dr. theol. Hal Koch . . .	203—208
Henningsen, Sven: Studier over den økonomiske Liberalismes Gennembrud i Danmark. Landhaandværket (1944). Anm. af Professor, Dr. phil. Albert Olsen	716—721
Jensen, F. Elle: Pietismen i Jylland. Studier over jydsk Menighedstilstande, særlig paa Landet, omkring Midten af det 18. Aarh. (1944). Anm. af Overarkivar, Dr. theol. Bjørn Kornerup	198—203
v. Jessen, Franz: En slesvigsk Statsmand I—III (1930—41). Anm. af Professor, Dr. phil. C. O. Bøggild Andersen . . .	699—708
Jørgensen, Ellen: Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede (1943). Anm. af Arkivar, Dr. phil. Povl Bagge . . .	178—182
Jørgensen, Harald: Trykkefrihedsspørgsmaalet i Danmark 1799—1848. Et Bidrag til en Karakteristik af den danske Enevælde i Frederik VI's og Christian VIII's Tid (1944). Anm. af Arkivar, Dr. phil. Povl Bagge	183—198
Larsen, Jørgen: H. N. Clausen. Hans Liv og Gerning. 1. Del: Aarene 1793—1848 (1945). Anm. af Overarkivar, Dr. theol. Bjørn Kornerup	722—730
Kong Christian VIII's Dagbøger og Optegnelser. Udgivet af Det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie ved Axel Linvald. I. 1799—1814 (1943). — Axel Linvald: Christian VIII. Den unge Prins 1786—1813 (1943). Anm. af Redaktor, cand. mag. Povl Engelstoft	483—487
Müller, Th. A.: Den unge Ludvig Holberg. 1684—1722 (1943). Anm. af Professor, Dr. phil. F. J. Billeskov Jansen	487—493
Schultz Danmarkshistorie. Vort Folks Historie gennem Tiderne skrevet af danske Historikere. Red. af Aage Friis, Axel Linvald og M. Mackeprang. I—VI (1941—43). Anm. af Professor, Dr. phil. Astrid Friis og Arkivar, Dr. phil. Povl Bagge	676—694
Seip, Jens Arup: Sættargjælden i Tunsberg og Kirkens Jurisdiksjon (1942). Anm. af Professor, Dr. theol. Hal Koch . .	511—517
Skovmand, Roar: Folkehojskolen i Danmark 1851—1892. Studier over en Oplysningsbevægelse i det 19. Aarhundrede (1944). Anm. af Professor, Dr. phil. C. O. Bøggild-Andersen	708—716

	Side
Stang, Frederik: Statholdersak og Unionstrid 1856—62 (1943). Anm. af cand. mag. Erik Møller	730—734
Stenberg, Kay: Sverige-Norges skandinaviske allianspolitik 1863. Det officiella skedet (1943). Anm. af cand. mag. Erik Møller	517—528
Sønderjyllands Historie. Fremstillet for Det danske Folk. Red. af Vilh. la Cour, Knud Fabricius, Holger Hjelholt og Hans Lund. I—V (1930—42). Anm. af Lektor, Dr. phil. Troels Fink	448—483

Bemærkninger til Dr. phil. Astrid Friis's Anmeldelse af Aksel E. Christensen: Dutch Trade to the Baltic about 1600. Af Dr. phil. Aksel E. Christensen	216—227
Øresundstoldregnskabernes Kildeværdi. En Replik. Af Professor, Dr. phil. Astrid Friis	227—238
Sundtoldsregnskabernes kildeværdi og transitbalancen i Sundet. Afluttende Svar til Dr. phil. Astrid Friis . Af Dr. phil. Aksel E. Christensen	528—539
Slutbemærkninger. Af Professor, Dr. phil. Astrid Friis	539—549
Om de danske Domstoles Uafhængighed under Enevælden. 1. Be- mærkninger til en Anmeldelse. Af fhv. Højesteretspræsident, Dr. jur. Troels G. Jørgensen , 2. Svar til fhv. Højesterets- præsident, Dr. jur. Troels G. Jørgensen . Af Arkivar, Dr. phil. Povl Bagge	500—510

Nekrologer.

Helge Almquist. Af C. O. Bøggild-Andersen	551—552
Johan Huizinga. Af C. O. Bøggild-Andersen	737—740
Hans Jensen. Af Povl Engelstoft	550—551
Oluf Kolsrud. Af Bjørn Kornerup	735—736
Bruno Lesch. Af Harald Jørgensen	736—737

Nyt fra historisk Videnskab.

- A. F. Kriegers Dagbøger VIII. Oversigter og Registre ved C. O. Bøggild-Andersen og C. Rise Hansen (Povl Bagge). — Marius Vibæk: C. F. Tietgen og hans Samtid — Krisen i 1857 (Kjeld Winding). — Georg Hansen: Degnen. Studie i det 18. Aarhundredes Kulturhistorie (Bjørn Kornerup). — Georg Nørregaard: Arbejdsforhold indenfor dansk Haandværk og Industri 1857—1899 (Kjeld Winding). — Meddelelser om Det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie. — Danmarks gamle Love. Oversættelse ved Erik Kroman og Stig Juul. — Kancelliets Brevbøger 1637—39 ved E. Marquard. — Vejledende Arkivregistraturer VI. Landskivet for de sønderjydske Landsdele ved Frode Gribsvad og Johan Hvidtfeldt (Troels Fink). — P. B. Grandjean: Dansk Sigillografi (Harald Jørgensen). — Wilhelm Munthe: Professor Ludvig Daae (Bjørn Kornerup). — Egil Husby: Den Constitutionelle (Harald Jørgensen). — Einar Høigaard: Oslo katedralskoles historie (Bjørn Kornerup). — Fritz Askeberg: Norden och kontinenten i gammal tid. Studier i forngermansk kulturhistoria (H. C. Broholm). — Lars Sjödin: Kalmarunionens slutskede. Gustav Vasas befrielseskrig I. — Rudolf Bergström: Studier till den stora krisen i Nordens historia 1517—1523 (Johan Hvidtfeldt). — Alma Söderhjelm og Carl-Frederik Palmstierna: Oscar I (Erik Møller). — Bjørn Kornerup: Til Lunde Stifts Kirkehistorie i det 17. Aarhundrede (Astrid Friis). — Albert Wifstrand: Andlig talekonst. — Ragnar Askmark: Svensk prästutbildning fram til år 1700 (Bjørn Kornerup). — Sture Bolin og Josef Carlsson: Historisk atlas (Astrid Friis). — Pierre Waltz: La question orientale dans l'antiquité (Otto Koefoed-Petersen)..... 553—580
- O. v. Munthe af Morgenstjerne: Ulrik Frederik Gyldenløve (C. O. Bøggild-Andersen). — H. U. Ramsing: Københavns Ejendomme 1377—1728 I—II (Gunnar Olsen). — Tønder gennem Tiderne (Caroline Emilie Andersen). — Franz v. Jessen: Mit Livs Egne, Hændelser, Mennesker II (Povl Engelstoft). — Frederik Münter, et Mindeskrift V—VII (Bjørn Kornerup). — Arne Nyström: Spøttrup (Otto Norn). — Arvid Berghman: Dynastien Bernadottes Vapen och det svenska Riksvapnet (P. B. Grandjean). — Bedrich Hrozny: Die älteste Geschichte Vorderasiens und Indiens (Otto Koefoed-Petersen)..... 740—761

	Side
Bemærkninger til en Anmeldelse. Af Hans Jensen. Svar til Dr.	
Hans Jensen. Af Povl Bagge	238—244
Meddelelser om Den danske historiske Forening.....	762—764
Den danske historiske Forenings Vedtægter	765—766
Navneregister. Ved Adjunkt, cand. mag. Jørgen Steining.....	767—802

Bøger indsendte til Redaktionen.

- Aarbøger udgivne af Historisk Samfund for Aarhus Stift, XXXVII—XXXVIII. Aarhus 1944—45.
- Arven fra Antikken. Redigeret af Erik Bach. Kbh. 1946.
- Gunnar Castrén: Herman Kellgren. Ett bidrag till 1840- och 1850-talens kulturhistoria (skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland CCCII). Helsingfors 1945.
- Danmarks Kirker. Udg. af Nationalmuseet. Københavns Amt. 1. Hæfte. Kbh. 1945.
- Danske politiske Breve fra 1830erne og 1840erne. Udg. af Det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie ved Povl Bagge og Povl Engelse-toft, I. Kbh. 1945.
- Øyvin Davidsen: Pressen fra Griffenfeldt til Struensee i dens forhold til Norges næringsliv. Oslo 1943 (udg. 1945).
- Christian Elling: Amalienborg-Interiorer. Christian VII.s Palæ 1750—1800. Kbh. 1945.
- Christian Elling: Hofkronik. Studier omkring Caroline Mathilde. Kbh. 1945.
- Folkklivsstudier utg. genom Folkkultursarkivet I (Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland CCC). Helsingfors 1945.
- Handels- og Søfartsmuseet paa Kronborg. Aarbog 1945. Helsingør 1945.
- Historiska och litteraturhistoriska studier (Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland CCXCVIII). Helsingfors 1944.
- Aage Jensen: Rokoko-Kabale. Kbh. 1945.
- Arne Odd Johnsen: Studier vedr. Kardinal Nicolavs Brekespears Legasjon til Norden. Oslo 1945.
- Olof Jägerskiöld: Lovisa Ulrika. Stockholm 1945.
- Gunvor Kerkkonen: Västnyländsk kustbebyggelse under medeltiden (Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland CCCI) Helsingfors 1945.
- C. Klitgaard: Optegnelser om Vendsysselske Præstefamilier for ca. Aar 1700. 1. Halvbind. Hjørring 1945.
- Edele Kruchow: Dansk Landbrugs Andelsbevægelse. Kbh. 1946.
- P. Lauritsen: H. P. Hanssen. Nordslesvigs Skaber. Kbh. 1945.
- Lychnos. Lärdomshistoriska samfundets årsbok 1944—45. Uppsala & Stockholm 1945.
- Ove Moberg: Kulturens väg. Stockholm 1945.
- H. Ostermann: Danske i Grønland i det 18. Aarhundrede. Kbh. 1945.
- Jens Arup Seip: Et regime foran undergangen. Frederik Stang, Ole Jacob Broch. Oslo 1945.
- Otto Smith og Victor Hermansen: Ribe Bys Historie 1730—1820. 2. Halvbind. Kbh. 1946.
- Frederik Stang: Stattholdersak og Unionsstrid 1856—62. Oslo 1943.

- Studier i nordisk filologi utg. genom Rolf Pipping XXXI—XXXII (Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland CCXCIX). Helsingfors 1945.
- Svenska Litteratursällskapet i Finland förhandlingar. Ny följd 19. mars 1942—februari 1943 (Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland CCXCVII). Helsingfors 1944.
- Carl V. Sølver: Om Ankre. Kbh. 1945.
- Sønderjydske Stednavne. Udgivet af Stednavneudvalget. 19. Levering. Kbh. 1944.
- Th. Thaulow: Konge og Folk gennem Brændingen 1937—1945. Kbh. 1945.
- Vejle Amts Stednavne. Udgivet af Stednavneudvalget. Kbh. 1944.
- Vendssyssel Aarbøger 1944—45. Hjørring 1944—45.
- Stenton; Anglo-Saxon England. The Oxford History of England. 1945.
- The Cambridge Economic History of Europe edit. by J. H. Clapham and Eileen Power I, 1942.
- Aktstykker vedr. Kreditanstalt Vogelgesangs Tilblivelse. Skrift. udg. af Hist. Samfund for Sønderjylland Nr. 7, 1945.
- Gunnar T. Westin: Historieskrivaren Olaus Petri. Lund 1946.
- Svend Ranulf: Socialvidenskabelig Metodelære. Kbh. 1946.
- Rejsebreve fra H. N. Clausen 1818—1820. Udg. af Bjørn Kornerup. Kbh. 1946.

Historisk Tidsskrift udgives med 3 Hefter aarlig. Den danske historiske Forenings Medlemmer betaler aarlig 6 Kroner. Anmeldelser om Indtrædelse modtages hos Foreningens Formand, Professor, Dr. phil. ALBERT OLSEN, St. Kannikestræde 11, København K., H. Hagerups Forlag (Fiolstræde 10, Kbh. K.) og hos samtlige Boghandlere. Meddelelser om Bopælsforandring samt Klager over Mangler ved Tidsskriftets Tilsendelse bedes sendt til Rigsarkivet. Bidrag til Optagelse i Tidsskriftet bedes sendt til Professor, Dr. phil. ASTRID FRIS, Kr. Zahrtmanns Plads 83, Kbh. F. Bøger til Anmeldelse bedes sendt til Redaktionen, Institutet for Historie og Samfundsøkonomi Skt. Peders Stræde 5, Kbh. K.

Foreningens Medlemmer kan, for saa vidt Forraad haves, faa ethvert Bind af 1—10. Række af Historisk Tidsskrift mod at betale 4 Kr. Registret til 3dje Række leveres, naar ønskes, gratis sammen med Rækkens 6te Bind; ellers betales det med 50 Øre.

For følgende Bøger gælder en **Prisnedsættelse:**

GARDE: Den dansk-norske Søgagts Historie 1535—1700. 50 Ø.

KØNIGSFELDT: Genealogisk-historiske Tabeller. 1 Kr.

RØRDAM: Kjøbenhavns Universitets Historie 1537—1621. 1—3. D., samt Aktstykker. 2 Kr. (Enkelte Bind eller Aktstykker. 50 Ø.)

Desuden er **Prisen** paa en Række enkelte Hefter af Historisk Tidsskrift **nedsat** til 30 Øre.

I Følge Overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske Forening staar Adgangen aaben for Medlemmerne af den danske historiske Forening til at indtræde i den norske og i den svenske Forening mod et nedsat Kontingent af henholdsvis 3 og 7 Kroner om Aaret. Medlemmer, der ønsker at benytte sig heraf, kan gøre Anmeldelse derom til den danske historiske Forenings Kasserer.

INDHOLD

	Side
Johann Gustav Droysen og hans Deltagelse i den slesvig-holstenske Bevægelse. Af Overarkivar, Dr. phil. Holger Hjelholt	581
Den jyske Borgerbevægelse 1629. Af cand. mag. Rudi Thomsen . . .	602

Smaastykker.

Undersøgelser i Sverige af middelalderlige Fragmenter, der har tjent som Omslag om Arkivalier. Af Dr. phil. Ellen Jørgensen	655
Et Par smaa Holbergproblemer. Af Dr. phil. Th. A. Müller	662

Anmeldelser.

Schultz' Danmarkshistorie I—VI. Redigeret af Aage Friis, Axel Linvald og M. Mackeprang. Af Astrid Friis og Povl Bagge	676
Albert Fabritius: Danmarks Riges Adel. Af Albert Olsen	694
Franz v. Jessen: En slesvigsk Statsmand. Af C. O. Bøggild-Andersen 699	699
Roar Skovmand: Folkehøjskolen i Danmark 1851—1892. Af C. O. Bøggild-Andersen	708
Sven Henningsen: Studier over den økonomiske Liberalismes Gennembrud i Danmark. Landhaandværket. Af Albert Olsen	716
Jørgen Larsen: H. N. Clausen I. Af Bjørn Kornerup	722
Frederik Stang: Statholdersak og Unionstrid 1856—62. Af Erik Møller 730	730

Nyt fra historisk Videnskab.

Nekrolog over Oluf Kolsrud af Bjørn Kornerup. — Nekrolog over Bruno Lesch af Harald Jørgensen. — Nekrolog over Johan Hui- zinga af C. O. Bøggild-Andersen. — O. v. Munthe af Morgen- stjerne: Ulrik Frederik Gyldenløve (C. O. Bøggild-Andersen). — H. U. Ramsing: Københavns Ejendomme 1377—1728 I—II (Gunnar Olsen). — Tønder gennem Tiderne (Caroline Emilie Andersen). Franz v. Jessen; Mit Livs Egne, Hændelser, Mennesker II (Povl Engelstoft). — Frederik Münter, et Mindeskrift V—VII (Bjørn Kornerup). — Arne Nystrøm: Spøttrup (Otto Norn). — Arvid Berghman: Dynastien Bernadottes Vapen och det svenska Riksvapnet (P. B. Grandjean). — Bedřich Hrozný: Die älteste Geschichte Vorderasiens und Indiens (Otto Koefoed-Petersen)	735
Foreningsmeddelelser	762
Den danske historiske Forenings Vedtægter	765
Navneregister. Ved Adjunkt, cand. mag. Jørgen Steining	767